

ISKOLA és JELLEM

ADALÉKOK

AZ ENGEDELMESSÉG NEVELÉSTANÁHOZ ÉS
AZ ISKOLAI FEGYELEM ÁTALAKÍTÁSÁHOZ

ÍRTA

FOERSTER FRIGYES VILMOS

NÉMETBŐL A TIZEDIK KIADÁS SZERINT FORDÍTOTTA

BALLAGH ALADÁR

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZV.-TÁRS
BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-UT 21.
1913.

*A tanító, a ki csak ismereteket
közöl: mesterember; a tanító, a
ki a jellemet műveli: művész.*

PARKER EZREDES

Az első német kiadás előszava.

Manapság a test valamennyi kicsiny szervének megvan a maga külön tudománya, mely a szerv életfeltételeinek megismerésével foglalkozik, és megelőzéssel és gyógyítással zavartalan működését biztosítani igyekszik.

Az ember mivoltának tulajdonképenvaló középponti ereje, mely az ember valamennyi cselekedetére nézve döntő, s testi egészségének is egyik_ legnevezetesebb tényezője, *a jellem*, ily külön és^összefontosított tanulmány tárgyává még nem tétetett. Ennek a dolognak a lélektan és a neveléstudomány még csak elején van. Az erkölcsi kérdésekkel foglalkozó neveléstudományi* munkák száma kicsiny az értelem neveléséről szólókéhoz képest! Már pedig véges-végtére az értelem munkája mindenestől erkölcsi sugallatok eredménye!

Korunk anyagelvisége nemcsak az anyagi javaknak kelle-ténél többre becslésében nyilvánul, hanem a gyakorlati ered-mények és sikerek mély *lelki* alapjainak nem helyes ismeretében is. Hogy a villamos kocsinak villamos erőállomásra szüksége van, mindenki megérti; de azt már nem, hogy *az eleven embert* teljes életére — az engedelmisség, az önmagán való uralkodás és a rendszeret megtanulása végett — mily gondosan kell belső erővel táplálni, hogy a műveltség folyvást szaporodó követeléseinek kellőkép megfelelhessen. Azt sem veszik eléggé számba hogy az iskolai élet sok különféle kívánalma, kísértése s összeütközése a jellem erőinek mekkora bőségét tételezi fel az ifjúságban; és hogy ennél fogva mennyire szükséges azoknak az erőknél felkeltéséről, gyakorlatáról, lelki ihletéséről és tisztításáról gondoskodni. *A jellemnek az iskolára* nézve való nagy fontos-ságát még nem fogjuk fel mélyreható lélektani módon. Sokféle engedelmisséget kívánunk; de hijával vagyunk az engedelmisség lélek- és neveléstanának, hijával a valóban nevelő hatású tekintély mivoltáról s eszközeiről kellően szóló tannak.

Ez az említett hiány kivált az úgynevezett *iskolai fegyelem-*

ben vehető észre, — melyen az iskola zavartalan és kellő munkájának erkölcsi feltételeit biztosító szabályokat értjük.

Bízvást állíthatni, hogy fejletlen és elavult módszerek seholsem tengetik oly háborítatlanul életüket, mint az iskolai fegyelem terén.

Míg a felnőttekről szóló büntetőjogról és büntető törvények végrehajtásáról élénk viták folynak, addig az *iskolai igazságszolgáltatás* elméletéről és gyakorlatáról alig esik SZQ, holott ez utóbbinak hatása döntő a roszra hajló természetűek javulására vagy megátalkodására nézve.

Jelen munka vezérlő gondolata, az ifjúság nevelésének ezt a nem eléggé művelt, sőt — mondhatni — elhanyagolt mezejét akként tüntetni fel, mint a melynél nevezetesebb a neveléstudományban nincs. Kimutatjuk, hogy mekkora — jó vagy rász — hatással lehet fegyelmenek módszerével az iskola az ifjúság erkölcsi fejlődésére; s kimutatjuk, hogy ennek a fegyelmenek — hogy kellő hatása legyen — mély és széles alapokra kell helyezkednie, hogy a jellemnek nemcsak külső s végső nyilvánulásaival, hanem gyökerével foglalkozhassék. Hogy a jellem *teljességére* hathasson, a fegyelmenek — kívánalmi megvalósítása végett — a jellem teljességével kell foglalkoznia. Ehhez pedig erkölcs-neveléstani¹ és lélektani mélyre ható tanulmány szükséges. Erre nézve van könyvünkben egynéhány szempont. Bevezetésül szükségesnek tartjuk arról szólni, hogy miért kell az iskolának korunkban, sokkal inkább mint valaha, a jellem művelésének feladatával a lehető legnagyobb figyelemmel foglalkoznia. Ha ezt az iskola megteszi, akkor az iskolai fegyelem, mely a jellemművelés eszközeinek egyik legnevezetesebbike, többé nem pusztá eszköze — hogy úgy mondjuk — az iskolai technikának, melynek célja a tanítás háborítatlan menetét és kellő sikerét biztosítani, hanem a növendékek erkölcsi nevelésének az élet számára való egyik alapja.

Az iskolai fegyelmenek az ifjúság jelleme művelésére s a társadalom számára való nevelésére nézve rendkívüli fontos voltát

¹ Van egynéhány német neveléstudományi író, a ki a neveléstudománynak azt a részét, a mely az erkölcsre való nevelésről szól, „Moral-Paedagogik” -nak (t. i. erkölcs-neveléstudománynak, erkölcs neveléstannak) hívja s az erkölcsre való nevelést „ethische” vagy „sittliche Erziehung”-nak (t. i. erkölcs-nevelésnek, erkölcsi nevelésnek), Ezzel az utóbbi kifejezéssel a magyar neveléstudományi írók közül, tudunkkal, Beély íBriedl) Fidéél él először, I. „Néhány szó az erkölcsi nevelésről” ez. értekezését az „Eggházi Tár” 1835-ik évfolyamában. (A fordító jegyz.)

addig kellőképp csak az amerikai neveléstudomány ismerte fel. Azért bevettük a munkánkban előforduló gyakorlati indítványok közé az élet tapasztalatait felhasználó amerikai nevelési módszertannak az iskolai fegyelemről szóló tanait. Korántsem kívánjuk azonban a bírálat nélkül való utánzást vagy átvételt, épen azért megkísértettük az iskolai fegyelemnek megoldásra váró feladatait számos, erkölcsi, társadalom-tudományi s lélektani szempontból vizsgálni, hogy az iskolai fegyelem nevezetes területén felmerülő új elméletek és kísérletek közül a valóban komolyat és életrevalót annál könnyebben felismerhessük. Az e nemű amerikai tanok hibája mindig elvi megokolásuk felületességében van. Helyesen kívánják Amerikában — egyebek közt — az iskolai fegyelemnek az ipari demokratia kívánalmaival való nagyobb összehangzásba hozatalát; de avval nem gondolnak, hogy egyetlen társadalmi osztály kívánalmainak kielégítése nem lehet az erkölcsi nevelés végcélja, és hogy az ember nevelésének eszmények elérésére kell törekednie, mely eszmények szünetlen gyarapítják és edzik az ember lelki erőit, és fenn- és összetartják” az emberi társadalmat csak ebből a szempontból lehet megállapítani, mennyire szabad a neveléstannak valamely kor változó kívánalmaihoz alkalmazkodnia. A kor kívánalmai ugyanis csak akkor vehetők a nevelésben figyelembe, ha az eszmények felé vezető útról le nem téríthetik az ifjúságot, melyet a nevelőnek ellenkező esetben épen az ellenők való „szent harc”-ra alkalmazni kell a társadalmi fejlődés döntő el a jellem sorsát, hanem, megfordítva, a jellem örök eszményei legyenek döntők a társadalmi fejlődésben, — szabadítsák fel mindinkább az anyagiak súlya alól az emberi társadalmat és mintegy kényszerítsék reá a lélek törvényét, mert ettől származhatnak csak az anyagiak kellő rendje is.

Ennélfogva erős meggyőződése, hogy az igazi neveléstudomány a bölcselettel és a hittudománnyal elváhatatlanul összefüggésben van, a miért is az iskolai fegyelmet munkámban nem a nevelés technikájának elszigetelt kérdéseként, hanem az ember életének valamennyi életbevágó kérdésével szoros kapcsolatban lévőként tárgyaltam.

„Jugendlehre” című munkámból egyet-mást jelen munkámba bevettem azért, hogy bővebben kifejtssem és az iskola életének alapkérdéseire alkalmazzam.

Zürich, 1908 december 1-én.

Foerster Frigyes Vilmos.

A második német kiadás előszava.

Ez új kiadás számos kiegészítést foglal magában, a tárgyamról szóló legújabb irodalmi műveket figyelembe vettem és szempontjaim és javaslataim ellen tett egynéhány kifogásra válaszoltam. Az iskola életének egynéhány erkölcs-neveléstani alapkérdését tüzetesebben tárgyaltam. Új része e kiadásnak az erkölcsi tanítás módszeréről szóló fejezet.
Zürich, 1910 májusában.

Foerster Frigyes Vilmos.

Általános szempontok.

A jellem mélyebbre ható művelésének szükségessége
a mai iskolában.

Művelődési okok. Pestalozzi mondta egykor: „Valamint egyes ember, úgy egész korszak is igen nagyot haladhat az igaznak megismerésében, de viszont, hátramaradhat a jónak akarásában.” Ezeket a szavakat száz évvel ezelőtt mondták, mindazáltal teljesen korunkra illenek. Öntudatosabban beszélünk haladásról, valamennyi előttünk élt nemzedéknél; megittasodunk a tudományok nagy diadalaitól — de nem kérdezzük magunkban, váljon nem veszteglünk-e, vagy nem hanyatlunk-e a legfontosabb dologban: a természeti indulatainkon való uralkodásban, a személyiségnek az élet és a sors fölött való uralkodásában. Vagy, korunknak szellemi haladása közepett, nem tett-e az anyagi ijesztő hatalomra szert életünkben, nem terjed-e mindinkább a jó s a rossz között való különbség ismerésének csaknem teljes hiánya?

Korántsem akarjuk korunknak a természettudományokban elért sikereit kicsinyelni, de okvetetlen tudnunk kell, hogy csak altkor válhatnak reánk nézve áldásossá, ha a lélek és a jellem művelése lesz egyensúlyuk. Ha nem így lesz, féltő, hogy a természet erőin való hatalmunk csak az anyagi felfangosság és az erkölcsi elvadulás eszközévé válik.¹ Minél inkább szaporodnak

¹ V. ö.: „Korunkban a haladás alatt sajátképen az anyagi fejlődés, a társadalmi erők, tehetségek . . . tisztán természeti fejlesztése értetik. A természet-, végy és erőműtani találmányok bámulandók és bámulandók e tudományoknak az ipar érdekében tett alkalmazásai; — pedig ezen iránynak túlnyomó, kizárólagos uralma vajmi veszélyes. Ugyanis valamely társadalomban a művészeteknek, mesterségeknek ... a természeti tudományoknak . . . fejlődése csak akkor tekinthető igazi haladásul, ha . . . az érzelmi s vallás-erkölcsi fejlődést nemcsak hogy nem gátolja, de sőt azt elősegíti, annak szolgál. Mert a társadalom minden osztályában a

anyagi javaink és velők járó kísértéseink, lelki nyughatatlanságaink és új szükségletekre való vágyódásaink, annál sürgősebbé válik valónk lelki részének erősítése s művelése. Még pedig nemcsak az eszményi javak megóvása, hanem az anyagiakban való kellő haladás lehetővé tétele végett is; mert hisz az anyagi haladás is eredménye annak az erkölcsi nevelő munkának, melyet hosszú századok végeztek, mikor az indulatok és szenvedélyek megfőkezése, az önmagán való uralkodás, az áldozatrakészség és a szeretet a műveltség fő követelményei voltak. Olyanok vagyunk ma, mint valamely gazdag család gyermekei, kik gondtalanul á rég szerzett tőkét költik, és nem gondolnak azokkal az erkölcsi okokkal és avval a munkával, melyeknek jólétüket köszönhetik: az anyagi haladás jótéteményeit élvezzük, de feltételeiket tervszerűen folyvást ápolni elmulasztjuk; megfeledkezünk arról, hogy a jellem művelésével szoros összefüggésben vannak, és ekként létünk alapjait veszélyeztetjük

Természetes, hogy az új nemzedék nevelőinek kötelessége főképen ebből az állapotból a javulás útjára való térést előkészíteni. Ha a czélokot, melyeket el kell érünk nem is látjuk még tisztán, és az eszközöket, melyekkel elérésökre élnünk kell, nem ismerjük még eléggé, mindazáltal mindenfelé mindinkább terjed a nézet, hogy — úgyszólván — csak az értelem művelésével foglalkozó iskola végzetesen félszeg. Azért kívánják az iskolától, hogy az ifjúságot *az állam polgárává is nevelje*; azért sürgetik a *vidéki nevelő-otthonok* felállítását, a *művészetek ismertetését* s a *kézimunka* tanítását az iskolában, az iskola segítségét az ifjúság *nemi megóvására* s az *iszákosságtól* való visszatartására; azért teszik tanácskozások tárgyává a *gyermekek hazudozásra* való hajlandóságát és a kísérleti neveléstannak a szóbeli előadás tehetségének fejleszthetőségéről szóló tanait (az „emlékezőtehetség” neveléstana); azért vizsgálják a *gyermekek lelki hibáinak testi betegségekből származó okait*, melyekkel az iskola, testgyógyító neveléssel, foglalkozni s — a mennyire lehet — keletkezésüknek elejét venni tartozik; és végre azért foglalkoznak az *ifjú*

jólétnek öregbitése — mint a nemzetgazdák törekvéseinek oly kívánatos czélja — igen veszedelmes adomány leendene, ha a kéz, mely azt adja, a többséget megfosztaná a vallás szülte benső béke-, bölcseség- és mérséklettől; tehát oly erényektől, mik nélkül e világ minden javai új és új-kielégíthetetlen vágyaknak keserű forrásai.” Udvardy Ignác: A keresztény elem üdvös befolyásáról a polgárisodásra (Székfoglaló ért. a M. T. Akadémiában.) (A ford. jegyz.)

gonosztevők, az úgynevezett fiatalok bűnösök megjavításának kérdésével, mely mindinkább követeli az erkölcsi egészségtan óvó munkáját — mindez egyszersmind a neveléssel foglalkozók felelősségérzetének mélyebbé s általánosabbá válását is bizonyítja, azért mondja *Trüper*, a jeni neveléstudományi író, hogy „az ifjú gonosztevők számának folytonos szaporodása s a nevelői munkásságnak a nyilvános életben való rendkívüli kevésre becsülése sürgősen szükségessé teszi, hogy a gyermek *jellemével* való foglalkozás legalább is oly tudományos és gyakorlatias legyen, mint a minő a testével és az értelmével való foglalkozás ...

A növendék személyiségének megítélésében ne csak, vagy főképen, testi s értelmi munkáját tekintsük, hanem jellemének mivoltát is, melynek művelése szintén célja s kötelessége a nevelésnek.

Csak az értelmet művelni, nem elegendő, sőt veszélyes. Bizonyára nem kell kevésre becsülni az értelem nevelését; de meg kell szünnie annak a téves vélekedésnek, hogy egymaga elegendő az erkölcsi műveltség biztosítására. Korunk elmeorvosai eleget tudnak beszélni azokról az épen nem ritka esetekről, melyekben a teljesen ép, sőt igen fejlődött értelem a gyenge erkölcsi értékkel karöltve jár — a mi eléggé bizonyítja, mily kevés az összefüggés az értelem és a jellem között. Az értelem művelése valósággal veszedelemmé is válhatik a jellemre nézve, ha nincs, „elejétől fogva, az akarat gyakorlásának és a lelkiismeretességre való nevelésnek alárendelve¹. Ekkor az értelem, úgy szólván, tolvajlámpás, mely az érzéki vágyak kielégítése útjának keresésére s megvilágítására való csak. Ki ne ismerné azokat az eleveneszű iskolásgyerekeket, a kiknek a jellem műveltségének egyensúlya nem jutott osztályrészükül, és a kiknek igen fejlett értelme csak szeszélyeiknek, hiúságaiknak és ravaszkodásaiknak rabszolgája? Ki ne ismerné azokat a „lángeszű” hazudzókat, a kik az iskolának olykor egész osztályait megrontják, és a kiknek találékonyasága s lélekjelenléte tanítókat és iskola-társakat egyaránt ámulatba ejt?

Az értelem művelésének erkölcsi feltételei. Az embernek szenvedélyeitől való megszabadítása, jellemének erősítése s lelkiismeretének finomítása az értelem valamennyi nevezetes munkájára nézve igen nagy fontosságú; valóban helyes gondol-

¹ Megmondta már Aristoteles: „Az erkölcsi nevelés azért fontos, mert az ember, ha csak értelme művelt, könnyen a legmértéktelenebb és legvadabb lényenyé fajulhat.”

kodás *jellemet* tételez fel, mert csak a jellem óvja meg gondolatainkata külső hatások, az érdekek és az előítéletek szabta irányoktól és szaggatja el mind azt a sokféle durva s finom szálát, mely gondolkodásunkat embertársaink gondolkodásával és ítéleteivel egybeköti. Már az ó-kor, mely az igazi bölcselőtől az önmegtartóztatás és a szemlélődés gyakorlatát követelte, jól tudta, hogy az értelemnek valóban szabad működése erkölcsi feltételektől függ, és jól tudta azt is, hogy az embernek *alanyiségától* szabadulnia kell, hogy tárgyilagosan gondolkodhassak * Az igazságra való erős vágyakozás sem értelmi, hanem erkölcsi szükségesség. Helyesen hívja *Liebig* az igazságra törekvést nagy erkölcsi szenvedélynek, mely nélkül az igazi tudományos vizsgálódás soha nem győzné le azokat az akadályokat, melyeket a világ és a nap pillanatnyi érdekei útjába gördítenek.

Hasonlóképpen szól *Dubois Reymond*: „A legújabb természettudomány részben a kereszténységnek köszöni eredetét. A keresztény vallásnak az ember lelkében búsongást keltő nagy komolysága az idők folyamán alkalmasabbakká tette az embereket a dolgok mélyére való hatolásra s a fáradságos kutatásokra, mint a pogányság könnyelmű életkedve. Minthogy a kereszténység az ember lelkét az igazság megismerésének forró vágyával eltöltötte, kárpótolta a természettudományokat azokért a károkért, melyeket neki sokáig tett”.²

Ilyesmit mond *Schiller* is:³ „Csak a komolyságnak, mely

¹ Arnold (t. 1. Tamás, sz. 1795 ben, megh. 1842-ben, prot. pap. A ford. jegyz.) a híres angol nevelő, a rugby-i nevelőintézet igazgatója, a ellem művelését tartotta az iskola legfontosabb céljának, és úgy vélte, hogy az értelem munkája erkölcsi erőktől függ. Valamely elsajátított jó szokás és valamely legyőzött róz szokás hozzájárul az értelem erős és helyes működését gátló akadályoknak elhárításához. (Fitch, Thomas Arnold, London 1905.)

² Die Kulturgeschichte und Naturwissenschaft, Lipcse 1878.

³ „Das Ideal und das Leben” című költeményében. Szó szerint:

„Nur dem Ernst, den keine Mühe bleichet,
Rauscht der Wahrheit tief versteckter Born.”

Váró Ferencz így fordítja:

„Csak komoly munkának türelemnek
Nyíl' meg az igazság mély ere.”

Az eszmény és az élet.

Dóczi Lajos meg így:

„Akarat az, a mi aknát nyitva
A valónak tiszta kutatás.”

Az eszmény és az élet. (A ford. jegyz.)

nem riad vissza semmi fáradságtól, csörgedez az igazság mélyen elrejtett forrása.” Ez a nagy komolyság pedig erkölcsi s vallási jelenség, és az értelemnek nem vele született tulajdonsága.

De Maistre József is úgy nyilatkozott egy ízben, hogy épen az újkor exact tudományai azokból az *erkölcsi* erőkből táplálkoznak, melyeket a keresztény műveltség hozott világra: az a nagy türelem és „gondosság, az az apró dolgokban való lelkiismeretesség és állhatatosság, mely nélkül az exact tudományok sohasem virágozhattak volna föl, az a fölötte nagy szabatoság és pontosság a munkában, csak a kitűzött cél elérhetése végett — mind ez olyasmi, a mit a pogányság még nem ismert és azért az exact tudományok virágzása a keresztény lelkiismeret-művelés csendes munkájának eredménye.

Ennélfogva az értelem igazi nevelése s művelése a jellemnek kellőképen való tisztítása s erősítése nélkül lehetetlen. A figyelemnél^ úgynevezett „összefüggés”-a is, a mely az értelemnek mind befogadó (receptív), mind termelő (productív) működésére nézve annyira döntő, voltaképpen az akarat műveltségén alapszik, és csak abból származhatik.¹ Ezért tulajdonít az indus bölcelet is oly nagy fontosságot az *akarat gyakorlásának*. Indiából a figyelem összefüggésének régesrégi s rég kipróbált módszerei kezdenek behatolni a nyugat neveléstudományába, kivált az Indiával érintkező angolokéba, mint a hogy *Miles* érdekes könyve bizonyítja.² Kimutatja helyesen ez a könyv a vallási eszmény nagy fontosságát is a „magához térésre s magába szállásra” való nevelésben: mert a mi a külvilágnak figyelmünket elforgácsoló hatásaitól és belvilágunknak nyughatatlanságaitól megszabadít, természetesen, csak az igazán jó eszköze az értelem bárminemű összefüggésének. Azért a lélek erőinek edzése a külső ingerek ellen való ellenállásra *erkölcsi* megszaba-

¹ Erre a lélektani igazságra támaszkodik Wundt, mikor a munkás (activ) és munkátlan (passiv) figyelem között való különbségről szól. Napjainkban a neveléstudomány, kivált Amerikában, a gyermek figyelmét „lebilincselő” tanításmódra való törekedése közben, gyakran igen félszegül, a gyermek munkátlan figyelmével foglalkozott, de akarata erélyének gyarapításával nem törődött. Már pedig épen az emlékezőtehetségnek munkájára nézve a munkás figyelem, az erkölcsiségtől ihletett akarás igen nagy fontosságú.

² *The power of concentration, by E. Miles, London. Methuen and Comp.* A szerző kimutatja — egyebek közt — mily fontosak az akarat gyakorlatai mindenféle inger ellen, mert csak az akarat kellő gyakorlása teszi lehetővé, hogy kellőképpen választhassunk képzeleteink és észrevevéseink közül. Szórakozottság: az akarat gyengesége.

dítás is, mely egyszersmind a *gondolkodó tehetségnek is megszabadítása a reá zavaróan ható benyomásoktól*. Valamennyi tapasztalt nevelő bizonyosságot tehet róla, hogy valamely „osztályban igazi, belülről eredő *fegyelem* igen észrevehetően megkönnyíti a gondolkodást és tanulást, míg azok a gyermekek, a kik ily fegyelmét nem ismernek, mindenféle külső s belső ingerek hatásainak engedve, alkalmatlanokká válnak arra, hogy agyukkal valamire való munkát végezzenek.

Hogy az értelem működésének erőssége s egészsége mennyire függ erkölcsi tényezőktől, és hogy ennél fogva az értelem művelésével az erkölcs-neveléstannak kellőképen foglalkoznia kell, arról nemrég a kísérleti lélektan egyik képviselője, *Neumann*, így nyilatkozott: „Nevelési s tanítási rendszerünknek fő baja az, hogy még most is sok nevelő van, a ki nem is Isejti, mily rendkívül fontos a gyermekek értelmi működésére s általában szellemi haladására nézve, kedélyüknek és akaratuknak nevelése. Egyetlen meg nem érdemelt megrovás, vagy bizalmatlanság, mindenféle gúnyos és csúfolódó szó, melylyel a nevelő vagy a tanító a gyermeket illeti, lelkében levertséget vagy egyéb zavart idézhet elő, sőt nagy kárt is tehet.”

Ennek a durva s csak a külsőségekkel foglalkozó nevelésnek, a melynek sejtelve sincs az értelem működésének finom és bonyolult *erkölcsi* feltételeiről, ellentéte — amely természetesen épen oly helytelen — az a lágy és érzelgős nevelés, a mely az ifjúság hibái, szeszélyei s illetlenségei iránt kelleténél elnézőbb; és a mely ennél fogva az értelem munkájának erkölcsi feltételeivel való foglalkozást szintén elmulasztja.

Rz életpálya számára való jellemművelés. Ha az iskola csak az életpálya munkájára akarna is előkészíteni, akkor is több gondot kellene fordítania a jellem művelésére. Mert az életpálya igazi sikerei, sokkal inkább mint a hogy vélik, erkölcsi tulajdonságoktól függenek.¹ Hányan szenvednek hajótörést élet-

¹ Frensen „Peter Moor”-jában szól a lélek műveltségének a katonatiszti pályán való fontosságáról. Moor Péter így beszél hadnagyáról: „Kiválósága nem abban állt, hogy *többet tanult* nálunknál: hanem, úgy vélem, abban, hogy belsőleg művelt ember volt, vagyis, hogy eszén és szívéen uralkodni tudott, és azért a körülötte levő s történő dolgokról nyugodtan, igazságosan és elnézően ítélt. A mit akart, megtörtént Ekkor láttam, hogy az *akarat tízszerre többet ér a tudásnál* Egyetlen szóval sem magasztaltuk, de gyakran beszéltünk róla s tekintettünk föl reá.”

Az életpályán való működés erkölcsi alapjait igazán lerakni akaró jellemművelés azonban nem állhat csak erkölcsi dolgokról való beszélgetések-

pályájukon, nem azért mert keveset tanultak, hanem azért, mert az emberekkel való bánás bölcsességének elemeit sem ismerik” mert nem szoktak rendre, pontosságra, hűségre és szótartásra; mert sem engedelmeskedni, sem parancsolni nem tudnak; és mert nem vált meggyőződésükké, hogy a becsületesség a legjobb politika.¹ Mennyire szükséges lenne az iskolák felső osztályaiban az életpályára való erkölctant rövideden előadni, a mely a különféle életpályák erkölcsi veszélyeiről és erkölcsi jó hatásairól szólna s az életpályákkal járó felelősséget példákban mutatná meg.² Mennyire megihletnék az ily megbeszélések az iskola munkáját!

Nevelés- és tanítás-rendszerünk nem ismeri kellőképpen a nevelés célját. Nevelésünk és tanításunk ügyének legnagyobb baja, hogy zűrzavarosán sokféle ismeretet ad, de igazán világitól eszményt nem; már pedig csak ez teremthet igazi rendet ismereteink között, és csak ez adhat kellő ellensúlyt nekik. Egyetlen pillantás korunk neveléstani irodalmára — a mely sokat beszél, de bizonytalanul és sokszor önmagának ellenmondóan, a nevelés végezel járói; és a melynek sok és sokféle, de többnyire feltűnően *félszeg* ötlete van — meggyőzhet bennünket a mondottak igazságáról. A dolgoknak ez a helyzete szorosán összefügg korunk művelődésének állapotával és irányával: látjuk az erőknek nagy és bizonyára szép jövőjű *terjeszkedését*, de nem látunk *összepontosítást*, azaz egységet a sokféleségben. Korunkban az ember, az érdekek roppant sokaságának hatása alatt, mintegy elforgácsolta önmagát és elvesztette az éltető nagy igazságokkal való összeköttetését, melyek egységet teremtenek a sokféleségben és az élet törekvéseit egy nagy szellemi középpont felé irányítják. Ekként nemcsak az életerélyére leghatásosabb ihletéseket vesztette el, hanem valamennyi törekvésének igazi mértékét; és nem tudja

ből, hanem ezeknek az akarat igazi gyakorlásával, azaz nevelésével, összefüggésben kell lenniök: a mihez azonban iskolai fegyelmünknek csaknem teljes átalakítása szükséges. Erről a következő fejezetek egyikében szölvnk.

¹ „Az egyén szintűgy, mint a »nemzet életében nem a tudásé a döntő szerep, hanem a fenkölt érzületé és a tökéletes jellemé.” Felméri, A neveléstudomány kézikönyve. 677. lap. (A ford. jegyz.)

² Hittérítők Jáva szigetén, mezőgazdasági s ipari iskolájukban, erkölcs- és neveléstant is tanítanak, egyenesen azért, hogy az ifjakat a technikai életpálya erkölcsi s nevelői feladataival és felelősségeivel megismertessék. A legfinomabb géppel, az „ember”-rel való kellő bänni tudás szintén az igazi gazdaságtanhoz tartozik — csak technikai szempontból is. V. ö. *Rev. Skopps Reports; Agency for Charity Writings, Chicago III.*

Bővebben szöl erről a szerző „Staatsbürgerliche Erziehung” című munkájában. (Lipce, 1910, kiadta Teubner B. G.)

öntudatosan alárendelni törekvéseit és tetteit annak az *Egynek*,¹ a ki egymaga adhat csak valamennyi törekvésünknek és küzdelmünknek igazi értelmet és tartalmat.

Ez az oka, hogy van művészeti műveltségünk, mely a jellem életétől függetleníti magát, és ezért menthetetlenül posványba kell fúlnia; hogy van sport-műveltségünk, mely hóborttá fajul, mert nincs meg kellő ellensúlya, vagyis a lélek műveltsége s világos tudata annak, hogy mi fő s mi mellékes dolog az éleiben; hogy van úgynevezett szerelmi műveltségünk, mely a szerelmet elfajulttá teszi, mert a jellem örök törvényei alól kivonja, mert az embert erotikái töredékké teszi, holott épen legerősebb szenvedélyét személyiségének egészével teljesen egybe kellene olvasztania; hogy van munka-műveltségünk, mely mindinkább lélek nélkül való sürgés-forgássá kezd válni, mert a munkát öncézlnak tekinti, s mert nagy eszményeknek nem rendelj alá; hogy van — végül — értelem-műveltségünk, mely az értelmet a lélek szükségleteinek összességétől elszakasztja, s a félszeg elvontság (abstractio) útján jár, melyen nem vezet mély életismeret és tisztelete azoknak az igazságoknak, melyek ugyan teljesen föl nem foghatók, és mégis minden tapintható s látható dolognál valóbbak és igazabbak.

A testi életben ideggyengeségnek hívják, ha idegcsoportok a lelki középpont erős vezetésétől elszakadnak; a lelki életnek is van ilyen betegsége, mely akkor áll be, ha az ember törekvései valamely középponti igazságtól, valamely nagy lelki jótól elszakadnak, holott épen ezt kellene szolgálniok, mert csak ettől nyerhetnek igazi lelkeséget és egészséget.

Ha pedig ez a rendezetlen lelki világ behatol az iskola szűk körébe s a *művelődés anyagaként*, egynéhány évre összeszorítva, az ifjúság lelkét eltölti, akkor belőle, természetesen, csak zűrzavar keletkezhetik, és nem csodálhatni, ha ebből a lelki zűrzavarból, bármily lelkiismeretesek és szeretettel teljesekek is a tanítók, valóságos jellemek nem kerülhetnek ki; oly emberek, kik az élet fölél tudnak emelkedni, a sorsot legyőzni, a nem fontosnak a fontosnak, az anyagot a léleknek alárendelni tudják, hanem csak testi s lelki gyengék, öngyilkosok, idegesek, tervtelenek, félszegek és tudákosok!

Úgy tetszik, hogy még most sem tudjuk, hogy az ismeretek sokfélesége valóságos *veszedelem a jellemre nézve*, mind-

¹ T. i.: Istennek. (A ford. jegyz.)

arra, a minek alaposság, állhatatosság, következetesség és lelki nyugalom a, neve. Ha a lélek erőit mintegy elforgácsoló s folyvást szaporodó s bővülő ismeretek között az egység valami erős elve, valami *összepontosító művelődési hatalom* rendet nem teremf és a fölöslegeseket ki nem küszöböli — akkor, természetesen, az iskolák mai tanítástervei csak ingatag jellemekeket nemzhetnek.

Az ifjúság sok igaz barátja *rég* látja ezt a veszedelmet, és megszüntetésére egyetlen hathatós eszköznek a *vallás-erkölcsi nevelésnek iskoláinkban való felélesztését* tartja. Vannak olyanok is, a kik ugyan szintén elégedetlenek a mai oktatás és nevelés állapotával, de — sajnos — a nevelés tulajdonképeni s igazi célját nem ismerik; azért nincsenek arról az igazságról erősen meggyőződve, hogy *a lélek erőinek egyensúlyban kell lenniök*, azért törekvéseik felszegek, és azért, ha valami félszogséget megszüntetnek, rendesen valami más félszogséget tesznek helyébe. Nem látják át, hogy a nevelés különféle hatásainak nem szabad egymástól mintegy *elszigetelve* lenniök, hogy egymást ellen-súlyozniuk kell, és hogy egy nagy célú kell szolgálniok.

Művészeti (aesthetikai) és erkölcsi nevelés.¹ A fennebb mondottak kivált az ifjúság művészeti nevelésének, egynéhány mai képviselőjére illenek, a kik a művészeti nevelést — helyesen a — az értelmi nevelés ellensúlyául tekintik, de rendszerökben a művészi elemet a lélek életének teljességével, frivol átállási s erkölcsi követelményekkel nem hozták őket összefüggésbe. Az ily nevelők nemcsak akadályozzák és veszélyeztetik a jellem egészséges fejlődését, hanem megfeledkeznek arról, hogy az igazi művészeti műveltség csak a lélek valamennyi erejének egységéből származhatik, és hogy a művészet igazi megértése a lelkiismeret és a jellem valamennyi erejének kellő művelése nélkül teljesen lehetetlen. Hogy mily káros a félszeg művészeti nevelés a jellemre nézve, egyebek közt, abból is látható, hogy az oly fiatal emberek, a kik ily nevelésben részesültek, könnyen elpuhultakká s élvezetekre vágyókká válnak, és ha ízlésök finom

¹ A művészeti nevelésről, többek közt, írtak: *H. Nagy Lajos*, a hódmezővásárhelyi ref. főgymn. 1872/3. iskola-évi értesítőjében; *Pintér Kálmán*, a veszprémi kath. főgymn. 1877/8. iskola-évi értesítőjében; *Kemény Hugó*, a köszegi kath. gymn. 1880/1. iskola-évi értesítőjében; *Gerecse Péter*, a pécsi állami főreál. 1883/4. iskola-évi értesítőjében; *Schön József*, a „Magyar Paedagogia” 1900. évf. 6 ~ 7. számában; *Schweighofer Tamás*, a nagytapolcsányi áll. polgári fiú- és leányiskola 1911/2. iskola-évi értesítőjében; *Alszeghy Piroska*, az ungvári polg. leányiskola u. a. i.-é. é. (*A ford. jegyz.*)

is lelkök durva. Mennél jobban sürgetik manapság az iskolában való aesthetikai nevelést, annál inkább óvakodnunk kell a vele járó veszedelmektől. Erkölcsi ellensúly nélkül való aesthetikai műveltség — félszesség, sőt a lélek veszedelme.

Hányszor bántják az ember fejlődött művészeti érzését betegek és szűkölködők, vagy rokonok szokásai s furcsaságai, mily durva és kegyetlen ilyenkor azaz ember, a kinek szívében a szeretetnek, a részvétnek és a felelősségnek mély érzései nem diadalmaskodnak mindazon, a mit aesthetikának hívnak! Valamennyi nagy keresztény jól tudta, mennyire s mily gyakran állják útját az „aesthetikai idegek” a szeretetben való tökéletesedésnek — például árpádházi Szent Erzsébet épen az undok betegségekbe esettek ápolásával akart foglalkozni, hogy az aesthetikai elpuhultság lelkén erőt ne vegyen. Kiváltképen a nők nevelésében rendkívül fontos, hogy necsak a szép iránt való művészeti szeretet, hanem a nyomorék és rút emberi lények iránt való szeretet felkeltésével és fejlesztésével is foglalkozzunk.¹ És minthogy a félszeg aesthetikai nevelés csak a szép látszat iránt való érdeklődést fejleszt, s az élet bajai s visszasságai iránt való beteges idegenkedést kelt fel, igen szükséges, hogy az ily nevelés ellensúlyáról gondoskodjunk, mely az igazságosság és a valóság megértésére való szoktatás. Máskülönben oly embereket nevelünk, a kik másoknak bajait — melyeken segíteni nem akarnak, szép szavakkal betakarják, hogy ne lássák, mert álmukat és nyugalmaikat háborgatnák és művészeti felfogásukat bántanak. Aesthaesthetikai gyávaság és aesthetikai önzés is, melyek valósággal erkölcstelenek, mert — egyebek közt —

¹ *Gotthelf Jeremiás.* (Írói neve Bilzius Albert svájcki népies írónak, a ki 1737-ben született és 1854-ben halt meg. Annak a művének, melyből a szertő a következő szavakat idézi, ez a címe: „Wie Anna Bäbi Jowäger haushaltet“, megj. két kötetben, Solothumban, 1843-ban. Harmadik kiad Berlinben jel. m. 1859-ben, A ford. jegyz.) igen szépen nyilatkozik erről a kérdéstről „Anna Bäbi Jowager”-jében, mikor a lelkészt arról beszélgeti, hogy őt a szép külső megvesztegeti, s azután feleségéről ezt mondálja vele: „Példát adott nekem azzal, hogy ha visszataszító külsejű emberrel találkozott, akkor érzett részvétet leginkább, az ilyen embert sajnálta leginkább, az ilyeneket akart segíteni leginkább, . . . Tőle tanultam meg, hogy van a természetes szeretetnél nagyobb, az isteni szeretettel rokon szeretet, a mely épen a tévelyedetett, a rútat szereti leginkább, mert ez szorul segítségre leginkább. De ennek az erénynek gyakorlásában soha nem vittem annyira, mint ő, s gyakorta láttam jóságosan mosolyogni, mikor a szép külső vonzódást keltett fél lelkemben, de az övében nem.”

akadályozzák az embert, hogy sok „költői” dolognak szomorú visszáját meglássa, s hogy lelkiismeretének szavára hallgasson. Hogy a *művészeti nevelés* igazi céljának megfelelőhessen, erkölcsi úton-módon küzdeni kell amaz élvezetvágy és elpuhultság ellen, mely a művészetben csak a külső érzéki inger iránt érdeklődik és csak azt keresi, s egyáltalában nem tud belsőleg részt venni a művész voltaképeni munkájában, melynek kellően tiszta formát a művész csak azért adhatott, mert nálunknál mélyebben és esztétikai irtózás nélkül szállott le a szomorú s összehangzás nélküli valóságba. A ki Beethoven szenvedéseit, melyeket „Leiden” című zeneművében fejezett ki, s melyekből az emberiség daemóni szenvedése is kihangzik, sejteni és érezni nem tudja, az nem érti az azokon diadalt arató hősi erőt, melyet a nagy zeneszerző abban a zeneművében szintén kifejez, és nem érti, hogy a megdicsőülés felelet az élet szenvedéseire, hanem csak tétlenül, érzékileg és külsőleg élvezi ama zene hangjait, de nem küzdő emberként. Az lenne az igazi művészi nevelés, mely alkalmassá tenne bennünket arra, hogy résztvehessünk a művésznak abban a munkájában, melylyel az anyagba lelket önt, a sorsot meggyőzi s az élet ellenmondásait magasztos felfogással megszünteti. Az össze nem hangzó dolgokat összehangzóvá tenni, rendetlen ösztönökön uralkodni, nagy és kis bajokat áldássá változtatni — ez az igazi művészi nevelés, csak ez tanít meg bennünket a művészet legbensőbb és legszellemibb részének megértésére s megérezésére. A ki nem dolgozott vésővel a maga lelkén, nem faragta, sohasem értheti meg Michel Angelo megelevenedett márványát, mely: „A barbárnak kőnél nem egyéb.”

Vannak, hogy úgy mondjuk, külső erkölcsstanítók, kiknek semmi közük sincs a művészethez, de ha az erkölcsiségre úgy nevelünk, hogy a növendék személyiségére¹ is igazán tekintettel vagyunk, és hogy az erkölcsiség a lelki erő győzelmes nyilvánulása legyen, akkor egyszersmind a művészet megértésének is egyengetjük útját. Az erkölcsiségnek rendező ereje elvezet bennünket, úgyszólván, első lépcsőfokára, *annak az uralomnak, melylyel a személyiség a természet fölött bír*, mely az anyagot megeleveníti s megdicsőíti, s mely a művészet igazi remekműveit alkotja.

Mindebből az következik, hogy az esztétikai nevelés csak

¹ „A személyiség nem egyéb, mint ethisált és tudatra emelt egyéniség.”
Schneller István, Paedagogiai dolgozatok. I. k. 21. 1. (A ford. jegyz.)

akkor nem válik az erkölcsiségre nézve veszedelmessé, s csak akkor éri el célját, mely a művészet lényegének igazi megismerése, ha mélyre ható jellemművelésen alapul és az ember magasztos eszményeinek tisztelésére szoktat.

Mint ahogy korunkban sokan nem akarják a művészetet a valláserkölcsi műveltségnek alárendelni, s mint ahogy másrészt némelyek akarják ugyan, de — úgyszólván — csak *gépiesen* és külsőleg, a következőkben egynéhány elvi fontosságú szempontot jelölünk meg a művészi s valláserkölcsi műveltségnek viszonyáról. Mennél több oly törekvés, mely a „szabadabb műveltség” nevében magát nagy erkölcsi igazságokon és érzéseken túlteszti, kezd a mai iskolában tért foglalni, annál szükségesebb hogy a tanítói pályára lépő ezekkel kellően megismerkedjék, nehogy — félszegül — *csak az erkölcsiség, vagy csak a művészet* kérdéseivel foglalkozzék, hanem hogy *mind az igazi művészet, mind a jellemnevelés követelményeinek eleget tehessen*. A ki meg van győződve arról, hogy a jellem művelését kell az iskola legfőbb céljává tenni, annak törekednie kell teljesen megérteni azt, hogy miért és mily értelemben *okvetetlen szükséges az erkölcsi elemet valamennyi egyéb művelődési elem fölé rendelni*, melyeknek csak amaz lehet erős alapja, melyen kellően fejlődhetnek és hathatnak, és melyen megmenekedhetnek valamennyi bennök rejlő egészségtelen és bomlasztó iránytól.

A művészet képviselői az utóbbi években többször igen hevesen összetűztek a valláserkölcsi műveltség képviselőivel. Amazok azt mondják, hogy a művészet az emberiség művelődésére nézve oly fontos, hogy a művészi alkotás és termelés szabadságát valamennyi egyéb tekintet fölé kell helyezni. Emezek meg az erkölcsi érdekek megvédését tartják mindenek fölött fontosnak. E harc, sajnos, mind a két párton csak gyarapította a félszegségeket. Az egyik párt olykor nem akarja megérteni, hogy a művészeti műveltséget is holmi durva s vakbuzgó erkölcsösködés ellen meg kell védelmezni, s hogy van túlzó érzékenység is, mely inkább belső szabadság hiányának, mintsem erős jellemnek jele. A másik párt meg abban hibázik, hogy megfeledkezik arról, hogy az igazi művészet feloldhatatlanul egybe van kötve a lelkiismeret érdekeivel, nem a rendőrség, külső irány és polgári tekintetek, hanem magával a nagy művészi személyiségek lényé által. Ez az a szempont, melyre a következő fejtegetésekben fel akarjuk hívni a figyelmet, mert belőle tekintve a szóban forgó vitás kérdést, félszeg és csak külső meg-

ítélését elkerülhetjük: *A művészi teremtésnek az erkölcs és a jellem alól való manapság hirdetett felszabadítása* nemcsak az erkölcsi műveltséggel ellenkezik, hanem *a művészet valójával és a művészi személyiséggel is*. Azok az idők, melyekben a művészi termelés a jellem életétől elszakad, rendszerint hanyatlás korszakai a művészetben, melynek igazi virágzása valamennyi lelki erő egységéből keletkezhetik csak. A valódi művész *egész ember és nem csupán esztétikai töredék* és éppen azért az emberiség erkölcsi érdekei mély hatással vannak reá, sőt ezeknek az érdekeknek új látóhatárokat nyit. Így van a művészet valamennyi ágában, a szobrászatban is. A mai „meztelen” művészet, például, többnyire igazi művészi műveltség nélkül való emberektől származik; mert az igazi művész — a ki az *egész* életet figyelembe veszi — nemcsak a meztelen testet látja, hanem mind azt a bűt, bajt és lelki rabszolgaságot, mely a test bájaiból és ingereiből származik — azért a meztelen testet mindig *nagy tartózkodással* ábrázolja, vagy egyszersmind a testiség *lelki ellensúlyával*, akár úgy, hogy a meztelen testnek istenarcot ad, akár úgy, hogy csak lelki tartalmak és jelképek viselőjévé teszi. Folyvást „ruhátlan emberek” ábrázolásával foglalkozó mai művészetünknek éppen a művészi érzés *teljessége* hiányzik; — a meztelen testet nem a nagy lélek hordozójának tekinti s nem az egész emberi élet küzdelmei kifejezőjének — töredékes emberek munkái csak töredékesek lehetnek. Az a művészet, mely a lélek legfontosabb érdekeivel nem törődik, nem arra való, hogy az anyagba életet és lelket leheljen; nincs teremtő ereje, a mi az igazi művészetnek tulajdonsága csak.

A költészet nagy képviselői is mindenkor az érzékeny lelkiismeret prófétái — nem azért, mintha a szó szoros értelmében erkölcstanítók volnának, hanem azért, mert a valóság éles látású magyarázói s a magasztos lelki erők képviselői. A művészetnek ez a munkája szorosan összefügg a művészet igazi lényegével. A művészet célja nem az, hogy az aljas, a durva s az esetleges valóságot állítsa élénk, hanem — mint a hogy Schopenhauer helyesen mondja — a dolgok „*eszméjét*” platói értelemben, vagyis leszáll az életnek alkotó ős erőihez, az „*anyák országába*”, minden létnek meg nem született lehetőségeihez, és ekként teremt alakokat, melyeket sohasem láttunk, és melyek mégis a szó valódi értelmében valóságosak, sőt valóságosabbak mindannál, a mit ismerünk, mert bennök mindaz kifejlődött és teljes, a mi a való életben, a formák kölcsönös harcza miatt,

mindig csak félig-meddig az.¹ Azért a művészt a valóságos alak mindig az ősalakra emlékezteti, melynek töredékes kifejezése a valóság. Csak árnyékok vagyunk reá nézve, mintegy nem teljesen megrajzolt és nem festett alakok — a művész lelkében a természet valamennyi jelensége a maga ősképét idézi föl, melynek lényegét és titkát e jelenségek csak tökéletlenül fejezik ki. A művészetnek ezt a platói felfogását művészi termelések helyes magyarázatául fogadták el régóta a legnagyobb művészek. Az igazi művészet erkölcsi hatása s szükségképen való egybehangzása az erkölcsi igazságokkal ebből a platói felfogásból világosítható meg leginkább. A művészet az erkölcsi életet nem a valóságnak irányzatos változtatgatásával, hanem épen az igazi realizmussal szolgálja: nem csalódással emel minket a bennünk és a kívülünk levő valóság fölé, hanem oly lehetséges cselekedetek és dolgok feltüntetésével, melyek talán sohasem valósultak vagy valósulnak meg, de a melyeknek természetünkben van alapjuk. Mikor, például, az ember lelkének erőit, melyeket az életben sok minden gátol vagy múl felül, az akadályokon diadalmaskodóknak tünteti föl: gyarapítja lelki erőinket. Hasonlóképp erkölcsileg termékenyítő hatása van az igazi művészetnek akkor is, mikor a jellem és az élet rútságait vázolja; épen azzal, hogy az aljast, mindenestől, legelrejtettebb indító okaival egyetemben, igazán realiztikusan állítja elénk, és a pokol mélységes fenekére száll alá, hogy az ember cselekedeteinek valamennyi következményét kimutassa: a jó s a rossz között való különbség tagadhatatlan valóságának tudatát erősíti meg lelkünkben. Efféle tanulságos realizmus csak nagy művészekről és nagy jellemektől telik ki, kik lelki tisztulásra s azért lehetőleg teljes önismeretre törekszenek — a bűnnek és a nyomában járó nyomorúságoknak realiztikus festése nem feslett erkölcsű ember dolga. Nem nagy erkölcsi czélok elérésére törekvő ember, mindig csalódásainak áldozata, nem is tudja az ilyen az élet élvezeteinek és mindenféle jellemtelenségnek visszáságait kellően felfogni, hanem csak a látszat és a pillanat hatásának rabja.

A mai irodalom nagy része erkölcsileg nem azért veszedelmes, mert igen *sok*, hanem azért, mert igen *kevés* benne a realizmus. Az igazi realizmus, a dolgok következményeinek mély

¹ Azért, Plato szerint, az „eszme* valóságosabb a közönséges valóságnál — mely mindig csak töredékes kifejezése az ősalaknak, mely a jelenségek alapja.

ismerete az erkölcsi ítéletet mindig megerősíti. Mert az erkölcsi törvény épen a dolgok *valóságos* összefüggésének mély megértésén alapul, azért az igazi művészi felfogással sohasem ellenkezhetik.

Az igazi művészet közeli rokonságban van a vallással. A vallások nagy alapítói s képviselői mindig oly személyiségek voltak, a kik, a lelki dolgok vizsgálásába merülve, a pusztá valóságtól a teremtő őserőhöz fordultak, hogy lényünk lelki tulajdonságait megismerhessék, és a maguk és mások lelki életét irányíthassák; és a kik nem — mint a művészek — kőben, színben vagy szóban, hanem erkölcsi hatásukban hagyták reánk az igazi művészekéhez sokban hasonló működésök eredményét. Hogy Schleiermacher Krisztust Plato eszményi embere megtestesülésének tartja,¹ szintén csak azt bizonyítja, hogy a vallás és a művészet között szoros az összefüggés; csak hogy ez esetben a művészi alkotást, t. i. Plato eszményi emberének rajzát, a valóság. Krisztus személye, jóval felülmúlja.

A következőket művészi realizmus más oknál fogva is a valláshoz vezet. A nagy művészlélek mennél inkább hatol bele a való élet mélységeibe s rejtekeibe, mennél inkább ki tudja fejteni a termékeny őserők hatását és mennél inkább kutatja az élet sokféle harcainak elemi okait: annál inkább közeledik a valláshoz, mely nemcsak megjelöli alapokait a lét tragikumának, melyet enyhít és elviselhetővé tesz, hanem lelkünkben békét is teremt. Minél realiztikusabban tekintjük az embernek önmagával és a külvilággal való küzdelmét, minél inkább van részünk ebben a küzdelemben, annál ellenállhatatlanabban vezetettünk a világot legyőző lélekerő keresztény titkához. Mert csak ott van a léleknek az életem való igazi győzelme élénk állítva. Azért valamennyi igazán nagy remekmű, mely egyetemes életfelfogás eredménye, valamely módon a megváltás gondolatára czéloz. Láthatni ezt Goethe legnagyobb színműveiben (Iphigenie, Faust); a pogány költészetben a szenvedély és a sorsüldözte ember helyzete érezteti velünk annak a gondolatnak szükségességét. Teljesen látható az igazi művészet és a vallás belső összefüggése Wagner Richard zenedrámaiban. Nincs ezekben a kereszténység a pogányságra mesterkéltén reáerősztakolva, mint a hogy Nietzsche vélte, a ki sajnálta, hogy „Wagner a győzedelmes”

¹ Már Rousseau mondta, hogy Plato eszményi embere (De republica, I. könyv) Krisztus személyének hú rajza (Émile, IV. könyv). (A ford. jegyz.)

a keresztnek meghódolt — nem, Parcifal már jelentkezik Wotannak Brünhildétől való búcsúzásában; a régi isteneknek meg *kell* semmisülniök, az örökös ellenmondások és végül az önmegsemmisítés csirája elejétől fogva magokban a féktelen elemi erőkben rejlik, melyeket azok az istenek személyesítenek, és mely erők a világot legyőző, teljesen tiszta, teljesen szabad hősre várnak, a ki éppen azért uralkodik a világon, mert felszabadította magát uralma alól: így vezet el az életnek igazi művészi felfogása a vallási felfogáshoz és előkészíti, de soha nem pótolhatja, mert a vallás annak teljességét és megvalósulását foglalja magában, a mit a művészet csak tökéletlenül állíthat elénk. Erre nézve mondja Wagner Richard:

„Ha lelkem nyugtalan, nem hat reám sem művészi kép, sem művészi szobor: lelkemet nem érintik. Csak a rajtok túl való tekintet nyugtat meg. Ez a tekintet az egyetlen, mely bennem mások iránt rokonszenvet ébreszt, ez a világon túl való tekintet: az egyetlen, mely megérti a világot.”

Egymásik nagy művész, Michel Angelo, meg eztmondja: „Nem a képírás és nem a képfaragás nyugtatja meg lelkemet, mely Isten szeretetét keresi csak, azt, a mely a keresztől kitarja felénk karját.”

Mindezzel korántsem azt akarjuk mondani, hogy az igazi művészetnek csak vallási tárgyakat szabad ábrázolnia — hanem csak azt, hogy minél mélyrehatóbban és egyetemlegesebben fogja fel az életet a művész, annál inkább előkészíti az élet rejtélyeinek a vallás által való megoldását; és hogy a művész csak az igazi vallásosságtól nyerhet igazi ihletet és erőt művészi munkájához. Cornelius, a képíró, mondotta, hogy az olasz művészet akkor indult hanyatlásnak, mikor a képírók nem hordták már szívökben *Dantét*.¹ Mihelyt a művészi termelés a vallás-erkölcs¹ eszményektől elválik, vagy azoknak ellentmond, a személyiség lelki magvához való viszonyait teljesen elveszíti, s az ügyes fényképezés színvonalára száll alá — sőt a művész tehetségei beteges elfajulásokká válható aljas indulatok és szenvedélyek szolgálatába szegődnek. Oly korban élünk, melyben az ember szervezetének működései a léleknek boldogságát megszerző igazságoktól elválnak, és ekként egészséges voltukat elveszítik. Azért törekedett Wagner Richard teljes életében munkásságával arra, hogy az élet egységét, azaz összehangzását újra teremtsen

¹ Hasonlóképpen nyilatkozik Wagner Richard: Feltűnő, hogy a képzőművészetnek eszményeket teremtő ereje azonnal csökkent, mielőtt a vallással való érintkezése szűnni kezdett. Összegyűjt, műnk. X. k. 284. lap.

meg, és a művészetet a fenséges vallás-erkölcsi eszmények szolgálatába szegődtesse. A középkorban a művészet *a világ legyőzésével*, nem *a világ istenítésének* dicsőítésével foglalkozott — az igazi lelki erőtől nyerte az életnek és a valóságnak ezt a magasztos felfogását, mely megakadályozta, hogy a test bálványozásába merüljön, és a föld göröngyét istenítse az isteni lélek helyett.

A művészi műveltségnek a lélek egyetemes műveltségétől való elválásából származó veszélyekre nézve igen jellemző, hogy mi az, a mit ma esztetikai életfelfogásnak hívnak; Schiller idejében az „esztetikai” szó még annyit tett, mint „művészi” — ma az az esztetikai életfelfogás, ha magunkat mindenünnen mindenféle kellemes és mesterkélt hatású dolgokkal vesszük körül. Bizonyára, az életnek esztetikai finomítása s kellemessé tétele is a műveltséghez tartozik, a léleknek az anyagon való uralmához — de meglegyen szükséges ellensúlya, vagyis a lélek és jellem műveltsége, nehogy a külső finomodás belső durvulást, azaz érzékiességet idézzon elő. Korunk sok művészenek esztetikai benyomásokra való pusztá epekedése, az a cselekvéstelen ernyedtség az élet visszásságai s bajai iránt a művészi erő hanyatlásának világos jele, s — a tetetett hősiesség ellenére — nem egyéb az élet valóságai elől való gyáva hátrálásnál — míg az igazi művészellet mindig a valóságba való merész behatolásnak, a zűrzavar és az elemi erők meggyőzésének vágya ihleti. Ha azonban a lélek a pusztá természetén való uralkodásának jogáról lemondott, és az anyagiasság foglalta el az eszményiesség helyét: akkor mindenféle lelki tevékenység szükségképen elerőtlenedik, az anyag legyőzi a lelket és a környezet a személyiséget; akkor művészi műveltség nincs, helyette csak szőnyegek és festéshez és faragáshoz való minták és mustrák vannak, színművek helyett nyilvánosházi jelenetek, szomorújátékok helyett trágárságok és lelki romlottság szülte elfajultságok, és a művészet felkentjei helyett vakmerő ficzkók, kik tökéletlen művészségökkel „a művészet nevében” a jellem és lelkiismeret örök igazságait merészlik megcsúfolni, sejtelmek sem lévén arról, hogy egyetlen jó cselekedetben és a lelkiismeret egyetlen őszinte megszólalásában több a rokonság az igazi művészet lelkével, mint az ő erőtlen műveikben együttvéve.

Korunk esztetikai elfajultságának és a művészi műveltség dolgaiban való fogalomzavarának egyetlen orvossága: a bátor visszatérés a művészet remekeihez. A görögök azért jártak színházba, hogy fölfelé tekintsenek — a mi művészeti szükségleteink

sokkalta szerényebbek, megelégszünk a nem nagy szellemek nyújtotta szellemi táplálékkal is, és korunk műbiralata nem tesz ellene kifogást, sőt a művészet teljesen kis emberkéit, negyed-, ötöd- és hatodrangú alakjait annyi magasztal ássál halmozza el, hogy kérdeznünk kell: a nagyokról mit mond majd?

Schopenhauer mondta, hogy csak egyetlen módja van annak, hogy elolvashassuk, a mi jó: ha nem olvassuk, a mi rász _ — mert rövid az élet. Csakugyan, tartózkodnunk kell nemcsak a nyilvánvalóan értéktelen holmitól, hanem mind azoktól a tökéletlen művészi munkáktól, melyekkel manapság eltérítenek bennünket az igazán nagy művészi alkotások tanulmányozásától, élvezésétől, tisztelésétől és csodálásától!

Ez a, remekművekhez való visszatérés korántsem könnyű dolog. Az, hogy a művészet dolgaiban nem tudunk kellően megkülönböztetést tenni a valódi s a nem valódi, a fél és az egész között, összefüggésben van életünk általános rendetlenségével: az élet javainak rendjét vagy — hogy úgy mondjuk — rangsorát nem ismerjük, lelki zűrzavarban élünk, melyben a fő dolog mellékes dologgá, s a mellékes dolog fő dologgá vált. Csak nagy megújulás változtathat ezen majd, mely a legszen- tebbet újra az élet középpontjába helyezi, s ennél fogva azt a „megkülönböztetést tenni nem tudást” is megszünteti. A ki már nem tudja, mi igazság és mi egészség, mi nagy és mi nyomorult, mi szabadság és mi szolgaság, hogyan különböztesse meg a művészetben az elevent a holttól?

Csak az a nevelő, a ki az igazi művészetnek a jellem életével, a vallásos öntudat mélységeivel való elválaszthatatlan kapcsolatát teljesen megértette, s a mindenféle elszigetelt aesthetizálás veszélyeit ismeri, leli meg a művészeti nevelés helyes módszereit, és tudja kellőképpen megválasztani s magyarázni az anyagot. Néminemű külső aesthetikai műveltséget sem tart fölöslegesnek, sőt az erkölcs nevelésére nézve való fontosságát is elismeri — de az lesz fő gondja, hogy a szép iránt való érzést teljesen egyszerű s teljes életünkre nézve fontos dolgokon gyakorolja, nevezetesen a külső tisztaságra s rendre ügyeljen, és útbaigazítást adjon mind abban, a mit az angol „manners”-nek hív és a mi — úgy szólván — nemzeti hagyományainak részévé vált. Nagy a fontossága annak, hogy a szépben való nemes gyönyörködés ily apróságokon kezdődjék, melyekben azonban erkölcsi erők is rejlenek, és melyek egyszersmind bizonyítják, hogy a lélek megnesemesíti a természeti dolgokat.

Neveléstanilag helyes lenne a növendékeket egynémely kötelességek teljesítésére nem az iskola „fegyelmi szabályainak” segítségével nevelni, hanem a „gentleman” szép viselkedésére való szoktatással. így, például, az osztályterekben való rendre s tisztaságra ők magok ügyeljenek, és pedig nem annyira az iskola fegyelmi szabályainak kedvéért, hanem inkább azért, hogy esztetikai műveltségükről tanúságot tegyenek; és ők magok díszítsék fel az osztályok termeit — vagy legalább válogassák és állítsák össze falaiknak ékességeit. Meg kell értetni velők, hogy miben különbözik a „home”¹ az istállótól; hogy vannak emberek, kik rendtelenségökkel, tisztátalanságukkal és ügyetlenségökkel a „home”-t istállóvá változtatják át; és hogy viszont vannak olyanok, kik bármely helyen, a hol tartózkodnak otthont tudnak teremteni, a szükségeshez és a hasznoshoz hozzáadván az ízléssel és a szépet.² Nagy művelő hatása van annak is, ha a tanító például *iskolai utazások* és kirándulások alkalmával törődik azzal, hogy a növendékek a magok készítette étkeket tisztán és ízléssel tálalják és hordják fel. Mindez azért fontos, mert önlegyőzéssel önmérsékléssel és a természetes nyersség fékezésével jár és az ízlést is fejleszti. A tisztán és rendezetten terített asztalra helyezett ízléssel tálalt ételek élvezete közben a társalkodás is mindig tisztább, rendeztebb és ízlésesebb, mint az ennivalóknak formátlan elfogyasztása közben. Az afféle szép szokásokat kétségkívül a „művészeti nevelés” első lépcsőfokainak kell tartanunk. Csodálatos, hogy még az oly tanítók is, a kik a gyermeknek már *zsenge korában* akarnak művészeti nevelést adni, ezekre a látszólag csekély dolgokra oly kevés gondot fordítanak, és sem művészeti, sem erkölcsi nevelő hatásukat nem becsülik eléggé. Talán a kézi ügyesség tanításának jobban való elterjedése s a rajzoktatás tökéletesbítése meghozza majd, hogy a növendékek leleményessége és a szép iránt való érzeke abban is nyilvánul, hogy jobban viselik gondját iskolai szereiknek és tisztábban tartják, és hogy az osztályok termeinek falait a magok munkáival ékesítik. Mai művészeti nevelésünk az inductív módszernek — úgyszólván — teljesen híjával van. Minél inkább alkalmazzuk, minél inkább arra irányítjuk a szépre való törekvést, hogy az

¹ Az angol azon a szón, egyebek közt, a család lakását, a házi tüzhelyt és az „otthon”-t érti. (A ford. jegyz.)

² A tanító *Ruskin-nak* egynéhány idevágó fejtegetését és *Schiller-nek* az esztetikai nevelésről szóló leveleit el ne mulasztja felhasználni.

egyszerű mindennapi cselekedeteket és beszédeket megnevelésünk és esetlenségök- és nyerseségöktől megfoszszuk: annál bizonyosabban keltjük fel és gyarapítjuk az ifjúság lelkében a művészet iránt való érdeklődést, valamint a pusztán anyagi s természeti legyőzésének és megdicsőítésének vágyát, és ekként egyszermind elejét vesszük az egészségtelen és nem életrevaló aesthetizálásnak.

Testi s erkölcsi nevelés. Az előbbieken kifejtettük, miért kell a művészeti műveltségnek szükségképen a vallás-erkölcsi műveltségnek alárendelve lennie, s miért követeli ezt nemcsak a jellem egysége, hanem az igazi művészet mivolta is. A korunkban divatosá vált testi nevelésről hasonlóképen azt kell mondanunk, hogy nagy erkölcsi ellensúlyra sürgősen szüksége van. Először azért, mert a testi fejlődés mindig rejt magában a lelki fejlődésre nézve némi veszélyeket, melyek ellen csak a jellemnek minél nagyobb művelésével védekezhetni, — másodsor azért, mert a testi egészség, bátorság és ellenálló erő éppen az erkölcsi világból nyeri leghathatósabb ösztönzéseit, támaszait és védőit. Nincs gondolkodó nevelő, a ki nem tudná, hogy a test erősödése s fejlesztése, a lélek műveltségének nagy ellensúlya nélkül, a testi erő durva fitogtatásává s — hogy úgy mondjuk — a testi önérzet szertelen megnövekedésévé fajulhat, a minék az ember igazi műveltségére nézve valósággal megsemmisítő hatásai vannak. Az angol iskolákban, például, a test-edzés mindenféle fajtájának szertelen gyakorlása, a testi vetélkedés vágyának felkeltésével és izgalmaival és a test erejének kellenél nagyobbra becsülésével, sok nemes érzést fojt el a lélekben. A test edzését, kétségkívül, az iskolának a test épségét fenyegető veszélyei ellensúlyául kell tekintenünk — de ha mértéke s határa nincs, akkor, a testtel való túlságos foglalkozás miatt, mindazt, a mi testi, merészsze s fékezhetlenné teszi — az érzékiséget is, melyet pedig korlátozni lenne hivatva.¹

¹ *Payot*, a szabadelvű francia nevelő, az akarat neveléséről szóló munkájában (melyet németre Voelkel és magyarra Weszely Ödön fordított, a magyar fordítás 2-ik kiadása 1912-ben jelent meg, — *A ford. jegyz.*) a manapság dívó soknál is több mindenféle testgyakorlásról így nyilatkozik: »Ne tartsuk valahogy ezt a törekvést, mely bennünket az állatishoz süllyeszt alá, haladásnak. Volt a régi iskolában túlzás, van a maiban is; de jobb szeretem túlzásait a középkori iskoláknak, melyek egy Aquinoi Tamást, egy Montaigne-t és egy Rabelais-t adtak nekünk, míg a maiak „evező versenyen győztes”-eket ajándékoznak nekünk.»

„Sok rász ember van Attikában”, mondja már Euripides, „de a legroszabb ficzkók, az athleták”. A ki a testnek fejlesztését az erkölcsi fejlődésnek kellőképpen alá nem rendeli, az azt a sok alkalmat, melyet a testnek fejlesztése az erkölcsi tulajdonságok gyakorlására nyújt, egyáltalában nem tudja tervszerűen felhasználni — sőt, minthogy a pusztá testi sikernél egyéb gondja nincs, eldurvítja a lelket. „Vigyázzatok testetekre, hogy lakhassék benne a lélek,” — ezek a szavak, melyek, a hagyomány szerint, Krisztus szavai,¹ jelölik ki a test fejlesztésének magasztos célját, egyszersmind mértékét és határait. Miként lehet ily értelemben, például, a tornatanítást a jellem művelésére is hasznossá tenni — arról e munka végén adjuk elő nézeteinket.

... Mi sem helyeseljük, sőt egyenesen ellenezzük az ifjúságnak tolakodó s fecsegő módon való vallásos befolyásolását. Azonban szükségesnek tartjuk, hogy az ifjúság számára való valamennyi nevelőintézetben legyen valamely tapintatos, de hathatós befolyású, igazán vallásos személy, a ki vallásoságra s főképen *lelkiismeretességre* szoktassa az ifjúságot, nehogy holmi „tornaöltözet- s labdarúgó-nevelés” a jellemnek finom és nemes nyilvánulásait elfojtsa s az eszményi dolgok iránt való tiszteletet megsemmisítse. Ha férfi nem lenne található erre a tisztségre, akkor finevelő-intézetekben is valamely igazán műveit nőre kell bízni, kinek — mint a finom erkölcs és viselkedés képviselőjének — pusztá megjelenése nevelő hatású s figyelmeztetés arra, hogy a férfinak is vannak a tulajdonképeni férfi-tulajdonságok és a testi erő tökéletesítésénél magasztosabb céljai. A férfi jelleme, az említett jó hatások hiánya miatt, a maga félszegségének és tökéletlenségének van védtelenül kiszolgáltatva — meg is sínyli ezt a férfi, s teljes életében az igazi férfiaság egyik legfőbb tulajdonságának híjával lesz, annak a nemes önf egyel mezesnek, mely csak gyengéd lelkiismeretből származhatik — abból a világból, melyet Goethe jelképileg az „örök nőies”² művelő s megszabadító hatalmában tár elénk.

Az angol tábornok, Baden-Powell, igazi nevelői éleslátással ismerte fel, mekkora veszedelem rejlik a finövendékek művelődésére nézve abban, hogy a testi nevelés, úgyszólván, önczéllá lett. Híres „Boyscout-organisation”-jában azt a nézetét

¹ V. ö. Bölcs 1, 4. Kor. I. 3, 16., 6, 19. (A ford. jegyz.)

² „Das Ewig-Weibliche

Zieht uns hinan.”

Faust, II. r. 5. felv. (A ford. jegyz.)

nyilvánítja, hogy a növendékek testi ereje fejlesztésének ne legyen egyéb célja, hanem csak az, hogy a növendékeket a veszedelemben való segítő s mentő munkára alkalmassá tegye — melyet a német „Pfadfinderbuch”¹ bővebben kifejti, és a fiúknak a szamaritánus cselekedetekben való gyakorlását, balesetekben, tűzoltáskor stb., kellő viselkedésre való szoktatását teszi a testi nevelés céljává, szóval, a szeretet és a másoknak való lovasias szolgálás eszméjének rendeli alá.

. . . Nem hangoztathatjuk eléggé, hogy a jellem művelésének feladata sokkalta bonyolultabb és nem oly egyszerű, mint a milyennek ma sok, neveléstani kérdésekkel foglalkozó műkedvelő s reformer hiszi, a kik amúgy mellékesen megoldhatónak vélik ezt a feladatot, és a kiknek, úgy tetszik, sejtelmök sincs arról, hogy ez a legnehezebb lélektani feladat, *és* hogy mennyire nehéz ezekre a kérdésekre: „mi a jellem?” és „mi az igazi művelt jellem?” kellően válaszolni. A jellem művelésének terén a kezdő gyakran hajlandó azt hinni, hogy holmi *külső* hősiesség, az edzett test a férfi jellemének legjobb és legbiztosabb alapja. Nem egyéb ez csalódásnál. Elég ember van, a kinek megvan az a *külső* hősiessége, de ha jelleme próbára van téve, gyávának bizonyul. Azok az emberek ilyenek, a kiknek jellemét úgy nevelték, hogy akaraterőjüket félszegül a test munkáira használták fel főképen. Már pedig a mit, a szó legnemesebb értelmében, jellemnek hívunk, épen a *belső* féle fordított akaraterő nagy gyakorlását, a *lélek* és nem az *izmok* művelését kívánja — *belső*, azaz *lelki* erősséget kíván, mely nem a *külső*, azaz testi erősség járuléka.

Juvenalisnak ezt az ismert mondását: „*Mens sana in corpore sano*”,² melylyel a latin író nem akart egyebet mondani annál, a mit mondott, *Locke*, ártatlan értelméből kiforgatva, holmi anyagelvi tétellé tette, s a léleknek az egészséges testi szervezettől való függését félszeg és veszedelmes módon fejtegette belőle. A ki az életet megfigyeli, tudja, mily gyakran lakozik erőtlen és sýnylódó testben nagy lélek- és akaraterő; viszont tudja, mily gyakran van egészséges testben beteg lélek, és mennyire elfojthatja s beteggé is teheti a test túlságos fejlesztése s ápolása a lelket. Bátran állíthatni, hogy a gyenge

¹ Kiadta Lion törzsorvos. Megj. Münchenben, 1909-ben, Qmelin O.-nál.

² X. satirájának 356. versében fordul elő. — T. i.: Legyünk rajta, hogy legyen egészséges a lélek az egészséges testben. (A *ford. jegyz.*)

test bajai gyakran nagy tevékenységre bírják a lélek erőit; és hogy a teljesen egészséges ember, kinek testi bajokkal nem kell küzdenie, a lélek és erkölcs egészségének jó iskolájában nem okul. Mennyire helyes lenne az iskola testi nevelését ily elmékedésekkel kellő alapra helyezni! . . .

Végre, a bátorság voltaképen erkölcsi jelenség, azért a testi nevelés, ha nem járnak vele a jó erkölcsre való határozó buzdítások, félszeg és hiányos.

Mondanunk sem kell, talán, hogy a fennebbieket nem azért adtuk elő, mert ellenségei vagyunk a testi nevelésnek, melynek — nézetünk szerint — még igen csekély helye van iskoláinkban. Hogy *olyan* legyen, a milyennek lennie kell, a léleknek kellő művelésével kell a benne rejlő veszélyeknek elejét venni. Csak a lelki s az erkölcsi eszmények adnak a testi nevelésnek igazi értelmet, kellő irányt és helyes indító-okokat. Ha az iskolában nem idomítás és kaszárnyai fegyelem, hanem vallási s erkölcsi indító okok teremtenek pontosságot és rendet, szóval, ha az igazi műveltség szelleme hatja át az iskolai életet — akkor válhatik csak a testi nevelés azzá, a mivé válnia kell.

A jellem művelésének fontossága az egészségre nézve. Az ifjúság testi nevelésének félszeg képviselői megfelelnek az eleven és érzékeny lelkiismeretnek a testet óvó s az ösztönöket fékező rendkívüli hatásáról, — általában az erős jellemnek az egészségre való hatásairól. Orvosi tudomány, az izmok gyakorlásának semmiféle rendszere, levegő- s napfürdő nem gyógyíthatja meg az idegrendszer- és általában a testi szervezetnek, azokat a betegségeit, melyeknek a lelki étellel való nem gondolás és az ingatag jellem az oka. Az orvosi tudománynak egyik új ága, a lélek gyógyítása (Psychotherapia), ezeket a régi igazságokat juttatja eszünkbe: jellem az akaraterő összeponosítása s erősítése, jellem a világ külső ingereitől való menekülés, jellem az embernek felszabadulása érzékeinek uralma alól, jellem a lélek egysége s nem szakadozottsága s meghasonlottsága, jellem mindenféle gyávaság és elpuhultság legyőzése — a testi egészség megővésére s az élet értékének kellő megbecsülésére való buzdítások mekkora bősége rejlik ezekben az igazságokban!

Habár technikai műveltségünk az életet minden felől párnákkal vette körül és kényelmessé tenni iparkodott — mindazáltal többet szenvednek ma az emberek az élet bajai miatt, mint valaha: az ember életének örök tragikumuma ellen való küzdelemben nincs segítségünk a technikai műveltség, hanem csak a lelki

műveltség, melylyel nem gondolni, ma szokássá s divattá vált, azért lesz annyi ember az élet bajainak, csapásainak és csalódásaink áldozatává. Nem tekintjük a szenvedéseket — mint a hogy kellene — felülről reánk mért megpróbáltatásoknak: Ez az oka, hogy oly sokan nem akarjuk és nem tudjuk elviselni s öszeroskadunk alattuk. Sokan, kik *magasztos életfelfogás hatása alatt* az élet bajait lelki hasznukra, lelki erejük gyarapítására s önmaguk kellő megismerésére fordíthatták volna, öngyilkosokká válnak vagy ideggyógyító-intézetekbe menekülnek. „Uram Isten, táplálj engem siralomnak kenyerével — mondja Kempis Tamás — és mérték szerint adj italt nékem a könnyhullatásokban!”¹ Azok az emberek, kik így tudnak imádkozni, kik egyenesen kívánják a szenvedéseket, hogy okuljanak és javuljanak — diadalmasan meg is küzdenek az élet mindenféle kis és nagy bajával; de a mai „csak a külvilág dolgaival törődő ember” azonnal elveszti „életkedvét”, mihelyt az élet kemény próbára teszi türelmét és jellemének erejét. A kinek azonban lelke üdve drága, a ki a belső ember legfőbb javáért küzd, az a világban való csalódásait könnyen elviseli, a világ külső dolgainak az ő belsején nincsen hatalmuk. Azért mondja a középkor egyik mystikusa, hogy munkálkodásunk akadályait is szeretnünk kell, vagyis bennök eszközöket kell látnunk erőink kifejtésére, figyelmeztetést kevélységünk leküzdésére s buzdítást magunk megismerésére. Ilyenek szavai annak az életfelfogásnak, mely a lelki tökéletesedést tartja az élet fő céljának, melynek az élet valamennyi egyéb célját alárendeli: ezt az életfelfogást, a mely igazi bátorságot ad az élet viszontagságaival való küzdelemben, mai ifjú nemzedékünk nagyobb része épenséggel nem ismeri. Ez *a tanuló öngyilkosságának* voltaképeni oka.² Vannak ezeknek az öngyilkosságoknak egyéb okai is; de megszűnnék valamennyi okuk, ha

¹ „Krisztus követéséről”, I. k. 21. rész. — Pázmány ford. szerint közöljük. — Azok a szavak, melyeket a szerző Kempis Tamásnak tulajdonít, a szentírás szavai. A Vulg. ban így vannak: Cibabis nos pane lacrymarum: et potum dabis nobis in lacrymis in mensura. Zsolt. 79 (80), 6. — Károli fordításában: Megelégitéd őket siralmas kenyérrrel, és siralmas italt adsz nékik nagy mértékkel. — Káldi fordításában: A könnyhullatások kenyerével étetsz-é minket: és könnyhullatásokkal adsz-é nekünk italt mértékkel? — Az „IMIT” kiadásában megjelent fordításban: Adtál enniök könyet kenyérrül, itattad őket könyekkel mércze számra. (A ford. jegyz.)

² Rühls jeles német nevelő nemrég könyvet írt a gyermekek öngyilkosságának kérdéséről. Könyvének tartalmát kivonatossan közli a P. H. 1912 augusztus 13. száma. (A ford. jegyz.)

az ifjúság lelkében meglenne az az ellensúly, az a belső ellenálló erő, mely nélkül az ifjúság nem küzdhet meg az életében előforduló kedvetlenségekkel és nehézségekkel. Bizonyára igazok van az iskola képviselőinek, ha tiltakoznak azon vád ellen, hogy a tanulók öngyilkosságainak fő oka az iskola; mert — kétségkívül — a család hiúsága, nagyravágyása, durvasága s sok egyéb is lehet ezeknek az öngyilkosságoknak oka. Tagadhatatlan azonban, hogy az iskola, mely az ifjúság jellemét nem eléggé műveli, ha nem is közvetlenül, de közvetve, szintén oka — csak hogy e miatt nem annyira a tanítókat, hanem az ifjúságot túlságosan terhelő tanításterveket kell felelősekké tennünk. Ha így van is, mindazáltal az iskola megtehetné, hogy az ifjúsággal és vétségeivel inkább *lelkészi*, s ne *államügyészi* módon foglalkozzék. Egyetlen jó szó olykor csodákat művelhet és felkeltheti az ifjú lelkében szunnyadó erkölcsi erőket. Ámde nem lenne helyes az iskolában egyenesen az öngyilkosság kérdését tárgyalni, hanem a növendékeket, felkeltve lelkükben az erkölcsi erőket, oly *életfelfogásra kell szoktatni, melynek fényében az élet kedvetlenségei s bajai zavaró, leverő s romboló erejüket elveszítik*. Van sok ifjú, kiket az iskolai élet viszontagságai s a velők járó lelki fölindulások nem kergetnek ugyan öngyilkosságba, de lappangó idegbaj vesz rajtuk erőt, vagy pedig életkedvök csökken meg, a mi az egészséget bomlasztó érzéki mámor és kicsapongás vágyát kelti fel bennök. A jellem művelése éppen azért fontos, mert az ifjút az élet viszontagságai ellen való küzdésre alkalmas fegyverekkel szereli fel.

Eddig leginkább az élet viszontagságaival eléggé szembe szállni nem tudó beteges lelki állapotról szólottunk. Az erkölcsileg fejletlen és erőtlen embernek a kellemetlenségeket elviselni nem tudó gyengesége az emberekkel való érintkezésben is nyilvánul. Sok ember nem tudja ma, miként kell bánnia embertársaival: „idegessé” teszik egymást, mert híjával vannak annak az eleven és elevenítő, békéltető s megnyugtató szeretetnek és térelemnek, mely nélkül emberségesen nem érintkezhetni az emberekkel.¹ Nincsenek nemes indító okok az embereknek egymás között való érintkezésében, hiányzik például belőle a felelősségnek az a mély érzése, mely tudunkra adja, hogy embertársunk lelkére gondot kell viselnünk, és hogy benne a

¹ V. ö. Kassai Lajos: A szeretet az iskolában (Levél egy tanulóhoz). Megjelent a csíkszeredai főgymn. 1911/12. iskola-évi értesítőjében.

szunynyadó jót kell felkeltenünk, nem a durvaságot és a gyűlölködést . . .

Sok alkalma van az iskolának, melynek falai között annyi ifjú él egymással együtt, idejekorán az emberekkel való keltő érintkezésre szoktatni az ifjakat, de nemcsak azért kellene ezeket az alkalmakat felhasználnia, hogy az ifjakat alkalmasakká tegye arra, hogy felnőtt korukban az emberekkel kellően bánni tudjanak, hanem azért is, hogy ingerlékeny természetű vagy beteg, idegzetű iskolatársaik iránt kellő kímélettel legyenek.

A jellem műveltségének az egészségre való — mind óvó, mind gyógyító — hatása főképen a többé vagy kevésbé beteges hajlandóságúakra nézve fontos. Nem véletlenség, hogy az önnevelésről szóló, mostanában megjelent és igen elterjedt könyvek egyikét idegorvos — Dubois (Bernben) — írta, a ki gyakorlatában meggyőződött a felől, hogy a korunkban előforduló sok ideges elfajulásnak többnyire erkölcsi fogyatékoság az oka, s hogy sok ideges hajlandóság ártalmatlanná válnék, ha, helyes életfelfogás segítségével, romboló izgalmaktól, mindenféle mértéktelenségtől és szeszélyeinknek engedni óvakodnánk. Ellenben a külső s belső ingereknek ellenállni nem tudó lelki petyhüdség nemcsak környezetünknek van terhére, hanem valamennyi bennünk lappangó beteges hajlandóságot gyarapít.

Gyógyító- és erkölcnevelés. Minthogy az erkölcsöknek az egészségre való hatását mind jobban megismerik, napjainkban számos orvos és nevelő közös munkálkodásra állt össze. Ennek a közös munkálkodásnak köszönhetjük a „gyógyító-nevelés”-t, mely a „nevelési kórtan” felette fontos kiegészítő része. Emez arra való hogy a nevelőt a gyermekek hibái s illetlenségei kórtani okaira figyelmeztesse. Ezeket a nevelőnek okvetetlen ismernie kell, de nem szabad legyőzhetetleneknek tartania, hanem meg kell kísértenie felhasználni a testi vagy lelki öröklött betegségben szenvedő gyermekben még meglevő egészséges erőket a beteges hajlandóságok elfojtására.¹ Az akaratnak folytonos gyakorlása s a jellemnek erősítése gyógyító s óvó hatású. Ekként a lélek erejét a testi s ideges jelenségek ellen mozgósítjuk. A tiszta jellem — úgyszólván — a legjobb ideggyógyító-intézet! Helyesen mondja *Levy* „Az akarat természetes nevelése”² című könyvében:

¹ V. ö. Bonner, Anormale Kinder in öffentlichen Schulen. Megjelent a „Schweiz, paedag. Zeitschrift” 1909. évf. 3. füzetében.

² Megj. Lipcsében, Voigtländer kiadásában. — L. a 29. lapot.

„A jellem művelésével ma már egyáltalában nem foglalkoznak, pedig csak tekintsünk körül, és meggyőződünk róla, hogy mennyire fontos szervezetünkre nézve az erős alapokon nyugvó erkölcs. Töprengedő, félénk és kevés ellenálló erejű embereknek meg kell tanulniok *akarni*, mert a legcsekélyebb rázkódtatás is nagy hatással van idegrendszerökre.”

Az* iskolának, melynek falai között az ifjúság, épen legfogékonyabb korában, oly sok időt tölt, és melynek ennél-fogva az ifjúság lelki életére döntő hatása van, a „gyógyító-nevelés” igen fontos munkája is hivatása: kellőképen fel kell használnia a jellem nevelésének valamennyi alkalmát arra, hogy a testi egészségnek *erkölcsi* alapot vessen. És ne csak óvó, hanem egyenesen gyógyító munkát is végezzen. Még akkor is, ha elérjük, hogy valamennyi erkölcsileg és értelmileg igen „gyenge” gyermek külön iskolákban lesz elhelyezhető, akad az iskola osztályainak mindegyikében elég olyan gyermek, ki ideig-óráig vagy tartósan gyenge, vagy beteges; s az ilyeneknek a gyógyító-neveléshez értő tanítókra van szükségök, a kik bánni tudnak velök, és kellőképen tudnak hatni jellemökre, s illetlenségeiket és egyéb hibáikat igazi nevelői szemmel nézik, és nem torolják meg a fegyelmi szabályok és büntetések gépies alkalmazásával.

A gyógyító-nevelés gyakorlati emberei iratainkban mindig hangoztatják, hogy nem vagyunk kötelesek a gyermeket, ha valami hibájának okaira reáakadtunk, orvosilag gyógyítani, hanem akaratának gyakorlásával, szunnyadó erkölcsi erőinek felébresztésével és felelősségérzetének erősítésével kell főképen foglalkoznunk.

Hogy csak egyetlen példát hozzunk fel: Mennyit tehet a nevelésben kellően jártas tanító, ha osztályában netalán dadogó találkozna, azzal, hogy az ilyent reábírja, hogy akaraterejének kellő felhasználásával állhatatosan küzdjön hibája ellen. Ennek a hibának gyógyításában nagy tapasztalatú orvos¹ tette nemrég ezeket a tanulságos észrevételeket:

„Mínt hogy ez a rősz szokás többnyire sok évig tartott és megrögzött, azért megszüntetésére s a helyes beszélésre való szoktatásra is évek kellene; de ennek a munkának csak akkor lehet kellő eredménye, ha az önuralomnak és akaratnak szorgos

¹ Laubi, a „Medizinisch-paedagog. Monatsschrift” XVII. évfolyam. 11-12. füzet.

gyakorlásával és nevelésével jár. Mindaz, a mi az agynak az idegeken való uralmára serkent, a dadogónak is javára válik hibája leküzdésének munkájában.”

Mennyire fontos kivált az öröklött testi vagy lelki betegségben, vagy gyengeségben szenvedő, vagy beteges hajlandóságú gyermekekre nézve, hogy a tanító akaratuk gyakorlására az iskolai élet adta sok alkalmat tervszerűen és tapintatosan felhasználja, arról — többek közt — *Heller* is szól „Heilpädagogik” című munkájában és egyik későbbi iratában is, melyben az úgynevezett „psychasthenia”-t — azaz sok, iszákos szüléktől származó gyermek testi s lelki gyengeségét — tárgyalja.¹ Nem tudnak — úgymond — pillanatnyi kellemetlen érzéseiken uralkodni, s ennél fogva akaratuk az élet valamennyi csak némiképen is súlyos követelésének teljesítésére teljesen alkalmatlan. Azután az önuralomra való szoktatást ajánlja, s azt, hogy a gyermeknek veleszületett hibáján való bármily csekély győzelmét örömmel fogadjuk és bátorítására használjuk. Meg kell említenünk, hogy az idegeseknek úgynevezett „aboulia”-ja, vagyis az akarat bomlottósága, gyengesége s zavara, nemcsak abban nyilvánul, hogy valamely cselekedetet, az útját álló kellemetlen és kedvetlen érzések miatt, véghez nem vihetnek, hanem gyakran abban is, hogy a megkezdett munkát kellőképpen *be nem fejezhetik*. Az ilyenek nem tudják soha jól beosztani idejüket, megszokni a pontosságot, mert munkájoknak annak idejében való abban hagyása csaknem nehezebbé válik nekik kellő megkezdésénél — ezen csak egyetlen módon segíthetni a pontosságra való szigorú szoktatással, mire az iskolának sok jó alkalma van. Tapintatos szigorúsággal szoktassuk a gyermekeket, például, a mindennapi kis dolgokban is, a határidők és az ígéretek megtartására, Ez az ideges gyermekekre nézve már csak azért is fontos, mert az „abban hagyni nem tudás” miatt rendszeren egyéb kötelességeik teljesítésére jut kevesebb idő, amiből sietés, nyugtalanság és zavar keletkezik, mi a betegesen ideges természetű gyermekekre nézve fölötte káros. Ez az egyetlen példa is eléggé bizonyítja, mekkora fontossága van az iskolai fegyelem kérdéseivel való kellő foglalkozásnak az igazi nevelőre nézve.

Kiváltképen a betegesen ingerlékeny és gyenge idegrendszerű gyermekeknek lelkére az erkölcsi fegyelmezésnek nem

¹ Psychasthenische Kinder. Langensalza, 1907.

szabad gépiesen, kívülről hatnia, pusztá erkölcsi fejtegetésekkel, rendreutasításokkal, félelmet gerjesztő büntetésekkel, csúfolódással és gúnnyal; hanem a gyermekek testi és lelki javát akaró szeretettel, tehát bátorítólag és azzal a szigorúsággá mely *okos* szeretet és nem rendőri keménység. Épen a gyenge szervezetű, ideges és vagy testileg, vagy lelkileg beteges gyermekek lelkében gyakran igen finom erkölcsi hajlandóságok lelhetők — ha ily gyermekek durva nevelő keze alá kerülnek, testök és leikök kárát vallja; ha gyengéé alá, leikökben a róz teljesen elfojtja a jót; ellenben, ha igazi „psychagogus”¹ viseli gondjukat, a ki lelkéből törekszik hatni leikökre, s a ki azért tud fegyelmezni, mert maga is kellően fegyelmezett, mindaz, a mi természetökben egészséges és erős, egybegyűjthető s mindaz ellen, a mi zavaró s bomlasztó, hathatós védőhatalommá válhatik. Ezért igen kívánatos, hogy a tanítóknak gondos erkölcsnevelési iskoláztatásban legyen részök: mert az erkölcsnevelés gyógyító-nevelés egyszersmind. Tudniok kell, hogy sok régi neveléstani igazság, melyekről a mai nevelők nagy része megfélekedezni látszik, mennyire hasznavehető a beteges hajlandóságú gyermekek nevelésére; például: *rendkívüli felszabadító ereje van az igazi engedelmességnek, fontos a hűség a kis dolgokban, okvetetlen szükséges az önzetlenségben való gyakorlás.* Hasznát veszik mindennek a tanítók nemcsak a beteges hajlandóságú, hanem — természetesen — az egészséges gyermekek nevelése közben is. Lappanghatnak az egészségeseknek vélt gyermekek lelkében is beteges hajlandóságok és gyengeségek; nem is könnyű munka az egészséges és nem egészséges gyermekek között megvonni a határvonalat. Válgjon nem találkozunk-e gyakorta nagy észtehetségű emberekkel, a kik azonban erkölcsileg valósággal gyengeelméjűeknek látszanak? El lehet-e könnyen dönteni, hogy valamely hazugságot egészséges vagy beteges testi és lelki állapotban mondtak-e? Vagy azt, hogy miben áll és miben különbözik egymástól az egészséges és a beteg ember akaratának gyengesége? Ha a gyógyító-nevelők például azt mondják, hogy gyengeelméjű, vagy egyébként beteges gyermekeket kiváló gonddal kell tisztaságra, pontosságra, rendre s udvariasságra

¹ Azt a szót (a „paedagogus” nyomán alkották, és lélekvezetőt, lelki vezért teszen. *A ford. Jegyz.*) nemrég Wanke — „Psychiatrie und Pädagogik” című iratában, mely Wiesbadenben, 1905-ben, jelent meg — a „gyógyító-nevelő” elnevezésére újra forgalomba hozta.

szoktatnunk¹ — akkor mintegy új fényben látjuk ezeket, az egészséges gyermekek nevelésére is szükséges dolgokat . . . Ha ezeket és az ezekhez hasonló gyógyítónevelési feladatokat tekintjük, világosan láthatjuk, hogy az iskola a kellő készültségű s lelkiismeretes nevelőnek sok alkalmat ad a növendékek jellemének nevelésére — és, sajnos, a kontárnak ugyanannyit a lelkek feldúlására s művelésre alkalmas jellemek megkeményítésére s megrontására.

¹ V. ö. Boodstein, Die Erziehungsarbeit der Schule an Schwachbegabten. Berlin, 1908. (megj. Reimernél) 303. lap. És: Bösbauer, Handbuch der Schwachsinnigen-Fürsorge. Lipcse, 1909. 167. lap.

Erkölcshnevelési feladatok az iskolai életben.

A lélekről való gondoskodás és az iskolai fegyelem.

Az előbbiekben az iskola erkölcsnevelési munkájának terjedelmesebbé s mélyebbé tételét kívántuk: először, mert az emberiség nagyon megnövekedett anyagi műveltségének a lelki műveltségnek nagy ellensúlyára van szüksége; másodsor, mert az életpályára való előkészületre nézve az erkölcsi műveltség épen oly fontos, mint a tudás; harmadsor, mert a jellem műveltsége az igazi értelmi műveltségnek alapja; negyedsor, mert csak valamely helyesen választott *nevelési cél* teremtheti meg a különféle művelődési törekvéseknek a nevelésben való kellő — hogy úgy mondjuk — rangsorát, azaz egymásutánját, és végül, mert az erkölcsi erőknek kellő gyarapítása s irányítása a test és az idegek egészségére is nagy óvó s gyógyító hatással van.

Van az iskolai életnek sok fontos erkölcsnevelési feladata, melyekkel szorgosan és — úgyszólván — lelkészi módon kellene foglalkozni, s nem pedig, mint ma többnyire, sehogysem, . vagy csupán felületesen és a külső fegyelem kedvéért. Mindezekkel a feladatokkal való gondos foglalkozás korántsem lenne a tanítóra nézve új megterheltetés, hanem inkább könnyebbités. A mai iskolában való munka leginkább azért fárasztó s megerőltető a tanítóra nézve, mert igen gépies és nincs elég „lélekgyógyító” hatása. A növendékek a fegyelmezésben és a tanulásra való buzdításban a tanítónak valóságos munkatársaivá válhatnak, ha az iskola nem rendőri, hanem inkább lelkészi módon bánna velők. Sokan — sajnos — még csak nem is sejtik, hogy az iskolának a növendékek, de kivált a gyenge lelkűek és a testi vagy a lelki fejlődésben hátramaradottak vétéseit, igazi nevelői tapintattal, meg kell akadályoznia, azaz

elkövetésöknek elejét kell vennie,¹ s nem büntetésekkel sújtania s többnyire megátalkodottakká tennie a vétőket. így például gyakran halljuk emlegetni, hogy az iskolában nagy nevelő hatása van a munkára való kényszerítésnek; de arról kevésbé vagy épen nem hallani, hogy egyszersmind sok, jellemrontó hazugságnak és csalásnak, hiúságnak és irigységnek is szülő-anya, mert ezeknek az erkölcsi bajoknak, igazi nevelői tapintattal, nem vesszük elejét. Gyakran halljuk emlegetni azt is, hogy nevelő hatású az iskolatársak barátkozása; de már azt kevésbé gyakran, hogy csak romlatlan lelkűek egymással való barátkozása, s hogy a romlatlanokra nézve a romlottakkal való barátkozás erkölcsi mótely. Bizonyára veszedelmes tévedés azt vélni, hogy az iskolai élet nevelő hatású: tekintsük meg inkább jól azt a sok, a jellemet veszélyeztető alkalmat,² melylyel telve van, hogy ellenök kellőképen hathassunk, és ne megtorlással nyomjuk el a belőlük származó hibákat és vétségeket, mert ekként csak külső rendet teremtünk, melynek leple alatt mindinkább elharapózik a rózsa.

Ezeken az imént említett, inkább a voltaképeni iskolai fegyelembé vágó kérdéseken kívül, van az iskolai életnek még elegendő egyéb erkölcsnevelési feladata, melyekkel a tanítónak azért kell foglalkoznia, mert azokkal a kísértésekkel, hibákkal és vétségekkel függnek össze, melyeket az iskola növendékeinek barátkozása idéz elő, vagy gyarapít, és melyek ellen a kellő küzdelem nemcsak a növendékek lelki életére, hanem a tanulmányokban való előmenetelére nézve is felette fontos.

Ezeknek a feladatoknak legfontosabbjairól kívánunk — gyakorlati példákat is hozva föl — szólani a következőkben.

Rz iskolai hazugság.³ Vesse fel egy ízben a tanító osztályában ezt a kérdést: Mifélek tulajdonképen az iskolában hallható hazugságok és mik indító okaik? Valósággal megretten, ha majd hallja az iskolai hazugságoknak végtelen sok „kény-

¹ Már Apáczai Csere János kívánja, hogy a tanító tanítványaitól „a vétékre való alkalmatosságot elhárítsa”. Encycl. (Neményi „Szemelvények Apáczai Csere János Paedagogiai műveiből” ez. munkája nyomán. 42. 1.)

² A már fennebb (t. i. a 10. l. l. jegyzetében. A *ford.*) említett *Arnold* Tamás mondta: „I am afraid, that the fact is indeed indisputable. Public schools are the very seats and nurseries of vice.” (T. i. Bánt, hogy valóban meg nem czáfolható dolog, hogy a nyilvános iskolák a bűnnek valóságos fészkei s tenyésztői).

³ V. ö.: Ozvald Béla, A hazugságnak mikénti kiirtása a gyermeki szívből. A m.-óvári kath. gymn. 1880/1. iskolai évi értesítőjében.

szerítő” alkalmát és okát. Láthatja egyszersmind, hogy az iskola a gyermek igazságérzetének valóságos megrontója, *ha* nem egyébbel, hanem csak büntetésekkel akarja a gyermeket a hazudozásról leszoktatni; mert a büntetések idézhetnek elő hazugságokat, de nem vehetik elejét egyetlenegynek sem. Veszedelmes kísértések kútfeje, kivált az érzékeny lelkű gyermekekre nézve, az iskolának *a félelem érzéseit felkeltő az az uralma*, a mely még most sem szűnt meg, és a mely a gyermekek lelkében és testében rengeteg kárt tesz. A gyermek, ha valamely hazugsága kitudódik, vizsgálóbíró elé kerül, gorombaságokkal, sőt olykor pofonokkal halmozzák el, holott végre valahára iskolai fegyelmezésünket kellene mindenestől bíró elé állítani, s meg kellene tanulnunk, hogy az iskolai nevelés arra való, hogy a gyermeknek az erkölcsiségre való törekvésben segítségére legyen, nem pedig arra, hogy neki a helyes viseletet és cselekvést *megnehezítse*, mert valósággal megnehezíti azzal, hogy hibáit elvont szabályok szerint ítéli meg, és félelmet gerjesztő igazságszolgáltatással bünteti, s az éretlen gyermeket az iskolai élet nehéz helyzeteiben teljesen magára hagyja. Ha lovakkal akadályokat akarunk átugratni, gyakorolnunk kell erejüket és sokféleképen kell segítségükre lennünk — gyermekektől, ha nem keltjük fel tervszerűen lelki erőiket, hogyan kívánhatjuk, hogy különféle kínos helyzetekben és kísértésekben helyt álljanak? Iskolai fegyelmezésünknek fő hibája, hogy többnyire csak „haditörvényszék” módjára bánik a hazugsággal, és hogy *nem a lélek nevelésével* törekszik elejét venni ennek az erkölcsi rosznak.

A tanító jól teszi, ha tanítványa első hazugságát nagy dolognak tartja. A hazugság, ha nem is nagy romlottságból, hanem csak mulékony gyengeségből vagy tudatlanságból származik: akkor is nagy veszedelem, mert a titkolódzás és az igazat nem mondás szokása a jellemet teljesen megronthatja. Ha pedig a hazugság rendszeres csalássá fajul, akkor az iskola mindenféle munkája foganatlan, mert a tanítónak lehetetlen növendékei ismereteinek mibenlétéről meggyőződnie. Ha ki akarjuk küszöbölni az iskolából a hazugság és a csalás sokféle fajtát, neveljük növendékeinket — felkeltve igazságérzetüket — igazságosságra, igazmondásra s az igazság szeretetére s ezzel egyszersmind biztos alapot vetünk az értelmi s a tudományos nevelésnek is — mert a vizsgálódás lelkiismeretessége, a gondolkodás és következtetés helyessége s tisztasága a kellőképen

művelt igazságérzettől függ; ez a helyes nevelése, vagy — úgyszólván — „lovagi nevelés”-e a tudomány jövődöbeli emberének is. Vannak — kétségkívl — erős jellemek, a kiknek az „iskolai családok” nem ártanak — de sokan kárt vallanak miattok az iskolában és az életben egyaránt. Helyesen mondja Lehmann¹ az iskolai hazugságokról:

„Hihetni-e, hogy sok évig és naponkint gyakorolt hibák nem hagynak nyomot a jellemen? . . . Főképen pedig a hazugságok akadályai a tanító kellő nevelői munkájának és általában az iskola jellemművelő hatásának. Hogyan is művelhető a jellem ott, a hol a növendékek hazudnak, és vezetőik reájok folyvást gyanakszanak? Ezt a dolgot meg kell vizsgálnunk, hogy rajta segíthessünk ... Az oly nevelés pedig, mely nem tud gátat vetni annak, hogy fiúk és fiatal emberek éveken át folyvást — gyáva-ság miatt — hazudjanak, a nemzeti nevelés eszménye felé vezetheti-e az ifjúságot?”

Hogy a mi nevelésünk — az angol szászokéval homlok-egyenest ellenkezően — nem csak hogy nem tudja meggátolni az iskolai hazugságokat, hanem elhatalmazni engedte, annak fő oka kétségkívl az, hogy tanítójelöltjeink csak igen hiányos erkölcsnevelési ismeretekre tesznek szert. Oka az is, hogy iskoláink félszegen inkább csak az ismeretek közlésével foglalkoznak, a neveléssel pedig csak keveset. Iskoláinkat a nevelésben, sajnos, oly elvont bölcelet és lélektan irányítja, mely a tanítónak — úgyszólván — nem engedi, hogy az iskolai élet *lelki jelenségeit* megfigyelje s velők gyakorlati s lelkészi módon foglalkozzék. Máskülönb, például, a hazugságra való kísértéseket, melyeket az iskolai munka idéz elő, már rég nagyobb figyelemre méltatták volna, s a megszüntetésökre alkalmas eszközökről való gondoskodásnak szükségességéről meggyőződtek volna, s nem rendöri úton-módon bánának el velők máig.² Észrevették volna, talán, egyszersmind a szoros összefüggést a növendékek hazudozásai s a tanítóknak öket *megbecstelenítő* bánásmódja között; — ezzel

¹ „Erziehung und Erzieher“ cz. könyvében.

² Pestalozzi keményen rója meg azt az igazságszolgálatást, mely nem á tall ítélni oly vétségekről és bűnökről, melyeknek idejekorán elejét venni elmulasztotta. Szavai a'niai iskola igazságszolgálatására is illenek: „Szégyelni való dolog, hogy hagyják nőni s elhatalmazni a gyomot, azután áskálnak és turkálnak a nyilvános igazságszolgálatással a szegény nép között, mint a vadkan a gabonában, és még azt hiszik, hogy evvel a silány munkával a társadalomban bölcsen igazságot szolgáltak.”

a bánásmóddal Németország és Svájc iskoláinak még legfelsőbb osztályaiban is gyakran találkozhatni. A jól fejlődött becsület-érzés az igazságosság alapja: igaznak lenni és személyiségnek¹ lenni egyazon dolog, és jellemző, hogy az oly uralom, mely a személyiséget megalázza, az igazságérzetnek mindig valóságosan járványos megbetegedéseit idézi elő, nemcsak a tisztviselők, hanem a társadalom valamennyi egyéb osztályában is.

Természetesen nem valamennyi iskolai hazugságnak a gyávaság indító oka. A nevelőnek át kell tekintenie s meg kell vizsgálnia, a mennyire tőle telik, a hazugság *sokféle indító okát* — mert a baj okának kellő felismerése az igazi gyógyítás és gyógyulás feltétele. A gyermek hazugságai gyakran igen bonyolult lelki állapotok és hatásokból keletkeznek, azért igen nagy óvatossággal kell ezekkel a hazugságokkal bánnunk, és ne feledjük, hogy a fő dolog az, hogy a gyermek a nevelő iránt való bizalmát el ne veszítse, mert máskülönben a nevelő nem érhet célzt, azaz nem szoktathatja le a gyermeket a hazudozásról és nem szoktathatja igazmondásra. Azért nagyon tévednek azok a nevelők, a kik azt hiszik, hogy veréssel szoktathatják le a hazudozásról a gyermeket. Semmire sem hasznavehetetlenebb a verés. Vannak tanítók, a kik azt képzelik, hogy tanítványaikat leszoktatták a hazudozásról, pedig csak a veréstől való félelem tartóztatja őket attól, hogy a *tanítónak* hazudjanak. Annál többet hazudnak azután másutt. Hazudozásra való hajlandóságuknak *egyetlen* irányban *külsőleg* gátat vetettek — de okait épen nem kutatták. Nem ütlegelő nevelőkre — a kik a gyermek lelkére teste bőrén keresztül akarnak hatni, s ennélfogva jellemrontó félelmet idéznek elő — van szükségünk, hanem gyógyító-nevelőkre, a kik lelki eszközökkel megtudják gyógyítani a lelket.²

Annak tudatában, hogy a lélek gondos vizsgálása a lélek helyes nevelésének feltétele, a berlini „Verein für Kinderpsychologie” nemrég nyilvános gyűlésén vitatta meg a gyermekek hazugságainak és indító okaiknak kérdését. Igen becses tanulmányban tárgyalta e kérdést, többek közt, *Stanley Hall*, az amerikai gyermeklélek-búvár. Ajánlotta, hogy a gyermekek hazug-

¹ L. a jel. munka 17. lapj. 1. jegyzetét.

² Erre nézve igen helyes észrevételeket tesz Kuhn-Kelly, a nagy tapasztalatú nevelő, „Lüge und Ohrfeige” (Langensalza, 1910! című iratában, melyben az arculveréssel dolgozó nevelés ellen kikel. „Gondoljátok meg a dolog végét!” mondja azoknak a nevelőknek, a kik. a hazugság külső meggátolásának pillanatnyi sikerével beérik.

ságait eleven képzelőerőből, hősködésből, önzésből és beteges 'állapotból származókra oszszuk.¹

A hazugságoknak e négy fő fajához adhatni, talán, azokat a hazugságokat, melyeket „társadalmi hazugságokénak hívhatnánk -- tudniillik azokat a hazugságokat, melyek az ember társadalmi érzéseiből keletkeznek: azt akarjuk, hogy pajtásaink tartsanak valamit felőlünk; vagy azt akarjuk, hogy környezetünkre hatást tegyünk: azért dicsekszünk, kérkedünk és fitogtatjuk magunkat, vagy elrejtünk, meghamisítunk és tagadunk olyasmit, a mi másoknak alkalmat adhatna kicsinylésünkre vagy gúnyolásunkra.² [de tartoznak azok a tódítások és nagyítások, melyekkel másokat mulattatni akarunk. Ezeknek a *társadalmi* hazugságoknak meggátlásáról könyvünknek abban a részében szólunk, melyben azt fejtegetjük, hogyan kell az egyén lelkiismeretét megerősíteni, hogy a tömeg követeléseinek ellenállhasson.

A gyermekek hazugságai lélektanának legjobb és leggazdagabb anyagához kétségkívül akkor juthatunk, ha magukkal a gyermekekkel tárgyalunk hazugságaik felől. Ily tárgyalás alkalmával történt, hogy az egyik gyermek, például, ezt az érdekes nyilatkozatot tette: „Hazudunk, mert nem hinnének nekünk, ha igazat mondanánk (például: későn jövetel igazolásakor). Mely keserves tapasztalat lehetett oka annak, hogy az a gyermek úgy nyilatkozott! Mely figyelmeztetés a tanító számára, hogy nagy okok nélkül ne kételkedjék tanítványai szavaiban!

Következő egynéhány nevelési indítványunk előadása közben nem tévesztjük szemünk elől *Stanley Hall* fennebb említett osztályozását. Mennyire szükséges, ha a hazugság ellen hatni akarunk, indító okaira figyelemmel lennünk, azt leginkább az *eleven képzelőerőből származó hazugságok* elleni küzdelem közepett láthatjuk. Azonban előre kell bocsájtanunk, hogy a nevelők többnyire a gyermekek e fajta hazugságainak kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítanak. Meg nem gondolják, hogy az igazmondás nagy jelentőségét a gyermek teljesen még meg nem értheti, és hogy azért a gyermeknek valamely hazugsága koránt-

¹ Ausgewählte Beiträge zur Kinderpsychologie und Pädagogik. Németerford. Stimpfl. Alten burg 1902.

² *Duprat*, a hazugságról szóló tanulmányában helyesen mondja, hogy a gyermeket körülbelül tizenhárom esztendő korában, vagyis akkor, mikor a társadalmi érzések erőre kezdenek kapni lelkében, a nevetségessé válástól való félelem fogja el, a mi nagy hatással van lelki életére. (Idézzé a „Zeitschrift für Pädagogische Psychologie” 1908. évf. 1. füz. 25. lapján.)

sem lelki romlottságának jele.¹ Mennyi felnőtt érti kellőképpen a következetes igazmondás jelentőségét? Sokszor oly nevelők, a kik a gyermek valamennyi hazugságát kérlelhetetlenül büntetik, töprenkedés nélkül gyakorolják a szükségből való hazugságot, és gyerekesen mentegetik e hibájukat. Tehát, bizonyára, teljes komolysággal kell a gyermekek hazugságai ellen küzdenünk, nehogy a hazudás szokássá fajuljon — de a gyenge s fejletlen gyermektől ne kívánjuk azt az érettséget, melyet sok felnőtt sem ér el soha. Jól mondja már Jean Paul, hogy a gyermekek beszéde voltaképpen nem egyéb hangos gondolkozásnál és képzelőerőnél. „Úgy tetszik, mintha hazudnának, holott önmagukkal beszélnek csak. Továbbá: szeretnek játszani a beszélésnek reájok nézve új művészetével; gyakran beszélnek képtelenséget, csak azért, hogy a maguk beszélő művészetét hallhassák.” Ha helyesen akarunk hatni az eleven képzelőerőből származó e hazugságok ellen, melyek bizonyára veszedelmesekké, sőt beteges állapotból származó hazugságokká² fajulhatnak, akkor ne tegyünk egyebet, hanem csak nyugodtan és komolyan figyelmeztessük a gyermekeket, gyakorlati példákat is hozva fel, a megbízható beszéd, vagyis az igazmondás nagy fontosságára, s egyszersmind gyakoroljuk őket a látott és hallott dolgok pontos előadásában. Szoktassuk őket arra, hogy a dolgok lelkiismeretes megállapítását, pontos megfigyelését és szabatos előadását becsületbeli kötelességöknek tartsák. A valóságos dolgoknak ilyen összpontosított, erős akarat vezérelte felfogására való szoktatás igen megteremkenyíti az igazságérzetet-és lelkiismeretességet. Viszont semmi sem károsabb a jellemre nézve, mert előmozdítja a könnyelműség sokféle fajtát, az álmodozó mánornak, a gondatlan megfigyelésnek és a fogyatékos előadásnak megszokásánál. „Láttátok-e valaha, miképpen csap le az ölyv valamely galambra? — ekképpen vessétek szemeteket azokra a dolgokra, melyekről jelentést tenni vagy előadni akartok.” Efféle képekkel kellene a tanítónak a szóbanforgó kérdések tárgyalását kezdenie. A dolgok kellő megfigyelésére való serkentésnek semmi alkalmát se mulasztja el. Ha, például, Caesar „*bellum gallicum*“-a szövegében jelenidő van, akkor ne tűrje,

¹ *Stern*, igen helyesen, érdekből és nem érdekből származó hazugságokat különböztet meg: „Mindig fel kell vetnünk a kérdést, váljon a hazugság lelki oka a gyermek emlékező-és képzelőtehetségében, vagy indulataiban és akaratában rejlik-e?” (Monographien über die seelische Entwicklung des Kindes, II. k. 103. I. Lipcse, 1909.)

² V. ö. Delbrück, Die pathologische Lüge. Stuttgart, 1891.

hogy a fiú, fordítása közben, múlt idővel éljen. „Úgy véled, hogy az ily pontosság szörszálhasogatás, mert a szöveg értelmét nem másítja meg. Igaz, hogy a szöveg értelmét nem másítja meg. De gyakorolnod kell magadat annak pontos újrapótló elmondásában, a mit más mond; a figyelmetlenséget, gondatlanságot és feledékenységet le kell győznöd; nyisd fel szemedet! Jól látni nemcsak célzóval közben tanulhatunk meg, hanem akkor is, ha megszokjuk igazán jói megnézni a dolgokat.” Az ily figyelmetlenségek nem lehetnek fogatlanok. Egyik fő hibája nevelésünknek, hogy a fegyelem és a munka látszólagos kicsinységeit nem eléggé használja fel az élet küzdelmei számára való -elő-készítésül és okulásul.

Sokat beszélnek manapság az „érzékek műveléséről, de nem foglalkoznak eleget azzal, hogy a gyermekek *akarata*t akként neveljék, hogy elég ereje legyen az érzéki szervek pontos működését és az érzékekkel felfogottaknak a lélekben való lelkiismeretes megőrzését lehetővé tenni. Minél kevésbé ellenőrizzük az érzékek működését ezzel a — hogy úgy mondjuk — „hallás és látás erkölctanáival, annál inkább zavarják és hamisítják meg mindenféle alanyi állapotok és törekvések az érzéki észrevévést. Hogy a gyermekekben a pontos hallásnak és látásnak és az emlékezőtehetség gyarapításának vágyát felkelthessük, hathatós módon tudokra kell adnunk, hogy mindarra szükségük van, és hogy mindabban még nem eléggé gyakorlottak. Rajzoltassuk, például, velők rögtönözve a táblára a ló hátulsó lábának körvonalait, és mutassuk meg nekik rajzukon, mily pontatlanul figyelik meg és ábrázolják a mindennap látott dolgokat. Gyakoroljuk őket események és más egyebek pontos előadásában is. Minderre nézve becses útmutatásokat találhatni *Stem-mk* az előadás lélektanáról szóló munkájában,¹ melyet nem

¹ „Beiträge zur Psychologie der Aussage”, Lipcse. Barth A.-nál — *Kosog O.* e munkából kiválogatta, a mit az iskola felhasználhat, és „Wahrheit und Unwahrheit bei Schulkindern” ez dolgozatában, mely a *Deutsche Schule** 1907 évf. 2 füz. jelent meg, egybeállította. - Stern, a ki boroszlói tanító, munkájában egynéhány az iskolában tett tanulságos kísérletéről is szól, melyeknek az volt célja, hogy a fiúk lássák, mily pontatlanok megfigyeléseik és mily könnyen térnek el megtévesztő kérdések vagy bármely csekély ok miatt a dolgok helyes előadásától és az igazmondástól. Számot ad — egyebek közt erről a kísérletéről:

„Egyszer, az előadás megkezdése előtt, egy tolltartót, egy tollkést és egy darab krétát tettem asztalomnak szélére, szándékosan úgy, hogy valamennyi tanítványom jól láthassa. Miután, szünetkor, tanítványaim

ajánlhatunk eléggé a nevelőknek. Stern és munkatársai elébb felnőttekkel, azután iskolásgyermekkel tettek sok kísérletet, hogy nem is bonyodalmas, hanem egyszerű s könnyen áttekinthető tárgyakról és eseményekről való beszédünknek vagy előadásunknak megbízhatatlanságát kimutassák. Stern nem ok nélkül mondja azért, hogy „a beszéd nevelhető” s ajánlja az úgynevezett „emlékezőtehetség neveléstanát” — egynémely tanítástárgyhoz, — hogy a gyermekeket gyakoroljuk abban, hogy önmagukat ellenőrizzék az igazmondásban. . . Hogy *beszédünkért felelősek vagyunk*, azt hathatósan oly kísérletekkel mutathatjuk ki, melyek az önismeret gyarapítására is hatással vannak. Az imént idézett „Beiträge” kis gyermekek osztálya számára — egyebek közt — ajánlja, hogy valamely iskolai faliképet, melyen különféle tárgy (olló, alma, kalapács, tálcza, fűrészb. stb.) ábrázolása látható, tartunk egynéhány másodpercig a gyermekek szeme elé, s azután takarjuk be, s kérdezzük: „Miféle tárgyakat láttatok?” A gyermekek megbízhatatlan beszéde nemcsak bennünket ejt majd bámulatba, hanem maguk a gyermekek is elcsudálkoznak rajta.

Ezt a parancsolatot: „Ne szólj felebarátod ellen hamis tanúságot,”¹ csak akkor érti meg igazán a gyermek, ha látja, mily gyakorta mondunk hamis tanúságot tudtunkon kívül, és mily rendkívül nehéz, kivált heves érzelmű s eleven képzelő-

kimentek az udvarba, eltettem azokat a tárgyakat. A következő óra elején megkérdeztem tőlük, mit láttak, az előbbeni órában, asztalomon. Noha akkor sem nem olvastak, sem nem írtak, hanem folyvást reám és asztalomra néztek, mindazáltal nem vették észre az említett tárgyakat; csak két tanítványom, még pedig a két leggyengébb, vette észre a tollkést.

Másnap megtévesztő kérdésekkel akartam kísérletet tenni. Az első órában nem tettem asztalomra semmit sem, és a második óra elején ugyanazt a kérdést vettem fel, melyet előtte való nap. Ekkor tanítványaim 26%/o-a a tollkést, 57%/o-a a krétát és 63%/o-a a tolltartót vélte látni.”

Az efféle kísérletek, kétségkívül, a gyermekek okulásával járnak. Restellik, hogy gyengeségük kitudódott; és fölteszik magukban, hogy készséggel fogadják az őket megbízható beszédre szoktatni akaró tanítók figyelmeztetéseit és buzdításait. Helyesen mondja, ezekkel kapcsolatban, a szerző, hogy nem mindig hazudik a gyermek, kivált az iskolásgyermek, ha nem mond igazat. Az iskolásgyermek sok körülöttük levő tárgyat vagy lefolyó eseményt épséggel nem vesznek észre. Helytelen így szólani: „Ezt látnod vagy hallanod kellett”. A feleletet már magában foglaló kérdés is jó eszköz arra, hogy a gyermeket megóvjuk attól, hogy hazudjék. Ha vádolják valamivel, ne azt kérdezzük tőle: „Elkövetted-e?” hanem ezt: „Miért követted el?” És ne azt: „Beszéltél-e?”, hanem ezt: „Mit beszéltél?”

¹ Móz. II. 20, 16. — Káldi ford. szer. — Károli így fordítja: Ne mondj a te felebarátod ellen «iamis tanúságot. (A ford. jegyz.)

tehetségű emberekre nézve, a hallottakról és történekekről teljesen alanyi hamisítás nélkül beszélni. Önmagunk megfigyelésének ezek az eredményei egyszersmind a leghathatósabb buzdítások iönmagunk nevelésére. Az igazmondásra való ily irányú következetes törekvés kellemes érzéssel tölt el bennünket, mert voltaképpen lelki erőink diadala a különféle zavaró hatásokon. Hasonlítsuk egybe, például, a beszélőgépet az emberrel, hogy lássuk, mennyire háborgatják az ember befogadó (receptív) működéseit cselekvő (productív) működései, sőt általában lelki életének állapottai, s mennyire gátolhatják ezek az embert, önmagára s másokra *nézve* is végzetessé válható *módon*, a dolgok tárgyilagosságaának megismerésében — *ha* nagy értelem és nagy akarat nem teszik neki lehetővé, hogy szigorú önuralommal a külvilág benyomásait mindenféle alanyi hatásoktól megszabadítsa. E helyütt kell teljes határozottsággal kijelentenünk, hogy az egészséges és bátor *realismus* az erkölcsi művelődésre nézve épen oly fontos, mint az Idealismus. Az a nevelés, mely nem szoktat bennünk a dolgok lelkiismeretes megfigyelésére, a tárgyilagosságra, a tények tiszteletére, a hallottak és a látottak pontos előadására, nem eszményi nevelés, hanem könnyelműsége s lelkiismeretlensége való nevelés. Azok az ábrándos, és ennél fogva nem életrevaló divatos életnézetek, melyeket nagyhangú hirdetőik „reális bölcselet”-nek hívnak, a képzelőerőből származó öntudatlan hazugságok közé tartoznak; azaz következményei önmagunk és az élet kellő megfigyelése teljes hiányának és annak a kószá idealismusnak, melyet reális pontosság nem fegyelmezett. *A valóságot csak úgy kell tisztelnünk és becsülnünk*, mint az eszményt, mert lelki életünkre nézve amaz épen' oly fontos, mint emez. A valóság iránt való érzék nevelése nélkül az eszményiség az önzés és a féktelen alanyiség kifejezőjévé válik: ábrándjaink és káprázatairuk vezérelnek, önmagunkat ámitjuk, ékesgetjük magunkat és kényünk-kedvünkre élünk. Ezt az önámítást, ezt a valóságtól való félelmet és ezt a lelki szemfényvesztést gyakorta fellelhetjük a beteg idegzetű idealistákban, a kik gyengék a valóság kellő megismerésére. Vannak vallásos emberek is, kiken azonnal felismerhetni, hogy eszményiségök nem komoly jellemből ered és nem reális alapú, hanem inkább könnyelműségnek, a valósággal való nem törődésnek jele. Krisztusnak ezek a szavai: „A ki az igazságból vagon”,¹

¹ Ján. 18, 37. — Káldi ford. szer. — Károli így fordítja: Valaki az igazságtól vagon. (A ford. jegyz.)

bizonyára nem azokra illenek, kik mindig gyorsan készek hinni, hanem inkább azokra, kiknek részök van az isteni igazságban s a valóság megismerésére való önzetlen törekvésben, melyből az alázatosság is származik, mely az isteni igazságot teljes tisztaságában és nagyságában megérti.

Ha a tanító ily értelemben fogja fel a „reális” nevelést, és ha nagy fontosságáról meggyőződött, csak akkor használhatja fel a reális tanítástárgyaknak a jellem nevelésére alkalmas sok anyagát. A gyermekeknek a képzelőerőből származó hazugságai nyújtják a legjobb alkalmat arra, hogy őket a dolgok pontos megfigyelésére s ekkép kellő megismerésére szoktassuk, és hogy őket az éber önellenőrzés szükségességéről meggyőzzük.

A beteges állapotból származó hazugság, mely abban áll, hogy az, a ki mondja, a képzelet csapongásai s a külvilág jelenségei közt kellő különbséget tenni nem tud, csak annyiban tartozik ide, a mennyiben „gyógyító-nevelés”-sei kell hatni reá. Megesik, hogy a nem beteges állapotból származó hazugságnak — kivált az eleven képzelőerőből származónak — gyakorolása, ha ideje korán és kellő módon nem küzdünk ellene, beteges állapotot idéz elő, melyben a hazugságot mondó a belső s a külső, világ között kellő különbséget tenni nem tud. Végre maga sem tudja, mikor mond igazat és mikor nem; nemcsak másokat ámit, hanem önmagát is ámitja — a mi különben régi tapasztalat, melyhez az elmeorvosok azt az észrevételt kapcsolják, hogy ez az önámítás a lelki egészségre nézve veszélyes. Az ily elfajulásoknak, kétségkívül, a tervszerű „beszéd-nevelés” és általában az „*önellenőrzés*”-re való szoktatás elejét veheti — gyakran még akkor is, ha a hazudónak a hazudozásra szertelen hajlandósága van.

Az imént *említett* lélektani igazságot — hogy az igazat nem mondás visszahatással van a hazug teljes lélekállapotára — az iskola felső osztályaiban az erkölcsiség szükségességének bizonyítására jól felhasználhatnók. Azoknak az osztályoknak növendékei, koruknál fogva, többnyire subjectivisták és individualisták, és igen hajlandók *Nietzsche*-nek a „pusztán társadalmi erkölcs és erkölcstan” ellen való tiltakozását helyeselni. Ennélfogva törekednünk kell, hivatkozva tulajdon lelki tapasztalataikra, meggyőzni őket arról, hogy az erkölcsiségnek van hatása a *lelki* egészség és erő gyarapítására, mint a hogy van a társadalom életfeltételeire. Ez a gondolat tárgya *Plato* „Gorgias”-

ának is, mely, czáfolva az álbölcseletnek azt a tanát, hogy az erkölcsiség nem egyéb *társadalmi* megegyezésnél, kimutatja az igazágtalanságnak az embernek lelkére való káros hatásait. Lássuk most a *hősködésből származó hazugságot*. Az efajta hazugságok indító okai nemesek. Ha, a fennebb említett „beszéd-nevelés” segítségével, a tanulónak a beszéd teljes megbízhatóságára való önnevelés nagy fontosságát kimutattuk, akkor már nem lesz nehéz őket elméletileg meggyőzni afelől, hogy bármiféle hazugság, még a jó szándékból eredő is, csalárd és veszedelmes játék, mely, először, a hazudónak az igazság iránt való tiszteletét rendíti meg; és, másodsor, azon, a kinek hazudunk, nem segít igazán, mert alrészvetből tévedésbe ejtjük, vagy a valóságot előtte eltitkoljuk, már pedig nem szabadulhat tőle s benne kell élnie, s mert lelkében a *más igazmondásában- való bizalmat* rontjuk le, melyre talán éppen akkor van leginkább szüksége, mikor azt hiszszük, hogy előtte az igazságot el kell rejtőnünk. A teljes és kivétel nélkül való igaz mondást már csak annál fogva is kötelességnek kell tartanunk, mert — minthogy valamennyiünket sok kísértés környékez, melyek eltéríthetnek bennünket az igazmondástól — nagy erkölcsi veszedelemben kerülhetünk, ha a hazugsággal alkudozásba bocsájtkozunk és kivételképen elkövetjük.¹ Azért a tanulók jellemének nevelésére nézve felette fontos — még pedig a tanulók közreműködésének segítségével — világosan kimutatni, hogy a hazugságot soha semmi sem igazolhatja; s hogy mindenestől *hiába való s oktalan a hazudozás politikája*, — ide illenek Iphigenia e szavai: „Jaj, oh jaj a hazugságnak, meg nem szabadíthat. . .”²

¹ Bővebben szól erről a szerző „Lebensführung” cz. munkájának abban a fejezetében, melyben az „igazmondásáról értekeznek, és amelyben arról is szól, hogy az erkölcsiséggel ellenkező szokás a betegeknek hazugságokkal való ámitása.

² Goethe „Iphigenie in Tauris”-ának (IV. 1.) e szavai:
 „..... weh!

Oh weh' der Lüge! Sie befreiet nicht,
 Wie jedes andere wahrgesprochene Wort,
 Die Brust.”

Kis János így fordítja:

„ . . . Jaj nekem,
 Jaj a hazugsáért! az a szívet
 Nem menti úgy meg, mint igaz beszéd.”
 Csengén János így:

„.....Jaj!

Jaj! a hazugság nem könnyíti meg
 Keblünket, úgy, mint minden más igaz szó.”

(A ford. jegyz.)

Gyakran előfordul az iskolai életben, hogy a tanulók helyeslik vagy igazolhatni vélik a hősiességéből származó hazugságot, kivált, ha vele tanulótársukat büntetéstől megmenthetik. Az efféle hazugságokra is illik, a mit fennebb mondottunk. Ily esetekben a tanító fejtse ki, hogy ezeknek a hazugságoknak helyeslése nem egyéb, mint helyeslése annak az elvnek, hogy a cél szentesíti az eszközöket — holott a jó cél nem szentesíti a rossz eszközöket, vagyis nincsenek oly célok, melyek az erkölcsi célok fölé lennének helyezhetők. A mit csak az erkölcsi követelmények megsértésével érhetünk el, azon nem lehet áldás; és az igazság útja elhagyásának rossz következményei elmaradhatatlanok. Az erkölcsi hiba tehet nekünk anyagi kárt is, de lelkit okvetetlen tesz. Valami kis hazugság, például, kevés kárt tehet; de a benne rejlő elv, hogy tudniillik kis csalfasággal nagy haszonra tehetünk szert, teljesen megronthatja jellemünket és lelkiismeretünket.¹ Fontosnak tartjuk, hogy a tanító az iskolai életben előforduló oly esetekről, melyek nemes indító okokból eredő hazugságokat szoktak előidézni, magukkal a tanulókkal értekezzen, hogy erkölcsi felfogásukat tisztítsa s erősítse, s kellő ítéletmondásra őket alkalmassá tegye. A szerző egy ízben kis fiúkkal és kis leányokkal, például, a „nem hazudás művészetéről” beszélt, avval a szándékkal, hogy lássa, váljon leleményességek, mely elég nagy a hazudozásban, mekkora az igazmondás védelmezésében: tudják-e útját-módját annak, hogy miképen lehet nehéz helyzetekben igazat mondani egyéb kötelességek és tekintetek megsértése nélkül. így, például, megvitattuk ezt a helyzetet: A tanító rút ábrázat rajzát pillantja meg a táblán, és megkérdi a tanulók egyikét: „Ki rajzolta?” Ez a tanuló ismeri a tettest. Mondja-e: „Nem tudom” — vagy árulja-e el társát? Barátja iránt legyen-e hű vagy a tanítónak engedelmeskedjék-e? Elsőben erre az utóbbi kérdésre kellett felelniök. Az eredmény érdekes volt. A fiúk, csaknem valamennyien, azon nézetben voltak, hogy tagadnia kell, hogy tud a dolgról — a leányok, majdnem kivétel nélkül, azon, hogy a tanító iránt kell engedelmesnek lennie. Figyelmeztettem őket, hogy mind a két megoldás félszeg.² Némelyek csak a tanítóra, mások meg csak a pajtásra gondolnak.

¹ Ily kérdéseket — természetesen — csak az a tanító tárgyalhat, a kinek kellő erkölcsi ismeretei vannak. Tanítójelölteinknek többet kellene foglalkozniuk az erkölccsal.

² Egynéhány leányka azt mondta, hogy a hibásnak megbüntetése csak javára válhatik.

Ily kérdést helyesen csak akkor oldhatni meg, ha mindkét fél iránt igazságosak vagyunk. Ha — mondtam nekik — ők magok is tanítók lennének, tudnák, hogy engedelmesség nélkül lehetetlen a tanítás és a nevelés. Válgjon nem lehetne-e a tanító iránt való engedelmisséget és a baráti hűséget valahogy megegyeztetni? A fiúk egyike így válaszolt: „Azt kell mondani a tanítónak: Megmondom ki „volt, azon feltétel alatt, hogy a hibásnak semmi bántódása se legyen.” Erre, természetesen, azt kellett mondanom, hogy a tanító ily feltételes megadással be nem érheti. Végre, a megoldásnak ezt a módját ajánlották: „Tessék megengedni, hogy most ne nevezzem meg; de rajta lesznek, hogy később ő maga jelentkezék.” Ezután azt kérdeztem tőlük: „Valamennyien elfogadjátok-e ezt az indítványt?” Egyhangúlag és örömmel kiáltották: „El!” Mondanunk sem kell, hogy tanítóknak és tanítványoknak ily egyetértő működése nemcsak az igazmondásra való nevelés munkáját könnyíti meg, hanem az emberek iránt való bizalomra is serkent. *Segíteni* a gyermekeknek, hogy az erkölcsösséget elérjék, megmutatni nekik vagy velők magokkal felfedeztetni az utakat, melyeken haladva elérhetik, — többet ér az erkölcsösség szabályainak tanításánál. Megátalkodottság és sok egyéb erkölcsi rász lehet következménye annak, ha a hiba: elkövető zsenge gyermekkel *rendőri* s nem *lelkészi* módon bánunk. Nincsen-e valamely erkölcsi hiba komoly és nyugodt tárgyalásában és bírálásában voltaképen több igazi erkölcsi szigorúság, mintsem felületes fegyelmi úton való elintézésében, mely a hiba indító okainak és a hibás lelki küzdelmeinek kutatásával nem foglalkozik s ennél fogva a gyermek lelkében nem kelti fel a vágyat, hogy a tanítóval együtt érezzen és magát helyzetébe beleképzelje?

Az „iskolai hazugságok” legnagyobb része az „önző” hazugságok osztályába tartozik. Korunk elkényesítő szelleme az ifjúságnak azt a vágyát, hogy mindattól, a mi kellemetlen és kínos, megszabaduljon, csak gyarapítja. Helyesen mondja *Hall*, hogy korunknak az élet mindenféle megkönnyítésére s élvezetére való féktelen vágya, sajnos, az ifjúságon is erőt vesz. Hibások gyakran a szülék is, mert teljesítik gyermekeik mindenféle kívánságát, sőt olykor nyíltan gúnyolják az áldozatra való készséget és a lemondást — nem csoda azután, ha az áldozatokkal járó önmagunk iránt való szigorúságnak, az önmagunkon való uralkodásnak, mely nélkül nincs állhatatos igazságszeretetet és igazmondás, úgyszólván, teljesen híjával vagyunk. Ezért kell az

iskolában az igazmondás kérdését először is — hogy úgy mondjam — az „akarat testgyakorlatának”, az erő gyarapításának és a bátorságnak szempontjából tárgyalni s az efféle tárgyalások iránt annyira fogékony ifjúság körében megteremteni azt a közvéleményt, a mely nemcsak az úszóiskolái fejjel lefelé való ugrást tartja az igazi férfiaság nyilvánulásának, hanem hibáinknak vagy oktalanságainknak bátor megvallását is; és a mely a hazudót gyávnak és a hazugságot a megfutamodás fájának tartja.

Az erkölcsnevelés eszközeinek egyik legnevezetesebbike: az erkölcsi követelményekről szóló beszédünket mintegy lefordítani arra a nyelvre, melyen azok a természetes törekvések nyilvánulnak, melyek az ifjúságot valamely életkorában leginkább foglalkoztatják és érdeklik. Így, például, a fiúk serdülőkorukban a bátorságot tartják legnagyobb erénynek. Ezért az igazmondásra való törekvést a bátorság gyakorlatául kell feltüntetni. Vagy pedig: A bátorság mivoltának fejtegetésével kezdjük, és kimutatjuk, hogy az igazi bátorságnak miért legerősebb próbája s nyilvánulása az igazmondás. Az ifjúság lelke tele van eleven erkölcsi ösztönökkel, melyek azonban még fejletlenek és következtelenek; bátorság és gyávaság, kegyetlenség és szánozkodás, önzetlenség és önzés — az ellenmondás öntudata nélkül — egymás mellett lakoznak lelkében. Az igazi nevelő az erkölcsiség követelményeit maga az ifjúság által helyeseknek tartott törekvéseknek és érzelmeknek következményeiül tünteti fel. A következtetések iránt nagy az ifjúságnak fogékonysága — azért veszi oly könnyen észre a felnőttek életében a következtelenségeket.

Helyesen mondja egy nevezetes angol nevelési író: „A gyermeket a bátor igazmondásra meg kell *nyerni*, nem lehet abba belekergetni, vagy beletaszítani. Először is figyelmeztessük arra, hogy önmagát becsüli meg az igazmondással. Kérdezzük meg, mi az eszményképe? Mutassuk ki neki, hogy az igazat-nemmondás avval ellenmondásban van. A félénk gyermeket akkép kell az igazmondásra szoktatni, hogy megértetjük vele, hogy a megbízhatóság a Jelnőttek” derékségének (grown-up goodness) jele. Eszményképe pedig a felnőtt („grown-upness”).”

Szólnunk kell az *emberektől való félelemről* is, mely a hazugságban nyilvánul; fel kell vetni, például, azt a kérdést, hová jutunk, ha ennek a félelemnek engedünk — teljesen megfoszthat bátorságunktól és személyiségunktől és — úgyszólván

— nem merünk azok lenni, a kik vagyunk, azért rajzolja Dante, nagyon helyesen, a pokolban levő hazugokat arcz nélkül való emberekül . . .

A felső osztályok növendékeihez ilyformán szólhatni: „Bizonyára magasztos érzelem fogja el keblöket, ha a történelemben oly alakkkal találkozunk, a ki merészen kimondja az igazat és a ki az emberektől való félelem nélkül tanúságot mer tenni valamiről — sohase feledjék, hogy az emberektől való félelemtől is csak akkor szabadulhatunk, ha az ellene való küzdelemben *gyakoroljuk* magunkat, főképen pedig az apró szükségbeli hazugságok ellen való küzdelemben. Tudják-e, hogy az igazmondásban való megerősödésünk tudományos műveltségünkre nézve épen oly fontos, mint az ismeretek megszerzése? Tudják-e, mennyi bátorságra s önzetlenségre van néha szükségünk, ha az életben ki akarjuk mondani az igazságot?

Igaza van Schopenhauernek, mikor azt mondja, hogy az igazat-nem-mondás mindenféle fajtájának fő indító oka a gyávaság. Minthogy pedig az ifjúság lelkét a bátorságra s az erősségre való vágyakozás tölti el, nem igen nagy fáradságába kerül a tanítónak tanítványainak bátor „én”-jével a gyáva „én” ellen szövetkeznie s legalább osztálya jóra való tanulói közt új közvéleményt teremtenie.

Sokat emlegetik manap a „férfiasságra való nevelés”-t: bizonyos, hogy ez a nevelés nem a torna- és játéktereken, hanem az igazmondásra való szoktatással vihető végbe. Van testi bátorság, mely a lelki gyávasággal jól megfér. Az akarat igazi önállósága s erélye legbiztosabban az igazmondásra való neveléssel fejleszthető ki. Mire való mindenestől értelmi műveltségünk és az ismereteknek iskoláink adta halmaza, ha iskoláink ifjúságunk gondos lelki nevelését elhanyagolják, a minek, egyebek közt, az a következménye, hogy az ifjúság az igazmondásnak semmi becset sem tulajdonít, és ha netalán bajba keveredik, abból mindenféle úton-módon — az erkölcsi törvények megszegésétől sem riadva vissza — kiszabadulni igyekszik. Azok, a kik ily iskolákból kerülnek ki, válhatnak-e valaha oly tudóssokká, a kik bátran ki merik mondani az igazságot? Fejlődhetik-e kellőképen annak jelleme, a kinek az emberektől való félelem megrögzött szokása? A tapasztalat bizonyítja, hogy az a gyávaság, mely az igazat-nem-mondás megszokásából származik, lassankint, de okvetetlen megfosztja az embert lelki erőitől.

Azt mondják: *Omnis masturbator mendax.*¹ Épen úgy mondható: *Omnis mendax masturbator!*² A hazudás az akaratnak oly gyengeségét és a személyiségnek oly lealacsonyodását idézi elő, hogy az ember — ellenálló ereje híja miatt — mindenféle egyéb gyarlóságnak és gyalázatosságnak tehetetlen prédájává válik. Ma a „nemi nevelés” a sok iskolában járványszerűen pusztító önfertőztetés gyógyító eszközeit keresi, ennél fogva szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy az ellene való közvetett küzdelem gyakran sokkal hatásosabb a közvetetlennél: a hazudás nyavalyája ellen való hathatós és igazán nevelő hatású küzdelem felkelténé s erősítené a növendék lelkében a becsületérzést, mely a testi önlealacsonyítás mindenféle fajtája ellen a legjobb védelem. „A becsület elvesztése miatt gonosztevékké váltaknak” fajtájával nevelési szempontból még nem foglalkoztak eleget. A ki az erkölcsi életnek csak *egyetlen* területén vesztette is el az önmaga iránt való tiszteletet; a ki a külső hatások nyomásának engedett, mikor lelkiismerete önmagának legyőzésére s erkölcsi diadal aratására ösztönözte; s a ki, mikor cselekednie kellett, nem meggyőződése szerint cselekedett, hanem a körülményekkel és alkalmakkal alkudozást kezdett — annak van már némi gyakorlata az erkölcsi hátrálásban és szökésben, és azon mindinkább erőt vesz az ellenállni nem tudás.

Ennél fogva a tanítónak az iskolai hazugságok ellen való küzdelme közepett egyik nagy feladata, hogy növendékei becsületérzését minél mélyebbé, mintegy szellemiebbé tenni iparkodjék, vagyis alkalmassá arra, hogy segítségével lelki harczaikban helyt állhassanak; ez tartja majd vissza őket — egyebek közt — attól, hogy, ha valamit vétettek, e miatt „kibúvókat keressenek” és csak a minden áron való „menekülésre” törekedjenek. Annak a becsületérzésnek segítségével ismerjék fel növendékei az iskolai életnek a lelki gyávaságra való kísértéseit és tekintsék akaratuk erősítésére való alkalmaknak. Minél fűrgébbé s élesebbé válik mai művelt ifjúságunk értelmi tehetsége, annál fontosabb gondoskodni arról, hogy ez az értelmi tehetség ne elpuhult és gyáva emberben lakozzék, a ki csak eszközül él vele arra, hogy óvatosan és furfangosan

¹ Azoknak a latin szavaknak értelme: minden önfertőztető hazug. A „m masturbator” újkori latin szó, a »manu stuprator» összevonása. (A fordító jegyzete.)

² T. i.: minden hazug önfertőztető. (A ford. jegyz.)

elkerülje mindazt, a mi az életben kellemetlen és gyötrelmes. Ha az értelmet az emberi gyarlóságok és alacsonyságok szolgálatába szegődttjük, maga is lealacsonyodik és semmi szárnyalásra sem alkalmas többé.

A szerzőnek egy ízben alkalma volt Zürich egyik iskolájának felső osztályú tanulóival a „szükségben hazugság” kérdéséről beszélgetni. Két előadót jelöltek ki, az egyiknek védenie, a másiknak elleneznie kellett a hazugságnak említett fajtáját. Valóban meglepő volt, mennyi elmésséggel, mily helyes megfigyelésre való módon és mily bőven tárgyalták a kijelölt előadók a kérdést. A védő legelőször is azt mondta, hogy úgy vagyunk a hazugsággal, mint a nemzetek a háború megszüntetésével, az úgynevezett leszereléssel: egyik sem kezdheti meg, mert a melyik megkezdéné, okvetetlen tönkretenné magát. A létért való küzdelemben az igazmondónak tönkre kell mennie. Állítása bizonyítására az életből vett számos és különféle példát hozott fel. De csakhamar, beleavatkozásom nélkül, oly remekül és hathatósan czáfolták meg, hogy egynéhány tanuló azonnal kijelentette nekem, hogy teljesen megváltoztak nézetei a szóbanforgó kérdésről. Az ily megbeszélések, melyekben rendszeren csak az osztály legérettebb, legtehetségesebb és legjellemesebb növendékei vesznek részt, nemcsak sokfélekép tanulságosak, hanem okvetetlen szükségesek valamely iskola szellemének megjavítására. Nélkülök a jók és lelkiismeretesek kisebbségét a ravaszok és lelkiismeretlenek többsége kormányozza. Jellemző volt, például, az említett vitában, hogy mily gyorsan találták meg némelyek az egyetlen helyes feleletet arra az ellenvetésre, hogy az igazmondás nem életrevaló: Ha — mondta az egyik — kereszt is, nem bánom; hisz az igazi lelki élet valósággal hősi élet: jellemes csak az lehet, a ki nem kellemes életre s külső sikerre, hanem lelki erősségre s tökéletességre vágyik, idézték Socratest és Rosegger „Peter, der Wirth an der Mahr”-ját. (Szólhatni efféle megbeszélések alkalmával arról az erkölcsi összeütközésről is, mely Ibsen „Népgyűlölő” című színművének alapja.¹) Azután arra az „önállótlanúságra” figyelmeztettem őket, mely abban nyilvánul, hogy tetteinkben magunkat ahoz szabjuk, a mit mások tesznek vagy nem tesznek, holott rendületlenül a megismert igazságot és meggyőződéseinket kellene követnünk.

¹ Ibsen említett színművét Vikár Béla lefordította, magyarra. Megjelent a Magyar Könyvtárban. (*A ford. jegyz.*)

Az egyik a vallás szempontjából tekintette a kérdést, és így szólt: Azon fordul meg a dolog, váljon hiszünk-e a más-világban és a lélek halhatatlanságában. Ha hiszünk, akkor tudnunk kell, hogy lelki életet kell élnünk, és hogy nem arra kell törekednünk, hogy bajainkból ravaszul kiszabaduljunk — ha nem hiszünk, akkor — természetesen — a rendíthetetlen igazmondásnak alig van értelme s becse.¹ Felemlítették azt is, hogy az igazat mondás korántsem teszi teljesen tönkre az embert e földön, mint a hogy az egyik előadó állította. Az a mondás, hogy a becsületesség a legjobb politika, bizonyára kétségbevonhatatlanul igaz; de nem csak a politikában, hanem mindenben szükséges. Valamennyi életpályán szükség van rá; mert például az üzletembert, a ki nem igaz úton akar boldogulni, alkalmazottjai, kiknek rossz példát ad, megcsalják és a közönség gyakorta megszegyeníti.

Csak a fennebb említett tárgyalások segítségével intézhetni el helyesen az úgynevezett „szamarak hídja”, vagy „puskák”, az iskolai s a házi írásbeli gyakorlatok írása közben előforduló csempészés és egyéb efféle visszaélés dolgát is. Ha nem akarjuk ezeket a dolgokat az egész osztály előtt tárgyalni, akkor hívjunk meg az ily tárgyalásra az osztály növendékei közül egynéhány olyant, a kikre társaik leginkább hallgatnak, és szép szerivel bírjuk rá őket, hogy — mintegy — új közvéleményt teremtsenek osztályukban. Így vehetni elejét az iskolában előforduló apró csalásoknak, melyek nemcsak az ifjak jellemére nézve károsak, hanem az iskola munkájára nézve is, mert akadályozzák a tanítót abban, hogy tanítványainak ismereteiről és előmeneteléről meggyőződjenek. Ebből is láthatni, hogy „a lélekről való gondoskodás” annál fogva is szükséges, mert nélküle a tanításnak jó eredménye nincs.

¹ A vallástánítás is felhasználhatná céljaira az efféle tárgyalásokat; és helyesen tenné, ha gyakorlati kérdések felvetésével és megvitatásával is törekednék a vallás igazságait megvilágítani. Nem kellene — mint a hogy, sajnos, gyakran megesik - az ifjúságtól csak elvont ájtatoskodást és elvont dolgok ismeretét követelnie. Mutassa „ki például, hogy azok, a kik minduntalan „az élet józan bölcséletét” emlegetik, mily könnyen esnek a világ követelményeihez való alkalmazkodás jellemrontó hibájába; s hogy mennyire erősekké válnak lelkiileg azok, a kik törekvéseiknek végcélját nem e mulandó világban keresik, és a kik tudják, hogy tetteikért felelősek, mert leikök halhatatlanságában hisznek. Ez tárgya Plato Párbeszédeinek is. Mennyire elevenné válhatnék ezeknek a Párbeszédeknek magyarázata, például a Kriton-é, ha a fennebb és az itt említett dolgokra is tekintettel lenne!

Hogy miképp kell „az iskolában előforduló csalások” kérdését az ifjakkal tárgyalni, arról érdekesen szól Lehmann, a jeles nevelő, a ki a középiskola legfelsőbb osztályában, egy ízben, Lessing valamely értekezésének tárgyalása közben az erkölcsiség kérdését hozta szóba, s valósággal elálméklodott rajta, hogy mekkora érdeklődést tanúsítottak iránta a növendékek, és hogy mily ügyesen alkalmazták az iskolai életben előforduló vétségekre. Az egyik tanuló azt állította, hogy voltaképp állhatatos és következetes erkölcs nincs, a miből eleven vitatkozás fejlődött ki, melyet a szerző teljesen közöl (lásd könyvének 263. lapját)¹. Mi csak egyik részét idézzük:

H. (tanuló): ... A mit tulajdon érzelmünk vagy meggyőződésünk nem tilt, azt megtehetjük, ez tisztára a mi dolgunk, ebbe senkinek sincs semmi beleszólása.

Én: Válgjon az iskolában is?

Mindnyájan: Épen ott.

H. és G. (tanuló): Ha az iskolában „csalunk” is, a2iért mégis tisztességes emberek vagyunk. (Általános helyeslés.)

Én: Ha tanítóikat megcsalják, bizonyára azért nem tartják hibának, mert tudják, hogy azzal nem tesznek nekik kárt. (Általános helyeslés.) Tegyük fel, hogy egyikök azt a vétséget, a melyet elkövetett, a büntetéstől való félelem miatt, iskolatársára fogja: ezt is tisztességes embernek tartanák?

Mindnyájan: Nem, az aljasság lenne!

Én: Van tehát mégis erkölcsiség, melyet mindnyájan annak tartanak és kötelezőnek. (Helyeslés.) Mit szól (H. tanulóhoz fordulva) ahoz, a miről az imént beszéltünk? Ha az egyik tanuló a maga vétségét a másokra fogja reá, azt sem tartja az erkölcsiségbe ütköző cselekedetnek, hanem csak nézet vagy érzelem dolgának?

H. (tanuló): Az is, a ki ilyesmit tesz, csak önmagának és nem másnak tartozik számot adni tettéről. (Csaknem általános csodálkozás és felháborodás.)

Én: De ha a többiek aljas embernek tartják, nem társalognak többé vele s magára marad?

H. (tanuló): Ez is az ő dolga, s nem másé.

Én: De megéihei-e az ember, mindenkitől elhagyatva, egymagában?

Lehmann ezzel a beszélgetést félbeszakasztotta, s nemsokára

¹ Erziehung und Erzieher című könyvében.

Schiller következő szavainak¹ fejtegetését adta fel írásbeli dolgozatul: Mindenkor igazunk van, ha meggyőződésünk szerint cselekszünk, de nincs igazunk, ha önmagunkkal ellenmondásba keveredünk. Ezzel alkalmat adott a fiatal kételkedőknek az utójára felvetett kérdésről való gondolkodásra.

A felserdült ifjakkal folytatott efféle beszélgetések közben arról is meggyőződünk, hogy mi magunk is mily kevésbé vagyunk tájékozva a lelkiismeret tulajdonkepeni fő kérdéseiről, mily fogyatékosan tudunk számot adni meggyőződéseink igazi indító okairól és mennyire cserben hagy bennünket a csupán elvont dolgokkal foglalkozó bölcelet. Különben Lehmann sem vezette a fennebb említett vitát valami nagyon helyesen. Álláspontjában holmi bizonytalanság nyilvánul, melyet a növendékeknek okvetetlen észre kellett venniök. Egy szóval: erős meggyőződései ellenére nem tudott a gyakorlati kérdésekre gyakorlati módon és meggyőzően megfelelni. Gyakorlati kérdésekkel, sajnos, bölceleti oktatásunk egyáltalán nem törődik. Hogy az embert „magára hagyják”, vagy elhagyják, nem kellő bizonyíték, mert tudvalevő, hogy annál inkább elhagyják az embert, minél inkább közeledik az igazsághoz. Arról kell meggyőznünk az ifjúságot, hogy az erkölcsösség lelkünk javára válik, mert leki önállóságunkat, szóval, lelki erőnket gyarapítja. Az okoskodásnak ebben a módjában rejlik a platói párbeszéd (Gorgias!) nagy nevelő ereje. „Mint hatnak az iskolábanélő forduló csalások a jellemre?” „Mint hat az egyenes beszéd, a bátor szókimondás az akarat

¹ Melyek „Wallensteins Tod” ja I. felv. 7. jelenetében fordulnak elő, s így hangzanak:

„ . . . Recht hat jeder eigene Charakter,
Der übereinstimmt mit sich selbst; es giebt
Kein andres Unrecht, als der Widerspruch *

Tomor így fordítja:

„ . . . mindenik jellem helyes, mihelyt
Önönmagával összhangzó, csak a
Következetlenség — az helytelen.”

Dóczy így:

„... igazat kell adni minden ős
Jellemnek, mely magával megegyez. Csak
Ki ellent mond magának, az hibás.”

Hegedűs István meg ekképen:

„ . . . minden jellem igaz joggal az,
Mely önmagával összhangzásba' van,
Csupán az ellenmondás jогtalan.”

(*A ford. jegyz.*)

erejére, általában az ember lelki bátorságára?” „Mily hatással van a titkolódzás és ravaszság külső viselkedésünk bátorságára?” Ezek a kérdések teljesen más mederbe, az *önismeret tényeire* terelték volna a fennebb említett vitatkozást, mely — sajnos — csak álbölcsekhez illő szó-fia-beszéddé fajult. Ki kellett volna a tanítónak mutatnia, a fiatal kételkedők okulására, hogy — tulajdon tapasztalataink szerint is — a jó s a rossz nem csupán a társadalmi közös megegyezésen alapuló valami; mert az, a mit erkölcsnek hívunk, nemcsak a társadalmat, hanem az embert magái is szabályozza, azaz arra neveli, hogy a külvilág hatásainak ellenálljon, cselekvését a pillanat kényszerítő hatalma alól felszabadítsa, szóval, hogy ösztönein és indulatain uralkodni tudjon.

Ez feladata a jellemnevelésnek is és egyszersmind a fegyelemre való nevelésnek is. E nélkül nincs a fegyelemnek semmi becse, sőt rontja a jellemet, mert a rend ellen ellenkezést támaszt, a mi az erkölcsi fogalmakat elhomályosítja s egybezavarja, s az embert erkölcsileg teljesen megrothatja.

Hogy az apró hamisságok, a kopasz mentségek, a szükségben s egyéb kis hazugságok ellen való küzdelem mennyire fontos a jellemre nézve, s hogy ezeknek kicsinylése mennyire helytelen, arról Ruskin „Seven lamps of architecture”-jének¹ „The lamp of truth”² című fejezetében a következő nevezetes szavak fordulnak elő, melyek a fogékony ifjakra nem lehetnek hatástalanok:

„A nagy fajtájú csalások elkerülésére a legrövidebb út, ha jobban óvakodunk az ámitás szokásától, mely, minthogy kis dolognak tartják és meg nem róják, mindennapi életünkbe befészkelődött. Teljességgel számkivetnünk kell a hazugságot. Ne véljük, hogy az egyik hamisság ártalmatlan, a másik csekély, a harmadik nem rossz szándékú. Mindannyinak véget kell vetni. Bármily csekélyek is, jobb, ha megóvjuk tőlük szívünket, és ha nem törjük azon fejünket, melyik a legnagyobb és legfeketébb közülök. igaznak lenni olyan, mint a tisztán írás, csak gyakorlat útján juthatni hozzá — nem annyira az akarat, hanem inkább a szokás dolga, s azt hiszem, hogy semmi alkalmat sem kell kicsinyelnünk, mely ennek a szokásnak gyakorlására s erősítésére

¹ Azoknak az angol szavaknak értelme: Az építőművészet hét lámpása. A „hét lámpás”-ra nézve v. ö. Ján. Titk. jel. 4, 5. (A ford. jegyz.)

² Azoknak az angol szavaknak értelme: Az igazság (becsületesség, egyenes-szívűség, hűség stb.) lámpása. (A ford. jegyz.)

kínálkozik. A mindennapi életben igazi állhatatossággal és pontossággal igazat mondani, bizonyára épen annyira nehéz és talán épen annyira érdem, mint ott mondani igazat, a hol e miatt nagy kellemetlenségektől tarthatni. Valóban furcsa, hogy sok ember van, a ki az igazságért vagyont, sőt életét is feláldozná, s hogy kevés van, a ki az igazságért holmi kis családi perpatvart vagy egyéb kellemetlenséget el tud tűrni.”

A fennebb idézett vitatkozásra s a „Walienstein”-ből vett szavaknak írásbeli dolgozatul való feladására nézve még azt az észrevételt kell tennünk, hogy kivált iskoláink felsőbb osztályai-ban valósággal szembeötlő az ellentét a magasztos tanításanyag és az iskolai élet kérdéseiről való alant járó gondolkodás között. A tanítás és az élet között semmi érintkezés sincs. Avagy emlékszik-e valaki közlünk arra, hogy Goethe „Iphigenia”-jának tárgyalása közben az iskolai hazugságokról is hallott valamit, és hogy kimutatták neki, miképp harcol mindig egymással az elsőségért Iphigenia és Pylades, a papi s a világi elem, a lelkiismeret és az alkalmazkodás, nem csak Goethe színművében, hanem az ember lelkében is? Azért a nevelés szempontjából szükséges lenne, ha az iskolák felső osztályainak tanításanyaga s a növendékek életének gyakorlati kérdései s tapasztalatai között összefüggést teremtenénk. Ezzel az iskola közelednék az élethez és egyszersmind a tanítás anyaga mintegy megelevenednék. Mennyire elevenebbé válnék az irodalomnak, a történelemnek és főképen a vallásnak tanítása, ha — a növendékek okulására — olykor azokat a dolgokat is szóvá tenné, melyeket a növendékek az iskolai életben tapasztalnak . . .

A mai iskola nem úgy neveli a gyermekeket, hogy tulajdon tapasztalataikról magoknak számot adni tudnának: csak az elvont és megtanult dolgokról való gondolkodásra s előadásukra szoktatja őket. Tulajdon életükről voltaképen nincsenek rendezett gondolataik. Ennek, természetesen, *élettelen gondolkodás* és *meggondolatlan élet* a következménye. Ha növendékeinktől az emberi élet legegyszerűbb dolgairól, tapasztalataikról és az életben tett megfigyeléseikről kérdezősködünk, megzavarodva hallgatnak. Nem azért, mintha semmit sem tudnának — ellenkezőleg, sokkal többet tudnak, mintsem gondolnók — hanem azért, mert teljesen új és csodálatos dolog reájuk nézve, hogy olyasmikről kérdezősködünk tőlük, hogy tapasztalataikról be kell számolniok és róluk való nézeteiket elő kell adniok. Végre megértik, hogy mit akarunk. Csakhamar oly eleven vitatkozás keletkezik, mint a milyentről

fennebb szólottunk. Meggyőződésemmé ennél fogva, hogy az ifjúságot érdeklő erkölcsi kérdéseknek az iskolában való efféle tárgyalásai a legjobb eszközök *élet és gondolkodás, tapasztalás és tanulás* között érintkezést teremteni. Semmi sem művelői annyira gondolkodó tehetségünket, mint az, ha arra szoktatnak bennünket, hogy a hozzánk legközelebb levő dolgokat gondolkodva szemléljük. Ellensúlyozza ez egyszerre az elvont dolgokkal való foglalkozás veszélyeinek, melyek abban állnak, hogy az ember a való életnek, a gyakorlati tapasztalatoknak és az ember igazi természetének kellő figyelembe vétele nélkül akar bölcsekedni. A felső iskolákban az úgynevezett „bölcseleti előtan” előadása helyett, a bölcseletbe való bevezetésül, nézetem szerint, helyesebb lenne az iskolai életben előforduló erkölcsi kérdésekkel bölcseleti szempontból foglalkozni s az ifjakat önismeretre s önmaguk nevelésére szoktatni s azután velők az iskolában a bölcseleti irodalom jeles képviselői (Plato, Seneca, Dhammapada, Pascal, Kant, Schopenhauer stb.) munkáiból idevágó részeket olvastatni. Azonban, sajnos, nem ezt tesszük, hanem elvont és száraz gondolkodás és lélektanul untatjuk ifjainkat.¹

Az említett iskolai vitatkozások a tanítóra nézve is igen tanulságosak. Ezekben a növendékek nem megtanult dolgokat adnak elő, hanem igazi természetök, ítélőtehetségök, életfelfogásuk, érettségök vagy éretlenségök, őszinteségök és tettetésök nyilvánul bennök. Jobban megismerhetjük ezekből a gyermekeket, mintsem „A gyermek lélektana”-féle munkákból. Ennél fogva a buzgó tanítónak kedveseknek kellene lenniök. Ezekben tanulja meg csak azt a nyelvet, melylyel az ifjú lelkekre hathat; azt a nyelvet, melynek segítségével az ifjúság barátjává válhatik.

¹ Már Apáczai Csere mondta: „Azt mondó vagyok, hogy a mint a logikát a legtöbben tanítják: a pusztán logikus — tisztán számár. Mert ugyan, hogyan kutathatná valamely dolognak hatását, okát stb., ki azt sem tudja, hogy mi maga a dolog?” De-stud. sap. (Neményi »Szemelvények Apáczai Csere János paedagogiai műveiből” című munkája nyomán. 46. lap.) Herder Gesner „*Primae lineae isagoges in eruditionem universalem, nominatim philologiam, históriam et philosophiam in usum praelectionum ductae*” című munkájának bírálatában — így szól: „Er führt mehr als einmal das gute Wort Gustav Adolphs an, der Logik und Metaphysik die *praeputia* der Wissenschaften nannte, und sie beinahe verbot *Logica per anagramma caligo*: Wer keine natürliche Logik hat, wird sie durch Kunst nicht lernen, — indessen bringt der Verfasser nachher noch ziemlich den syllogistischen Kram herbei, dass man wenigstens das Geräth kenne.” (A ford. jegyz.)

Hogy az iskolában előforduló hazugságokkal minél sikere-
sebben bánhassunk el, szükségesnek véljük a következő észre-
vételeknek közlését is.

Sohase feledje a tanító, hogy ő a gyermeknek nem egyetlen
nevelője; s hogy az iskolában előforduló hazugságoknak oka
gyakorta az a helytelen nevelés, melyben a gyermeknek a szülei
házban része volt. Mennyi sajnálatra méltó gyermek van, a ki
minduntalan hallja mikép hazudnak kölcsönösen egymásnak
szülei, csoda-e, ha rózsz példájokat követi? Sok gyermek —
mert szülei durván és következtelenül bánnak vele — bizalmatlan
az emberek iránt, mindenkitől fél és az igazat-nem-mondás
mintegy második természetévé válik. Azért, ha a tanító vala-
melyik növendékében a hazugságra való aggasztó hajlandóságot
vesz észre, akkor okvetetlen fel kell keresnie e növendékének
szüleit, hogy — őket megismerve — lélektanilag helyes ítéletet
mondhasson e növendékéről. Igaz, a mit erre nézve a fennebb
már idézett Kuhn-Kelly mond: „Ezernyi ezer gyermeknek vannak,
sajnos, oly szülei, a kik ostobaság, tudatlanság, reá nem érés,
ingerlékenység, türelmetlenség, iszákosság, szeszélyesség, harag,
szegénység, szívtelenség, lelketlenség és egyéb okok miatt
annyira rosszul bánnak gyermekeikkel, hogy — azt látva —
majd meghasad a szívünk . . . Hiszen nem a gyermek a hibás,
ha a szülei ház vagy a környezet lerontja, a mit a jó iskola
gondosan fölépített. Nem kell-e az iskolának az ily gyermekkel,
ha hazugságon éri, kíméletesen bánnia? Kelle-e az oly gyerme-
keket, a kiket rosszul neveltek, a kik ennél fogva eléggé meg
vannak büntetve, és a kiknek a hazudás már otthon lelkökbe
avott, ha hazudnak, még meg is büntetni?”

Igen fontos dolog, hogy a tanító a hazugságra s csalásra
való nagyon is nagy *kísértésbe* ne vigye növendégeit. Azoknak
a tanítóknak, a kik, például, a számvetés tanításában folyvást
csak a legtehetségesebb tanulókkal előre sietnek, és türelmet-
lenek azok iránt, a kik őket nem követhetik, nincsen joguk
panaszolkodni, ha a gyengébbek az írásbeli dolgozatok alkalmával
csempésznek vagy felelés közben különféle csalafintaságokkal élnek.

Nagy kísértés a hazugságra, kivált érzékeny szívű gyerme-
kekre nézve, ha durván efféle kérdéseket intézünk hozzájuk:
„*Ki tette ezt? Te vetted el?*” Az ilyen, támadás számba menő
kérdésre nem akármely gyermek áll helyt. Hadd legyen idejük
a kicsinyeknek magukhoz térni. Sokkal inkább érünk czélszép
szóval; forduljunk érett „gentlemanéhez illő egynehány komoly

szóval a kis „gentleman”-ékhez, bírjuk reá őket, hogy legyőzzék félelmöket, hivatkozzunk bátorságukra s azután szóljunk így hozzájuk: „Gondolkozzál csak nyugodtan, majd eszedbe jut, hogyan volt, és azután mondd el nekem híven és pontosan!” Azonban e szelidséggel, természetesen, annak a teljes elhatározottságnak kell párosulnia, mely a dolgot okveteilen ki akarja puhatólni. A tanítónak addig nem szabad az osztály színe előtt és a négy szemközött folyó vallatást — ha napokig tart is — abban hagynia, míg a hibás meg nem puhult és nem vallott.¹

Helyesen mondja Stern², hogy az erre a kérdésre: „Te tetted azt?” gyorsan adott nem igaz felelettel a növendék az őt fenyegető veszedelmet akarja csak — majdnem ösztönszerűen — elhárítani magától; de e védekezése után csakhamar kész a javulásra. Azon, hogy a zsenge gyermek vagy ifjú fél a büntetéstől, azon nincs mit csodálkoznunk, hiszen fél attól a felnőtt is. A tanítónak óvakodnia kell, nehogy a növendék megátalkodottá váljék a vallatással; és törekednie kell, hogy a növendéket nem igaz szavainak visszavonására s őszinte vallomásra, vagyis javulásra reábirja, a mi a lelkiismeretes és tapintatos tanítónak rendszeresen sikerül is.

Nagyon természetes, hogy az igazat mondásban magának a tanítónak is jó *példát* kell adnia növendékeinek. Ha nem szoktatta magát az igazmondásra, csakhamar elárulja az ifjak előtt magát. Jól mondja Barnett (Oxford), hogy az ifjak a tanítás módján igen hamar észreveszik, váljon a tanító csakugyan olyan ember-e, a ki mindennél többre becsüli az igazságot. Ha a tanító valamely tudományos tételnek vagy kérdésnek nehézségeit nyíltan elismeri, valamely kísérletének sikeretlenségét nem tagadja s előadás közben netalán elkövetett hibáit vagy tévedéseit megvallja, mindezzel arra szoktatja növendékeit, hogy a dolgokat olyanokul tekintsék, mint a minők a valóságban, és a valóságnak megfelelő módon szóljanak róluk, a mi az igazat mondásnak magva. „A gondatlan tanító” mondja Barnett³ „magamagának tesz legnagyobb kárt azzal, hogy lelkiismeretesem nem szoktatta magát a tudományos dolgokban való pontos igazmondásra. Ha, például, valamely növendékét felszólítja, hogy egyetlen

¹ Lásd azt a tanulságos példát, melyet Kuhn-Kelly hoz fel „Lüge und Ohrfeige” című, s fennebb idézett művében.

² „Monographien zur seelischen Entwicklung des Kindes” (Lipcse, 1909), II. kötet, 113. lap.

³ »Common sense in education and teaching”, London, 53. lap.

mutatvánnyal, melyet nem áall „kísérlet”-nek hívni, bizonyítsa be, hogy a tárgyakat a nagy hőmérséklet kiterjeszti, akkor a helyes gondolkodás és az igazság ellen azt a sarkalatos hibát követte el, mely az emberiség gondolkodási hibáinak fő forrása: egyetlen esetből következtetve állított fel általános szabályt...”

Az iskolában előforduló hazugságokról szóló fejtegetéseink elején felemlítettük, hogy a nevelő ne csak a hazugság tüneteivel foglalkozzék, hanem okainak megismerésére s megszüntetésére is törekedjék. Minthogy a hazugság oka igen gyakran az akarat gyengeségében és a vele kapcsolatban levő becsületérzés hiányában rejlik, azért ily esetekben az *akarótehetség erősítésével* kell ellene hatnunk. Ki kell fejlesztenünk azt az egészséges *önbecsülést*, melynek segítségével a hazudás szokását legyőzhetjük. E végből vegyük rá a gyermeket, hogy valamiben, a mire hajlandóságot érez magában, tökéletesedni iparkodjék és nagy szorgalommal művelje ki magát, a mennyire csak bírja, teljesen, akár az iskola valamely tanítás-tárgyában, akár valamely egyéb hasznos foglalkozásban. Azok a leghazugabb gyermekek az iskolában, a kik valamennyi iskolai kötelességüket csak félig-meddig vagy rosszul teljesítik, a miért mindenfelől csak lenézésben van részök, ennél fogva önbizáimok csökken és kedvetlenség vesz rajtuk erőt, a mely lelki állapot mindenféle erkölcsi gyengeség termőföldje. A kézi ügyesség tanítását főképen azért tették kötelezővé az iskolákban, hogy azoknak a gyermekeknek, a kiknek a tudományos tárgyak tanulására kevés tehetségök van és a kiket ezért az iskolában igazságtalanul, mintegy másodrangú embereknek tekintenek, a mi lelkükre eddigelé eléggé nem méltányolt káros hatással van, alkalmat adjanak valami jóra való munkát végezni. Ekkép akarótehetségüket, önbizalmukat és önbecsülésüket megelevenítjük. Ez az egyetlen példa is bizonyítja, hogy mily jó hatása van a gyermekre annak, ha alkalmat adunk neki, hogy valamiben kitűnjék. Épen az igazság érzékét, a mely az embernek a pontosságra való törekvésével szorosan egybefügg, fejleszthetjük ekképen legsikeresebben.

Egyén és tömeg. A kik az iskolai élet nevelő erejében hisznek, jól teszik, ha Nietzsche e nagyon igaz mondásáról egy kevésé elmélkednek: „A közösség közönségessé teszi az embert.”¹

¹ Nagyon hasonlít Rousseau hírhedt mondásához, mely szerint az ember jónak születik, de a társadalom elrontja. Lásd erről a 114. lapn. 1. és 2. jegyzetét. (*A ford. jegyz.*)

A kereszténység nem törekedett volna annyira az egyént erősíteni, hogy a társadalom, az állam, a család és a barátság hatása alól szabadulhasson, ha nem látta volna világosan azokat a lélekrontó hatásokat, melyek az embernek társadalmi környezetétől való függéséből származnak. „Áron vétettetek meg, ne legyetek emberek szolgái”, mondja az apostol,¹ vagyis emberfölötti áldozatra volt szükség, hogy lelki rendeltetésünket megismerjük, és hogy „megtanuljunk, hogy nem az emberek tetszését, kell keresnünk. Ha nincsenek az embernek magasztos eszményei, akkor nem állhat ellen a társadalom vonzóerőinek. Azért az eszmények nélkül való korszakokban, úgyszólván, járványos a jellemtelenség. Ily korszakokban láthatjuk tisztán, mekkora a társadalomnak káros hatása az egyénre; és meggyőződünk a felől, hogy az ember lelkiismeretességének fejlesztése s erősítése avégre, hogy a „tömeg vonzásának” ellenállhasson, a jellemnevelés alapja.

Hajdan sok keresztény — teljesítve e parancsolatot: „Az Istennek inkább kell engedni (t. i. engedelmessé válni), hogysem az embereknek”² — a társadalmi élet kísértéseinek, kis és nagy dolgokban egyaránt, ellent tudott állni. Ma sokan az Istenben való hitet elvetették, elhagyták *egyetlen* urokat, hogy szabadokká legyenek, és most *számtalan* úrnak szolgálnak, a kik, szeszélyeik és érdekeik szerint, majd ide, majd oda rángatják őket. Az Istenben való hit az egyénnek erős vára volt, mely megvédte őt a tömeg zsarnoksága ellen — ha ez a hit eltűnik, és ha ürült nyomába nem lép valami más, a mi a társadalmi élet káros hatásai ellen az egyént megvédeni alkalmas, akkor — bármennyit emlegessük is a szabadság és a műveltség jelszavait — az egyén lelki életén mégis csak a tömeg kerekedik fölül. Gyakran szánakozva, vagy megvetően beszélnek a múlt idők „társadalmi korlátai”-ról, meg nem gondolva, hogy ezeknél a külső korlátoknál sokkal erősebbek azok a belső korlátok, vagyis a tömeg szenvedélyei, ítéletei s előítéletei, melyek körülveszik az egyén lelkét. Akaratunknak, érzelmeinknek és gondolkodásunknak ez a szolgasága sokkal lealázóbb a külső szolgaságnál, melylyel lelkünk szabadsága jól megfér. Nem is igen vesszük észre, hogy társadalmi ösztönök, hiúság, nagyravágyás

¹ T. i. Szt. Pál, Kor. I. 7, 23. — Káldi ford. szer. — Károlyi így ford.: Nagy áron vétettetek, ne legyetek embereknek szolgái. (*A ford. jegyz.*)

² Ap. cs. 5, 29. — Káldi ford. szer. — Károlyi így ford.: Az Istennek kell inkább engedni, hogy nem az embereknek. (*A ford. jegyz.*)

és emberektől való félelem mennyire kényszerítenek bennünket a társadalmi környezetünk felfogásához és ítéletéhez való alkalmazkodásra. Nem is hinnők, hogy mily kevés olyan ember van, a ki meggyőződése hirdetésétől akkor sem áll el, ha magára marad is; hogy mekkora a társadalom tetszésére való vágyakozás, és hogy mennyi áldozatra készek az emberek e tetszésnek megnyerése végett. „Az ember árulónak születik”, mondotta egy ízben Gordon, az angol tábornok; de nyilván nemcsak afféle árulásra gondolt, a milyen miatt Chartum elesett, hanem általában az embernek a hűtelenségre, az ingatagságra s az állhatatossággal ellenkező alkalmazkodásra való hajlandóságára is. Kempis Tamás meg ezt: „Valamikor emberek között voltam, kárommal tértem vissza.”¹

A tanítónak mindezeket a lélektani tényeket és hatásaikat kellően tanulmányoznia s ismernie kell, hogy az iskolai élet kis körében hasznukat vehesse. Mert a közönségnek, vagyis együttlétnek valamennyi fennebb vázolt veszedelme megvan az iskolai életben is, a hol az érzékeny és a lelkiileg még meg nem erősödött gyermekre a tömegnek tetszése vagy nem tetszése oly hatással van, mely alól alig menekülhet. Vajmi gyakran hamar pusztul el ott, a mit a szülei ház gondos neveléssel elért. „A fiúk követik egymást, mint a nyáj a kolompost,” mondja „*Tom Browns Schooldays*”-e, és pedig nemcsak abban, a mi jó, hanem abban is, a mi rossz; mert még nem tudnak eléggé gondolkodni, s nincsenek még erős meggyőződéseik. Azért olyan fontos dolog, hogy ki válik vezetőjökké. Jól rajzolja Stanley *Hall*² az ifjakkak 13-dik esztendejétől a 16-ikig terjedő korát, mikor társadalmi ösztöneik életökben erősen jelentkezni kezdenek, mikor a fiú egyszerre csak észreveszi, hogy „cipője nincs megtisztítva, nem fésülködött meg és ruházata nem a legújabb divatú.” Arnold Tamás iskolai prédikációinak fő tárgya a fiúknak osztályuk mindenkori közvéleménye előtt való gyáva meghódolása volt.³ Egy másik angol nevelő meg a képmutatásnak arra a furcsa fajtájára hívja fel figyelmünket,

¹ „Krisztus követéséről”, I. k. 20. rész. — Pázmány ford. szerint közöljük. — Kempis így mondja: Quoties inter homines fui, minor homo redii. Nem szó szerint való idézet Seneca VII. leveléből. (*A ford. jegyz.*)

² „Adolescence” című művében, II. köt. XV. fejelet. Londonban, 1908.

³ E prédikációk Londonban jelentek meg. — Lásd a 10. lapnak I. jegyz. — Vannak nekünk is nyomtatásban megjelent olyan prédikációink

â mely az imént említett meghódolás következménye s a mely iskolákban és nevelőintézetekben igen gyakori: a fiúk szégyenkeznek jó ösztöneik és tulajdonságaik miatt, és durváknak és fékteleneknek tetetik magokat. Ekkora a „mimicry” ebben az életkorban. Ez az egyik oka az ifjúság fogékonyságának mindenféle rendetlenség és bűn járványa iránt.

A tanító, a ki mindezt nem tudja, teremthet ugyan, talán, holmi külső, fegyelmet osztályában, de növendékei jellemét kellőképpen nem művelheti. Mert az ifjúság erkölcsi eltévelyedésének és elvadulásának oka gyakran — sokkal gyakrabban, mintsem hinnők — az ifjúság társadalmi ösztöneinek nagy erejében rejlik; így, például, a *nemiek* és a *szesz italok* dolgában az ifjúság rász szokásainak és vétségeinek rendesen a rász példa nem-követésének következményeitől, vagyis az elszigeteléstől való félelem az oka; sok iskolai hazugságnak is a testületi szellem szentesítette csalfaság az oka. Ha e káros hatásoknak kellő ellensúlyozásáról nem gondoskodunk, lehetetlen lelki-ismeretességre s jellemességre nevelnünk az ifjúságot.

E káros hatások ellen kétféleképpen hathat a tanító: Vagy akképen, hogy erősíti az ifjúság egyéni önállóságát, melylyel a tömeg ösztönzéseinek ellenállhat, a mit *egyéni* módszernek hívhatni; vagy akképen, hogy az ifjúság társadalmi ösztöneit a nevelés eszközeivé avatja, azaz a tömeg hatásának erejét a „jó” elérésére használja fel, a mit — egyebek közt — úgy érhet el, ha az ifjúságot a rend fentartásával bizza meg, mintegy munkatársává teszi, a mivel egyszersmind a társadalmi rend iránt tiszteletet kelt fel lelkében és a *felelősség érzetét* is neveli, ezt *társadalmi* módszernek hívhatjuk.

Ha az egyéni módszerrel akar élni a tanító, legyen rajta, hogy az ifjúság egynémely törekvéseivel mintegy szövetkezzék, hogy ekképen az egyént a tömeg hatása ellen való ellenállásra megnyerje. Mutassa ki, mennyire ellenkezik a tömegnek vakon és gyáván való követése az ifjúságnak bátorságra, független ségre s önállóságra való törekvésével és az ember méltóságával is. így, például, az ifjak „önállóságának hiányául” kell fel-tüntetnie, hogy csak addig igazmondók, tiszták, türelmesek, becsületesek, míg a többiek is azok. Azok a jó cselekedetek,

Károlyi Gy. Hugó és Acsay Ferencz adott ki az ifjúság számára való egyházi beszédeket. Szmetka L. Ödön: „Intelmek, a miket május hó folyamán tett igazgatói látogatásaim alatt az egyes osztályokban mon-dottam el.” Megj. a nagyváradí kath. főgymn. 1911/2. iskolaévi értesítőjében.

tulajdonságok és szokások, melyek — úgyszólván — mások kegyelmétől függenek, és ennél fogva csak addig tartanak, míg környezetünk helyesli, épenséggel semmit sem érnek: hisz már maga a *virtus* szó is bizonyítja, hogy az erényben valami férfiasnak kell lennie, erősségnek és hűségnek, mik nélkül nem egyéb mulékony szeszélynél és állhatatlan érzelemnél.¹

A tanítónak az ifjúság szabadságra vágyását is fel kell használnia célja elérésére; fel kell, például, hoznia, hogy a tanuló függetlenségének és érettségének első diadala az, ha társai nevetésén és gúnyolódásán túlteszi magát. Arra hallgatni, a mit mások tetteinkről fecsegnek, valóságos „szolgaság” és az egyetlen lealázó engedelmesség. Arnold, említett iskolai prédikációiban, a fiúknak társaik ítéletétől való „sápadt félelméről”² így szól: „Ez az emberektől való félelem igazi iskolája, mely mindenféle roszra reávehet bennünket” Szólnunk kell, ezekkel kapcsolatban, az ifjaknak az úgynevezett álszégyenről is: legobb, ha magokat az ifjakat szólaltatjuk meg, oly iskolai tárgyalások közben, a minőről fennebb megemlékeztünk, és ha ezekben úgy intézzük a dolgot, hogy az ifjak magoktól emelkedjenek magasztos álláspontokra. Ezekben a tárgyalásokban főképen arra kell törekednünk, hogy a való életet mintegy szemléltető módon állítsuk az ifjúság elé: hogy világosan és gyakorlati módon mutassuk ki az egyénnek a tömegtől való gyakran öntudatlan függését, vágyat keltve benne az attól való szabadulásra: felhozhatjuk, például, hogy tűzveszedelemkor, mikor az ijedtség és a félelem valósággal ragadós, és az embereket — úgyszólván — oktalan birkanyájáá változtatja, mennyit tehet egyetlen ember, a ki, minthogy nevelte magát és azért tudja fegyelmezni magát, a tömeg hangulata közepett, helyt áll; felhozhatjuk továbbá, hogy mennyire ragadós az ásitás; hogy mennyire s miért hat embertársaink iránt való viselkedésünkre mások ítélete s fecsegése; mily veszedelmek rejlenek a gyenge jelleműekre nézve a barátságban; mint kormányoz bennünket mások tetszése vagy nem tetszése stb.

¹ „A deákok (t. i. a latinok v. rómaiak), *virutem a vi*, a jóságot (a nyelvújítás óta: erény) erőtül nevezik, és erősségnek hívják/ Pázmány, *Vizk. ut VI. vasárn. első besz. (az elején).* (A ford. jegyz.)

² „Ich bin der Mann der bleichen Furcht nicht.” Schiller, *Die Räuber* IV. felv. 5. jel. Toldy Ferencz így ford.: „Én nem vagyok embere a halvány félelemnek.” Fordításában, melynek címe: „A haramják”, 6. jel., a mi sajtóhiba. (A ford. jegyz.)

Itt kell megemlítenünk, hogy sok hazugság, nagyítás és más efajta nem igaz beszéd a meg nem tisztult és nem ellenőrzött társadalmi ösztönökből származik. Figyelmeztetnünk kell az ifjakat arra, hogy mindegyikök, élményei elbeszélése közben, tapasztalhatja, mennyire zavarja előadásának tárgyilagosságát az a vágya, hogy jó hatást keltsen, jó társalkodónak tartsák és hálás nevetést fakaszson; szóval, hogy ily alkalmakkor mennyire észrevehető a társadalomnak az egyén lelkiismeretén való zsarnoksága. Ily elmélekedések ismertethetik meg az ifjúságot az igazi szabadságnak fogalmával. A legfelső osztály növendékeinek ez alkalommal azt is meg lehet mutatni, hogy Nietzsche-nek fennebb¹ említett tiltakozása főképen az embernek társadalmi ösztöneiből származó imént említett szolgálata ellen irányul, a szomszédok és a pajtások, a közvélemény és társadalmi divat kényurasága ellen, mely kivált oly korszakokban nyomasztó, melyek a nagy eszmények híjával vannak. Az ember az igazi műveltséget és szabadságot bizonyára nem akkép éri el, hogy magát a társadalomtól komoran elszigeteli, mint a hogy Nietzsche véli, hanem ha a társadalomnak önzetlenül szolgálatába szegődik — de másoknak igazán szolgálni s rajtuk igazán segíteni csak az tud, a ki nem törődve az emberek csácsogásával és gúnyolódásával, és, nem tekintve sem jobbra, sem balra, mindig lelkiismerete sugallata szerint cselekszik . . .²

A gyermekeket pedig alkalmas mesék felhasználásával is reá bírhatni, hogy ne kövessék mások példáját és ne hallgassanak mások ítéletére, hanem hogy lelki önállóságra törekedjenek. A szerző, egy ízben, gyermekek közt, erről való beszélgetés közben, felhozta, hogy gyakorta akadunk oly emberekre, a kiknek nincs jó lelkiismeretök, és a kik másokat magukhoz hasonlókká tenni iparkodnak, mert a hozzájuk nem hasonlók, a kik nem tartanak velők, reájuk nézve eleven és állandó szemrehányások.

A zaj és mások beszélgetése közepett való munkálkodás is ajánlható a jellem gyakorlására: hogy megszokjuk kötelességünket teljesíteni akármily akadályok ellenére is. „Bármit beszéljenek — kövess engemet fölfelé”, mondja Virgil

¹ Lásd a 47. lapon.

² „Van egy hű barátom, kinek szava még a közvélemény szavánál is fontosabb előttem, kivel én soha nem alkuszom, mert parancsát szentnek tartom, s kinek neheztelését magamra nézve legsúlyosabb csapásnak tekintem, és ezen hű barátom: önlelkiismeretem.” Deák, 1861 máj. 13. besz. fa végén). (*A ford. jegyz.*)

Dantenak, mikor az akaratnélküliek szavára már-már hallgatni akar. Ily szavak a fogékony ifjú lélekre többnyire jó hatással vannak.

A *hiúság* ellen való küzdelemre leghathatósabban azzal buzdíthatjuk az ifjakat, ha a gyakorlati életből vett példákön mutatjuk meg nekik, mennyire nem szabadok azok, a kik szüntelen arra gondolnak, hogy mások szeme rajtok függ, és hogy nekik mások előtt kedveseknek, okosoknak, nemeseknek, szóval, kedvező színben kell feltűnniök. Figyelmeztessük őket azokra az emberekre, a kik jártokban-keltökben mesterkélték, és a kik mindig oly arczot vágnak és mindig oly tartást erőltetnek magokra, mintha a fényképész előtt volnának; és a kik mind-ezt csak azért teszik, hogy magokra vonják mások figyelmét, hogy másoknak fessenek, vagy hogy csodálkozást keltsenek magok iránt. Minthogy az ifjak a barátságot nagyra becsülik, említsük meg nekik, hogy mennyire megbízhatatlan barátok az oly emberek, a kiket csak az embereknek való tetszés és a környezethez való alkalmazkodás vágya vezérel cselekedeteikben: jó barátunkká csak az válhatik, a ki társadalmi ösztöneit kellőképen fegyelmezni tudja.

Azt mondják, hogy a hadakozásban a támadás a legjobb védekezés. így van ez a társadalmi érintkezés rősz hatásai ellen való hadakozásban is. Arra kell buzdítanunk az ifjúságot, hogy jellemes viseletével ő hasson másokra, s ne engedje, hogy mások őt megrontsák. Hadd folyjon a csendes harcz két akarat között: a tiszta s a tisztátalan között.

E helyütt kell megemlékeznünk a szeszes italok ivása ellen való küzdelemről. Meg kell az ifjakkal értetnünk, hogy ez a küzdelem nemcsak az ivás ellen, hanem a pajtáság zsarnoksága ellen való küzdelem is. Ajánljuk nekik, hogy — ha nem is akarnak a szeszes italok élvezetéről végkép leszokni — darab ideig, próbaképen, tartózkodjanak a bor- és sőritaltól, csak hogy lássák, váljon van-e elég lelki erejük arra, hogy magukat a testületi szellemtől elszigeteljék, és arra, hogy valamely feltett szándékukat, nem gondolva a gúnyolódásokkal, véghezvigyék. Figyelmeztessük őket, hogy mindegyiköknek lelkiismeretben kötelessége jó példájával társaira hatni, s hogy az elszánt akarat olykor a romlott környezetet megjavíthatja; a gyermekeknek említhetünk meséket és regéket, melyek a tiszta s erős szívűeknek arról a bűbajos erejéről szólnak, melylyel az eltévelyedett vagy megígézt lelkeket megszabadíthatják; az érett ifjúságnak szólhatunk

a Szent Graal lovagjairól, és figyelmeztessük őket arra, hogy a ki a magasztos eszmék szolgálatába akar szegődni, annak necsak jó szíve, hanem erős pánczéla s kardja is legyen; rendíthetetlen állhatatossága s hódító s a világot legyőző szeretete, mely a magasztos eszméket nemcsak védelmezi, hanem diadalmasan beviszi oda, a hol szükség van rájuk.

Korunkra valóban nagyon illenek Vittorino da Féltre, a tudományok és művészetek újjászületése korában élt¹ nagy nevelőnek e szavai: „A világnak leginkább olyan emberekre van szüksége, a kik az igazságnak és igazságosságnak örök elveihez rendületlenül ragaszkodnak.”

Az előbbieken azt fejtegettük, miképen lehet az önállóságra való törekvésnek megelevenítésével és az egyén jellemének erősítésével a pajtáság veszélyei ellen hatni. Azonban, az emberi ermészet gyengeségénél fogva, ez a módszer, vagyis az óvó hatás, nem mindig foganatos, azért olykor ki kell egészítenünk a másikkal, melynek az a célja, hogy egyenesen a tömegre hasson, és hogy a tömegnek ható erejét a jónak terjesztésére használja fel. Ez a *társadalmi* módszer. Munkája abban áll, hogy azt a nagy hatalmat, mellyel az iskolai pajtáság az egyénen uralkodik, lassanként a tanító számára szerezze meg, hogy ekképen valóságos nevelő eszközzé váljék.

A tanítónak ez a módszer épen nem könnyű feladatává teszi, hogy a többnyire ellene törő tömeget a rend és az illendőség fentartására való segédcsapatává változtassa át.

Egyik fő eredménye ennek a módszernek, hogy az ifjak közül azok, a kik — úgyszólván — szervező tehetségek, vagy „vezető természetek”, a kik afféle kis Catilinák, és akik a tanító tekintélye ellen majd mindig sikeres harcot folytattak, a tanító hasznavehető munkatársaivá válnak. Eddigélé az iskolai nevelés ezekkel az iskolában közvéleményt teremtő vezetőkkel nem foglalkozott, és — úgy tetszik — nem vette észre, hogy nemcsak egyetlen osztályt ronthatnak meg, hanem megronthatják magát az iskolát is. Ha ezeket a *vezető természeteket* magunknak megnyertük, akkor a többi növendék nevelése könnyű dolog; ellenben, ha nem tudjuk őket magunknak megnyerni, akkor nemcsak a többi növendék nevelése, hanem általában az iskola nevelése sikertelen. Ezeknek a vezető természeteknek megnyerése

¹ Mondja róla szerzőnk; de valamivel előbb élt, mert 1378-ban született és 1446-ban halt meg. Neve Ramboldini, születésének helye Féltre

azért is fontos, mert az életben többnyire ezek jutnak a legkiválóbb állásokhoz, és ennél fogva szükséges, hogy akkor, mikor lelkük még fogékony, felelősségre s önmagukon való uralkodásra neveljük őket, hogy erejükkel majdan a társadalom javára éljenek.

Arnold Tamás angol nevelőnek az érdeme, hogy az ifjúság erős társadalmi ösztöneiben rejlő becses nevelőerőket felismerte, s az iskola fegyelmeinek tökéletesítésére felhasználta, a mely munkájában, természetesen, az angol nevelés régi hagyományainak jó hasznát vette. Jól tudta, hogy mennyire fontos az említett vezető természeteket az iskolai rendre való felügyelettel megbízni. Ezt tartotta az iskolai fegyelem megteremtésére az egyetlen biztos módnak. Felhasználta a növendékek állampolgárokká való nevelésének eszközéül is. Remélte, hogy ily módon megóvhatja növendégeit attól, hogy a társadalomban a „manchesteri szellem” vegyen rajtok erőt, vagyis attól, hogy magukat a társadalmi életben elszigeteljék; és remélte azt is, hogy ily módon elhinthet ílelkökből az állampolgári felelősség érzelmének magvait. Csakugyan, leginkább az ő buzdításainál fogva, az angol iskolákban ma már meghonosodott az ifjúság köréből vett felügyelők intézménye; s a rend felforgatói a rend őreivé, a tanító ellenségei a tanító munkatársaivá, a növendékek bujtogatói s megrontói a növendékek megfélemezőivé s jó útra terelőivé s egyszersmind mintegy bizalmi férfiaiá s képviselőivé váltak.

Nem tagadható azonban, hogy ennek az ifjúsági felügyelők intézményének, legalább kezdetben, az volt a hibája, hogy gyakran erőszakos oligarchiává fajult. Az észak-amerikaiak demokratikus „*school-city*” (t. i. iskola-város) rendszere elveinek felhasználásával megszüntethető ez a hibája. A „*school-city*”, az iskolának a demokratikus állam példája szerint való szervezése, oly iskola, melyben a növendékek maguk választják azokat, a kik őket kormányozzák, természetesen a tanítók felügyelete s ellenőrzése mellett. Csak az ilyen szervezetben, melyben nemcsak egynéhány felügyelő, kiket a tanító nevezett ki, működik közre a rend fentartására, hanem az ifjúság megbízottjaival önmagát kormányozza, válik az ifjúság tömegének ereje összepontosított nevelő erővé s egyszersmind „közvéleményé” az egyénre nézve. A tanító ugyan látszólag lemondott tekintélyéről, valójában azonban az ellene való fellázadást teljesen lehetetlenné tette s mindenféle forradalmi szellemet megszüntetett, és osztályát reábirta a tekintélynek, melynek ő a képviselője, tisztelésére, úgy, hogy a békebontók, ha netalán akadnának, teljesen elszigetelvék.

Egyszóval, ez a szervezet a tanító s a tanítvány között való szokásos ellenségeskedésnek véget vet. Az ekképen szervezett iskolákban mind máig, tudunkkal, nem is fordult elő tanítványok és tanítók között egyetlen összeütközés sem. Ha netalán előfordulna, az iskola vezetői ezt az alkotmánynak hívható szervezetet teljesen megszüntethetik, vagy darab időre felfüggeszthetik; de ekkoriglan mind erre nem került a sor, mert a szóban forgó rendszer a tanítványok és a tanítók között oly kölcsönös bizalmat teremt és általában a tanítványok lelkét annyira megneemesíti, hogy tanítvány és tanító között — úgyszólván — nem is fordulhat elő összeütközés.

Az iskolák e *selfgovernment-jének* eredményeiről szóló hivatalos jelentésében Smith, angol nevelő, egyebek közt, ezeket mondja: „A tanulók beeresztették elkerített területökbe tanítóikat, és a tanulók törvénykönyvének — melynek értelmében a tanító a tanuló ellensége, kit megcsalni nem tisztességtelen dolog — érvényessége megszűnt. A tanítók „erős szövetségesek”-ké váltak, a kiknek jogait tisztelni kell és a kiknek tanácsát nevezetes esetekben nemcsak kikérni, hanem megfogadni is kell.”¹

Az ily szervezetű iskolákban már csak annál fogva sincsenek összeütközések tanítványok és tanítók között, mert az iskola növendékeinek legjobbjai irányítják a többi növendéket. A „*school-city*” rendszerének alapítója, Gill, erre nézve így szól:

A „*school-city*” a növendékek között a jó szellemet juttatja uralomra. Eltünteti az iskolából az egyéni s a szervezett aljas-ságot, a kisebbségben levők garázdálkodását, mint a nap melege a havat. Ily szervezet nélkül a jók, még ha többségben vannak is, nem állhatnak ellen a roszak hatásának.²

Tanulságosnak véltük ez iskolákról a fentebb tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban megemlékezni, elvi s gyakorlati szempontból, könyvünknek az iskolai fegyelem átalakításáról szóló fejezetében, beszélünk róluk még. Kérjük az olvasót, hogy ne idegenkedjék ettől az amerikai rendszertől, a melyben semmi amerikai szertelenség vagy furcsaság sincs; és a melyet épen azért helyeslünk, mert az erkölcs és a nevelés józan tanain alapszik. Igen sok nevelőnek, sajnos, csak elvont, azaz elméleti neveléstudományi ismeretei vannak, azért a nevelés gyakorlati

¹ „Moral instruction and training in schools, report of an international inquiry, by M. E. Sadler, London, 1908. I. kötet, 114. lap.

² „*The Gill System; New-Paltz, New-York 1901.*” (A „Patriotic league” kiadása.)

kérdéseivel nem is foglalkozik. Az ilyen nevelők nem is sejtik, hogy az ifjúság társadalmi ösztöneinek mekkora erejök van, és hogy ezeket az ösztönöket — mint a hogy a fennebbiekben kifejtettük — a nevelésben fel kell használniok.

Pajtáság és barátság. Az iskolai életben nemcsak a tömeg hat az egyénre, hanem *az egyének is hatnak kölcsönösen egymásra*. Egy angol nevelő jól mondja, hogy az az erkölcs, mely a „*deákok nyájában*” szokásos, a vad népek erkölcséhez nagyon hasonlít. Így, például, dívik, a tanulók közt a bosszúállás, a haragtartás stb., mely szokások ellen nemcsak akkor kell küzdenünk, mikor nyilvánosságra jutnak és mikor fegyelmi úton való megtorlásuk válik szükségessé, hanem már előbb is; de bizonyára legjobban, ha e szokásoknak, nevelői tapintattal, elejét vesszük.¹ Minthogy a szerző — „*Jugendlehre*” című munkájában — mind erről bőven értekezett, itt helyütt csak ezt tanácsolja: nem elegendő az ifjaknak a türelmet és megbocsájtást ajánlani, hanem el kell velők hitetni, hogy — nem követve mások rossz példáját — a bosszúállás vágyának és a harag indulatának elfojtásával férfiasan lelki erejöknek, függetlenségöknek és szabadságuknak adják tanújelét. Olvastatni kellene az ifjakkal a római irodalom tanítása közben Epictetost és Senecat, mi szintén alkalom lenne arra, hogy az ifjakat indulataik fékezésére, szóval, önmaguk nevelésére szoktassuk. Az ifjak a lelki életet irányító tanácsokra, melyek a régi rómaiaktól erednek, rend szerint, inkább hallgatnak, mintsem a valláséira. Ezzel a körülménnyel számolnunk kell. A hitoktatónak dolgát is megkönnyítjük vele. Nem szabad a tanítónak a *barátság* kérdésének tárgyalását sem elmulasztania. Alkalmat ad e kérdés tárgyalása a tanítónak egyszersmind arra, hogy az emberismeretről is szóljon és arról is, hogy miképpen keil bännünk az emberekkel. A következő szempontokból tekinthetjük a barátság kérdését: Mire legyen gondunk, mikor barátságot kötünk? Melyek azok a külső jelek, azok a szokások és tulajdonságok, melyeknél fogva bizalommal szabad viseltetnünk valamely ember iránt? Melyek azok az okok, melyek miatt sok barátság felbomlik? Tanácsunkat és meggyőződésünket ne tukmáljuk reá másokra. Azzal segítünk barátunkon leginkább, ha mindenféle *csalódástól*, természetesen az önámítástól is, megóvjuk vagy megszabadítjuk, és ha reá-birjuk, hogy emberekről és más egyébről is mindig az igazság

¹ L. a 38 lapn. 1. jegyz.

és a valóság szerint ítéljen. A jó barátoknak egymást kölcsönösen nevelniök kell; de ne feledkezzenek meg arról az igazságról, hogy hibáinkat csak jó tulajdonságaink segítségével győzhetjük le, azért, ha barátunkat hibájára figyelmeztetjük vagy megfeddjük, említsük fel és ismerjük el jó tulajdonságait, és valljuk meg, hogy sokat tanulhatunk és valóban tanultunk is tőle. A baráti figyelmeztetések miatt való érzékenykedés vagy nehez-
telés annak a jele, hogy a barátságban csak magunkra gondolunk, csak magunkat keressük. Az igazi barátság nem önző, az igazi jó barát nem keresi, váljon barátja elég áldozatot hozott-e neki, hanem azt, váljon elérte-e azt az igazi barátságot, a mely „nem keresi azokat, a mik magáé”.¹ Épen az ifjúkorban helyes, ha oly társakat is választunk magunknak társalkodásra, a kik nem mindenben egyeznek velünk, sőt a mienkkel ellenkező természetűek van. Ha az ily természetűekkel való társalkodásunk nem is válhatik soha igazi barátsággá, mindazáltal az ily társalkodás sok tekintetben tanulságos reánk nézve, hiszen az életben nem vehetjük mindig csak olyan emberekkel körül magunkat, a milyenekkel akarjuk. Meg kell tanulnunk — abban, a mi az erkölcsessel nem ellenkezik — az emberekhez alkalmazkodni, a miénktől különböző vérmérsékletűekkel békeségben élni, a mieinktől különböző nézeteket, másoknak rossz szokásait és boszantó tulajdonságait szeretettel és jó kedvvel eltűrni — s kérjük mindig magunkban: Nem nézik-e el mások viszont a mi hibáinkat?²

Emerson-nak a barátságról szóló értekezésében és Klettenberg kisasszonynak „Bekanntnisse einer schönen Seele” című könyvének³ a barátságról szóló fejezetében sok szép gondolatot találhatni e tárgyról.

Erősek és gyengék. A „deákok természetes erkölcsének” a vad népek erkölcsével való hasonlatossága főképen az erőseknek

¹ T.-i: a magáéi. — Kor. I. 13,5. Káldi ford. szer. — Károli így ford.: Nem keresi a maga hasznát. (A ford. jegyz.)

² *Meszner* — „Grundzüge einer allgemeinen Pädagogik und moralische Erziehung” című könyvében (Lipcse, 1909. II. rész, II. köt., 667. és köv. lapj.) — felserdült ifjaknak számos érdekes írásbeli választát közli, melyeket erre a kérdésre adtak: Miféle indító okoknál fogva kötöttek és bontottak barátságot? Ily kérdések felvetése, a fennebb emiített tárgyalások bevezetéséül, igen ajánlatos.

³ Melyet Goethe írt (1. a »Wilhelm Meisters Lehrjahre” VI. könyv.), a kire gyermek- és ifjúkorában ez a Klettenberg kisasszony (sz. 1723-ban, megh. 1774-ben), Goethe anyjának barátnője, nagy hatással volt. (Ford. jegyz.)

a gyengékhez való viszonyában mutatkozik. Már pedig még a látszólag legdurvább verekedőnek lelkében is csaknem mindig megvan a lovagiasság, csakhogy szunnyad, fel kell tehát keltenünk. Valóban csudálatos, hogy az „erősek” gyermekes önzésének megtörésére való alkalmakat a nevelők, rendszerint, elmulasztják felhasználni. A szerzőnek gyakorta volt alkalma, kivált Svájcban, iskolai kirándulásokat megfigyelni. Láta, hogy sem tanítók, sem tanulók nincsenek — úgyszólván — semmi lovagias kímélettel a gyengék iránt: a tanító a legjobb gyalogolókkal előre rohan, olykor hátra néz és katonás hangon siettetni az elmaradókat — a kiránduláson részt vevők legalább „némi” társadalmi művelésének nyoma sincs. Már az efféle kirándulások tervének készítésekor is tekintettel kellene lenni a gyengékre. Meneteléskor a gyengéket kellene a csapat elejére rendelni, hogy elmaradozásukkal el ne kedvetlenedjenek. Figyelmeztessük az erőseket, hogy a gyengék holmijából egyet-mást ők vigyenek. Említsük meg nekik, hogy az igazi férfiaságnak egyik kelléke a lovagias szolgálatrakészség. Meg kell akadályoznunk a testileg vagy a szellemileg gyengék csúfolását vagy kicsinylését, és fel kell említenünk, hogy az úgynevezett erőseknek is vannak gyengeségeik vagy fogyatkozásaik, csakhogy elrejtve; a testileg vagy a szellemileg gyengéknek néha sok kiváló jellembeli tulajdonságuk és igazi lelki erejük van, ellenben a testileg erőseket vagy a jeles szellemi tehetségűeket mindig az elbizakodottá, kevélylyé, önzővé s zabolátlanná válás veszedelme fenyegeti, s csakugyan, gyakorta, jellemök teljesen megromlik és mindenféle lelki gyengeség martalékaivá válnak. Azért gyakorolnia kell magát az erősnek oly tulajdonságokban, melyekben gyenge, hogy végképen ki ne veszzenek belőle. Ekképen az „államporgárságra” is nevelük.

Merni nevelés. Az ifjúság ébredő nemi ösztönére a nevelés eszközeivel hatni, az iskolai nevelésnek, bizonyára, igen fontos feladata. Egyrészt, mert a nemi ösztön ébredésével különféle testi s lelki zavarok járnak, melyek az iskolai életre sokféle-képen nagy hatással vannak; másrészt, mert nagy számú serdülő ifjúnak együttléte gyakran és könnyen különféle elfajulást idéz elő, melyeknek elejét venni, terjedését gátolni s orvoslásán fáradozni az iskola már csak annál fogva is köteles, mert ha ama bajok keletkezésének nem is egyenesen oka, de keletkezésükre alkalmat ad. Darab idő óta, sajnos, sokan amolyan műkedvelői módon tárgyalkják ezt a kérdést, és megfélekedeznek

arról az erkölcs-nevelési sarkigazságról, hogy az erkölcsi művelődés terén lehetetlen csupán egy darabka területet, az egésztől elkülönítve, művelni. Jóakarátú, de a nevezetes kérdés alapos tanulmányozását szükségesnek nem tartó szerzők félszeg, nem életrevaló, sőt ártalmas javaslatokkal álltak elő. Hogy a jellemnevelés legfontosabb alapigazságait nem ismerték, elárulták azzal, hogy — csak az értelemmel gondolva — fő orvosságul az úgynevezett *felvilágosítást* ajánlották, mintha bizony a nemi dolgok ismeretének hiánya lenne az ifjúság nemi eltévelyedéseinek és elfajulásainak igazi oka! Mintha a szóban forgó kérdés nem az *erő*, hanem a *tudás* kérdése lenne! Hisz az ifjúság figyelmének azokra a dolgokra való fordítása sokkalta több veszedelmet idéz elő, mintsem a mennyinek a felvilágosítások elejét veszik.

Valóban, azt kell gondolnunk, hogy egynémely szerző ezt az új nevelési kérdést csak arra akarta felhasználni, hogy üthessen vele egyet a kereszténységen — már pedig a keresztény vallás, mely az emberiséget a pogány népek nemi romlottságától és elfajultságaitól megszabadította, a nemi eltévelyedések igazi okait és igazi orvosságait az ember természetének sokszorosan nagyobb ismeretével tárgyalja, mintsem a divatos „felvilágosítás” hívei együttvéve.

Az igazi jellemnevelés egyszersmind nemi nevelés. Ha az iskolának gondja van reá, hogy erkölcsiségre neveljen, akkor a növendék amúgy is tudja, miképen kell viselkednie szervezétének nemi háborgásai közepett. Igen csalódnak azok a nevelők, a kik azt hiszik, hogy fogyatékos és felületes erkölcsi fejtegetéseikkel, amúgy hamarjában, kellő felvilágosítást nyújthatnak növendékeiknek az emberi természet daemoni erejű ösztönéről, és hogy növendékeik, kiknek felelősségérzését és akaraterejét nem fejlesztették és nem gyakorolták, ez Ösztön kísértéseinek ellenállhatnak.

A legjobb „nemi felvilágosítás”, ha felvilágosítjuk növendékeinket afelől, hogy van a léleknek ereje, melylyel a test ingereit és vágyait legyőzhetjük. Azonban ennek a felvilágosításnak, melynek az akaratereő gyakorlásával is kell foglalkoznia, s melynek öntudatos és bátor küzdelemnek kell lennie a szenvedélyek, ösztönök, szóval, mindaz ellen, a mi a lelket szabadságától megfoszthatja, a nemi ösztön ébredését jóval meg kell előznie. Ha az iskolai nevelés fő céljául azt tekintjük, hogy az ifjúság megtanulja, hogy a léleknek kell az érzéki-

ségen uralkodnia; és ha azt valljuk, hogy az akarást is tanulni s gyakorolni kell, és hogy csak az önmegtartóztatás és a lemondás útján juthatni el az igazi lelki szabadsághoz: akkor semmi szükség sincsen külön „nemi nevelés”-re — elegendő egynéhány szóval a nemi ösztön háborgásai ellen való küzdelmet a lélek erejének gyakorlásául és a lélek szabadságának erősítéséül, ajánlanunk.

Ha nem is vagyunk a „felvilágosítás” hívei, még sem kárhozzatjuk híveinek valamennyi törekvését. A szóban forgó dolgoknak élettani fejtegetése, nézetünk szerint, egyáltalában nem való az iskolába. Nyilvánosan beszélni olyan dolgokról, melyeket a hallgatók többsége amúgy is ismer, sőt, talán, jobban, mintsem hinnők, túrhetetlen nevelési hiba. A természetrajz tanítása közben sem szükséges róluk részletesen szólnunk. Különben már az is, hogy oly gyakran emlegetik a „nemi nevelés” kérdését, korunk túlságos nemi ingerlékenységének jele. Sokkal jobb a jellemre hatni, s a szóban forgó dolognak ismeretét föltételezni. A legfelső osztályból az életbe lépő ifjak előtt sem kell az úgynevezett nemi bajokat és ragadosságukat széltében-hosszában tárgyalnunk.

Nem lehet, a mint már említettük, a „nemi nevelést” a nevelés teljességéből mintegy kiszakítani. A nemi nevelés részben a fennebb említett társadalmi nevelésnek feladata: fő dolga az, hogy az egyént a romlott tömeg rász hatásától megóvjja, s hogy, az osztályban egészséges közvéleményt teremtve, az egyén vagy egyének romlottsága ellen küzdjön. Jó hasznát vehetni e célra a növendékek feljebb említett önkormányzatának. A trágár tréfák, írások, képek stb. terjesztését csakis osztálya bizalmi férfiainak segítségével akadályozhatja meg a tanító. Mindenféle titkos bűnnek termőföldje az az iskola, melyben a tanító följebbvalónál és a tanítvány alárendeltnél nem egyéb. A tanulóknak amaz önkormányzata, mely az egyént önmaga becsülésére s fegyelmezésére serkenti, egyik leghathatósabb óvó eszköz mindenféle becstelen és lealázó cselekedet ellen.

A „nemi nevelés” divatos mozgalmának, bármennyi félszegsége s tévedése van is, meglesz az a haszna, hogy iskoláink nagyobb gondot fordítanak majd a jellem nevelésére. Ha az ifjúság „nemi” megóvásának kérdését igazán helyes lélek- és neveléstani szempontból tekintjük, meggyőződünk róla, hogy ifjúságunknak nem „nemi nevelés”-re, hanem arra van szüksége, hogy általában lelkét neveljük és pedig sokkal nagyobb gondal,

mint a minővel eddig neveltük; és meggyőződünk a felől is, hogy nemcsak nem szükséges, hanem egyenesen káros az ifjúságot tudományos ismeretekkel annyira terhelni, mint a mennyire azt iskoláink teszik. Hogy sok rász „nemi” szokás az iskolában néha nagyon elterjed, annak az is az oka, hogy a tanulót félszegen csak tudományos ismeretekkel foglalkoztatjuk, és a léleknek azzal a nagy feladatával, hogy a testen uralkodjék, alig gondolunk. Már pedig az igazi lelki műveltség bizonynyal abban áll, hogy a lélek uralkodni tud a testen. A mai iskola jól tenné, ha meg nem feledkezne Goethe e szavairól: „Mindaz, a mi lelkünk szabadságát megszerzi, de nem az önmagunkon való uralkodást is egyszersmind, kárhuzatos.”

Az ifjúság és a szeszes italok. Az e kérdéssel való foglalkozás nemcsak az ifjúságnak az élet számára való előkészítése s jövője miatt fontos, hanem annál fogva is, mert már az iskolai fegyelemnek is elég gyakran van vele baja. Az iskola, sajnos, többnyire megelégszik azzal, hogy ezt a kérdést fegyelmileg intézze el; holott azon kellene lennie, hogy a növendékeket önmegtartóztatásra s a korcsmázások kerülésére szoktassa — és pedig ismét a növendékek közreműködésével. Nem a szeszes italok élvezete ellen való szép beszédekkel vagy heves kifakadásokkal, hanem a növendékekkel e tárgyról folytatott beszélgetések közben, a gyakorlati életből felhozott tanulságos példákkal és az önnevelésre való serkentéssel érhetni el, hogy a növendékek mintegy önként önmegtartóztatókká legyenek. Valamint az elkülönített úgynevezett „nemi nevelés” — mint a hogy fennebb említettük — nem érheti el kitűzött célját, úgy az önmegtartóztatást sem lehet elszigetelten az iskolai életben mintegy elhelyezni, hanem elő kell készíteni számára az erkölcsi talajt. Ha az iskola növendékeit önmagukon való uralkodásra s akarataknak az erkölcsi jóban való gyakorlására tanítja, s meggyőzi őket a felől, hogy a józanság és a mértékletesség az igazi műveltségnek elengedhetetlen kellékei — akkor éri el csak a szeszes italok ellen való küzdelmének célját. Beszéljünk, például, az ifjakkal a „lélekjelenlét”-ről, fejtsük ki nekik, hogy miben áll; figyelmeztessük őket a meggondolatlanság és a hirtelenkedés káros következményeire: efféle bevezetések után könnyen kimutatható, hogy a szeszes italok azért legnagyobb ellenségei az embernek, mert szavainkat és tetteinket — mintegy — elszakasztják „én”-ünktől és bennünket a pillanat hatásának szolgál-

tatnak ki. „A pillanaton uralkodni pedig annyi, mint az életen uralkodni.”

Hogy a nevelésnek ezt a területét nem lehet külön, a nevelésnek nagy területétől elválasztva, művelni, abból is látható, hogy a szeszes italokkal való élés oka nem az egyén élvezetvágyában, hanem az ivó társaságok csábításában és az egyén jellemének gyengeségében rejlik, szóval, abban, hogy az egyén nem mer a tömeg zsarnokságának ellenállni. Ennélfogva *az egyén ellenálló erejét kell gyarapítanunk*, hogy a tömeg hatásának ellenállhasson, a mi a szeszes italok ellen való küzdelemben épen oly fontos, mint az egyén akaratának edzése, hogy a szeszes italok élvezetére való vágynak ellenállhasson.

A szeszes italok élvezete ellen való küzdelemnek egyéb-iránt az oktan és korlátlan vízivás ellen való küzdelemmel kell kezdődnie. Jó alkalmak erre az iskolai kirándulások stb. „Ki bírja kiállani még egy negyed óráig szomjúságát? „Ki tud ellenni még egy kevéssé vízivás nélkül?” A tanító efféle kérdései, például, kirándulásokkor alkalmas felszólítások a heves testi szükségletek kellő korlátozásának gyakorlására.

R nemek közös nevelése. Korunk divatos nevelési kérdései közül egyetlenegyét sem tárgyaltak az elmélet és a gyakorlat emberei akkora felületességgel, az alapkérdésektől való akkora irtózással és a tapasztalat anyagának oly kevéssé tudományos feldolgozásával, mint az úgynevezett „coeducatio”-ét. A nemek együttes nevelésének hívei a különféle országok, de kivált Észak-Amerika ily rendszerű iskoláiban tett „jó tapasztalatok” nagy sokaságát emlegetik. Azonban mik voltaképen ezek a „jó tapasztalatok?” Nem attól függ e teljesen ennek a nevelési rendszernek eredményéről való ítélet, hogy mit tartunkaz egyén nevelése eszményének? Nem tartja-e ennélfogvaaz egyik „jó” eredménynek, a mit a másik eltévelyedésnek és helytelen nevelésnek, sőt elfajulásnak tart? Először is tehát erre a fontos

¹ Szerzőnk úgy mondja — V. ö.:

„ . . . Der Augenblick nur entscheidet
Über das Leben des Menschen und über sein ganzes Geschicke;
Denn nach langer Berathung ist doch ein jeder Entschluss nur
Werk des Moments „

Goethe, Herrn, u. Dor. Polyhymnia, 53-61. v.

Hegedűs István így fordítja:

„ . . . Bizony, csak egy percbe*
Dül el az embernek élte egész sorja.
Az ember a dolgot bár meddig latolja,
Bizony a pillanatot lesz a döntő végre.”

(*A ford. jegyz.*)

kérdésre kellene felelnünk: Mi a férfi s mi a nő jelleme *nevelésének célja* voltaképpen? Azért hívott egybe értekezletre nevelőket és másokat is Reddie, az ismert nevű angol nevelő, ki ekképpen tette fel ezt a kérdést: *Az emberiség haladását akkor mozdítjuk-e elő, ha a férfi s a nő egymástól különböző lelki tulajdonságait egyenlőkké tenni törekedünk, vagy pedig akkor, ha megőrizzük és fejlesztjük?* Csak ily kérdések felvetésével és megvitatásával tisztázhatni a szóban forgó dolgot, melyről eddigelé, többnyire, csupán futólagos benyomások után és felületesen szóltak és írtak. Az erkölcs-neveléstani kérdéseket tárgyaló első nemzetközi gyülekezeten az egyik előadó „tíz évi tapasztalatai” nyomán szólt a közös nevelésnek a jellemre való hatásáról, és azt állította, hogy ez a rendszer a leányokat bátrabbakká s függetlenebbekké teszi, s a fiúkat viszont szelídebbekké s, önmagukon uralkodóbbakká.¹ Váljon azok, a kiknek ebben a nevelésben volt részök, később mily jelleműek lesznek, és megállják-e majd helyüket az életben? Vehetik-e a nők hasznát az élet küzdelmeiben annak a iratorságnak és annak a függetlenségnek, melyet, a közös nevelésben, a fiúktól elsajátítottak? Nem teljesen más bátorságra s függetlenségre van-e szükségök a nőknek, hogy hivatásbeli kötelességeiket teljesíthessék és rendeltetésöknek megfelelhessenek? Igaz-e, hogy a fiúkkal együtt nevelt leányok tehetnek legmélyebb és legtartósabb hatást a férfi jellemére? Avagy a két nemnek egymásra való művelő hatása nem sokkal bonyolultabb dolog-e, mintsem a milyennek a közös nevelés hivei vélik? E művelő hatás, a két nemnek egymástól való némi elkülönítéseskülön nevese nélkül, azzá válhatik-e, a mivé válnia kell?

Ugyanazon a gyülekezeten, nyomban az említett előadó után, egy sheffieldi tanítónő értekezett „Az elemi iskolákban való közös nevelésről,” és a jellem nevelésének szempontjából a szóban forgó rendszert mindenestől kárhóztatta. Őt nem a többnyire ingatag alapú s ennélfogva megbízhatatlan „tapasztalat” vezérli, hanem a nevelésnek kellőképpen megértett magaszos *célja*. Attól tart, hogy a „közös nevelés”, melynek vezetői jobbára férfiak, nem gondoskodik majd eléggé a serdülő leányok sajátos lelki szükségleteinek kielégítéséről;² azt mondja,

¹ „*Papers on moral education.*” 64. lap. London, 1908.

² A badeni „Philologen-Verein”-nek Konstanzban, 1909 jún. 4-én, tartott gyűlésén felemlítette az elnök, hogy a 9-13 esztendőös leányok lassabban fejlődnek és gyengébb egészségűek a velök egyidős fiúknál, és ennélfogva abban a korokban nagyobb kíméletre van szükségök, mintsem a fiúknak.

hogy a nő sajátos lelki tulajdonságaival való foglalkozás és a nő igazi jellemének fejlesztése a nőnevelésben sokkal fontosabb az értelem művelésénél; kivált az oly leányokra nézve, a kiknek háziasszonyokká kell válniok, valamely művelt nőnek finomító, nevelő hatása a legjobb iskola. Leányokat és fiúkat 10-12 esztendőskoruktól fogva már egymástól elkülönítve kell nevelnünk, mert hivatásukra kell előkészítenünk őket.

Megvan a két nem ösztönszerű egymástól való elválásának ideje, mikor egyik is, másik is a maga neméhez tartozók társasága keresésének szükségét érzi. Soha el nem avuló lélektani igazságot fejeznek ki Schiller e szavai: A fiú a leánytól büszkén elszakad.¹ Ilyen a romlatlan fiú. Csakugyan, ebben az időben a két nemnek igen gyakori együttléte zavarólag hat mind a két nem sajátos lelki tulajdonságainak fejlődésére. Azért az a „*pajtáság*”, a mely ez időben, vagy valamivel későbbben, a két nem között kifejlődik, és a melyet némelyek a közös nevelés becses eredményének tekintenek, sehogyszem helyeselhető. Azok a fiatal leányok, a kik évekig pajtáskodtak serdülő ifjakkal és gondolkodásukat, beszédüket és viselkedésüket elsajátították, nagy kárt vallanak, mert — mint a hogy a tapasztalat bizonyítja — elveszítik nőiességüket és ezzel együtt a másik nemre való nemesítő hatásukat.² Sok fiatal emberre ez a fiatal nőekkel való bizalmaskodás kezdetben az újság ingerével hat; de nemsokára sajnosán tapasztalják, hogy mit vesztek vele: elvesztették azt a nemes érzületet, azt a szolgálatra kész lovagiasságot a másik nem

¹ Az eredetiben: „Vom Mädchen reisst sich stolz der Knabe.”
Das Lied von der Glocke.

Szász Károly így fordítja:

Fiú a leányt ott hagyja büszkén.

(„A harang” czíme fordításának).

Dóczi fordításában — a melynek czíme: „Ének a harangról”

— így van:

A leánytól a büszke fiú elszakad.

Kozma Andor fordításában:

Leányt a fiú kevélyen ott hagy.

(A ford. jegyz.)

² A szerzőnek főiskolai tanulók beszéltek, hogy, tapasztalatuk szerint, azok a fiatal leányok, a kik évekig pajtáskodtak a velők iskolába járó ifjakkal, egyesületi gyűléseiken és kirándulásaikon részt vettek, nőiségökből sokat veszítettek. A Zürichben megjelenő „Korrespondenzblatt für studierende Abstinenten” 1910. évf. májusi füzetében egy főiskolai tanuló, igen helyesen, ezt írja: „Nem azzal hat a leány az ifjúra, hogy sokat cseveg vele, hanem *par distance* szemlélt életével. Férfi s nő ne csak bizalommal, hanem tartózkodással és tisztelettel is viseltessenek egymás iránt.”

íránt, mely a férfi jellemének művelésére oly jótékony hatással van. Nem képzelet, hanem valóság az a titokzatos „nőiesség”, mely megvan a nő lelkében addig, míg lelke hű marad önmagához, és melyet mindig tisztel az egészséges és erős férfilélek, sőt védi, ha magok a nők vétének ellene, mert tudja, hogy nevelése s műveltsége nem teljes, ha nem hat reá a romlatlan női lélek. Szépen szól erről Ruskin a nő hivatásáról való elmélkedéseiben.¹

Csalódnak, a kik azt hiszik, hogy a közös nevelés boldog házasságok előkészítése. Az igazán boldog házasságnak nem arra a szellemre van szüksége, a mely a két nembeli ifjúságnak az iskolában vaió érintkezése közben fejlődik ki és a mely a két nemet — közös tanulmányok- és testgyakorlatokkal — mesterségesen egyenlővé akarja tenni; mert nagyon *egyenlőtlenek* a két nemnek kötelességei, terhei s szükségletei a házasság életben. A közös nevelésben korántsem ismerik még kellően egymást a nemek és nem is tanulják meg az egymáshoz való kellő alkalmazkodást, sőt egymásnak természetéről és lelki szükségleteiről teljesen helytelen fogalmakat alkotnak maguknak. A lovagiaságra s általában a nők tiszteletére való szoktatás sokkal jobb előkészítés a házasság életre annál a gyakran nyers és tiszteletlen bizalmaskodásnál, szóval, annál a szilaj pajtáskodásnál, mely a közös nevelésben a két nem között kifejlődni szokott. A leányok pedig a közös nevelésben, tagadhatatlanul, némiképp elférfiasodnak, és azok a lelki tulajdonságaik, melyek a boldog házasság életnek legbecsesb zálogai, eléggé nem fejlődhetnek ki s nem erősödhetnek meg.

A fennebb mondottakat megerősíti a badeni felső iskolák közös nevelésének hatásairól tárgyaló értekezés.² Az erkölcsiségre nézve veszedelmet — az értekezleten jelen voltak nyilatkozatai szerint — csaknem sehol sem lehetett tapasztalni. Azonban egyetértően megállapították a jelen voltak, hogy a leányok sokkal többet sajátítottak el a fiúk szokásaiból, mint megfordítva. A nemek között való úgynevezett „nemi feszültség” helyét többnyire teljes közönyösség foglalja el. Erre ezt az észrevételt teszi a tudósító. „Az a csodálat, melylyel azelőtt az

¹ És Széchenyink „Hitel”-e ajánló soraiban, melyeknek címe: „Honunk szebb lelkű asszonyinak.” (A ford jegyz.)

² A róla szóló tudósítást lásd a „Südwestdeutsche Schulblätter” 1909. évf. 6. és 7. számában.

ifjú a leányra föltekintett, mégis csak valami szép volt — bizonyára szebb annál a kijózanodásnál és tiszteletlenségénél, melylyel elég gyakran találkozhatni. A leányoknak a fiúkra való nemesítő hatásáról a badeni tanítók többsége egyetlen szót sem szól.

Az amerikai élet gondolkodó megfigyelői közül is sokan megerősítik a fennebb mondottakat. Nemrég, az „Atlantic Monthly” 1908-iki évfolyamában, egy értekezés jelent meg, melynek címe: „*Why american marriages fail?*” Az értekezés szerzője — a ki amerikai nő — *a mai amerikai nők nőiessége csökkenésének* tulajdonítja a családi boldogság mind gyakoribbá váló hiányát. Önzőnek mondja az amerikai nőt, a kit a szeretlen testgyakorlat és a női önimádás mintegy „a hányja-veti s nevetlen fiú s az elkényeztetett és szeszélyes félvilági hölgy keverékévé tett”. Azután szól a két nemnek „lovagiatlan pajtáságáról”, melyet a házasság előtt „jó modor”-nak hívnak, annak utána pedig „a könyök vagy a harag okának.” Mindezeknek a bajoknak fő oka, kétségtávol, az a nevelési rendszer, mely a női lélek nevelésének sajátos céljait és feladatait teljesen szem elől tévesztette s a nevelést és a tanítást mindenestől, félszegen, mindinkább a férfias szellem uralmának kiszolgáltatta: az amerikaiasság győzedelmeskedni akart a kereszténységen. Nem csodálhatni, hogy éppen Amerikából származik e bajok ellen az első visszahatás.

Ugyanis nemrég Amerikában a neveléstudomány több jeles képviselője a „coeducational-college”-eket² egyenesen elítélte, főképen azért, mert a közös nevelés és oktatás a két nem egymástól *különböző lelki szükségleteit* kellőképen ki nem elégítheti, így, többek közt, Elliot, a „Harvard-University” elnöke, 1909 február 16-án, a „Radcliffe-college” egykori tanulónőinek ünnepies összejövetelén beszédet mondott, melyben helytelenítette, hogy a leányok számára állított különféle közép- és felsőiskolában a tanítók szórói-szóra ugyanazt adják elő, a mit a fiatal embereknek adnak elő. Ez azt bizonyítja, hogy a nők ugyanolyan szellemi munkát végezhetnek, mint a férfiak; mindazáltal szükség van reá, hogy számukra oly előadásokat is tartsanak, melyek sajátos hivatásukra készítik elő őket. Hasonlóképen nyilatkozott,

¹ Azoknak az angol szavaknak értelme: Miért szerencsétlenek az amerikai házasságok? (*A ford. jegyz.*)

² A szerző, természetesen, Észak-Amerikáról beszél. Ott a középiskolát „collegednek” hívják. (*A ford. jegyz.*)

ugyanakkor, Briggs, a „Radcliffe-college” elnöke, a ki a „közös nevelés” rendszerét mindenestől rosztalta.¹

Sachs, a „Columbia-University” egyik tanítója, az „*Educational Review*” 1908-ik évfolyamának májusi számában megjelent értekezésében, helyesen mondja, hogy soha sem emlegették annyit az ifjúság lélektani módon való s egyéni nevelésének szükségességét, mint napjainkban, már pedig a „coeducational system” az ifjúság egyéniségének nevelésére teljesen alkalmatlan. „Nehéz feladat ez — úgymond — az oly iskolában is, melyben csak fiúk vannak és akkor is, ha nem sokan vannak egy osztályban, mert különböznek egymástól lelki tehetségeik- és jellemökre nézve.² Mennyivel nehezebbé válik akkor, ha még leányokat is veszünk fel az osztályba, a kiknek sajátos testi s lelki tulajdonságaira szintén tekintettel kell lennünk. Nem teszszük-e ekképen mi magunk bonyolultabbá feladatunkat, sőt nem terheljük-e meg önmagunkat oly munkával, melynek fogantatja nem lehet? Kétszáz évvel ezelőtt mondotta Fénelon: „Semmit sem hanyagoltunk el annyira, mint a leányok nevelését *f* némi- képen korunkra is illenek szavai.

A leányok mostanáig többnyire csak azért jártak a nem leányok számára állított különféle közép- és felsőiskolákba, hogy egynémely pályára, mely számukra megnyílt, előkészüljenek és bizonyítványt szerezzenek. A nemek közös nevelésének és oktatásának ez az oka megszűnik, ha a különféle leányiskolák a leányoknak ezeket a szükségleteit is tekintetbe veszik. E végre át kell alakítaniuk tanításterveiket. Annak, hogy a leányiskolák tanításterveiket ekképen átalakítsák, úgy tetszik, az a régi nézet állja útját, hogy a leányiskoláknak célja a leányokat

¹ Lásd a müncheni „Allgemeine Zeitung” 1909 febr. 6-iki számában.

² „Londonból jelentik, hogy a központi iskolakerület igazgatói a napokban tartott tanácskozás után egyhangúlag elhatározták, hogy a közös nevelési rendszerrel szakítanak és a régi rendszert állítják vissza/ Pesti Hírlap, 1911 okt. 11. számában.

³ Az eredetiben: „Rien n'est plus négligé que l'éducation des filles.” De l'éducation des filles, az 1. fej. első szavai. — E híres munka magyarul is megjelent, ily címmel: Nőnevelés. Fénelon után magyarosította szálai báró Barkóczy László székesfehérvári püspök. Pest, 1841. — *Pázmány* mondja: „A leányok nevelésében nagy gondviseletlenség vagon.” (Mint kell a keresztyén leányt nevelni. Punk. ut. XXIII. vas. első besz.) — V. ö. *Ballenegger Henrik*: „Fénelon elvei a leánynevelésről”, az aradi fels. leányisk. 1910/11. iskolaév értesítőjében. — U. a. »Fejezetek a francia nőnevelés történetéből,” u. a. iskola 1911/12. iskolaév értesítőjében. (*A ford. jegyz.*)

a feleség, és az anya hivatásának betöltésére előkészíteni s alkalmassá tenni. Azonban mindinkább terjed az a helyes nézet, hogy a leányoknak valamely életpályára való rendszeres előkészítése, a tanulmányoknak komolysága s teljessége miatt, jellemökre nagy nevelő hatással van, és ennél fogva a leányok valamely életpályára való előkészítésének a nőnevelés vezető, irányító s egységesítő eszközévé kell válnia, — egyszóval, az iskolába járó leányok készüljenek elő valamely életpályára is, akár reá vannak szorulva, akár nem.¹ Bizonyára lehet és kell e keretben is tekintettel lenni a nők családi feladataira, s úgy nevelni őket, hogy — akkor is, ha nem mennek férjhez, és választott életpályájukon is — megőrizzék nőiességüket.

A nők nevelésének a férfiakétól való elválasztása azért is szükséges, mert korunk követeli, hogy a nők a jótékonyság, vagyis a felebaráti szeretet cselekedeteinek nyilvános gyakorlására való pályákra is lépjenek, melyeken — természeti tulajdonságaiknál fogva — nagyobb sikerrel működhetnek a férfiaknál. Azonban ily pályákra (péld. az ápolónőire stb.) rendszeresen nevelni kell a nőket, még pedig — a dolog természeténél fogva — nem a közös nevelés rendszere szerint szervezett iskolákban. Példát ad nekünk ebben Amerika, a hol egynéhány felső leányiskola többféle alkalmat nyújt növendékeinek, hogy magukat szabad idejükben a szeretet cselekedeteiben gyakorolják.

Visszatérünk oda, a honnan kiindultunk, és újra felvetjük a kérdést, melynek megfejtését a fennebbiekben megkísértettük: Az emberiség haladását akkor mozdítjuk-e elő, ha a férfi s a nő egymástól különböző lelki tulajdonságait egyenlőkké tenni törekedünk, vagy pedig akkor, ha megőrizzük és fejlesztjük? Erre a kérdésre a kereszténység felelt a legtökéletesebben. Míg egyrészt mind a két nemet arra ösztönözte, hogy sajátos lelki erőit a lehető legtökéletesebben kifejleszsze, addig másrészt a két nem mindegyikét a másiknak sajátos lelki erőivel mintegy megtermékenyítette: a nőnek — nőiességét nem csökkentve — juttatott valamit a férfi hősiességéből, viszont a férfit — nem csökkentve férfiasságát — lovagiasságra nevelte s arra, hogy akaratának erejét a lelkiismeret érzékenységével és gyengéd-

¹ „A mit leányaink nevelésére s tanítására költünk, nem veszteség, hanem jól kamatozó tőke. Ha nem megy férjhez a leány, akkor a vetett alapon tovább építhet; ha pedig férjhez megy, ismereteivel, de még inkább fegyvelmezett akaratával és kötelességtudásával gazdagítja házat.” Die deutsche Frau um die Jahreswende. Berlin, 1904, 39. 1.

ségével fékezze. Minthogy ekképen a férfi s a nő lelkét mintegy egybeolvasztotta, előidézte a férfi s a nő között azt a lelki közösséget és azt az egymás megértését, mely a házasságban éri el tetőpontját. Azért, ha a keresztény vallás és eszmék iránt való tisztelet megfogyatkozik, annak főképen a házasság életvallja kárát. Nincs nélküle boldog házasság és családi élet. A kivétel, mely szerencsés véletlen, nem dönti meg ezt a szabályt sem. Ha a férfi s a nő lelkét nem termékenyítik meg a keresztény vallásnak a szeretetről szóló s semmivel sem pótolható tanai: férfi s nő nem érthetik meg és nem tisztelhetik egymást, csak *együtt* élnek, de nem *együtt* és *együtt*nek.

Az igazi keresztény jellemnevelés híjának következményeit már évtizedek óta érezzük, kivált a nőnevelés terén. Némi irodalmi s művészeti ismeretek szerzéséből és sok tornázásból állott a nők nevelése. Leányaink e hiányos és felületes nevelésén azzal akartak segíteni, hogy férfiaknak való tanítás-tárgyakat vettek fel a leányiskolák tanításterveibe. Ezzel, természetesen, nem érték céljt. A „közös nevelés” segítségével — is akartak a nőnevelés bajain segíteni, de — mint a hogy kimutatni iparkodtunk — a téves eszmén alapuló „közös nevelés” rendszerével szintén nem érték céljt. Nem azzal győzik le a fiatal leányok női tulajdonságaiknak félszűzségeit és ferdeségeit, ha folyvást együtt vannak a fiúkkal és fiatal emberekkel, hanem azzal, ha neveltetésök ideje alatt arra szoktatjuk őket, hogy akaratukat fegyelmezzék, következetességre s a jóban való állhatatosságra törekedjenek. Legjobb módja a leánynevelésnek az, ha leányokat — mint a hogy fennebb is mondottuk — valamely pályára előkészítjük. Azonban, hogy ez a nevelés el ne férfiasítsa a leányt, hanem nőiességét fejleszse, lelkét művelje s női erényeinek állhatatosságot, mértékletességet és rendet kölcsönözzön, ezt a nevelést oly légkörnek kell körülvennie, mely az igazi nőiesség és a nemes női erények tiszteletével teljes. Ez a nevelés, mely teljes ellentéte a „közös nevelés”-nek, csak leányiskolákban lehetséges; és mégis az egyetlen, mely alkalmas arra, hogy a két nemet jövődöbeli életközösségére s egy másnak kölcsönös nevelésére előkészítse.

Ha nem is helyeseljük a „közös nevelés és tanítás” rendszerét, de nem ellenezzük a két nem ifjúságának olykor való fesztelen együttlétét. Épen akkor, ha a két nemet egymástól elkülönítve s helyesen neveljük, nincsen szükség reá, hogy mesterséges módon egymástól távol tartsuk.

Mint hogy a „közös nevelés” terén, kivált Németországban, bizonyára még igen sokat fognak kísérletezni, leginkább azért, mert kellő számú alkalmas leányiskola híjával vagyunk, tanítóknak és tanítónőknek azon keli lenniök, hogy a „közös nevelés” fennebb említett veszélyeinek elejét vegyék. Oly iskolákban, melyekben ugyan „közös nevelés” nincs, de van egynéhány tanulónő, a tanítók teljes nyíltsággal mondják el, hogy mekkora veszedelemben forog a fiatal leányok nőiessége fiatal emberek szilaj társaságában. Oly iskolákban is, melyekben nincs „közös nevelés” és tanulónők sincsenek, a tanítóknak, annak idejében, kellene egynéhány szót szólaniok arról, hogy mily veszedelmeket rejt magában a két nemnek egymással való érintkezése. Az osztály legjobbjaival való beszélgetések segítségével — mint a hogy már többször ajánlottuk — az osztályban egészséges közvélemény teremtésére törekedjenek a tanítók. Azonban csalódnának, ha azt hinnék, hogy ily módon az osztálynak igazán rász vagy romlott elemeit megjavíthatják; ezeket — a menyire lehet — el kell szigetelniük, vagyis rász hatásuktól meg kell óvniok a jókat. Ne erkölcsi tanításokkal iparkodjunk hatni az ifjak lelkére, hanem — az említett beszélgetések közben — annak kimutatásával, hogy mennyi alkalmat ad jellemtelen cselekedetek elkövetésére s viszont a jellem erősítésére, vagyis az önmagukon való uralkodás gyakorlására a más nembeliekkel való érintkezés. Ily formán, és nem iskolamesteri módon, azaz nem tilalmakkal és fegyelmi eszközökkel kellene elintézni a diák-szerelmek dolgát is.

A „közös nevelés” ügyéről való fennebbi fejtegetéseink, természetesen, nem az alsó iskolák 7-10 esztendőös növendékeinek együttes neveléséről szólnak. Ez ellen nincs kifogásunk. Azonban már ezekben az iskolákban is arra kell nevelnünk a fiúgyermekkel, hogy a gyengébb nem iránt lovasiasak, előzékenyek és kíméletesek legyenek.¹

* * *

Szólni akarunk a következőkben az iskolai fegyelem rendszerének átalakítása végett tett egynéhány kísérletről. Don Bosco, katolikus nevelő Torinóban, a ki nevelési tanaival és a

¹ A „közös nevelés” kérdésének keletkezéséről és mibenlétéről legújabbban Keys Florence asszony tartott előadást Berlinben (lásd: a Bp. H. 1912 ápr. 25-iki számában) és Sümegh Rudolf írt — „A coeducatió”-ról címmel — értekezést a P. H. 1912 máj. 15-iki számában.

nevelésben elért sikereivel nemrég méltán feltűnést keltett, így nyilatkozik:

„Az erkölcsi rosztól óvó fegyelmi rendszerrel¹ a nevelő oly annyira megnyeri a gyermek szívét, hogy a szív nyelvén nemcsak akkor szólhat a gyermekhez, mikor neveli, hanem később is. Ha pedig a nevelő megnyerte növendéke szívét, akkor nagy hatalma van rajta; óvhatja, tanácsot adhat neki s meg is dorgálhatja, még akkor is, ha már rég elhagyta az iskolát és nyilvános hivatala van. Ez és sok egyéb oknál fogva az óvó fegyelmi rendszer sokkal jobb a megtorlónál.”²

A „megtorló rendszer” is visszatarthat, talán, a rosztól némelyeket; de nem igen javítja meg a rozszakat.

Don Bosco az óvó fegyelmi rendszeren körülbelül ugyanazt érti, a mit mi, vagyis a tanítóknak a tanulókkal való afféle tárgyalásait, a melyekről a fennebbieken többször szözlöttünk.

Az amerikai ily fajta kísérletek közül kivált az úgynevezett *Brownlee-rendszer* érdemel említést, melylyel először az ohio-i Toledo egyik nagy iskolájában tettek nagy sikerrel kísérletet, és a mely, valóban, több oknál fogva tanulságos. E rendszerrel ebben az iskolában — melynek 800, részint fiú- és részint leánynövendéke van — tett kísérletről szóló jelentést maga a rendszer feltalálója, az említett iskola igazgatónöje, szerkesztette. E jelentésében említi, hogy egy lélektani tanfolyamon egy ízben ezt a mondást hallotta: „A gondolatok valóságok.” Kedve támadt valamely erkölcsi dologra irányított gondolatnak erejét az iskolai fegyelem, vagyis a jellemnevelés javára felhasználni. így keletkezett az a terve, hogy reábírja a növendékeket arra, hogy az iskolai előadások megkezdése előtt, legalább öt perczig valamely erkölcsi dologra, erényre vagy eszményre, irányítsák gondolataikat. Havonkint más-más tárgyat választottak erre a célra; így, például, az engedelmességet, az önuralmat, a tisztaságot, a becsületet, az igazmondást, a jó modort stb.³ Megállapodtak abban, hogy maga a tanító ne igen szóljon bele a dologba, hanem inkább csak ösztönözze a növendékeket gondolkodásra s a szóban forgó tárgyról való tapasztalataik elmondására, s végül tisztázza s foglalja egybe a dolgot. A választott tárgyat naponkint, reggel, az első iskolai előadás megkezdése előtt, az egyik tanuló

¹ L. a 38. 1. 1. jegyz.

² Lásd a „Salesianische Nachrichten” 1907. évf.

³ *The Brownlee-system of child training. Toledo (Ohio), 1905.*

nagy betűkkel felírta a táblára. Az említett igazgatónő jelentésében — egyebek közt — elmondja, hogy egy fiú, a ki a táblára épen a „selfcontrol” szót¹ írta, s a ki arcul akarta ütni azt az iskolatársát, a ki őt ez idő alatt, pajkosságból, kabátjánál fogva folyvást rángatta, hirtelen meggondolta magát és — mint a hogy később elbeszélte — így szólt magában: „Thomas, hold on to yourself. Remember selfcontrol!”²

Az említett igazgatónő abban a jelentésében egyenesen kimondja, hogy ez a rendszer valamint neki, úgy az iskola többi tanítójának igen megkönnyítette az iskolában való fegyelem fentartását. Ez igen megérthető, még akkor is, ha a „five-minutes-talks”³ közvetlen erkölcsi hatását nem is tekintjük: mert már maga az a körülmény is, hogy tanítók és tanítványok olykor-olykor pusztán emberileg közelednek egymáshoz, magasztos igazságok megismerésére egyesülnek és egymással nyugodtan beszélgetnek oly dolgokról, melyekről máskor csak vallatás, dorgálás és büntetés közben esik szó, békítőleg és enyhítőleg hat arra a feszült viszonyra, mely engedelmességek és parancsolok között rendszerint keletkezik és állandóvá válik.

Ez a rendszer, kétségkívül, helyes. Igaz ugyan, hogy a fennebb említett erkölcsi dolgokról valamennyi iskolában, valamennyi tanító beszél, de — sajnos — többnyire csak akkor, mikor a növendékek valamely vétsége miatt fel van háborodva. Bizonyára hatásosabban beszélhet e dolgokról a tanító *lélektanilag* alkalmasabb időben, vagyis akkor, mikor mind az ő, mind a növendékek lelki állapota teljesen nyugodt.

Millioad, svajczi nevelő, a ki azok közül való, a kik azt tartják, hogy iskoláinknak jóval többre és alaposabban kellene foglalkozniuk az erkölcsneveléssel, helyesen mondja:

„Az erkölcsi műveltség nem magától nő. Növendégeink jó akarattal, de egyszersmind sok téves eszmével és sok előítélettel! jönnek hozzánk. Vessük csak fel valamely osztályban ezt a kérdést: Mi a becsületesség? A növendékek nagyobb része bizonyára ekkép felel majd reá: „Ha nem lop az ember.” Gyakran

¹ Mely szó szerint „önellenőrzésit tesz; önmagunkon való uralkodás önuralom stb. az értelme. (*A ford. jegyz.*)

² T. i.: Tamás türtőztessd magadat, jusson eszedbe, hogy uralkodnod kell önmagadon. (*A ford. jegyz.*)

³ T. i.: ötpercnyi beszélgetések. (*A ford. jegyz.*)

a legelemibb erkölcsi kérdésekben való ítéleteik is kiegészítésre s helyesbítésre szorulnak. A növendéknek meg kell tanulnia jobban megérteni az iskolát, hogy ekképen jobban megérthesse önmagát és azután megérthesse magát az életet . . .”

Azonban nemcsak arra kell törekednünk, hogy a jellem nevelésével az iskolai fegyelmet mindenestől akkép alakítsuk át, hogy az erkölcsi rosztól óvjon, hanem arra is, hogy — megszüntetve eddigi elszigeteltségét — egybekapcsoljuk a nevelés egyéb eszközeivel, az emberismeretnek és a gyermek lélektanának kipróbált igazságaival Erről szólunk a következő fejtegetésekben.

A fegyelem kérdése.

Társadalmi s lélektani vizsgálódások.

Erőszakos idomítás és emberi méltóság a hadseregben.

A hadseregben a legszembeűnőbb a fegyelem kérdése — azért a fegyelem lényegéről, lélektani alapfeltételeiről és társadalmi fontosságáról a katonai nevelés egynéhány gyakorlati kérdésével kapcsolatban szándékozunk szólni. így láthatjuk egyszersmind legjobban a katonai fegyelem és a polgári életben szükséges fegyelem között való különbséget.

A német „Militärwochenblatt” 1907-iki év folyamának 59. és 60. számában terjedelmes cikkely jelent meg a francia hadseregben való fegyelemről. A cikkelyben a szerző számos érdekes megfigyelését közli, melyekről láthatni, hogy a francia hadseregben nem sok fontosságot tulajdonítanak a sok egyenesen való állásnak és általában az erőszakos idomításnak, melyek a német hadseregben még ma is igen dívnek. A francia katonának a németnél több szabadsága s önállósága van szolgálat közben is. Fontos az említett cikkely szerzőjének az a kijelentése, hogy ez a szabadság nincsen a katonai szellem és munka kárára, mert a hadseregnek a hadgyakorlatokon való pontossága, gyorsasága s általában készütsége teljesen kifogástalan. Ez a kijelentés, természetesen, nemcsak katonai körökben keltett nagy érdeklődést, hanem egyebűtt is, és kivált németországi demokratikus irányú újságok fogadták örömmel. Gädke ezredes a „Berliner Tageblatt”-ban „Fegyelem” czímmel vezércikkelyt írt, melyben a fegyelemről való elavult, de a német hadseregben még ma is dívó felfogás ellen erős támadást intézett. Ő sem akarja az erőszakos idomítást és a büntetést mindenestől megsűntetni, de a fegyelmen nemcsak engedelmességet ért, hanem többet,

valami szellemibbet; és azt kívánja, hogy a; fegyelem ne fojtsa el teljesen az önállóságot és a szabadságot, és hogy tágítsa a tiszték és a legénység között való érintkezés nagy feszességét — mindezt, természetesen, csak azért, hogy a hadsereg minél tökéletesebben megfelelhessen céljának.

Ez a bírálat sok olyat foglal magában, a mi társadalmi s lélektani szempontból bizonyára helyes. Ez a bírálat nem említi, azért említjük mi, hogy korunk társadalmának demokratikus iránya, mely a népek életében az egyén becsének nagy fontosságot tulajdonít, szintén követeli, hogy — a bizonyára szükséges katonai fegyelem közepett — a szabadságot, egy szóval, az emberi méltóságot kellőképen megbecsüljük; a mi, kétségkívül, a katonaság hasznavehetőségének, azaz céljának szempontjából is fontos: mert a katonai fegyelem, ha kelletlenül jobban elüt az emberekkel való bánás rendes módjától, felháborító s zsidbasztó hatással van a katona lelkére.

Hiábavaló azoknak törekvése, a kik azt a katonai fegyelmet, a mely a mai kor követelményeinek egyáltalában nem felel meg, fentartani akarják. A tekintélyt sem növeli, sőt inkább tönkreteszi. A katonai szolgálat az ember társadalmi nevelésének iskolája lehetne — azonban, sajnos, ma még nem az, sőt a lelket durvító nyers katonai fegyelem hatással van a társadalom csaknem valamennyi rétegére: nemcsak azért, mert sokaknak lelkét durvává teszi, hanem azért is, mert sokaknak lelkében gyűlöletet kelt a katonaság, a tekintély és egyáltalában a társadalmi rend ellen. Hogy az, a mi a katonai szellemben jóra való s becses, a nép életébe behatolhasson: okvetlenül szükséges, hogy az, a mi a demokratikus szellemben jóra való s becses, a katonai fegyelembe behatoljon — a mi csak javára válik. *Nagy veszedelem, ha az emberek közt elterjed az a nézet, hogy rend és szabadság, fegyelem és emberi méltóság meg nem egyeztethető ellenmondások* — már pedig ennek a nézetnek terjesztésén dolgozik az a katonaság, mely a rend kedvéért szabadságától és az engedelmisség kedvéért emberi méltóságától akarja megfosztani az embert.

Nem régiben, az orosz-japán háborúban, nyilvánvalóvá vált, mennyire szükséges önállóságra s önmagukért való felelősségre nevelni a katonákat — és nyilvánvalóvá vált az is, mennyire végzetes az oly népnevelés és katonai fegyelem, mely az embert — úgyszólván — akarat és lélek nélkül való géppé változtatja át.

Egy norvég katonatiszt említi a minap megjelent iratában¹, hogy „a francia tiszt legényeinek engedelmességére nem mindig tarthat számot. Parancsainak és intézkedéseinek okát akarják tudni legényei. A parancsoló hangot a francia kaszárnyák udvarán alig hallhatni: a feltétlen, a mi a tekintély elvében rejlik, sérti a francziákat. Megesik Franciaországban, hogy tisztek és közlegények még a harcmezőn is vitatkoznak egymással”.

„Egy német beszéli, a ki a német-francia háborúban részt vett, hogy a Bruville mellett vívott csatában, melyben a francziák Wedell porosz tábornok dandárát visszaűzték, mikor ő sebesülten a harcmezőn feküdt, elvonultak mellette a francia zászlóaljok, azután lövöldöztek és közben-közben vitatkoztak. Némelyek megakartak állni, mások tovább akartak vonulni; némelyek jobbra, mások balra akartak menni.”²

„Más a német katona. Kaszárnyában és azon kívül fegyelemre szoktatják. Sokat követelnek tőle, sok olyan dolgot is a mi magában véve nem fontos, de fontos az *önmegtagadás* és az *engedelmesség* megszokása végett. Ha kiadták a parancsot, vagy elhangzott a vezényszó, nincs helye ellenmondásnak.”³

Tagadhatatlan, hogy a katonának, feltétlen engedelmességre, a szolgálat dolgainak pontos elvégzésére s a test egyenesen tartására való szoktatása nemcsak katonai, hanem nevelési s társadalmi szempontból is fontos. Katonáskodása idejében megtanul az ember a törvénynek engedelmeskedni, megszokja a rendet, megtanulja az összeségnek alárendelni magát és a másokkal együtt való működést. Nézzük csak végig valamely hidász- vagy utász-ezred legényeinek munkáját, és hasonlítsuk egybe, például, országutat, vagy házat építő munkások munkájával — micsoda különbség van a kettő között! A kik a katonai fegyelem szertelenségeit elítélik, helyesen teszik, de nem kellene a katonai fegyelemnek a lélekre való jótékony hatásáról megfeledkezniök. A katonai fegyelem, úgyszólván, *természeti vagy testi nevelési segédeszköz* az akarat szabályozására, vagyis, nevelésére. Kárt is tehet az ember erkölcsében, mondják némelyek. Azonban tévednek, mert nem a fegyelemben van a hiba, hanem abban a durvaságban, melyről némelyek tévesen úgy vélekednek,

¹ „Der deutsche und der französische Offizier, sociale Studie von M ..., Premierlieutenant der norwegischen Armee.” Berlin, 1907. Zentrale für militärwissenschaft.

² U. a. u. o.

³ U. a. u. o.

hogy a fegyelem fentartására szükséges. A katonai fegyelemnek az ember lelkére való állandó jó hatását — egyebek közt — bizonyítja az a régi tapasztalat, hogy katonaviselt emberek, csaknem mindig, éltek végéig pontosak, rendesek és lelkiismeretesen teljesítik nemcsak azokat a parancsokat, melyeket mások adnak nekik, hanem azokat is, melyeket maguk maguknak adnak. Annak, hogy ma a társadalom csaknem valamennyi osztálya, de kivált a munkásoké, nagy ellenszenvvel viseltetik mindaz iránt, a mi a katonai fegyelemre emlékeztet, oka az a lealázó hang és az a becsületet sértő bánásmód, mely — sajnos — még most is dívik némely hadseregben; noha a fegyelem fentartására éppen nem szükséges, mint a hogy azt — egyebek közt — a japán hadsereg példája bizonyítja. Itt kell megemlítenünk, hogy a német hadsereg fegyelmi rendszere, ha van is benne sok olyasmi, a mi becses, átalakításra szorul; át kell pedig alakítani akkép, hogy a fegyelem, ha szigorú is, az emberi szabadságot és az emberi méltóságot ne sértse.¹ Követelhetni az engedelmességet és pontosságot, de *tisztelettel kell bánni az emberrel*, nem vak engedelmességet kell követelni tőle, hanem arra kell nevelni, hogy átlássa, hogy a kérlelhetetlen katonai fegyelem követelte egy ideig való önmegtagadás észszerű s művelő hatású. Nemcsak a szolgálat közben, hanem a szolgálaton kívül is kerülni kell a legénység becsületét sértő szavakat. Arra kell törekedni, hogy az előjárók és az alárendeltek között való viszony feszessége táguljon, bizalmasabbá s *emberiebbé* váljék. A különböző rangú tiszték — szolgálásban és szolgálaton kívül — emberségesen viselkednek egymás iránt, megbecsülik egymást és nem sértik egymásnak emberi méltóságát. Ha így viselkednének a legénység iránt is, akkor nem gyűlölteinek meg a katonai fegyelmet, melynek — egyebek közt — jó hasznát lehetne venni az ipar terén. Ha, például, valamely gyár igazgatója valami tartalékos tiszt, akkor, csaknem mindig, különféle munkásmozgalmak bénítják a hasznos munkát; mert a gyár igazgatója

¹ Az úgynevezett közös hadsereg és a honvédség tisztjei s altisztjei közül némelyek miképen kegyetlenkednek a védtelen legénységgel, tudjuk. A magyar és az osztrák törvényhozásnak szoros kötelessége s sürögösen intézkedni, hogy végre valahára megszűnjenek a katonáink, polgártársaink és véreink ellen való kegyetlenkedések; és hogy ne lehessen büntetlenül kegyetlenkedni a katonai kötelezettségöknek eleget \ tevő honpolgárokkal. Sajnos, mind a két említett törvényhozást vádolhatni, hogy 1867 óta nem vetett végett a szóban forgó visszaéléseknek. (*A ford. jegyz.*)

„katonás” rendet akar tartani. Tévednek, a kik azt hiszik, hogy akkép lehet rendet tartani, ha tiszteletlenül bánunk az emberekkel, ha megfélemlítjük őket, és ha erőszakosak vagyunk. Nem igazi rend és fegyelem az, melyet mintegy kívülről erőszakolunk reá valakire. A magát alárendelőnek belső, azaz lelki beleegyezése s közreműködése nélkül nincs igazi rend, hanem csak látszólagos rend van. Megesik gyakorta, hogy az erőszakoskodás még látszólagos rendet sem teremt, hanem lázadást idéz elő. Ha valakitől egyénisége önállóságának feláldozását kívánom, tisztelettel és jószággal kell feléje közelednem és mindattól tartózkodnom, a mi önérzetét sértheti. Az, *hogy a fegyelemnek magunkat önként alávessük*, nemcsak igazi nevelő s művelő hatásának föltétele, hanem alapja egyszersmind mindenféle hasznos és termékeny munkának és a másokkal együtt való munkálkodásnak. A japán tiszt, mikor eleibe teszi legénye az ételt, fölkel, és, köszönete jeléül, meghajol legénye előtt, mielőtt az étkezéshez fogna. Kárára van-e ez a fegyelemnek és a függelmennek? Bizonyára nincs, sőt javára van. Az engedelmességet kívánó ugyanis azzal, hogy az engedelmeskedőnek emberi méltósága előtt meghajol, azt nyilvánítja, hogy nem szabad megbecstelenítenie, hanem tisztelnie kell az engedelmeskedőnek emberi méltóságát, mely minden erkölcsös és jellemes munkásság alapja. A ki az engedelmeskedőnek becsületérvését nem tartja szent dolognak, az mindenféle nevelésben kontár, és kivált a katonanevelésben. Elfelejtkezik arról, hogy minden- „féle hadi sikernek legfontosabb oka az ember lelkében székelő bátorság, melynek el kell senyvednie, ha az ember lelkét nem tiszteljük, hanem megvetjük. Vannak fiatal és idős katonatisztek, a kik noha nagy fegyelmet tartanak s noha kellő jártasságuk van a katonai tudományokban, még sem tudnak csapatjaikban kellő egységet teremteni s csapatjaikkal igazi hadi sikereket elérni. Ennek oka, a minek azonban katonáék nem igen szoktak fontosságot tulajdonítani, az, hogy nem szeretik és nem becsülik meg a legénységet, mely, az ellene elkövetett apró s nagy igazságtalanságok miatt elkeseredve, nem teljes lelkével, hanem csak testi erejével és — úgyszólván — külső figyelmével végzi dolgát.

A német és franczia katonai fegyelem elveinek egymással való megegyeztetésének szükségességéről egy svájcz vezérkari tiszt e -könyv szerzőjének ezeket írja:

„ . . . Csak a parancsnak azonnal való teljesítésére szóval,

csak az engedelmességre való szoktatással sikerül a veszély pillanatában a meggondolás, az óvatosság és az aggodalmasság ellenvetéseit csaknem teljesen lehetetlenné tenni. Csak német fegyvellemmel nevelt katonákat lehet, például, a harcban jó oltalmul szolgáló helyükből gyorsan kimozdítani s velök az ellenség ellen egységesen támadást intézni, vagy tüzelésöket az ellenség golyózápóra közepett megszüntetni. Efféle esetekben csak a feltétlen engedelmisség, és nem az okoskodó engedelmisség, mely a francia hadseregben dívik, biztosíthatja a sikert.”

Kifejti azután e levelében, hogy a szigorú idomítás és fegyvellem okvetetlen szükséges, és hogy az alárendelteknek az előljárók iránt való föltétlen engedelmissége nélkül lehetetlen sikeresen háborúskodni. Az a sereg, mely vezetőinek nem engedelmeskedik, megvertnek tekintheti magát már a harc kezdésekor.

Korántsem kívánja azonban, hogy a katona gondolkodás nélkül való lény és, úgyszólván, gép legyen. Kívánja, hogy az engedelmisség mellett önállósága is legyen, a mire, kivált a háborúban, nagy szüksége lehet.

Kimondja, hogy a feltétlen engedelmisség és a lehető legnagyobb pontosság elérhető és jól megfér a legénységgel való tisztességes bánásmóddal. Helyesli, a mit a katona emberi méltóságának tiszteléséről mondottunk. Azután megemlíti, hogy a svájcz hadseregben arra törekszenek, hogy a német és a francia katonai idomítás és fegyvellem elveit egymással megegyeztessék, és hogy a tiszték a közlegényekkel ne csak emberségesen bánjanak, hanem bajtársaknak tekintsék őket.

A svájcz tisztnek, úgymond, hogy nevelői feladatát kellően végezhesse, jó tanácsokat adnak útravalóul. A legénység kiművelésére való utasítások, egyebek közt, megemlítik, hogy csapatját nem nevelheti, a ki nem szereti; a férfiasságot nem fejlesztheti az az előljáró, a ki alárendeltjeinek becsületét és önérzetét nem tiszteli; az előljáró, noha szigorúnak, sőt kérlelhetetlennek kell lennie, alárendeltjei iránt jó akarattal viseltessék; az alárendelteknek, ezeknek a némi tekintetben védteleneknek durva szavakkal, vagy durva bánásmóddal való megbántása durva lélekre vall stb.

Az osztrák-magyar hadsereg egyik tagja is, Mikos Aladár százados,¹ a budapesti hadapródiskola tanára, „*Ethisdie*

¹ A ki szerzőnk szerint: „Ein österreichischer Militärpädagoge.” 175. 1. (A 10. kiad. szer.)

Erziehung und Selbsterziehung” című, nemrég¹ megjelent becses munkájában, a fennebbiekhez és egyáltalában jelen könyvünkben kifejtett nézeteinkhez hasonló nézeteket ad elő. A katonai fegyelemnek erkölcs- és lélektani szempontból való tökéletesítését kívánja. Az erkölcsi kérdéseknek fennebb többször említett és ajánlott iskolai tárgyalását a katonák nevelése egyik alkalmas eszközének tartja. Helyesen mondja, hogy a katonai nevelésnek okvetetlen nagyobb gondot kell fordítania a gyávaság, a nemi zabolátlanság, a gög, az irigység, az emberek ítéletének kelle-ténél többre becsülése s a hazugság ellen való küzdelemre, hogy a fegyelem eszméje a katona jellemében meggyökeredzzék, és hogy a katona engedelmessége ne csak külső s gépies legyen. Egyetért velünk abban is, hogy tisztelnünk kell annak emberi méltóságát, a kitől engedelmeséget, vagyis akaratának föl-áldozását kívánjuk: „Hogy az engedelmeség — úgymond — megbecsültetést kíván, azt mindenki — öntudatlanul és akaratlanul — érzi, a ki engedelmeskedik; van sok igen érzékeny természetű ember, a kit a durva bánásmód teljesen elkeserít. Ez az oka, többnyire, a sajnálatos öngyilkosságoknak, szökéseknek stb. „Nem szükséges a szigorú fegyelmet, a melynek nevelő hatásáról a fennebbiekben szólottunk, elvetnünk, hanem a fegyelem lélek- és neveléstanára van szükség, a mely az emberi méltóságot és az engedelmeséget meg tudja egymással egyeztetni, és a mely — megnyerve az engedelmeségnek az ember teljes lelkét — nem csupán *külső rendet* és *belső lázadást* idéz elő.² Minél inkább törekszik korunk minden téren a szabadságra, annál inkább szükséges az embereket rendre s fegyelemre nevelnünk, hogy a szabadság elfajulását meggátoljuk. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a mai kor emberének becsületérzését, önérzetét és önállóságának tudatát a fegyelem korlátai közepett kíméljük, sőt növeljük: nem azzal, hogy a fegyelmet *tágítjuk*, hanem azzal, hogy az egyéni szabadság és az akaraterő legnagyobb próbájául és munkájául tüntetjük föl, ha a fegyelemnek önként alávetjük magunkat — mint a hogy azt a szerzetesek teszik. Csak ekképen szünhetik meg majd az a végzetes hiedelem, hogy fegyelem és embertelenség, rend és erőszakosság elválaszt-

¹ Bécsben, 1909-ben, Roller és társánál.

² V. ö.: Steinmann, svájci százados ily című röpiratát: „Die Psychologie der Schlacht”, megjelent Frauenfeld-ben, Hubernél. A szerző azt állítja, hogy a hadi tudomány mostanáig csaknem teljesen megfélekedzett a lélektanról, és példákkal mutatja ki, hogy mennyire szüksége van rá.

hatatlanul egybetartoznak; és csak ekképen egyeztethető meg az engedelmesség az észszel. Hogy így legyen, bizonyára, korunk követelményeinek megfelelő s a jellemességet nagy gonddal fejlesztő nevelésre van szükség az iskolákban, a katonaiakban is; meg kell a katonáknak tanulniok a kellő parancsolást, a mihez a legnagyobb nevelői művészet kívántatik.

Democratia és iskolai fegyelem. Azokat az eszméket, melyeket fennebb a katonai fegyelem elveiül felállítottunk és kifejtettünk, a belőlük származó következményekkel egyetemben, általánosságban az *iskolai fegyelem* kérdésére is alkalmazhatóknak valljuk.¹ A mit a katonai fegyelemnek és engedelmességnek a szabadság és a democratia szellemével való okvetetlenül szükséges megegyeztetéséről mondottunk, az iskolai fegyelemre is illik, kivált szabad államokban. Ha az iskola kényszerítéssel teremt — csak külső — fegyelmet, ha a felelősség érzetét nem fejleszti, ha a becsületérzést elfojtja, szóval, ha kellően nem nevel, hanem a tanító önkényuralma alatt nyög; akkor olyan emberek kerülnek ki belőle, a kik, erkölcsiéknél fogva, önkényuralmi kormányzat szolgálói lehetnek, de nem önmagát kormányzó szabad állam szabad polgárai. Nem véletlen, hogy *Kant* éppen akkor tanította, hogy *magunk alkossunk magunknak törvényt*, mikor a democratia eszméjének első diadalmenete vonult keresztül Európán: mert az a szabadság, ha magunk alkotunk magunknak törvényt; de csak akkor jutunk az igazi szabadsághoz, ha a fegyelemnek nem csupán *külsőképen* vetjük magunkat alá, hanem teljes lelkünkéből. Önmagunknak erkölcsi kormányzása nélkül nincs igazi politikai önkormányzás. Önmagunknak erkölcsi kormányzását azonban tanulnunk és gyakorolnunk kell, ennél fogva a democraticus iskolának önmaguknak erkölcsi kormányzására meg kell tanítania növendékeit, és nem szabad a tanítói önkényuralom és az erőszakos idomítás színhelyének lennie.

Tanítóinknak nem az élet számára való neveltetése. Csodálatos, hogy mily kevéssé hatott eddigelé a democratia eszméje az iskolai fegyelem elveire. Behatolt a társadalom valamennyi rétegébe, követelte s kivívta mindenütt az emberi méltóságnak és az

¹ Ezzel, természetesen, nem azt akarjuk mondani, hogy a katonai fegyelem legyen az iskolai fegyelem eszményképe, hanem csak azt, hogy valamint a katonai nevelésben nem helyes, úgy semmiféle nevelésben sem helyes a puszta idomítás, kivált az erőszakos.

ember szabadságának és önállóságának tisztelését — csak az iskolába nem tudott behatolni, legalább annyira nem, hogy megváltoztathatta volna az iskolai fegyelem elavult rendszerét. Hogy ez a rendszer oly hosszú életű, annak az is az oka, hogy az iskolai fegyelem kérdéseivel — sem elméleti, sem gyakorlati szempontból — nem foglalkoznak eléggé a nevelők. Mikor található valamely nevelés- és oktatásügyi lapban az iskolai fegyelem kérdéseiről szóló értekezést? Vitatkoznak-e róluk a tanítógyűléseken? Mintha e fontos kérdéseknek megvitatása s az iskolai fegyelem rendszerének a kor kívánalmai szerin* való átalakítása nem is lenne szükséges. Mennyi nehéz és érdekes fegyelmi kérdéstről szólhatnának pedig a tanítók és a tanítónők! Mi az oka mégis, hogy e kérdéseket, úgyszólván, sohasem tárgyalják? Leginkább az, hogy csaknem valamennyi európai tanítónevelő-intézet, sajnos, csupán elvont dolgokkal, terméketlen elméletekkel és sok mindenféle fölösleges ismerettel terheli növendékeit, a kik, mikor az életbe kikerülnek, az intézetben csak könyvekből szerzett ismereteiknek pályájukon alig vehetik hasznát.

Hogy mily szívósan ragaszkodnak ezekben az intézetekben a régi hagyományokhoz, főképen abból látható, hogy ezeknek az intézeteknek legjelesebb tanárai és igazgatói is csak lassan és nehezen haladnak és sok új kérdésben nem tudnak eligazodni — mert ezek a kérdések, melyek ezekben az intézetekben haladást idézhetnének elő, nem csupán a nevelés kérdései.

Iskola s társadalom. A tanítók hiányos nevelésének van még egyéb oka is. Egyik oka az is, hogy a mai európai iskola még túlságosan hódol a humanismus elvont nevetési fogalmainak. Ez irány ellen való hathatós és üdvös hatalma az új világból jő. Az amerikai iskola szoros összefüggésben van a való élettél és a társadalom szükségleteivel. Ez is veszélyekkel jár és szigora bírálatra van szüksége, de nagyok és becsesek tanulságai¹ Csak Amerikában írhattak oly munkát, a melyet John Dewey „*Iskola s társadalom*” című munkája. Efféle kérdésekkel foglalkozik: Milyen legyen a nevelés, hogy az ipari democratia szükségleteit kielégíthesse? Miféle iskolai fegyelemre van szükségünk, hogy az iskolából kikerülő gyermekeink ne erőszakosan

¹ V. ö.: *Bilkei Ferencz*: Az iskola Amerikában. (Megj. a „Népnevelő” 1910. évf) *Erődi Béla*: Az amerikai iskolák gyakorlatias iránya. (Előadás, 1911. decz. havában, a Magy. Tanítók Otthonában.)

idomított alattvalók, hanem szabad államba illő szabad polgárok legyenek? Ha iskoláink — az amerikai példát követve — nemcsak elvont és elméleti dolgokkal foglalkoznának, hanem a való élet szükségleteire is kiterjesztenék figyelmüket, az nevelésünknek mindenestől való megújítása, mintegy újjászületése lenne. Ha az iskola nem elvontan, hanem a való élet szempontjából tekinti az embert és az emberi társadalom fő szükségleteivel is gondol,¹ akkor magától jut arra a meggyőződésre, hogy a jellem nevelését kell az iskola terének középpontjába helyeznie — és hogy az iskolai fegyelem kérdései a nevelés legfontosabb kérdései közé tartoznak.

Az Egyesült-Államok neveléstani irodalma meg nem szűnik fejtegetni azt a tételt, hogy az iskolának fő feladata nem az, hogy ismereteket közöljön, hanem hogy jellemeket neveljen, azaz oly embereket, a kik szabad államuknak szabad polgáraivá íenni, kormányzásában résztvenni s intézményeit fejleszteni alkalmasok. Az amerikaiak tudják, hogy az iskola ezt a feladatát csak akkor teljesítheti, ha az iskolai fegyelem rendszerét kellőképpen átalakítják. Ez az oka, hogy az iskolai fegyelem rendszeréről annyit vitáznak, és hogy átalakítására annyi új és elmés kísérletet tesznek, melyek közül az úgynevezett *school-city-system* a legérdekesebb és legéletrevalóbb.

Az amerikai nevelőknek az erkölcsi elemnek az iskolában való fontosságáról és az iskolai fegyelemről való nézetei közül, íme, közlünk egynehányat:

Harris, az Egyesült-Államok nevelés- és oktatásügyének legelső tisztviselője, ezt mondja:

„Az amerikai” iskolának az a vezérlő gondolata, hogy az erkölcs fejlesztése előbbre való az értelem fejlesztésénél . . .

„Önmagunk kormányzása, mely politikai intézményeink alapja, íégyen egyéni s erkölcsi életünknek is alapja.

¹ Iskoláinkban növendékeink hazafiságát csak a haza múltjának emlékeivel fejlesztjük. Az amerikaiak nem érik be ezzel. Effajta kérdéseket vetnek fel* iskoláikban: Mire van szüksége hazánknak a jelenben? Miféle jellemekre? A svájci iskolák tanítói is helyesen tennék, ha nem elégednének meg a szabadság tiszteletéről való elvont fejtegetésekkel, hanem meggyőznék növendékeiket a felől, hogy önmagukat kell kormányozniuk az iskolában, és hogy tetteikért felelősek stb. Csak ily módon érhető el, hogy a növendékek később — ha az iskolából kikerülnek — szabad hazájok áldásos intézményeit kellőképpen megismerjék és megbecsüljék. A democratiára való tanításnak is szüksége van a „szemléltető módszerre.”

Önmagunk kormányzásához és önmagunk ellenőrzéséhez nem valamely szerencsés pillanatban juthatunk, hanem szoktással: a vágyak és a szenvedélyek ellen való hosszú s kemény harcz után ... Az, hogy a növendéket erkölcsileg önállóvá s önmagát kormányozóvá tegye, legyen a nevelésnek, elejétől fogva végéig, állandó szándéka s törekvése.”

A „*Class Management Monograph*” ezt:

„Az egyetlen kormányzás, mely igazán kormányzásnak mondható, az önkormányzás¹ — az iskolában való megvalósítására, a tanítónak a nevelés valamennyi eszközét fel kellene használnia.”

Hervey, a *New-York Teacher Monograph*”-ban, meg ezt:

„. . . A tanítónak tehát nem az a feladata, hogy a gyermeknek önállóságra s öntevékenységre való törekvését megszüntesse, hanem az, hogy tisztítsa s nemesítse.”

Az amerikaiak neveléstani irodalmából még számos, a fennebbiekhez hasonló nyilatkozatot idézhetnénk, melyeknek vejele az, hogy nem a „megtorlás”, vagyis a büntetés, hanem a növendékeknek önmagukat való kormányzása teremt iskolai fegyelmet.²

Az előbbiekben általános szempontokból fejtegettük a fegyelem kérdésének mivoltát és tartalmát, most — mielőtt az iskolai fegyelem rendszerének átalakítására való gyakorlati indítványaink előadásához hozzáfognánk — meg akarjuk jelölni azt a szempontot, a melyből az iskolai fegyelem rendszerének átalakítására való indítványokat tekintenünk kell, hogy az életrevalókat a tévesektől kellőképen megkülönböztethessük. Épen azért, mert a szabadság elvének és az egyéniség jogának az iskolai fegyelem új rendszerében okvetetlenül érvényesülnie kell, szükséges, hogy az iskolai fegyelem terén való érvényesüléseknek határait szabatosan megjelöljük és az iskolai fegyelem rendszerének átalakítását sürgetőkkel *az önkéntes engedelmesség fontos voltát* megértessük.

Az iskolai fegyelem kérdése egyébiránt csak része az

¹ Csakis ez tud igazi engedelmisséget és igazi rendet teremteni, mert engedelmisséget és rendet teremtő eszközei hathatósabbak az önkényuraloménál, melyek annál hatástalanabbak, minél inkább ellenkeznek a növendékek becsületérzésével.

² Az amerikai nevelők közül sokan amaz elv szerint bánnak az ifjú bűnösökkel is, és a javító intézetek régi fegyelmi rendszerét elítélik. Lásd — egyebek közt — az „*Annals of the American Academy for political and social science*” XX. kötet.

emberiség művelődése egyik nagy kérdésének, annak, mely a tekintély és a szabadság, az engedelmesség és az önállóság, a rend és az egyéni szabadság egymással való megegyeztetésében áll. A ki evvel a nagy kérdéssel kellőképpen foglalkozott, az — minthogy a rész benne foglaltatik az egészben — eligazodik az iskolai fegyelem kérdésében is.

Azoknak az említett ellentéteknek megegyeztetése azonban eddig nem sikerült. Társadalmi életünkben a régi világ megtorló fegyelmeének még sok gépies és durva módszere van meg; a katonai szolgálat világából pedig az erőszakosság szelleme árad a polgári életbe, melyben azt felvilágosodott korunknak szabadságra törekvő egyénei túrni nem hajlandók — a miből, természetesen, összeütközések keletkeznek.

A tekintély elvének képviselői nem akarják megérteni, hogy a társadalomban a rend voltaképpen arra való, hogy az egyének erőit megtermékenyítse s szervezze, nem pedig arra, hogy gyengítse vagy elfojtsa; s nem akarják megérteni azt sem, hogy a tekintély csak akkor válhatik kormányzó hatalommá, *ha kormányzása módjával önkéntes engedelmisséget tud teremteni.*

A szabadság elvének képviselői meg azt nem akarják megérteni, hogy az erők szabad *terjeszkedését* az *összепontosítással* kell szabályozni, hogy a felszabadult erők el ne forgácsolódjanak és a részleges, vagyis egyéni tevékenység a társadalom rendjével összehangzásban legyen. Váljon nem az igen élénk természetű ember fajul-e el leginkább, ha lelki s külső tevékenységét erkölcsi igazságok nem igazgatják és nem mérséklük?

Ezek az említett ellentétek megvannak a nevelés terén is. Az iskolai fegyelem régi rendszerének hívei nem szabályozzák az életet, hanem akadályozzák fejlődését, és — úgyszólván — csak kívülről hatnak a növendék lelkére, a helyett, hogy lelkében felkeltenék azokat az erőket, melyeket a rend és a fegyelem teremtésére fölhasználhatnának. A tekintély föntartása végett elkövetett erőszakoskodásaik a tekintély elvének kárára vannak, mert nem tudnak a tekintélynek *belső*, azaz igazi tiszteletet szerezni: alárendeltjeik a tekintélyt nem — mint a hogy kellene — nevelésökre s javulásukra való eszköznek nézik, hanem ellenségük kezében levő s elnyomatásukra való fegyvernek. így van az iskolában és azon kívül is. Ezért bukkannak föl a szabadság úgynevezett apostolai, a kik mindenféle tekintélyt és rendet mindenestől elvetnek. Láthatni, hogy a tekintély elve rombolóan hat és fejetlenséget idéz elő, *ha nem marad határai között* —

viszont a szabadság kárára van azoknak törekvése, kik azt követelik, hogy az egyén korlátlanul, kénye-kedve szerint, viselkedhessek, mert akaratlanul a tekintély elvének erősödését idézik elő. Azért kell épen a nevelés terén arra törekednünk, hogy a tekintély és a szabadság elvét — a művelődés e két nagy tényezőjét — egymással megegyeztessük, mert az ember azzá válik, a mivé neveljük, a hogyan mi bántunk vele, úgy bánik majd ő is az emberekkel. A nevelőnek a szóbanforgó két elvet és a nevelésben való fontosságukat kellőképen meg kell ismernie, hogy azokat az elveket előbb *lelkében*, azután nevelői munkája közben egymással megegyeztethesse. Következő elvi fejtegetéseinkkel segítségére akarunk lenni ebben a munkájában.

Az engedelmességre való nevelésről.

1. Az engedelmességnek fontossága a szabadságra nézve.

A régi s az új nevelés. A régi nevelés elvét teljesen magukban foglalják Wesley¹ e szavai: „Hogy el ne veszzen gyermeked, törd meg akaratát — hogy lelke élhessen, törd meg akaratát.” A régi nevelésnek ez a célja — hogy az egyéni akaratot, szeszélyeivel és szenvedélyeivel egyetemben, megtörje, hogy a lelki személyiség életre kelhessen — kétségkívül helyes. A baj csak az, hogy az akaratot csak *kívülről* akarja megtörni. Az ily erőszakoskodás elkedvetleníti, sőt megsemmisíti az ember lelki személyiségét. *Maga a gyermek törje meg alsórendű, azaz egyéni akaratát*; az élni akaró *anima Christiana*² önmaga küzdjön, hogy erősödjék és uralomra jusson, vagyis hogy önmagán, azaz indulatain és szenvedélyein uralkodni tudjon. Az igazi nevelőnek az a feladata, hogy a gyermeknek ebben a küzdelemben segítségére legyen. A pusztaság rideg engedelmesség, az akaratnak nevelése s magasztos célokra való irányítása nélkül megöli a gyermeknek akaratát és lelkét is.

Ha korunk szabad irányú neveléstudományának ez lenne panasza az iskola régi fegyelmi rendszere ellen, bizonyára igaza lenne. Ez az új neveléstudomány *félszegséget félszegséggel* akar megszüntetni. Ugyanis míg a régi neveléstudomány — úgy szólván — semmibe sem vette az egyéniséget, addig az új valósággal bálványozza: ez az új épen oly kevésbé alkalmas az igazi jellemnevelésre, mint a régi. Az új neveléstudomány félszegségére nézve jellemző, például, az az elmélet, melyet, a

¹ T. i. Wesley János, a methodisták felekezetének alapítója. (A ford. .)

² Azoknak a latin szavaknak értelme: a keresztény lélek. — V. ö. O testimonium animae naturaliter christianae, t. i. a lélek — természet szerint — keresztény. Tertullian, Apoleget. 17. fejt. (a végén). (A ford. jegyz.)

gyermek neveléséről írt könyvében, Perkins Stetson nevelés-tudományi íróő hirdet a ki szerint az engedelmességre való nevelés elrontja a jellemet, mert arra szoktatja a növendéket, hogy akarataról mondjon le. Európa északi országaiban és Németországban is napjainkban ezt a nevelési irányt igen elterjesztette Ellen Key „A gyermek százada” című könyve. a mely a gyermek egyéniségét a tekintély-, idomítás- és engedelmességtől félti, s azt mondja, hogy a régi iskola a gyermek lelkét meggyilkolta. Az amerikaiak mai neveléstudományában is megvan ez az irány, melynek képviselői a világot önálló egyéniségekkel akarják gazdagítani, s azért a gyermek egyéniségének fejlesztését teszik a nevelés alapjává; s tiltakoznak ama merev és külső fegyelem ellen, mely csak rabszolgákat vagy lázadókat termel, de szabad államba illő, szabad polgárokat nem nevel. Ebben, bizonyára, igazat kell nekik adnunk; mert nem lehet eléggé kárhóztatni azt a fegyelmi rendszert, mely a lelket *lélek nélkül való* engedelmességgel akarja nevelni.

Épen azért, hogy a szabad irány nevelésünk teljes területén kellő módon elterjedhessen, sürgősen szükséges, hogy tévedéseitől, megtévesztő jelszavaitól, káros túlzásaitól és mindenféle szertelenségeitől megszabadítsuk: ezzel akarunk foglalkozni a következőkben, és annak kimutatásával, hogy az engedelmesség mily fontos eszköze a jellemnevelésnek és az ember *igazi*, azaz lelki *felszabadításának*. Csak ezután tárgyalható helyesen az a kérdés, hogy a szabadságnak mily fontossága van az egyén nevelésére s egyáltalában a nevelésre nézve.

TV szabadságot hirdető mai neveléstudomány homályossága. Ennek a neveléstudománynak, melynek — tagadhatatlanul — számos jó gondolata is van, az a legnagyobb hibája, hogy igen sok benne az elvontság és az általános szólam, és kevés a való ember és a való élet megfigyeléséből származó gyakorlati tan. Ha az „emberi természet” bonyolult voltát tisztán látná, nem szólna oly általánosságban és kuszáltan a szabadságról és a személyiségről, hanem szabatosan előadná, hogy mit ért azokon a fogalmakon. Az emberi természetben akkora ellentétek vannak, hogy egyik részének szabadsága, másik részének alárendeltségével jár. Lényünk melyik részének kell tehát szabaddá lennie? Mi a „személyiség”?¹ Ennek a szabadságot hirdető neveléstudománynak ez a zavarossága a mai kor embere zavaros lelki

¹ L. a 17. lapnak 1. jegyz. *A ford. jegyz.*

állapotának visszatükröződése. Korunk emberei azt hiszik, hogy személyiségek, ha hajlandóságaik szerint élnek, és az erkölcsön és a lelkiismereten túteszik magukat. Nem is sejtik, hogy az ember, ha meg nem tisztult lelki élete, mennyire személytelenül gondolkodik, érez és cselekszik. Mert a meg nem tisztult lelki állapotban az ember szándékait és cselekedeteit csaknem mindig a külső világ, vagy az idegrendszer, vagy a testi szükségletek idézik elő s vezérik. Személyes életet akkor kezdünk csak élni, mikor a külső világnak reánk való hatása s főképen a hiúság, az érzékiség, a harag s általában az indulatok és szenvedélyek uralma alól felszabadítjuk magunkat, mert szabadságunk . hiányának és szolgaságunknak indulataink és szenvedélyeink az igazi okai.¹ Ezt azonban csak akkor érhetjük el, ha magasztos¹ vallás-erkölcsi eszmények vezérelnek bennünket, melyek a lélek kódét eloszlatják, és a szellemit a nem szellemitől, a magasztost az alacsonytól, az egészségest a kórostól kellőképpen elválasztják. Csak az az igazi s az a foganatos neveléstudomány, a mely ily tanokat hirdet, és a melynek világosan érthető célja[vannak. A szabadságot hirdető mai neveléstudománynak nincsenek félreérthetetlenül világos elvei s céljai az ember lelki erőinek fejlesztésére nézve. Ha ennek a neveléstudománynak tanai s indítványai csak értelmetlenek lennének, kevésbbé lennének veszedelmesek; de éppen azért veszedelmesek, mert az igaznak és a nem igaznak keveréke foglaltatik bennök. így — például — az amerikai iskolák a növendékek felelőségének és öntevékenységének megvalósítására sok helyes nevelési eszközzel élnek; de túlzásba esnek, mikor a gyermek egyéniségét annyira tisztelik, hogy megengedik neki, hogy kénye-kedve szerint viselkedjék, mert — a mint mondják — így kívánja a democraticus kor. Azt azonban meg nem gondolják, hogy abban az államban, melyben a polgárok kényök-kedvök szerint élnek, nincs és nem lehet democratia. Vannak Amerikában iskolák, a melyekben egyáltalában semmi fegyelem sincs, és a melyek a gyermek személyiségét tisztelni s nevelni vélik, ha a gyermek mindenféle gyengeségét, szeszélyét és illetlenségét eltűrik. Vannak

¹ Nietzsche is mondja, hogy az embernek szigorú önvizsgálatnak kell alávetnie magát, ha igazi, azaz lelki szabadságra akar szert tenni: „Még nem vagy szabad, csak keresed a szabadságot. A szabad magasságba vágyakozol feljutni, a csillagokhoz vonzódik lelked. Azonban gonosz ösztöneid is szabadságra vágyakoznak. Pinczédjökben ugató vad kutyáid is szabadokká akarnak válni, mikor lelked béklyóitól szabadulni törekszik.”

amerikai tanítók, a kik valósággal félnek a gyermektől bármily csekély önuralmat vagy önmegtartóztatást kívánni, s mindazt, a mit előadnak, érdekessé tenni s mintegy megczukrozni akarják, és az iskolát gyermekkertté változtatják át, melyben a játék szelleme mindenféle munka s tevékenység alapja. Mindez igen szép lenne, ha az iskolából kikerülöre az életben paradicsomi boldogság várna. Valamint a durva s kényszerítő eszközöket alkalmazó fegyelmi rendszer, mely a növendék önállóságra való törekvését nem irányítja s felelősségérzetét nem kelti fel, nem arra való, hogy a növendéket az élet számára előkészítse: úgy a nagy „engedékenység” sem, mely nem gondol azzal, hogy a növendéket arra szoktassa, hogy önmagán uralkodni tudjon, a mire pedig mind iskolai, mind későbbi életében nagy szüksége van.

Egyéniség és személyiség. Tárgyunkra nézve nagy fontossága van e kérdés elvi szempontból való tisztázásának: a mai neveléstudomány *szabadságeszméi* közül melyek *igazak* és melyek *nem igazak*? Ennek a neveléstudománynak képviselői ezeket az eszméket összekeverik,¹ a minnek fő oka az, hogy állandóul *felcserélik* egymással az *egyéniséget* és a *személyiségei*, - az érzéki s a szellemi „én-t”, a külső s a belső önállóságot. Minthogy sehol nem mondják meg, hogy tulajdonképen mit kell az ember lelkében fejleszteni s felszabadítani; s minthogy nem tudnak kellően felelni arra a kérdésre, hogy mi voltaképen a személyiség és miképen fejleszthető s tehető szabaddá: ennél-fogva vaktában gyakran *épen* azokat a törekvéseket mozdítják elő, melyeket — hogy az *igazi személyiség* fejlődhessen — el kell nyomni. A természetes egyéniség és a szellemi személyiség közt nem tesznek soha különbséget műveikben — többek közt — *Ellen Key* és *Gurlitt*.

Mindezek a szabadsághirdető nevelők helyesen mondják, hogy az erőszakos idomítás, vagyis a kényszerítő eszközöket

¹ Pestalozzi, a kit bizonyára nem vádolhatni maradisággal, ezt mondja: „Mióta az embereknek szájuk csaknem egyetlen birtokuk, és a pénz csaknem az egyetlen dolog, a mit kívánnak és a henyélés az egyetlen jó, a mit remélnek: csak szabadságot keresnek szájok, erszényük és a kártya számára.” (A Seyffarth-féle kiad. szer. V. K. 223. 1.) Sailer meg ezt: „*Könyvtárak semmisülnének meg*, ha az igazság valamely geniusza az „ész” és a „szabadság” szokat, ott, a hol értelemtől üresek vagy pedig nincsenek a magok helyén, eltörülne”.

² L. a 17. lap 1. jegy.

alkalmazó fegyelmi rendszer a növendék személyiségét nem fejleszti, hanem elfojtja; de nem veszik észre, hogy az ő *szabad fegyelmi rendszerök* még kevésbé fejleszti. Mert az embernek igazi személyisége lelki életének mélységében rejlik, és csak akkor fejleszthető, *ha a lelket az érzékeken és a szenvedélyeken való uralkodásra szoktatjuk*. A léleknek ez az uralkodása, az embernek ez az „átszellemülése”, csak kemény küzdelemmel érhető el; *személyiségre* csak is akkor tehetünk szert, ha egyéniségünket korlátok közé szorítjuk:¹ minél erősebb emez, annál gyengébb amaz. Azért a személyiség fejlesztésének nem ez a jelszava: „Élj kényedre”, hanem ez: „Szűnjél meg élni, hogy élhess!” Miképen fejleszthetjük igazán a bennünk szunnyadó lelki erőket, megmondja Krisztus: „Ha a búzamaz a földre esvén, meg nem hal, csak maga marad; ha pedig meghal, sok gyümölcsöt hoz.”² A nagy dolgokat felületesen tárgyalóknak az a nézete, mely szerint személyes élet akkor keletkezik, mikor az ember, a mennyire csak lehet, mindenféle korláttól megszabadítja magát, csakugyan „új” és „divatos”, mert még maga Goethe is, a személyes életnek ez a nagy híve s hirdetője, ebben a kérdésben a régi vallásos nézetet vallotta, hogy nem a csak „született”, hanem csak az „újjonnan született” ember jut személyes élethez: „Le kell mondanunk — úgymond — *létünk*ről, hogy létezhessünk.”

Tehát: Az egyéniségnek meg kell hálnia, hogy a személyiség feltámadhasson. Vagy, ha ez igen kemény beszéd, mondjuk ekképen: Az egyéniséget teljes meghódolásra kell kényszeríteni, hogy a személyiség uralomra juthasson. És csak miután a természetes egyéniséget a lélek törvénye uralmának alávetettük, válik lehetségessé a különféle egyéni tehetségeknek és erőknak egészséges fejlődése, a melyek — kellő fejlesztés nélkül — kölcsönösen gátolják egymásnak működését és rombolják egymást, és épenséggel nem törődnek az éltető nagy feladatokkal és cselokkal. Több oknál fogva mondható: a személyiség összepontosítás, az egyéniség elszóródás és elforgácsolódás; az egyénnek szabaddá tételére, való törekvés, okvetetlen az egyén érzéki vágyainak és szenvedélyeinek

¹ M. Cunnig angol nevelő „The making of character” című könyve egyik fejezetének ez aczíme: „Development involves repression.” (Ezeknek az angol szavaknak értelme: Nincs fejlesztés, korlátozz s nélkül. *A ford. jegyz.*)

³ Ján. 12, 24. 25. Káldi ford. szer. — Kár. fo-d. szer.: Ha a földre esett gabonamaz meg nem rothatand, csak maga rohad; ha pedig meghatand, sok gyümölcsöt terem. (*A ford. jegyz.*)

felkeltésével jár, a minek az a következménye, hogy az ember a külső világ uralma alá kerül: ¹ ekképen a nem igazi szabadság vége, szolgaság. Az igazi szabadságot és önállóságot az ember csak a fegyelem és az önmagán való uralkodás útján éri el, mint a hogy a rózsafa sem virágozhatik, ha fölösleges hajtásait le nem nyessük. A mai nevelők némelyike ahhoz a szobrászhoz hasonlít, a ki vésőjét eldobja s azt állítja, hogy a faragatlan kődarab szebb a szobornál, és hogy a faragás és a vésés a főséges természet ellen való véték.

Az, a mit ma „a személyiség nevelése” felől nagy hangon hirdetnek, nem igen arra való, hogy fejleszse az embernek az anyag világára hatni tudó s akaró lelki erőit és — többnyire — csak az egyéniségnek abból a szabályozatlan kívánságából származik, mely abban áll, hogy önérzetének, szenvedélyeinek, ösztöneinek, szeszélyeinek és hajlandóságainak mindenféle korlátaitól szabaduljon. Ily módon vélik egynémely nevelők „a tömeget személyiségekké átváltoztatni”. Holott ilyképen a társadalomnak oly egyéneket adnak csak, a kik csupán rideg önimádásra vannak szoktatva, s a kik — mert nincs eléggé sajátos belső életök — a tömegtől nem különböznek; sőt, hiúságuknál fogva, mindig a tömeghez alkalmazkodnak. Mindazáltal nem áttallanak önállóságukkal dicsekedni. Az e fajta viselkedés abból ered, a mit Pascal helyesen a „gyűlöltre méltó én”-nek² hív, melynek elhallgattatása a személyiség igazi nevelésének kezdete. Azt se higyjük, hogy ez a szóbanforgó új neveléstudomány alkalmas a férfiaságra való nevelésre. Igazi hősiesség nincs önzetlenség nélkül. Minél önzőbb valaki, annál gyávább; minél hiúbb, annál önállótlanabb, mert az emberek tetszését keresi. Csak az, a ki „gyűlöltreméltó én”-jét gyűlölni s fékezni megtanulta, felelhet meg az igazi férfiaság követelményeinek.

Az egyéniség jogának és szükségleteinek emlegetői meg nem gondolják, hogy az egyéniség dédelgetésével a testet és a lelket egyaránt beteggé teszik: előmozdítják valamennyi lap-pangó beteg hajlandóságnak napfényre kerülését, míg ellenben az

¹A gyermeknek van egyénisége, de nincs jelleme; mert nincs akarata, vagyis a szó igazi értelmében való akarata, mely a szeszélyek és a vágyak rohamaitól teljesen különböző valami. Az emberben „a jellem — mondja Herbart — csaknem mindig harczol az egyéniség ellen”. (Alig. Pädagogik, 2. fej. V. rész.i

²„Le moi est haïssable.” Pensées, VI., 20. (a Havet-féle kiad. szer.) Voltaképen az önszeretetet érti rajta. (A ford. jegyz.)

önfegyelmezésre való szoktatásnak sokféle jó hatása van az egészségre. Az ember kénye-kedve szerint való élésének tanát nem is az egészségesek hirdetik és követik, hanem az elfajultak, vagy az elfajulásra hajlandók. Minél gyengébbé válik a testi szervezet, annál inkább hatnak reá a külső ingerek. A test kerekedik a lélek fölé — holott megfordítva kellene lennie.

A személyiség fejlesztéséről való, fennebb említett divatos nézetek az igazi önismeret hiányából származnak. A ki, magasztos eszményektől megvilágosítva, megismeri önmagát és lelki életet él* az testiségének hadat üzen, és örömmel veszi mindazt, a mi megalázkodására s önmagának fékezésére alkalmat ad. Azért vágyakoznak a gyermekek, a kik — minthogy elméletekkel nem törődnek — gyakorlatiabbak a felnőtteknél, teljesen öntudatlanul, lényök isteni részétől ösztönöztetve, mindig engedelmességre, s akkor legboldogabbak, mikor engedelmeskedhetnek — ugyanis, ha a törvény „képviselője” az, a minnek lennie kell, és nem a maga csekély személyét a törvény helyébe tevő kényúr.

Goethe egyenesen kimondja, hogy épen az erős és tehetős ember nem szabadságra, hanem engedelmességre való nevelésre vágyik: „A mi pedig bennünket szigorú kívánalmakra, a törvények megtartásának követelésére leginkább feljogosít, az: hogy épen a lángelme, az igazi tehetség, érti meg a törvényeket legjobban és engedelmeskedik nekik legörömostebben. Csak a féltehetség akarja — azzal, hogy a törvényeken túlteszti magát — a részt az egésznek helyébe tenni, s másokkal elhitetni, hogy hibái legyőzhetetlen eredetiségéből és önállóságából származnak. Azonban ne tőrjünk ezt, hanem óvjuk tanítványainkat mindazoktól a hibáktól, melyek életök nagy részét, sőt néha teljes életöket megzavarják és megrontják.”

Az egyénesítés túlzásai. Hogy ma csakis külső dolgokban való szabadságot és önállóságot keresnek, teljesen megfelel annak a másik ténynek, hogy ma a személyiség fejlődése külső akadályainak kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítanak, és — például — az egyén nevelését elhanyagoló iskolát okolják azért, hogy nincsenek személyiségek. így — például — *Gurlitt*, a személyiségre való nevelésről szóló iratában, ezt mondja:

„A természet alkotta személyiségeket a nevelés megsemmisíti. Különböznek egymástól a kicsinyek, mikor iskolába kezdenek járni, s — egynéhány évi idomítás után — egyformákká téve kerülnek ki belőle. A hosszú, gyakran tövises úton mindannyian megtanultak az iskola elkerülhetetlen tekintélye előtt meghajolni,

megtanulták akaratukat megtörni, az igát vonni, s elszoktak mindenféle ellenállástól.”

Ha a szerző *a lélek és a szeretet nélkül való* tekintélyről szólna akképen, igazat kellene neki adnunk. Minthogy azonban általánosságban az „elkerülhetetlen” tekintélyről szól, a nevelés szempontjából, rász úton jár.

A személyiséget az engedelmisség nem semmisíti meg. De Maistre József helyesen mondja, hogy éppen az egyéni akaratnak soha erősen ellen nem álló társaság gátolja az erős jellemek fejlődését. Csak az ellenállás erősíti a jellemet; mert az ellenállás erőink elforgácsolásában akadályoz, és nagy erély kifejtésére kényszerít bennünket. Az iskolában való *egyéniségről* szóló divatos elméletben igen sok az értelmetlen szólam. Természetes, hogy a nevelésnek — lélektani tapasztalatokra támaszkodva — a növendék egyéni tulajdonságaira s sajátosságaira nagy figyelemmel kell lennie. Azonban a tapasztalat azt bizonyítja, hogy olykor e tulajdonságok és sajátosságok figyelembe nem vétele is szükséges. Már Münsterberg, a ki a Harvard-féle egyetemen a lélektant adja elő, szólott az amerikai iskolákban dívó egyéniség veszélyeiről, és magasztalta a német iskolát, mely nem dédelgeti annyira az egyéni hajlandóságokat.¹ Magasztalta a német iskola komolyságát, mely nélkül a legkiválóbb tehetségek jelleme is megromlik. Egyenesen kimondotta, hogy az iskolának nem szabad a nevelés terveit a növendékek kénye-kedvéhez szabnia.

Az egyéni sajátosság kényeztetése, kétségkívül, igen káros a jellem fejlődésére nézve: az iskolának okkal-móddal való szigorúsága fölülte szükséges az egyéniség ferdeségei, gyengeségei, furcsaságai és szertelenségei burjánzásának megakadályozására. Az ifjúnak lelke ily edzésére nagyobb szüksége van, teste edzésénél.² Valóban csodálatos, hogy éppen korunkban, a

¹ V. ö. Mark: *individuality and the moral aim in american education*. London, 1901. 170. és köv. lapj.

Sachs, a newyorki Columbia-egyetem tanára, hasonlóképp nyilatkozik „Német és amerikai nevelés” című cikkelyében (megj. az „Educational Review” 1907. évf. márciusi füz.), melyben — egyebek közt — azt mondja, hogy a gyermekek szeszélyeinek sok amerikai iskolában túrt uralma mindig eszébe juttatja neki egy nyolcz esztendő leánykának ezt a mondását: „Ha megnövök, az ebédet mindig a csemegével kezdem majd!”

² *Hughes*, kanadai iskolai felügyelő, a kire — minthogy angol — nem fogható reá, hogy az igazi szabadságra való nevelés fontosságáról

„fejlődés”? a „haladás” és a „nevelés” korában, annyi nevelő, úgy tetszik, nem is sejti, hogy a nevelés lényege az, hogy nem hagyja meg az embert annak a mi, hanem fejleszti, alakítja, szóval tökéletesíti. Ezt azonban szigorú fegyelem és engedelmség nélkül nem teheti. Ha a nevelő nagyon is *leereszkedik* növendékéhez, akkor megakadályozza abban, hogy *fölemelkedjék* ő hozzá. Ha az iskola fegyelmi szabályai nem is teljesen kifogástalanok, mindazáltal szükséges nevelési eszközök, melyek nemcsak megszüntetik a növendékek veszélyesekké válható egyéni ferdeségeit, hanem önuralomra is kényszerítik, minélfogva lelki erőit gyarapítják. Mennyit köszönhet Goethe atyja szigorúságának! . . . Bizonyára, a mai iskolai nevelésnek sok hiánya van; nem eléggé ösztönzi szellemi eszközökkel a növendékeket az iskola követelményeinek teljesítésére s nem eléggé szoktatja őket az iskola dolgaiban való öntevékenységre. Az iskolának nem szabad a növendékek egyéni érdekeihez és hajlandóságaihoz alkalmazkodnia; ezekre a családnak legyen gondja. Az iskola arravaló, hogy szellemi eszközeinek segítségével az egyén fölé kerekedjék, és az egyént magamagától megszabadítsa: ez az igazi szabadságra való nevelésnek alapja.

Egészségünkre nézve éppen nem hasznos, ha igen sokat kutatjuk, hogy mi jó, vagy mi nem jó idegeinknek. A nem túlságosan egyenesítő iskolának lelket edző hatása van, mely az egyént tartóztatja attól, hogy mindenféle gerjedelmeinek engedjen.¹ Ezt a tényt ma, sajnos, a gyenge tehetségűek nevelésében

nincs meggyőződve, északamerikai kartársainak az egyéniség fejlesztésére való törekvéseiről csak gúnyolódva szól. Megemlíti, hogy egy ízben egyik kartársa ezeket mondta neki: „Az Isten szerelméért, hiszen semmivé tesz az eredetiséget, valóságos gépekké változtatják át növendékeiket, kényszerítvén őket a szigorú rendre s arra, hogy mindent a megszabott módon cselekedjenek.” Erre — a mint mondja — ekképen felelt: „Azok a nevelők beszélnek így, a kik osztályaikban nem tudnak rendet teremteni. Akadályozza-e a rend az eredetiség nyilvánulását? Igazán helyes módszerek akadályai-e „az egyéniség szabad fejlődésének”? Valóban, az az eredetiség, vagy az az egyéniség, melynek a rend ártalmára van, csak oly fajta lehet, melyet keményen elnyomni, okvetetlen szükeges”. *Mistakes in teaching* (t. i. tévedések a tanításban. — *A ford. jegyz.*) Megj. 1900-ban, New-Yorkban, Barnes és társánál.

¹ V. ö.: Egyéni nevelés. Írta Keller Lajos. Megj. a trencsényi főgymn 1911/12. isk.-évi értesítőjében. — Az egyéniséghez való alkalmazkodás az iskolában. írta Donner Lajos. Megj. a b.-csabai felsőbb leányisk. 1911/12 isk.-évi értesítőjében.

sem veszik eléggé figyelembe. Nem kellene a gyenge tehetségűekről oly könnyedén kimondani, hogy erkölcsileg csaknem beszámíthatatlan állapotban vannak, mert ezzel igen gyakran csökkentjük erkölcsi beszámíthatóságukat, vagyis gyarapítjuk akaratauk gyengeségét. A büntetőjog mai képviselői közül sokan erre a dologra nézve oly indítványokkal állottak elő, melyek ellen a „gyógyító-nevelés” szempontjából sok kifogást tehetni. A könyörületesek nem is sejtik, hogy néha mennyi könyörületlenség van könyörületességökben; mennyi segítségtől fosztják meg azokat, a kiken segíteni akarnak; és mennyi szeretet van az okos szigorúságban. Hogy így van, nem igen hiszik; mert a szigorúság oly gyakran társul durvasággal és keménységgel, a mi miatt el is veszi tekintélyét. Szólunk erről jelen könyvünk „Gyógyító-nevelés és erkölcsnevelés” című cikkelyében is.

Czerny egészségi szempontból ítéli el¹ a kényeztető nevelést, és hathatósan czáfolja Key nézetét, mely szerint valamennyi gyermek valóságos egyéniség és csupa eredetiség, melynek kifejlődését az iskola egyenlősítő hatása meggátolja. „Könnyen lehetne kimutatni — úgymond — hogy a jeles férfiak és nők többsége abba a gáncsolt és rettegett iskolába járt. A kiket ez a baj nem ért, azokról a világ mit sem tud, mert nem közülök valók a jeles emberek. Ismernek azonban közülök sokat az orvosok, mert többnyire azok közé tartoznak, a kik benépesítik a gyógyító-intézeteket.”

Férfiak és nők nevelői munkássága az iskolában. Az amerikai iskolák életének gondolkodó megfigyelői helyesen mondják, hogy az amerikai iskolákban nagy befolyásra szert tett tanítónőknek hatása a fő oka annak a túlságos és veszedelmes engedékenységnek, melyet az amerikai iskolák a növendékek iránt tanúsítanak. Sachs, a Columbia-egyetem tanára, a kit fennebb már említettünk, így szól: „A tanítónők, anyai ösztöneiknél fogva, elhárítják a gyermek útjából az akadályokat, a helyett, hogy legyőzésekre felkeltenék lelki erejét. A gyengébb nemnek ama törekvése, hogy magát másokért feláldozza, az igazán alapos és sikeres iskolai nevelésnek és tanításnak nagy akadály.”² E tény megállapításával korántsem akarjuk a nőknek az iskolában való munkálkodását kicsinyleni, hiszen van a férfiak természetének is oly gyengesége, mely káros az

¹ „Der Arzt als Erzieher”, Bécs, 1908. a 66. 1.

² Az „Educational Review” 1907. márcz. füz. 236. lap.

iskolában. A nőknek nevelőereje van akkora, mint a férfiaké. Mind a két nem munkája fontos és szükséges az iskolában. Hogy azonban a nők iskolai munkássága olyan lehessen, a milyennek lennie kell, szükséges, hogy a férfias, edző s erősítő elem ellensúlyozza. Azonban elérhető-e ez, ha a férfiak is a gyermeket a kellő szigorúság jótéteményeitől megfosztó kényeztető nevelés híveivé válnak? Ide illenek Nietzsche e szavai: „Nem szeretem a tejjel, mézzel folyó országot, hanem azt, mely megedzi az embert”.

Rz engedelmességre való nevelés ellenségei. A divatos nevelés valamennyi fentebb említett tévedései s ferdeségei a XVIII. század bölcseleti tanaiban gyökereznek, melyek közül legnevezetesebb Rousseau-nak az a tana, hogy az ember jónak születik, de a társadalom megrontja.¹

Csak nem régiben alapítottak Moszkvában egy nevelő-intézetet, melynek neve „A szabad gyermek háza”, s melynek az a célja, hogy a gyermeket, a legcsekélyebb kényszerítést is kerülve, a szabadságra nevelje. Ez az intézet, melyben a gyermek tehet, a mit akar, s a tanulmányokból is csak azt tanulja, a mihez kedve van, teljesen Rousseau említett tanának szellemében működik. Nincs Rousseau ama tanánál a nevelésben veszedelmesebb tan.² A ki az ember magasztos rendeltetésében és kiváló

¹ „Émile”-jében, melynek két magyar fordítása van. Az egyik a Füredi Ignácé, a másik a Schöpflin Aladáré. - A Rousseauról szóló irodalom akkora, hogy e helyen felsorolni lehetetlen. Azonban meg nem állhatjuk, hogy az olvasót ne figyelmeztessük Vinet (ref. pap és a lausanne-i egyetemen a francia irodalomtörténet tanára volt) R.-ról szóló tanulmányára, mely a mi szerzőnk szellemében van írva; és hogy ne idézzük a következőket. „Ah! vous ne connaissez pas la maudite race à la quelle nous appartenons.” Nagy Frigyes mondta Sulzernak, a ki Rousseau említett szavait helyeselte. — „Un sophiste a dit: L'homme naît bon. Et qu'est-ce donc qui le déprave? La société, répond le sophiste. De qui se compose la société? D'hommes apparemment. Voilà donc toujours le mal qui sort de la volonté de cet être bon. Pauvres gens! ils veulent à toute force que la religion mente; et, pour pouvoir qu'elle ment, ils répètent, en d'autres termes, ce qu'enseigne la religion.” Lamennais, Pensées diverses. — „Félig majom, félig angyal az ilyen a gyermek. Mennyit kell emelkednie és mennyit süllyednie, míg emberé válik.” Eötvös, Gondolatok. 103. lap. (a 6. kiad. sz.) (A ford. jegyz.)

² Le Play helyesen mondja: „Atyáink az emberi természetnek abba helytelen felfogásába valósággal bele voltak bolondulva s az emberiség valamennyi korának tapasztalatával ellenmondásba kerültek. A leg-egygyűbb dajka s a gyermekét vakon szerető anya egyaránt látja, hogy mennyire megvan a rosra való hajlandóság a gyermekben. Nagy gon-

tulajdonságaiban nem hisz, csak idomíthat, de — a szó igazi értelmében — nem nevelhet. A ki pedig az embernek rosza való hajlandóságát és gyengeségeit nem látja, még csak nem is idomíthat, és semmilyen sikeres nevelői munkát sem végezhet. Nemcsak magasztos *eszményre* van szükségünk, hanem arra is, hogy a földi *anyagot* jól ismerjük, melyben az eszményt megtestesíteni akarjuk. Az anyagnak igazi ismerete nélkül a régi keresztény képviselőknak nem sikerült volna szent alakjaiknak mennyei ábrázatot festeniök; és a való embernek igazi ismerete nélkül a kereszténységnek nem volt volna a művelődést hathatósan előmozdító hatása. Korunk divatos neveléstudományának — tagadhatatlanul — van *eszményisége*; de nincs, habár sokat beszél róla, érzéke a való iránt, vagyis egészséges realismusa, a mely nélkül nem ismerhetni meg az emberi természetet, és a mely nélkül az Idealismus valóságos veszedelem. Az emberi természet kellő ismeretének ez a hiánya a kellő önismeret hiányából ered. A mai kor embere — mintha idegenkednék önmagától — nem akarja megismerni magát. Innen van az a sok elmélet, melyet, ha — legalább egy kevésbé — szívünkbe pillantanánk, könnyen megczáfolhatnánk.

A vallás nem tagadja az emberi természet nemességét, sőt hirdeti s sokat követel tőle. Azonban tudja, hogy a velünk született nemesség csak akkor élhet bennünk, ha a szintén velünk született plebejusi elemet féken tartjuk magunkban; és tudja, hogy az embernek hatható, sőt olykor megrendítő intelmekre van szüksége, hogy meg ne feledkezzék nemes származásáról. Nem feledjük, ha valakinek tíz esztendővel ezelőtt tíz fillért kölcsön adtunk; de az *isteni* kincsről, melyet mi kaptunk kölcsön, nagyon is hamar megfeledkezünk.¹

Ennélfogva az igazi jellemnevelés nem törekedhetik arra, hogy az embert veleszületett akaratosságában megerősítse, hanem arra, hogy elsöben is, mintegy, önmagától megszabadítsa. Ezt pedig csak az engedelmesség segítségével érheti el. Azért nincs a fennebb említett Stetson amerikai nevelőnőnek igaza, mikor az engedelmességnek a nevelésben való nagy fontosságát tagadja s azt állítja, hogy az engedelmesség akarat és jellem

dolkodók, a kik a gyermekkort gondosan megfigyelték, ugyanerre a tapasztalatra jutottak. Mindazok a tanítók, a kik kiváló embereket neveltek, csak úgy érhatték el ezt, hogy tanítványaik rász hajlandóságai ellen szüntelen küzdöttek. „*La reforme en Europe et le salut en France.*

¹ V. ö. Máté, 25, 14-30. Luk. 19, 12-27. (A ford. jegyz.)

nélkül való embereket nevel.¹ Ha ez igaz lenne, akkor az erős akaratú s erős jellemű emberek a XVIII. század óta igen elszaporodtak volna. Mert a szoros engedelmesség azóta a társadalom valamennyi osztályában igen megfogyatkozott. És a középkori nevelés az akaratot és a jellemet valósággal megölte volna. De nem ölte meg, hanem számtalan erős akaratú, erős jellemű s eredeti embert adott a világnak. A tudományok és a művészetek újjászületése, az úgynevezett „renaissance” korának nagyjai még annak a nevelésnek termékei voltak. A tudományok és a művészetek újjászületésének kora, mely az egyéniség szabaddá tételére törekszik, az erkölcsiség hanyatlásának kora.² Az utána következő protestantismus, szigorú nevelési rendszerével, erős akaratú s jellemes nemzedékeket nevelt. Ki meri állítani, hogy a nagy „engedelmes” korszakokban nincsenek önálló s erős személyiségek? Csakugyan nem akarjuk látni, hogy a jellemek épen az egyéniség szabaddá tételére törekvő felvilágosodás korszakaiban lágyulnak és mállanak el? Váljon a XVIII. század óta megszorodtak-e az önálló s erős akaratú személyiségek? Épen nem. Jellemtelen alkalmazkodás és gyenge akarat „egyéni” korunknak valóságos betegségei, melyeknek tünetei divatosan nevelt ifjú nemzedékünkön tisztán láthatók. Payot, a már említett szabadelvű francia nevelő, az akarat neveléséről szóló könyvében, azt mondja, hogy egy század óta az *akarat gyengesége* folyton gyarapodik, a mi az egészségre is igen káros hatással

¹ A tekintélynek való hódolás megszokása; az a meggyőződéssé vált nézet, hogy „jónak lenni” annyi, mint „engedni”; s hogy a magát alárendelés erény: azokból a forrásokból valók, melyekből az emberi gyengeséget folyvást megújítjuk, és a világot lélek és akarat nélkül való emberekkel megtöltjük, a kiket — mert engedelmesek — ide s tova tóinak és taszítanak azok, a kik nekik parancsolnak”. *Gyermeknevelés*, Berlin, 1906. 26 lap.

² Rousseau első irodalmi munkája — mely felelet volt a dijoni tudós társaságnak erre a pályakérdésére: A tudományok és a művészetek újjászületése javította-e vagy megrontotta-e az erkölcsöket? — arról a tárgyról szól. Rousseau nézete az, hogy megrontotta. Herder így szól: „Ohne das wiedererweckte Studium der Klassiker wäre keine Philosophie und Beredsamkeit, keine Kritik, Kunst und Poesie entstanden. Europa säße noch immer in der Dämmerung, und labte sich an den abenteuerlichen Romanen des Mittelalters. Alles daher, was den Geschmack an den Alten fördert, sei uns werth: ihre Original-Ausgaben denen, welche der Ursprachen mächtig, ihre Übersetzungen den Laien im Griechischen und Lateinischen.” (*A ford. jegyz.*)

³ L. e munka 26. lapjának 1. jegyzetét. (*A ford. jegyz.*)

A XVIII. századig az embert mindig kötelességeinek teljesítésére figyelmeztették, azóta pedig csak jogait emlegetik. Sokat beszélnek korunkban önkormányzatról, de nem kormányozzuk magunkat, vagyis nem szabályozzuk, nem fékezzük és nem törjük meg akaratumkat. Már pedig míg az érzéki akarás erőszakosságát meg nem törtük, nem nevelhetjük magunkat; mert annyira egyek vagyunk ezzel az érzéki akarásunkkal, hogy semmit sem követelhetünk tőle. *Csak az engedelmesség segítségével kerekedhetik az ember érzéki akarata fölé, mely máskülönben teljes életében uralkodik rajta, s magasztos célok felé való törekvését akadályozza. Csak álmodozó bölcsekedők vélik, hogy lelkünk akkor is elég erős az erkölcsi rász ellen való küzdelemre, ha nem is gyakoroljuk az engedelmisségben. Ne feledjük, hogy az úgynevezett „egyéni” akarat legnagyobb akadály a annak, hogy az ember személyiséggé s önállóvá válhassék, mert ezen akaraton mindig külső ingerek és egyéb külső hatások uralkodnak.*

A fennebb fejtegetett igazságokat, öntudatlanul, maga a gyermek is vallja. A gyermek valósággal rász néven veszi nevelőjétől, ha nem tudja őt engedelmisségre bírni. A gyermek ösztönszerűen érzi, hogy „egyéni” akaratában még nem igazán személyi akarata nyilvánul, és hogy önállósága csak a csupán természetes törekvések és vágyak ellen való ellenállással kezdődik.

Az imént idézett amerikai nevelőnő, a ki az engedelmisségre való nevelés ellen általánosan kikel, és a ki azt állítja, hogy az engedelmisségre való szoktatással akaratától fosztjuk meg a gyermeket, mindenkinek engedővé és mindenkitől függővé teszszük, megfeledeznek arról, hogy az engedelmisség szükségességét hirdető nevelők nem arra nevelik a gyermeket, hogy akárkinek engedelmeskedjék, hanem a törvénynek és a törvény képviselőjének. És épen abban van az engedelmisségnek nevelő hatása, hogy hozzászoktat bennünket ahhoz, hogy változékonny szükségleteinket a változhatatlan rend- és törvénynek alárendeljük; és hogy előkészít bennünket arra, hogy az erkölcsi életünket zavaró hatásoknak ellene állhassunk.¹ Az ifjúság egyéni szabadsága dédelgetésének az az eredménye, hogy az

¹ Goethe egy ízben végig forgatta fia emlékkönyvét, és a benne foglalt sok mondás közt reáakadt Zelter e mondására: „Tanulj engedelmeskedni!” Felolvasta, s így szolt fiához: „Ez az egyetlen okos mondás benne!”

ifjúság csak ötletei, hangulatai és szeszélyei uralma alá kerüi és mindenféle idegen hatásra fogékonyvá válik. Nem lehet önálló az, a ki nem tanult meg engedelmeskedni.

Don Bosco, a fennebb már említett olasz nevelő, a kényeztető nevelés veszedelmességét lélektani szempontból kimutató jeles fejtegetésében, ezeket mondja:

„ . . . A gyermek és az ifjú, gyorsan változó benyomásaitól ragadtatva, nem tud következetesen gondolkodni s cselekedni, a józan észnek, a tapintatnak, a mértékletességnek, egy szóval, a gyakorlati életbölcsetségnek híjával van. Rendet és rendszert nem ismer. Összehányvet mindent ítéleteiben és cselekedeteiben . . . Tegnap nagy lelkesedéssel védett valamely igazságot, melyet ő annak vélt — holnap már teljesen másképp beszél róla. Minthogy akaratának gyengesége elhomályosította értelmét, nem tud komolyan, és önállóan gondolkodni. Ítéletei nem az övéi, hanem másoktól veszi, vagy külső körülmények hatása alatt keletkeznek, és csak azért teszi magáévá, mert képzelőtehetségét elkápráztatták, vagy érzelmeinek hízelkedtek. Könnyen túlad rajtok, ha már nem tetszenek neki, vagy ha egyéb, még kápráztatóbb elméletek ejtették hatalmukba ingatag lelkét. Nem tud mélyen belepillantani lelkébe, melynek felületét ismeri csak, vagyis múltékony indulatait. Gerjedelmeinek könnyen enged; és mikor azt hiszi, hogy erős akarata vezérli, csak gerjedelmei sugallatának engedelmeskedik. Minthogy indulatait fékezni nem tudja, felhevülésében csakhamar cselekszik. Azt hiszi, hogy így kellett tennie, mert különben a képmutatás hibájába esnék . . .

Ha a felől kell határozni, hogy valamely fontos dologban cselekedjék-e, vagy nem, akkor a helyett, hogy ezt a dolgot, azaz okát, célját és körülményeit megvizsgálná, csak érzelmeitől kér tanácsot. Ezt gondolkodásnak hívja. Azután teljesen érzelmeinek és benyomásainak hatása alatt cselekszik, vagy nem cselekszik. Ha tévedett, és ha e miatt szemrehányással illetik, ezt feleli: Lelkiismeretem szavára hallgattam és jóhiszeműen cselekedtem. Ha valamely nagy dologban jelleme erősségéről kell tanúságot tennie, nem várhatunk tőle semmi jót. Vannak nemes gerjedelmei, de nagy a gyengesége. Heveskedés- és fejességben nyilvánul csupán gyenge akarata . . .

Azonban szívének jó tulajdonságai, bizonynyal, pótolják majd mindezeket a hiányokat? Az érzékenységre való nevelés, bizonynyal, finom érzésűvé s szeretettel teljessé tette szívét? Sajnos, szíve is olyan, mint a milyen értelme . . . Érzelmei,

a mily hirtelen keletkeznek, épen olyan hirtelen el is múlnak . . .

Noha igazán rosznak nem mondható, de szeszélyénél egyéb törvénye nincs. Könnyen köt és bont barátságot . . .

Hevesség és állhatatlanság fő tulajdonságai. Lehet-e belőle, az engedelmességre való szoktatás nélkül, embert nevelni.”¹

A tapasztalt nevelő idézett szavai is bizonyítják, hogy az *engedelmességre való nevelés* míg egyrészt az egyének a társadalom számára való nevelése, addig másrészt *az egyéniségnek is javára válik*, és pedig annál inkább, minél kiválóbb az egyéniség. Ha az önmagán való uralkodást meg nem tanulja az ember, elvész ösztönei zűrzavarában. A mi „természeti”, alá kell vetni az erkölcsi rendnek, hogy szabályozza. A gyermek természeti ösztönei s tulajdonságai szabályozásának első eszköze az engedelmisség.

A divatos nevelési elveket valló s hirdető nevelők megfontolhatnák, a mit a szabadelvű *Renan* mondott: „Csak az erős, a mi ellene törekedik a természetnek — a természetes fa nem terem szép gyümölcsöt.” Azonban korántsem kell kivágni a fát, hanem be kell oltani. És az engedelmisség az a nevelési eszköz, mely az emberi természetet a beoltásra fogékonyvá teszi. Az ember megtanulja az „önmagától való szabadulást”, megtanul általánosabb életet élni. Erre nézve is igazak ezek a szavak: „A törvény... a Krisztusra vezérlő mesterünk.”² Fegyelem és engedelmisség készíti elő a lelki személyiség szabadságát.

Sok embernek tulajdon egyénisége legnagyobb keresztye, a mit az életben hordania kell — mindezeknek az embereknek valóban, semmi jót sein teszünk, ha oly nevelésben részesítjük őket, mely éltök fogytáig ahhoz a velők született egyéniségükhöz lánczolja őket.

Ruskin az engedelmisségnek az ember nevelésében nagy fontosságot tulajdonítva, azt mondja, hogy az ember műveltsége voltaképen az engedelmisség valamely faján alapszik, és hogy a műveltség *elvezet* bennünket a szabadsághoz, de nem belőle *indul ki*. A „szabadság” emlegetéséről ezeket mondja:

„Miért éltek ezzel a félreérthető szóval? Ha szabadságon

¹ Szerzőnk a fennebbi szavakat Villefranche „Don Bosco, der Stifter der Salesianer Genossenschaft” című munkájából (megj. a breisgauer Freiburgban 1892-ben) idézi, lásd a 159. és köv. lap.

² Gal. 3, 24. — Károli s Káldi egyformán így ford: A törvény nekünk a Krisztusra vezérlő mesterünk volt. (4 ford. jegyz.)

a szenvedélyek fékezését értitek, a gondolkodás fegyelmzését, a rosra hajló akarat leigázását; ha az igazságtalanságtól való irtózást értitek rajta, a tekintély képviselői iránt való tiszteletet; mindannak, a mi nemes, megbecsülését; az eltévelyedettnek sajnálását, a gyengének segítségét, az élvezetekben való mértékleteséget és a munkában a kitartást; ha tehát, egy szóval, a szolgálásnak azt a fajtáját értitek rajta, melyet az angol egyház szertartásában tökéletes szabadságnak hív és magasztal: miért hívjátok világszerte ugyanannak, a minnek a tékozló mértéktelenségét hívja, a csélcsap a változatosságban való örömét, a gazember törvényszegéseit, a zabolátlan a fejetlenséget és a gonosz az erőszakot? Hívjátok akárminek, csak ennek ne — hívjátok helyesen engedelmességnek . . . Bizonyára, ez az engedelmisség a szabadság valamely nemén épül — mert másképen nem lenne egyéb szolgálásnál — de ez a szabadság csak arra való, hogy az engedelmisség tökéletesebb legyen ...”

2. A szabadságnak fontossága az engedelmisségre nézve.

Önkéntes engedelmisség. Midőn az alábbiakban a szabadság elvének fontosságát és feladatát a nevelésben megállapítani törekszünk teszszük ezt egyrészt azért, mert szükségesnek tartjuk a szabadságnak, ennek a nevezetes művelődési elemnek jogát a nevelésben is elismerni, s másrészt azért, mert, meggyőződésünk szerint, *az engedelmisségre való nevelés csak a szabadság elvének felhasználásával érheti el célját.* Ha a nevelés, kivált legelején, nem is lehet el némi kényszerítés nélkül, mindazáltal arra kell törekedni, hogy *önkéntes* engedelmisséget érjen el, melynek elérése legnagyobb diadala. Az, hogy még a kényszerítés se legyen durva, akkor érhető el, ha a parancsoló személyiség, emberséges bánásmóddal, maga s tekintélye iránt nagy bizalmat tud kelteni. Sohase felejtjük, hogy az engedelmisségnek hősies korszaka, a középkor, csak azért vitte oly bámulatraméltóan sokra az akarat megfékezésében, mert akkoriban érte el *az engedelmisség szükséges voltában való erős és mélységes vallásos hit* tetőpontját. Abban az időben nemcsak hitték, hogy az engedelmisség a lelki javak megszerezhetőse s a lelki életben való gyarapodás végett szükséges, hanem meg is tudták egyeztetni a lelki szabadsággal. Nézzük csak a középkori jeles képírók szent képei alakjainak arczeit: nincs rajtuk egyetlen vonás sem, mely ellenszegülésre vallana,

s nem külső, hanem belső, s önkéntes és teljes meghódolást fejeznek ki. Korunkban a fegyelem és az engedelmisség ellen való lázongásnak főképen a tekintély képviselőinek durvasága s lelketlensége az oka. Valamennyi társadalmi s nevelési intézménynek magasztalt „elvilágiasítása”, mely a lélek üdvösségére s a társadalom javára való törekvést egymástól erőszakosan elválasztotta, a társadalomban is szükséges engedelmisséget — úgyszólván — megfosztotta lelkétől.

Miért kelt ki Nietzsche oly hevesen az engedelmisség ellen? Mert az engedelmisség már nem tudja magát igazán meghatóan a szabadság nyelvén kifejezni.

Lássuk, ezeknek előre bocsátása után, váljon mi a jogos és helyes korunk szabadságra törekvő nevelésének követeléseinek közül. Jogos és helyes — egyebek közt — az a követelése, hogy a fegyelem rendszere átalakíttassék. Erre nézve, a fennebb kifejtett elvek szellemében, ezeket valljuk: a fegyelem ne csak kívülről, idomítóan és érzéki indító okokkal hasson, hanem az ember legbensőbb személyiségére, s annak nyelvén beszéljen, azaz, hogy e személyiségnek eszközévé váljék arra, hogy a személyiség a rosra hajló szeszélyes akarat zsarnokságától megszabadulhasson és az érzéki egyéniség fölé kerekedhessék. Miképen kell érteni ezt és miképen lehetséges ez? Ezekre a kérdésekre a felelet Tertullian e szavaiban van: „*Anima est naturaliter Christiana*”, a lélek — természet szerint — keresztény.¹ Nyilvánul ez abban, hogy minden ember, mintegy öntudatlanul, arra vágyik, hogy lelki ereje uralkodjék testén és érzékein. Mindannyiszor meghatottság vesz rajtam erőt, valahányszor látom, a mit valamennyi tapasztalt nevelő bizonyíthat, hogy még a nehezen kormányozható s vásott gyermek is örömet hallgat arra, a ki őt az önmagán való uralkodásra buzdítja. Az ember, úgyszólván, *megtiszteltetésnek veszi, ha folteszszük róla*, hogy tud is, akar is önmagán uralkodni.

Hogy az érzéki *egyéniesség* tőrje s helyeselje a fegyelmet, nem szükséges és nem is lehetséges. Nem érhető ez el, az ijesztgetésnek és csalogatásnak a jellemre káros hatású eszközeivel sem. Azonban, hogy a *lelki személyiség* tőrje s helyeselje, s hogy a fegyelmezés módja ne sértse, döntő fontosságú a nevelésre nézve egyáltalában, és feltétlen követelménye a demokratiának is, mely csak személyiségeken alapulhat, a kiknek nemes lelki

¹ Lásd a 104 lapn. 2. jegyz. (*A ford Jegyz.*)

gerjedelmei s ihletei kárbavesznek és megsemmisülnek, ha a léleknek szabadságra való vágyát, alkotóerejét, hogy az ösztönök, a hajlandóságok és az indulatok zűrzavara ellen küzdhessen, fel nem keltjük és magasztos céljai- s feladataival teljesen meg nem ismertetjük.

Az engedelmességnek és a szabadságnak megegyeztetése a kereszténységben. Semmi sem volt akkora hatással a nevelésre, mint a kereszténység; mert minden szolgálatot és minden munkát, a mit az ember végez, és minden fegyelmet mindentől a személyiség lelki életével összefüggővé tett és magasztalt, és a szabadság gyarapításának eszközévé tette, a mit azelőtt csak szolgásznak és elnyomásnak tartottak. Ekképen tette az engedelmisséget a roszra hajíó akarattól való szabadulássá, az alacsony és az örömtelen munkát önmagunk legyözésére, a türelmességre s a hűségre való gyakorlattá, s ekképen tette az ember lelkének „megdicsözülésre” való vágyát öntudatossá s a világ nyomorúságait ahhoz a megdicsözüléshez vivő utakká.

Ily módon mintegy megihlette az ember lelkét a végre, hogy az engedelmisséget és a munkát szükségesnek tartsa. A mai kor emberei az ilyen ihletés nélkül szükölködnek, söt avval vádolják a kereszténységet, hogy nem ismeri a munka becsét, és nem ösztönöz munkára! Minden bizonynyal a kereszténység az embert a munka *istenítésétől* óvja, s magasztos lelki javak megszerzésére buzdítja, de *épen akkor, ha az ember ezeket a javakat megismerte s elérte, becsüli meg igazán a munkát, mely új színben és új fényben tűnik fel neki.* Mária nem abban különbözík Mártható!, hogy a szemlélődésnek él a munka helyett, hanem abban, hogy lelkének a magasztos igazságokhoz való emelkedése teljesen új, emberföldötti erőket és ihletéseket szerez neki a munkához: Mária munkája többet is ér hűgáénál; mert megértette a munka mély értelmét, és azért nem az emberektől várja munkája jutalmát.¹ *A kereszténység a lelket a munkával összeházásította* — míg a pogányságban a lélek idegenkedett a munkától, mert a lélek előkelőségével és nemességével összeférhetetlennek vélték, hogy az anyaggal foglalkozzék. Csak a kereszténység tanította, hogy a lélek csak akkor fejtheti ki teljesen erőit, ha legyözi az anyagot- és uralkodík rajta.

Ez a keresztény „munkára való nevelés”, mely az ember

¹V. ö. Luk ev. 10, 38-42. (A ford. jegyz.)

természetének igazi ismeretén alapul, felette tanulságos. Tanulhat is belőle neveléstudományunk sokat. Kivált az iskolai fegyelem rendszerének megállapítása s alkalmazása közben vehetjük elveinek hasznát. Értsük meg jól, hogy először is fel kell ébresztenünk a lelket és meg kell ismertetnünk magasztos javaival/ha az emberben a lelki erőket felszabadítani s, az érzéki indító okok szeszélyes és megbízhatatlan ereje helyett, a lelki személyiség kitartó munkaerejét működésre bírni akarjuk. És értjük meg jól azt is, hogy az ekképen felébresztett lelki erőket bármely örömtelen és nehéz munka vagy önmegtartóztatás számára is megnyerhetjük, ha ugyanis *lelki* becsét és hasznát kellőképpen feltüntetni tudjuk.

A külső kényszerítéssel és a megfélemlítéssel való fegyelmezés, sajnos, még annyira szokásos iskoláinkban, hogy a nevelők nagyrésze nem is sejtí, hogy mily jó hatással van az ifjúságra, ha emberi méltóságát tiszteletben tartjuk, és hogy mennyire megkönnyítenők a fegyelmezést, ha az *ifjúsággal*, és nem az ifjúöög *ellen* kormányoznánk. Nem oktalan optimismusból, hanem a kereszténységnek az ember természetéről szóló tanából származó kívánság ez. Az optimista nem is sejtí, hogy az, a mit eredendő bűnnek hívunk, mennyire gyengévé s a rosra hajlóvá teszi az embert, és hogy még a jót is, mert nemtelen elemeket kever bele, a jellem megrontására használja fel — a pessimista

¹ Pestalozzi, a ki szintén azt vallja, hogy az iskolában a növendékeket munkára s rendre lelki eszközökkel, és nem külső kényszerítéssel kell szoktatni, egyik munkájában („Aufenthalt in Stans”) azt mondja, hogy attól fél, hogy külső kényszerítéssel csak növendékei „vad természeti erejét” lázítaná fel maga s céljai ellen, és hogy ennél fogva növendékeit lelkükre való hatással törekszik előbb belső s azután *külső engedelmességre* birmi. Azután hozzát teszi, hogy Jézus Krisztus e magasztos szavait követte:

„Tisztítsd meg először, a mi belől vagyok . . ., hogy a mi kívül vagyok, az is tiszta legyen.” (Máté, 23, 26. Kár. ford. szer. — Káldié szer.: „Tisztíts (latinos) meg elsőben, a mi belől vagyok . . ., hogy az, a mi kívül vagyok megtisztuljon.” *A ford. jegyz.*)

A léleknek ezt a tisztítását, melyet az iskolának nem mellékes, hanem fő kötelességének kellene tartania, a mai iskola, mely a vallástól egyre távolodik, sajnos, nem teljesíti. A vallás helyett előadott erkölcsstan nem pótolhatja a vallásnak a lelkiismeretet tisztító erejét. Természetes, hogy azokra a szülékre s tanítókra, a kik „másképen gondolkodnak”, nem lehet reá erőszakolni a vallást. Azonban eljő az ideje még annak, hogy ezek is -- látva a vallást mellőző iskola „eredményeit” — „másképen gondolkodnak” majd. Az iskola is egykor „visszaállítja” Istent. Addig — reméljük — a vallástanítás is megjavul e»y kevésbé.

viszont nem látja, hogy az emberi természet mily bámulatra-méltóan fogékony mindaz iránt, a mi a léleknek lelki szabadságra való vágyát csak némiképen is kielégíti. Magam tapasztaltam és csodálkoztam rajta, hogy mennyire szívesen veszik és mennyire könnyen kormányozhatókká válnak a gyermekek, ha kötelességeik teljesítését a leikökben szunnyadó hősiesség nevében kívánják tőlük. Ekkor örömet gyakorolják magukat az önmagukon való uralkodásban. „Becsüld meg a lelkedben honoló hőst”, mondja Nietzsche az ifjúnak — a nevelő pedig mindig csak ezzel a hőssel foglalkozzék. A lélek felszabadulni s uralkodni akar, csak hogy eleinte nem igen tudja, hogyan ér célzt, mert még nem találta meg az utat, melyen haladnia kell, míg végre Krisztusban megtanulja teljesen megérteni önmagát. Ki tudja, hogy nem váltak volna-e igazi hívőkké azok, a kik ma a szabadság nevében a keresztény vallás ellen harcolnak, és a kik a szabadságot a meddő tagadásban vélik föllelni, ha a lelki szabadság útján vezették volna őket Istenhez — és ki tudja, hogy korunk sok hívője nem olyan ember-e, a ki nem ismeri a keresztény szabadságot, a melynek elérésére nem törekszik, és a mely ennél fogva lelkére hatással nem lehet, ha pedig az ily ember nevelő, lelkileg nem, hanem csak külsőleg vezetői növendékeit.

TÁzok a gyermekek, a kik, ha engedelmességre vagy munkára kényszerítik őket, ellenszegülnek, valóban, nem mindig a legrosszabbak. Némelyek, bizonyára, csak állatias makacsságból teszik; de vannak közöttük elegendő, a kik a lélek makacsságából, vagyis azért teszik, mert nem akarnak gépiesen engedelmeskedni vagy dolgozni, hanem azt akarják, hogy lelki közremunkálásra szólítsák fel őket. Örömtől sugárzik a gyermek arcza, ha észreveszi, hogy nem idomítással, hanem szeretettel akarjuk engedelmességre bírni; úgyszintén a felserdült ifjúé is, ha meggyőződésé éreljük meg lelkében, hogy az engedelenség a szabadsághoz vivő út és a rosszra hajló akarat uralma alóli való szabadulás, mint a hogy Goethe mondja: „Mikor engedelmeskedtem, akkor volt lelkem igazán szabad.”¹ Mennyire hálás irántunk az ifjú, ha ily módon *a lelké-*

¹ „Folgsam fühl' ich immer meine Seele
Am schönsten frei.” — Iphig V. 3.

Kiss János így fordítja:
„Hű engedés nekem
Legszebb szabadság volt”.

Csengén János meg így:
„Legszebb szabadság volt e hódolás
Mindig szívemnek.” (A ford. jegyz.)

*ben lakozó szabadsághőshöz fordulunk — és nem szolgának nézzük őt!*¹

Nietzsche azt mondja, hogy az igazi nevelőnek „szabadítómnak kell lennie — valóban, annak kellene lennie, s nem rabszolgatartónak! Ez a nézete egyezik a kereszténység tanáival.² Sok keresztény nevelő azonban még most is abban a hiszemben van, hogy a keresztény nevelés nem lehet el kemény és komor szigorúság nélkül. Téved, a ki ezt hiszi; mert a kereszténység lényege épen abban áll, hogy az embert, lelki szabadságra való hajlandóságát erősítve s fejlesztve, lelkileg szabaddá tegye s a törvény szolgasága alól felszabadítsa.³ Nem törekedtek-e arra a régi jeles képírók, mikor Krisztus születését ábrázoló képeket festettek, hogy képeiken örvendezést fejezzen ki minden teremtmény, és nem akarták-e ezzel — egyebek közt — azt is jelképezni, hogy Isten nem erőszakol reánk elviselhetetlen terhet, mikor megjelen köztünk és, szavával és példájával, követésére buzdít bennünket?

Eszébe kell juttatnunk a keresztény nevelőknek Fénelon e szavait: „Ha a gyermek az erényről szomorú s komor fogalmat alkot magának, míg a féktelenség tetszetős alakban mutatkozik előtte, akkor mindennek vége, minden munkánk hiábavaló!”⁴

Ma gyakran szánakozva beszélnek a középkor szolgaságáról. Már fennebb említettük, hogy akkoriban némiképp több tekintettel voltak az ember szabadságára, mintsem korunkban, ugyanis annyiban, a mennyiben az engedelmességet erénynek tartották, melyben a keresztény léleknek gyakorolnia kell magát, és ennél fogva a lelki szabadság világába helyezték — ma a kereszténység magasztos szellemét nem ismerő vagy ismerni nem akaró nevelők nincs reá gondja, hogy oly módon *lelkivé tegye s*

¹ Ha, például, Schiller „Kampf mit dem Drachen” cz. költeményét (lefordította Vargha Gyula, ford. czíme: Harcz a sárkánynyal, Dóczy Lajos is, e czímmel: A sárkányviadal. *A ford. jegyz.*) olvastatjuk az iskolában, meg kellene említenünk, hogy vannak emberek, kik ösztöneiket tudják fékezni, de érzelmeiket nem. Ez az oka, hogy van „eszeveszett lelkesedés”, „oktalan jóság”, „meggondolatlan hősiesség” és sok egyéb efféle.

² V. ö. Sz. Pálnak a törvényről szóló szavait a rómaiakhoz és a galataiakhoz írt levelében, kivált a róm. írt lev. 7. fej. 6. v. (*A ford. jegyz.*)

³ Lásd az előbbi jegyzetet. (*A ford. jegyz.*)

⁴ „Si Γ enfant se fait une idée triste et sombre de la vertu, si la liberté et le dérèglement se présentent à lui sous une figure agréable, tout est perdu; vous travaillez en vain.” *Éduc. des filles*, 5. fej. (*A ford. jegyz.*)

dicsőítse az engedelmisséget: ez az oka, hogy ma mindenféle engedelmisség ellen fellázadnak; és hogy annyi kötelességet nem tudó s dolgát daczosan, zúgolódva, g) ülőlettel és lelkiismeretlenül végző ember van. így van, ha ki nem elégítjük a lélek szükségleteit, vagyis ha a vallással nem világosítjuk meg és nem töltjük el az emberek lelkét; ha magasztos indító okok nem ösztönzik kötelességeik teljesítésére, türelemre s lemondásra az embereket. Ilyen emberek ketreczbe zárt állathoz hasonlítanak. Ennek előtte tudták, hogy az engedelmisséget magasztalni keli és a lelki életben való fontosságát és szükségességét fel kell tüntetni, ha engedelmisségre akarjuk birni az embereket — ma mindig, úton-útfélen, hirdetik a szabadságot, de csakis a külsőt, és az engedelmisséget csak a fejletlen emberiséghez illőnek mondják, mindazáltal, amúgy mellékesen, engedelmisségre is akarnák nevelni az ifjúságot, mert látják, hogy — a nevelésben és az életben is — okvetetlenül szükséges, így vagyunk a munkára való ösztönzéssel is. Noha külső jutalmat kap az ember munkájáért, mégis csak robotnak nézi a munkát, ha nem neveltük úgy, hogy magasztos szempontból, azaz *jellemét nevelő eszköznek* tekintse, s hogy természetének a munkától való idegenkedését legyőzze. A munkára való nevelés közben is tapasztaljuk, a mit az engedelmisségre való nevelés közben: a rest és a makacs gyermekek többnyire igen tehetségesek, és épen ezért idegenkednek a lélek nélkül való munkától, de fáradhatatlan buzgalommal látnak a munkához, ha magasztos indító okokkal ösztönözzük munkára őket.

Pestalozzi véleménye az erőszakos idomításról. Senki sem kelt ki hathatósabban az erőszakos idomítás ellen Pestalozzinál, a kit sokszor idéznek, de nem igen olvasnak. Azt mondja, hogy eszes lények idomítása nemcsak fogamatlan, hanem valósággal lealacsonyító s ennélfogva káros is; mert arra szoktatja az embert, hogy eszének hasznát ne vegye s mintegy lélek nélkül cselekedjék és éljen. Stansban való működéséről szólva, említi, hogy szigorú fegyelmet tartott ugyan, de ezt a fegyelmet a növendékek *önfegyelmzésével* érte el, arra szoktatva őket, hogy a fegyelem követelményeinek teljesítését az önmagukon való uralkodás gyakorlásának tekintsék. Azután a korabeli iskolák fegyelmzési rendszerét roszalva, ezeket a, még ma is fegyelemre méltó észrevételeket teszi:

„Az iskolának mesterkedései, a melyekkel a gyermekeket tanulásra akarja buzdítani, haszontalanok és természet ellen

valók. Legfőljebb azt érheti el velők, hogy a gyermek eltűri, hogy valamit beléje oltsanak, vagyis inkább beléje erőszakoljanak. De már arra nem alkalmasok, hogy a gyermekeket reá vegyék, hogy azt az erőt, melyre a tanuláshoz szükségök van, önmagukban érezzék, keressék és megtalálják.”

Ez az erő, melyről Pestalozzi beszél, az az *erkölcsi erély*, a mely az embernek csak lelki személyiségében fészkel. E nélkül az ember lelki tehetségeinek az ismeretek megszerzése végett *szükséges összepontosítása* s a tények, tünemények stb. *szükséges megfigyelése* teljességgel lehetetlen. Ez a megdönthetetlen igazság is bizonyítja, hogy a jellemnevelésnek a mai iskolában való elhanyagolása még ez iskola pusztán értelmi munkájának is kárára van — a mi nem is lehet másképen, mert ha elmulasztjuk az akarat és a lelkiismeret erőt fejleszteni s az iskola céljaira felhasználni, elgyengülnek, sőt olykor meg is semmisülnek, már pedig nélküik az iskola semmiféle munkája sem lehet foganatos. Az ifjúság sokat emlegetett túlságos megterheltségének is az az egyik oka, hogy a mai iskola, mint a hogy említettük, nem használja fel kellő módon az ifjúság lelki erőt: végzi dolgát az ifjúság nagyravágyásból, kényszerből, félelemből és megszegyenüléstől való félelemből. Azonban arra nincs gond, hogy az iskola minden munkája összeköttetésben legyen a lelki személyiséggel, az *anima christiana-val*,¹ — innen van, hogy az ifjúság hamar ellankad a munkában, nem leli örömét benne s nem tudja, *miért* kell egyáltalában, munkálkodnia, önmagának parancsolnia s lelkiismeretesnek lennie.

A régi idők vallásosságának van még némi hatása korunkra s ez szerencsénk; de hogy a régi időknek ez a folyvást csökkenő vallásossága mennyire gyengíti majd a munkában való erélyt és lelkiismeretességet, arról ma még alig alkothatunk magunknak kellő fogalmat. A vallásosság sugalta lelkiismeretes munka, melynek érzékfölötti szentesítése van, nem vár *külső* jutalmat, nem nézi feladata kedves vagy nem kedves voltát és ellenőrzés nélkül is az, a minek lennie kell. Mind ezeknél fogva a vallás ama tanát, hogy az ember lelki tökéletesedése végett dolgozzék, a munkára való nevelésnek ismét alapjává kell tennünk.

A munkára való nevelés. Van több olyan munka, mely — mivoltánál fogva — érdekel bennünket, és melyben örömrünk telik. Azonban sokkal több van olyan, mely nem kedvrünkre

¹ L. a 104. lapnak 2. jegyz. (A ford. jegyz.)

való. Egyébiránt a legérdekesebb munkának is vannak kelletlen részei. Azért a munkára való nevelésnek, ha igazán meg akar felelni céljának, arra kell szoktatnia az embert, hogy — magán erőt véve — a neki nem tetsző munkát is kellőképpen végezze. Meg kell győznie az embert a felől, hogy az efféle munkának kellőképpen való végzése lelkének javára válik. Ily módon egybe-kapcsoljuk a munkát a lelkiismerettel: a munka kellőképpen való végzésének leghathatósabb indító okai vezérelnek bennünket munkánkban — mely külső ügyből belső, azaz lelki ügygyé magasztosul. A növendékek restségének és e restségek palástolása végett elkövetett apró csalásaiknak fő oka az, hogy nem vagyunk rajta, hogy *a munka magasztos indító okaival* megismertessük növendékeinket.¹

Említettük már- fennebb, hogy az amerikai iskolák a munkára való nevelésben rossz úton járnak. Jól teszik, hogy a tanulásra való külső kényszerítést kerülik; de rosszul teszik, hogy helyette oly eszközökkel élnek, melyek a jellemet igazán művelő munkára való nevelésre nem alkalmasok. Mesterként módszerrel annyira mulattatóvá teszik a tanulást, hogy a növendékeknek *önmaguk* legyőzésére semmi alkalmok sincs. Mill Stuart mondja már: „Örvendek, hogy a régi zsarnoki tanulási rendszer megszűnt; de annyiban mégis jó volt, a mennyiben némely jó szokást kieroszakolt . . . Az új — úgy tetszik — oly embereket nevel, a kik valamely kellemetlen munkát derekasan végezni nem tudnak majd”. A munkára való nevelésnek azt a fennebb említett új módját ebből a, szintén már említett szempontból kell elítélnünk: az ifjúságnak csak érzéki egyéniségéhez fordul, és csak az erre ható indító okokat használja

¹ Hogy az iskola több gondot fordítson az erkölcsi nevelésre, s kivált a munkára való nevelésre, a gyakorlatias Angolországban is mind inkább kívánják. Szól erről, többek közt, Smith, a fennebb (Lásd e könyvnek 72 lapját. — *A fordító.*) már említett nevelő, s Sadler, szintén már *említett* (Lásd e könyv 42. lapjának 1. jegyz. — *A fordító.*) munkája I. kötetének 129. és köv. lapjain. Azt mondja — egyebek közt — hogy az a fiú, a ki az iskolában az előadási óra második felében minduntalan óráját nézi, akkor is, mikor már kikerült az iskolából, hivatalában vagy műhelyében, csak kinnak tartja majd munkáját, melytől, mihelyt lehet, meg kell szabadulni. Azonban ebben, mint a hogy mondja, nem az a fiú a hibás, hanem az iskola, mely nem keltette fel az ifjúság szunnyadó lelki erőit és nem használja fel az iskolai munkálkodásra. Ennek pedig az az oka, hogy maga az iskola sem tudja, hogy mik az iskolai tanításnak és nevelésnek igazi céljai.

fel, a helyett, hogy lelki személyiségéhez fordulna, melyben az embernek munkára való legjobb erői rejlenek. Azért nem az érzéki embernek ingerre, játék- s kellemes mulatságra való vágyát, hanem a lelki embernek a nehézségek legyőzésére való vágyát kell felkeltenünk és kielégítenünk. Előkészítjük ekképen növendékeinket a való élet számára is, melynek céljai s követelményei komolyak, és melyben munka s küzdelem vár rájuk.

Nem hiába csúfolja *Sailer*¹ „methodomania”-nak némely mai iskolának azt a mesterkedését, melylyel az iskola munkáját gyermekjátékká akarja átváltoztatni. Az élet — úgymond — nem játék, és az erény sem az. A jóra kell szoktatni a gyermeket, bármennyire kellemetlen is az neki — tetszik majd neki a jó, ha reászoktattuk. Mint a hogy már említettük, a kellemetlen, vagyis az embernek nem tetsző munka kellő végzése neveli s tökéletesíti az embert, mert a kellemesről való lemondásban és a kellemetlenségek túrésében gyakorolja.

A munkára való nevelésnek csak azzal a fennebb tárgyalt módszerével szoktathatjuk növendékeinket az iskolai munkához szükséges figyelemre is. Egyéb módszerek legfőljebb azt a figyelmet idézhetik elő, a mely csak azokra az iskolai munkák- és tanítási tárgyakra irányul, melyek a növendéket valamely oknál fogva érdeklik, és a melyet *Wandt* „szenvedőleges” figyelemnek hív; de nem azt a *tevékeny*, vagyis a növendék *akarata* *segítségével keletkező figyelmet*, mely nélkül a növendék kellőképen nem teheti magáévá a tanítás anyagát.

Korunk, mely a régi intézményekkel, rendszerekkel és hagyományokkal minden téren szakított, eldobta magától a munkára való nevelés régi erőszakos módszerét, és keresi az újat, de még nem akadt rá. Az ifjú nemzedék élvezetvágyának és ideges nyughatatlanságának szelleme nőttön-ηδ. Az emberek nem végzik teljes lelkökkel munkájokat, hamarosan akarnak elkészülni vele, s nem veszik észre, hogy a munka lélek nélkül való végzésének megszokása mennyire kárára van az ember lelki életének. A vallás tanai s sugallatai pedig, melyek ennek-előtíe az emberek cselekedeteit vezérelték és a lélek üdvösségével összefüggésbe hozták, csaknem teljesen hatástalanokká váltak. Értelmeket alig tudják már, noha olykor hallhatni még

¹ „Erziehung für den Erzieher” című művében (megj. Paderbomban, 1905-ben).

azt a mondást, hogy a munka istenitisztelet. Mi ennek a mondásnak értelme voltaképen? Minden munka istenitisztelet-e? Nem végezhetnek-e némely emberi munkát, idomított majmok is? Csak akkor válik istenitiszteletté a munka, ha úgy végezzük, hogy éled és gyarapodik vele mindaz, a mi valónkban magasztos és isteni. A munkának a jellemhez való ezt a viszonyát, teljesen érthető s gyakorlati módon, meg kell ismertetnünk az ifjúsággal. Meg kell az ifjúságnak tanulnia, hogy minden munkánkat teljes elménkkel és teljes szívünkkel kell végeznünk. Ha nem így végezzük, megszokjuk a munkának lélek nélkül való végzését, a mi lelkünknek sokféleképen kárára van. Ha a munkára való nevelés olyan, a milyennek lennie kell, sok beteges hajlandóság kifejlődésének és elhatalmasodásának is elejét veheti. Valóban, némely gyenge idegzetű ifjú s az iskolából már kikerült ember csak azért válik idegbajossá, mert az iskola nem szoktatta őket idejekorán arra, hogy hanyagságuk, szórakozottságuk, szóval, a munkában való ideges állhatatlanságuk ellen küzdjenek, vagyis hogy testöket és idegrendszeröket akarattuk uralkodása alá hajtsák.

A „gyógyító-nevelés” a gyengetehetségű s az idegbajos gyermekeknek munkára való nevelése közben oly tapasztalatokra tett szert, melyek minden nevelőre nézve fölötte tanulságosak.^x E tapasztalatok közül legnevezetesebb az, hogy a munkának a nem teljesen egészséges lelkű gyermekek jellemére, akaratára s általában lelkére csodálatosan jótékony hatása van. Azonban, természetesen, nem a játékszerű, vagyis látszólagos, hanem a kellőképen fegyelmezett, állandó s lelkiismeretes munkának. Ezeknek a tapasztalatoknak a munkára nevelés közben jó hasznát veheti valamennyi iskolánk.

E munka szerzője, az ifjúsággal erkölcsi kérdésekről folytatott beszélgetései közben, egy ízben ezt a kérdést vetette fel: „Mi legnagyobb hibátok?” A jelen volt mindkét nembeli fiataloknak nem azt a hibájokat kellett megnevezniök, melyről mások mondják, hogy legnagyobb hibájok, hanem azt, melyet öök magok tartanak annak. A válaszokat névtelen levélben kellett

¹ Ezekről a tapasztalatokról sokat írtak. A rölük szóló értekezések közül — egyebek közt — nevezetes *Eschle* „Die Erziehung zur Arbeit und durch Arbeit als Mittel der psychischen Therapie” című értekezése, mely a „Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie” 1909. évf. 1. füz. jelent meg.

e munka szerzőjének kezéhez juttatniok. Érdekes, hogy a fiatalok többsége „a munkában való sietséget” mondta fő hibájának. Korunk szellemére nézve, kétségkívül, jellemző vallomás. Egy tizenhárom esztendő leány növendék ezt írta feleletében: „Legnagyobb hibám, hogy igen kevés türelmem van a munkára, otthon és az iskolában egyaránt. Jól kellene már zongorázni tudnom, mert már két éve tanulok. Azonban többször abba hagytam a tanulást, és ez idő alatt elfelejtettem, a mit azelőtt tanultam. Szüleimtől lombfűrész-szekrényt kaptam. Eleinte nagy örömem telt benne, s mindenféle lombfűrész-munkába kezdtem bele, de egyetlenegy sem fejeztem be, mert beleuntam.”

Kedvem lenne, szemléltető módszerrel, egy ilyen megkezdett és félbenhagyott lombfűrész-munkát bemutatni a gyermekeknek és elmondani nekik, hogy miért szükséges megtanulnunk a munkát türelmesen, gondosan és erős akarattal elvégezni, s hogy miért van jellemünknek kárára a munka hanyagul és félig-meddig való végzésének megszokása.

Érettebb növendékeknek Plato idevágó gondolatait is előadhatjuk, hogy a „tökéletes”-re való törekvés vágyát fölkeltsük és erősítsük bennök. A lélek, Plato tana szerint, isteni eredetű, azért szünetlenül a teljesen tökéletesre vágyik, ellenben a test élvezetre s arra, a mi kellemes neki. Ha a test akarata győzedelmeskedik a leiekén, és csak *félig-meddig* vagy tökéletlenül végzünk valamely munkát, lelkünkben érezzük, hogy hűtlenséget követtünk el lelkünk ellen; csak akkor tölti el lelkünket megnyugvás, ha munkánkat — akár nagy, akár kicsiny — tökéletesen végezzük.

Ha valamely növendéknek nagy kedvetlenségét vagy restségét akarjuk megszüntetni, akkor — hogy céljt értjük — reá kell bírunk a növendéket, hogy elsőben abban a dologban iparkodjék valamit teljesen elvégezni és valami nehéz feladatot megoldani, a mely dolog iránt érdeklődik, és a melyre igazi hajlandósága vagy tehetsége van; azután, ha ekképen akarateréje gyarapodott és önbizalma fölébredt, egyéb feladatok végzésére is alkalmassá tehetjük.¹

Az iskolai munkákban való „sietség” gyakorta idegbajra való hajlandóságnak jele. Ezt a hajlandóságot gyarapítja az a sokféle munka, játék és külső ösztönzés, a mivel ma a gyermeket

¹ Ezt a szabályt az állatszeldítők is ismerik, és az állatok idomítása közben követik is.

zaklatják. Azonban amúgy is megvan a „sietség” oka, természetünknek nyughatatlanságában és változatosságra való vágyában. Korunk műveltségének szelleme pedig aggasztó módon öregbíti ezt a vágyat. Nem véletlen, hogy a középkori nevelés, mely az embernek vele született gyengeségét ismerte s ellene hathatósan védekezett, az „állhatatosságra való nevelést”, vagyis azt, hogy lelkünk változékony és ingatag természetünkön győzedelmeskedhessek, tartotta a nevelés legfontosabb céljai egyikének. Ennek az állhatatosságra való nevelésnek, minthogy arra szoktatja az embert, hogy érzékiségét, változatosságra vágyását és restségét legyőzze, sokféle üdvös hatása van az ember jellemére.¹ Az akaratnak ezt az állhatatosságra való nevelését nagyon előmozdíthatja a munkára nevelés helyes módja. A tanító legyen rajta, hogy az ifjúságot idejekorán meggyőzze afelől, hogy jellemének javára válik, ha állhatatosságra s munkája kellőképpen való végzésére törekszik, és ha — akarata gyakorlása s lelke erősítése végett — bármily csekély vagy nem kedves munkát is kellőképpen végez. A szerző nem akarja ismételni e helyütt azokat a nézeteket, a melyeket erre nézve egy másik munkájában² bőven kifejtett/ hanem csak azt említi még, hogy az ifjúságnak állhatatosságra s lelkiismeretes munkára való szoktatása a nevelésnek legnevezetesebb céljai s legmaradandóbb és legüdvösebb hatásai közé tartozik.

A csekély dolgok fontossága a nevelésben. Ismeretes a költő mondása: Az élet árja fejlesztí a jellemet.³ Csakhogy

¹ A fennebb idézett Eschle mondja, hogy a gyógyító-nevelés fontos feladatai közé tartozik, hogy a növendékeket arra szoktassa, hogy rendszeren és pontosan végezzék munkáikat és jó karban tartsák és jól eltegyék iskolai eszközeiket; hogy — a mi az akarat nevelésére nézve igen fontos dolog — a „sietségre” való hajlandóság ellen küzdjön; és hogy ügyeljen arra, hogy a növendékek megkezdett munkáikat gondosan befejezzék. Azután Tyndal, a természettudós, e szavait idézi: „Épen a munka befejezésének van nagy erkölcsi értéke; a teljesen elvégzett munka, munkára való ösztönzés.”

² Melynek címe „Jugendlehre. Ein Buch für Eltern, Lehrer und Geistliche”. Megj. Berlinben, Reimer Györgynél. (A ford. jegyz.)

³ A szerző úgy idézi; szórói-szóra így van:

„Es bildet ein Talent sich in der Stille,
Sich ein Charakter in dem Strom der Welt.”
Goethe, Torquato Tasso I. 2.

Kölcsey, „Parainesis”-ében, így fordítja:

„Csendes magányban fejlik a talentom,
Világi zaj közt állandó character.” (A ford. jegyz.)

nem kész-e már rég a jellem, mikor az élet árjába kerül? A ki megerősödött jellem nélkül jut az élet zajába, ott nem tehet reá szert, sőt, ha van is valamelyes jelleme, elveszti ott még azt is. A jellemet csak azzal fejleszthetjük, ha arra szoktatjuk magunkat, hogy híven és önmagunkat legyőzve végezzük az élet csekély és egyszerű dolgait is, azaz hogy állhatatosak és munkánk végzésében lelkiismeretesek legyünk. Az elemi-iskolában az írás, a rajz és a kézi ügyesség tanítása közben sok alkalom van a jellem fejlesztésére, s viszont megrontására is.¹ Itt kell foglalkoznunk azzal a heves támadással, melyet Scharrelmann, az elmés és érdemes nevelő, intézett e mondás ellen: „A ki a legkisebben hív, a nagyobbban is hív”.² Abban a támadásban³, egyebek közt, ezeket mondja:

Ne hidd! A viláért se hidd! Hazugság, gyalázatos hazugság, az utolsó betűig! A ki szántsándékkal hú a csekély dologban, épenséggel nem lehet az a nagyban is, ellenkezni ez a mennyiségtan és a természettudomány igazságaival! A ki csekély dologban hú, csak a csekély dologban hú. Annak okvetetlenül a csekély dolog nagynak, a nagy pedig csekélynek tetszik. Arra jut, hogy egyáltalában nem tud különbséget tenni a kicsiny és a nagy között.

Annál a mondásnál nincs hazugabb széles e világon; mindenféle kicsinyeskedők minduntalan visszaélnék vele, hogy szűk szellemi látókörüket igazolják. És de sokat takarnak el, szentelnek meg, dicsérnek, rendelnek, csálnak és hazudnak azzal a mondással!

¹ A szerző egy ízben egy svájci gymnasium növendékeinek „Az akarat gyakorlásáról” tartott előadást. A növendékek nagy érdeklődéssel hallgatták a szerző előadását, és örömmel fogadták el azt az indítványát, hogy kísértsék meg a nekik nem tetsző s nem kedves iskolai munkát „akaratuk gyakorlásának eszközéül” felhasználni.

Figyelmeztettem a gyermekeket arra is, hogy az ember írásából — legalább némiképen — megismerhetni jellemét; és hogy nemcsak a jellem van hatással az írásra, hanem az írás is a jellemre. Az önevelés feladataival és eszközeivel ilyen formán ismertethetjük meg a gyermekeket. A felső osztályok növendékeit pedig arra figyelmeztettem, hogy a sietve írással nemcsak írásukat rontják el, hanem hanyagsághoz és rendtelenséghez szoknak; és hogy — a sietve írás elkerülése végett — tanuljanak ideje korán gyorsírást.

² Krisztus szavai. Luk. ev. 16, 10. Káldiford. szer. Károli így ford.: A ki hív a kevesen, a sokon is hív az. (A ford. jegyz.)

³ »Wege zur Kraft.»

Ne engedd, hogy hatalmába ejtsen ez a mondás, melylyel a nagy pedánsok fajtája pompázik és dicsekszik. Űsd és üldözd, ha szíved ajtajához közeledni mer. Légy gondatlan a csekély dolgokban. *Ne* takarékoskodjál filléreiddel, *ne* rakosgass el mindenféle apró papirosszeletet, *ne* javítgass lelkiismeretesen csekélyke hibákat is. Arra legyen gondod, a mi nagy, azután majd magától jó utána a mi kicsiny. Nem is sejted, hogy mit ér az ilyen *aranyos gondatlanság!*

Csakugyan, a ki az iskola pedanteriájának némely lélekszibbasztó hatását ismeri, az a fennebbi támadást bizonyára megérti. Azonban, minthogy kelleténél többet mond, helyreigazításra szorul. Helyes benne a pedanteria ellen való kikelés. De mi a pedanteria, s miben különbözik az igazi s termékeny lelkiismeretességtől? Pedáns, kétségkívül, csak az, a ki a csekélységet — czélnak nézve — a csekélységnek kedvéért és nem a *nagynak szellemében* és nem a *nagynak* kedvéért végzi; a ki azonban az életet valóban magasztos szempontokból tekinti s magasztos czélok elérésére törekszik, annak okvetetlenül a csekélységekben is húnek kell lennie, azért ugyanis, mert tudja, hogy lehet nagyság a csekélység végzésének módjában. Ha magasztos szempontból tekintjük az erkölcsi világot, nem tartunk csekélységnek semmit sem benne. A mai gondolkodásnak a való étellel ellenkező félszégei közé tartozik, hogy a pedanteriától való idegenkedésből teljességgel félreismerik és a jellem nevelésére nem használják fel azt az eléggé meg nem becsülhető s nélkülözhetetlen erőt, mely az élet csekély és egyszerű dolgainak lelkiismeretes végzéséből származik.¹ Helyesen mondja

¹ Hughes, a jeles canadai nevelő, erre nézve („Mistakes in teaching”, lásd a jelen munka III. lapjának 2. jegyz. *A ford. jegyz.*), egyebek közt, ezeket mondja: „Semmi sem csekélység, a mi a jellemre hatással van - ha csekély is a kötelesség, de teljesítésének meg- vagy meg nem szokása véghetetlenül fontos. Nincs igazságosság pontosság nélkül; a ki akképen nevel, hogy a csekélységek elhanyagolását megengedi, nagy kárt tesz vele a jellemben. *A milyen módon végezzük csekély dolgainkat, rendszerint olyan módon teljesítjük egyáltalában kötelességeinket.*

Fitch — „Lectures on teaching” című, 1905-ben, Cambridge-ben megj. munkájának 10. lapján — így szól a tanítókhöz: „Az iskolában naponkint végzett munkátoktól függ, váljon tanítványaitok teljes életökben kúszaltan, rendetlenül és hanyagul gondolkodnak-e és olvasnak-e majd, vagy pedig fegyelmezett lélekkel, a mely megszokta valamennyi tehetségét, teljes akaraterővel, munkára fogni s arra a tárgyra összepontosítani, a melyre akarja.”

egy angol iskolai felügyelő: „Még az épen nem tehetséges tanító is érhet el sikert az iskolában, ha meggyőződésévé válik, hogy az iskola munkájának sikere leginkább az apró dolgoknak éber és kérlelhetetlen következetességgel való végzésétől függ.” Megértik maguk a gyermekek is az apró dolgoknak fontosságát, hisz' ők maguk is kicsinyek, a kiknek nagyra kell nőniök; igen jól tudják, hogy *miképen* válnak hanyagokká, *miképen erősödnek* szokásaik és *miképen fejlődik* a jó s a rossz is csekélynek látszó okokból. Az iskolának mindezt a gyermek lelkében teljesen öntudatosá kell tennie s arra kell törekednie, hogy az iskola munkája mindenestől a jellem nevelésének eszközévé váljék.

Váljon mi az oka annak, hogy a fönséges gót ízlésű egyházakon, melyek, noha nagy gondolat megtestesülései, s mindenféle mellékes dologtól mentesek, mégis a falevélalakú apró díszítések a lehető legnagyobb finomság- és pontossággal készítvék? *A csekélységekben való következetesség a nagyszabású munka következménye*; az igazán nagy alkotásokra való törekvés, rendszerint, teljességre s tökéletességre való törekvés is egyszersmind. A csekélységben való hűséget, természetesen, magasztos célokra kell sugalniok. A lelkiismeretesség a csekély dolgokban nem cél, hanem nagy dolgok elérésére való eszköz: tehát soha sem szabad azt tanítanunk, hogy a nagy dolog kedvéért elhanyagolhatjuk a csekélyt. Krisztus, a ki azt mondta, hogy a mellékes dolgok közepett soha se feledkezzünk meg a fő dologról,¹ mondta azt is, hogy hívek legyünk a kis dolgokban,² a mi a nagy dolgokban való hűségnek alapja. Magasztos szempont és következetes lelkiismeretesség tehát nemcsak megférnek egymással, hanem elválaszthatatlanok egymástól.

Ennélfogva Scharrelmann fennebb említeti szavaira ez feleletünk: Javítsd lelkiismeretesen a csekély hibát is — *de tudnod kell*, hogy csakugyan *csekély* hiba, s hogy csak munkád teljessé tételének és a munkádban való következetességnek kedvéért gondolsz vele; takarékoskodjál filléreiddel, de nem a pénz szeretete végett, hanem azért, mert számot kell adnod egykor arról, hogy mire költötted pénzedet, és azért, hogy adhass azoknak, a kik kérnek tőled. Szoktasd magadat a leg-

¹L. a 122. lapn. 1. jegyz. (*A ford. jegyz.*)

²L. a 133. lapn. 2. jegyz. (*A ford. jegyz.*)

csekélyebb rendetlenség észrevezésére, mert csak akkor veszed észre a nagyot; óvakodjál a legkisebbke hazugságtól, hogy igazságérzetednek érzékenységét megőrizhessed. Légy becsületes a legaprólékosabb dologban is, hogy becsületességre való törekvésedet ébren tartsd. Erkölcsi gyarapodásunk nem a nagy dolgokban való hőstettekkel, hanem a csekélyeken aratott győzelmekkel kezdődik. A ki nem *így* kezdi erkölcsi gyarapodását, az meg sem kezdi, mert nincs erős akarata. Bármily csekély erkölcsi jó gyakorlásának megszokása olyan, mint a műveltséget terjesztő kolostor valamely vadon erdőben: A csekélységek úttörők a vadonban.¹ A ki ebből a szempontból tekinti a csekélyégeket, az nem válik pedánsná, s nem hanyagolja el a nagy dolgot a csekély kedvéért; mert a csekély dolgot a nagy iránt való szeretetből végzi. *Wilhelm Meister*,² kiábrándulva az egész világot felölelni akaró eszményiségéből, arra határozza el magát, hogy kis körben végez egyszerű munkát, és *így* szól: „Abban a csekély jóban, a mit teszek, képét látom mindannak a nagy jónak, a mit a világon tesznek.” A ki ily formán mind abban a mi kicsiny, a nagynak képét látja, nem válik kicsinyeskedővé. Így tehát az igazi nevelő nem veti meg a csekélységet, hanem meglátatja benne a nagyot.

Az önfegyelmezésre való nevelés. A növendékek iskolai munkája fegyelmének szellemibbé tételéről szóló fennebbi fejtegetéseink után vissza kell térnünk ahhoz a fő elvhez, melyet az emberi méltósággal megegyező s az embert igazán nevelő fegyelem teremtése végett felállítottunk: azon kell lennünk, hogy azokat, a kiket nevelünk, reábírnjuk arra, hogy minden szolgálatot és kötelességet — bármennyire terhes is — teljesen, önként, hősiesen és örömet teljesítsenek. És ha meg kell terhelnünk és korlátoznunk kell az *egyént*, kössünk szövetséget valójának *lelki részével*, mely szabaddá akar válni fáradtsággal és önmagának legyőzésével. Ekképen nem lesz az ember lelkében a szolgátságnak érzete: szabadság és fegyelem magasztosán megbékéltek egymással.

Csak az ilyen nevelésből származhatik igazi népszabadság.

A következőkben még arról szólunk, hogy mi módon

¹ Fénelon mondja: „Les actions les plus indifférentes cessent de l'être, et elles deviennent bonnes dès qu'on les fait avec l'intention de s'y conformer à l'oeuvre de Dieu.”

² Goethe „Wilhelm Meisters Lehrjahre” cz. reg.

teremthetünk összefüggést az iskola fegyelmi szabályai s a lelki élet között, és mi módon érhetünk el önkéntes engedelmességet a kényszerítésből származó helyett.

Goethe mondta egy ízben, hogy a gyermeket az udvariaságnak ne csak külső jeleivel ismertessük meg, hanem jelképes értelmével, azaz lelki értékével is. Ezt kell tennünk sok egyéb oly dologgal, a mire a gyermeket szoktatni akarjuk. Ezt kell tennünk, ha — például — pontosságra akarjuk szoktatni a gyermeket. Schiller „Bürgschaff”-jának¹ olvastatása s fejtegetése közben rendesen figyelmeztettem tanítványaimat arra, hogy az akaratnak mennyi ereje s szívóssága nyilvánul a teljesen megbízható pontosságban; hogy az ember mindig pontos lehet, ha igazán akarja, hogy az legyen; és hogy a pontosság az embernek a külső körülményeken és a véletlenségeken aratott diadala.

A gyenge uralja ezeket a körülményeket és ezeket a véletleneket, az erős uralkodik rajtuk. Az ifjúság az életben „boldogulni” akar, tehát győzzük meg a felől, hogy az életben csak akkor boldogulhat, ha megszokja a pontosságot. Tüntessük fel az ifjúság előtt a pontosságot az erős akarat diadalául. Az ifjúságra nagy hatást tehetünk vele. Fölszólítottam a gyermekeket, hogy sorolják fel azokat a mentségeket, melyekkel — például — az iskolába való későn jövetelőket igazolni szokták, és azután velők magukkal mutattattam ki azoknak a mentségeknek hiábavalóságát, azaz kimutattattam velők, hogy erős, éber és — úgy szólván — mindenre gondoló akaratral igen is lehetünk pontosak, és hogy a „semmi tartóztatás- és akadályoztatásnak nem engedés” a jellemerősség egyik fő ismertető jele. A gyermekek nagy érdeklődéssel és figyelemmel vettek részt ebben a beszélgetésben. A szóban forgó kérdés — tudniillik, hogy a pontosságra való törekvés közben miképen diadalmaskodhatunk, természetesen, mások sérelme nélkül, a gátló körülményeken — az emberi életnek csaknem valamennyi kérdésével összefüggésben van. Ezért fejtegetése közben az élet csaknem valamennyi kérdése szóba hozható.²

¹ Vargha Gyula fordította magyarra s Dóczi Lajos is, mind a ketten „A kezesség” címmel. (*A ford. jegyz.*)

² Az egyik gyermek ezt a példát hozta fel: A beteg anya iskolába járó fiát orvoságért a gyógyszerárba küldi. Erre némelyek a gyermekek közül ezt felelték: Ha igazán akarjuk, hogy jókor érjünk az ja^aolába, akkor

A gyermekek a pontosságra való kényszerítetéseket rendszeresen megalázó szolgálatságnak nézik; a fennebbi módszerrel a pontosságot a szabadságra, az önállóságra s az akaraterő gyarapítására való vágygyal hozhatni vonatkozásba. Azon legyünk, hogy növendékeink a pontosságot ne szolgálatságnak, hanem örömet végzendő „lelki munkának” és önmaguk nevelése egyik szükséges eszközének nézzék.¹

Meggyőződésemmé érlelt tapasztalásom, hogy az imént említett egyszerű, csekély és gyakorlati eszközökkel nagy és döntő hatással lehetünk a jellem fejlődésére: mert a csekélységek hű teljesítésére való önnevelésből keletkezik az akarás valamennyi nagy és erős iránya. Minthogy a „jellem” épen abban áll, hogy az embert *belső* vagyis lelki indító okok, azaz világos és erős meggyőzések és nem külső hatások és véletlenségek bírják reá, hogy magát valaminek meg- vagy meg nem tevéseire elhatározza: a pontosságra való szoktatás a jellem nevelésének egyik leghathatósabb eszköze.²

Mit tegyünk az iskolai előadást zavaró *nevető kedv* ellen? Pusztá tilalommal, bármily kemény is, nem érünk célzt; hanem reá kell vennünk a gyermekeket, hogy tanulják meg a nevető kedvükön való uralkodást. Arra a kérdésemre, hogy mire jó,

már idejekorán meg kell kérdeznünk beteg anyánkat: Nem kell-e orvoságot hoznom? Elhozom most, ne hogy elkésem az iskolából.

Buzdítanunk kell a gyermekeket arra is, hogy nemcsak iskolai, hanem egyéb dolgaikban is ilyen *gondosan* és *óvatosan előkészített* pontosságra törekedjenek.

Arra is buzdítanunk kell a gyermekeket, hogy szokják meg a pontosságra való törekvést az udvariassággal egyesíteni. Ne csak ezt a tanácsot kövessük: „Lassan siess” (Augustus római császár jelmondata^ latinul: Festina lente, görögül: *Σπειδὲ βραδέως*, németül: Eile mit Weile s magyarul: Lassan járj, tovább érsz. Lásd: Büchmann, Geflügelte Worte, 367. 1. a 17. kiad. szer — *A ford. jegyzi*, hanem ezt is: „Szeretettel siess.*

Az efféle beszélgetések azon oknál fogva is fontosak, mert a gyermekek figyelmét és gondolkodását az élet gyakorlati kérdéseire is irányítják, melyekkel a mai iskola, sajnos, nem törődik.

¹ Hogy a „gyógyító-nevelés” miért tartja fontosnak a pontosságra való nevelést, arról fennebb szólottunk. — L. a 32. lapon.

² Goethe mondja: „Úgy neveld gyermekedet, hogy egykor, a mennyire csak lehet, ő uralkodjék a körülményeken, és, tőle telhetően, ne engedje, hogy a körülmények uralkodjanak ő rajta.

A pontatlanságra való kísértések pedig az akarat gyakorlásának alkalmi legyének.

ha megtanultuk a nevetést elfojtani, a gyermekek különféle érdekes válaszokat adtak, például: „Ha faluról látogatók jönnek hozzánk”, „Ha külföldiek, mikor nyelvünkön beszélnek, hibákat ejtenek” stb.

Mutassuk ki a gyermekeknek, hogy mi fontossága van annak, ha nem engedünk minden külső ingernek, és hogy az az állhatatosság, melyre *valamely* erkölcsi dologban szert tettünk, valamennyi egyéb erkölcsi dologban is javunkra válik Nagy érdeklődéssel vettek részt a gyermekek azokban a gyakorlatokban is, melyeket a nevetésre vágyás megfélemezésének megtanulása végett tartottam velők: ugyanis egy tréfás történetet beszéltem el nekik, de eleve felszólítottam őket, hogy teljes lelki erejükkel arra törekedjenek, hogy a csattanó hallatára meg se moczczanjanak és arcuk egyetlen izma se ránduljon meg. Meghatott az a nagy erőlködés, melylyel teljesíteni iparkodtak kívánságomat, és valóban teljesítették is. Ha ily módon a gyermek lelkében lakozó „hősiséghez” férköztünk, és lelkében a fegyelem követelményeinek teljesítésére hajlandóságot idéztünk elő,¹ a fegyelemtől való idegenkedését és szabadsága korlátozása miatt való kedvetlenségét megszüntettük, akkor már könnyű szerrel teremthetünk bármily szigorú fegyelmet. Már csak azért is, mert a gyermekek megtiszteltetésüket látják abban, ha nem restellünk velők így bánni s ha felteszszük róluk, hogy önuralmuk nekik örömet szerez. Számos tanító értesítette a szerzőt arról, hogy azóta nincsen szüksége sem testi, sem egyéb büntetésekre, mióta ily módon fegyelmez.

Azt a módszert, melyet fennebb ismertettünk és — csak példának okáért — a nevetés elfojtására ajánlottunk, sok egyéb hasonló célra is felhasználhatjuk. Így — egyebek közt —

¹ A könyvek és a füzetek, a ruhák és a kéz tisztán tartásának követelése is nem a zaklatás színében tűnik fel, ha magasztos lelki okokkal támogatjuk e követelésünket. Azon legyünk, hogy a külső dolgokban való tisztaságot a lélek tisztasága jelképének tartsa a gyermek. így szoktathatjuk arra is, hogy óvakodjék a szeméremmel ellenkező tisztátalanságoktól. (V. ö. Björnson fennebb említett neveléstani regényét.) Arra is szorítani kell a gyermekeket, hogy az iskola helyiségének tisztaságára ügyeljenek, sőt a tisztaság fentartására „egyesület”-et is alakíthatatunk velők, melynek szükséges eszközeit velők szereztessük be. Vessünk fel ily kérdéseket: Mi az oka, hogy tisztátalan emberek iránt (mondanunk sem keli, talán, hogy nem a testi munkát végző, tisztátalan, de tiszteletreméltó munkásokról szólunk) bizalmatlanok vagyunk? stb.

a hallgatás és a tanítás közben való nyugodtan ülés gyakorlására!

Ha a gyermekeket nyelvök fékezésére akarjuk szoktatni, jól teszszük, ha azzal kezdjük, hogy felszólítjuk őket arra, hogy mondjanak el tapasztalatukból oly esetet, melyben a roszkor vagy meggondolatlanul kiejtett szó, akár nekik, akár másoknak, bajt vagy kellemetlenséget szerzett. Kérdezzük meg őket: Ha olyan fiúval találkoztok, a kinek eljár a szája, miért gondoljátok felőle, hogy rosz pajtásnak kell lennie? Úgy-e bár azért, mert nem tud titkot tartani? Ha efféléket hozunk elő, felkeltjük a szóban forgó dolog iránt érdeklődésüket, kezdik megérteni a hallgatás művészetének becsét, és elhiszik, hogy ebben a művészetben, ha akarják benne vinni valamire, *gyakorolniok* kell magukat.

Ki kell mutatnunk nekik, hogy a „megbízhatóságra” való önnevelés nem kezdődhetik egyébbel, hanem csak a hallgatásnak gyakorlásával. Buzdítsuk őket arra is, hogy egyet-mást, a mit hallottak vagy láttak, és már-már kimondták, az iskolában és azon kívül is, elhallgassanak. Győzzük meg őket a felől, hogy a férfiaságra való nevelésnek egyik leghathatósabb eszköze a fecsegés ellen való erős küzdelem, — és hogy nemcsak a férfinak, hanem a nemesen nőies nőnek is egyik legszükségesebb és legszebb tulajdonsága a mindig meg-gondolással és szeretettel való beszélés.

Ennek a tételnek: „Mikor kell beszélnünk, és mikor kell hallgatnunk” — akár szóbeli, akár írásbeli — fejtegetése szintén alkalmas arra, hogy az ifjúságot nyelvének zabolázására ösztönözze.

A már érett tanulókkal beszélhetni, például, arról, hogy miért követelték a pythagoraeusok tanítványaiktól a sok évig tartó hallgatást.¹

A „gentleman”-ségre való önnevelés szempontjából meg-

¹ „Voltak oly tanító-mesterek és tudós doctorok, kik azt kívánták a tanítványoktól, hogy iskolájukban egynéhány esztendeig csendes hallgatásban lennének; addig ne szóljanak, míg sok üdök forgása után helyesen és okosan nem szólhatnak a dolgokhoz. Ilyen volt Pythagoras, ki hét esztendeig nem szenvedte, hogy szóljanak tanítványai: hanem azt akarta, hogy ennyi esztendő forgásában csak hallgatnák az ő tanítását > lassan-lassan okoskodjanak (t. i. okosodjanak, okuljanak) és tudományokban öregbednének.” Pázmány, *Mint kell a fiaknak tisztelni szülejeket?* című besz. (A ford. jegyz.)

említhetni, hogy az igazán művelt ember a hozzá beszélőnek, vagy, ha előadáson van jelen, az előadónak udvariasan segítségére van azzal, hogy testtartásával és általában viselkedésével feszült figyelméről tesz tanúságot. Még sok egyéb tanulságos dolgot hozhatunk fel „mások meghallgatásának módjáról”, ha ismerjük az életet és az embereket. Figyelmeztessük az ifjúságot arra is, hogy épen az ilyen csekély dolgokban mutatja ki az ember jellemét.

Pestalozzi nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a gyermekek az iskolában, tanítás közben, csendesen és nyugodtan üljenek; nem pedanteriából, hanem azért, mert tudta, hogy az efféle csekélységek nevelő hatásúak és — az ő kifejezése szerint — „nagy czélok alapjai”. Ezeket a nagy czélokot — melyeket csak sok, csekélynek látszó dolog segítségével érhetünk el vagy közelíthetünk meg — a nevelőnek ismernie s értenie kell, és arra kell törekednie, hogy növendékei is megismerjék és megértsék: csak ekképen érhető el, hogy a fegyelmezés ne lélek nélkül való idomítás legyen, és hogy a növendék — nem szolgának, hanem szabadnak érezve magát — meg legyen győződve róla, hogy nem a lélek szolgál a fegyelem szabályainak, hanem a fegyelem szabályai szolgálnak a léleknek. Ily módon szólunk kell a „tagjainkon”,¹ vagyis a testünkön való uralkodásról és általában az önmagunkon való uralkodásról, és mutassuk ki, hogy *valamely* erkölcsi dologban való haladásunk egyéb erkölcs dolgokban való haladásunkat is lehetségessé teszi. Ha nem ily szellemben fegyelmezzünk, és ha a fegyelmezésben a növendéket *lelki munkatársunkká* nem teszszük: akkor a fegyelmezés céltalan kínzásnál nem egyéb. A testtartás és az embereknek egymás közt való érintkezése közben dívó külső szokások elsajátíttatása végett pedig — Goethének a gyermekeknek az udvariasságra való szoktatásáról szóló s fennebb idézett szavai szerint — szükséges, hogy jelképes, azaz lelki értelmökkel megismertessük növendékeinket. Szent Ambrus mondja: „A testtartás a lélek beszéde, melyen megismerhetni, váljon az ember könnyelmű s oktalan-e, vagy pedig komoly-és erős lelkű-e?”²

¹ V. ö. Sz. Pál a rómaiakhoz írt lev. 7. k. 23. v. (*A ford. jegyz.*)

² A szerző úgy idézi. Szó szerint így van: „Habitus enim mentis in corporis statu cernitur. Hinc homo cordis nostri absconditus, aut levior, aut jactantior, aut turbidior: aut contra gravior, et constantior, et purior,

Az ifjúság az ember életének az a korszaka, melyben szoktatással döntően hathatni a jellemre; de egyszersmind az a korszaka is, melyben az ember, természeténél fogva, legkevésbé hajlandó a cselekvését korlátozó szabályoknak alárendelni magát. Ez oknál fogva az legyen a nevelő fő törekvése, hogy a fegyelem és az ifjak személyes élete között összehangzást teremtsen. A törvény betűjéhez ragaszkodó kicsinyeskedéssel az ifjakat huzamos időre teljesen elidegeníthetjük a fegyelemtől. Azonban főképen életüknek abban a korszakában, melyben már férfiasodni kezdenek. Azért, a fegyelem külsőségeinek belső, azaz lelki értelméről magunknak kellő fogalmat alkotva, ilyen formán kellene szólunk az ifjakhoz: „Vettétek-e valaha észre, hogy az, a ki a távbeszélőn valamely előkelő személylyel beszélgetést folytat, a távbeszélőnél is, noha nem látja, a kivel beszél, ösztönszerűleg ugyanolyan nyájas arcot vág és ugyanúgy hajlong, mintha színe előtt lenne? Mi az oka ennek? Bizonyára az, hogy a testtartás és az arczkifejezés segítségére van a léleknek: nem tudunk igazán kedvesen vagy hódolattal beszélni — úgyszólván — izomzatunknak mindenestől való hozzájárulása nélkül. A test tehát a léleknek nem akadály csak, hanem tartásával és mozdulataival a lélek érzelmeit élesztheti s őregbítheti. Azért a vendégszeretet és az udvariasság sok formája korántsem külsőség csupán, hanem a lelki erők működésre való bírásának segédeszköze is.

Nincsen-e, például, a test nyugodtsága s mozdulatlan-sága nagy segítségünkre, ha magunkba akarunk szállni? Azokat a mosakodásokat is, melyeket némely vallás követel híveitől, ebből a szempontból kell tekintenünk. Egy újkori író beszéli, hogy fürdés közben egyszer az jutott eszébe, hogy ezt kérdeje magában: „Váljon tiszta-e belsőm is?” Ez a gondolat döntő hatású volt lelki életére. Sok ember fürdik, de ahhoz hasonló gondolata nem támad; bizonyára a „külső” szokások és a formások sok emberre lennének jó hatással, ha „belső”, azaz lelki értelmökre figyelmeztették volna őket. Az angol „gentlemanének viselkedésében és ruházkodásában való némely szokásáról is helyesebben vélekednénk, ha nem csupán külsőségeknek néznők, hanem nevelő hatásukra is gondolnánk. Keresztény gondolat, hogy a testet nem kell megvetnünk, hanem

et maturior aestimatur. Itaque vox quaedam est animi, corporis motus.”
De officiis ministrorum, I. k. 18. f. (A ford. jegyz.)

a lélekkel megneemesítenünk: erre való, egyebek közt, a tesztelő tartásának és mozdulatainak, a hallgatásnak, a komolyságnak, a mások iránt való tisztelet nyilvánításának, a pontoságnak, a rendnek, az engedelmességnek megszokása. Ez viszont a lélekre is hat — a mi voltaképpen célja — és benne azokat a mély érzelmeket és gondolatokat kelti fel, melyeknek a fegyelem és a szeretet ama külsőségei csak árnyékképei.

Minél inkább törekszik a nevelő módon a fegyelem szabályai s a növendékek lelki élete között összehangzást teremteni, annál kevésbé van szüksége arra, hogy a külső rend fentartása végett sokat beszéljen; megkönnyíti a fennebb vázolt módszer a nevelőnek a fegyelem fentartása munkáját azzal is, hogy a növendékeknek a fegyelemtől való idegenkedését megszünteti.

A tanító tehát tanítványa szabadságra való vágyódásának — úgy szólván — vezetője s irányítója legyen: *az igazi szabadságnak hirdetője* legyen, és nem az önkény poroszlója; tanítványa személyiségének szabadságra való vágyódását akként kell irányítani, hogy tanítványa el ne tévelyedjék az igaz úttól. Ha a tanító ehhez nem ért, ha tanítványának szabadságra való törekedésével — úgy szólván — szövetséget kötni nem tud és ezt a törekedését megneemesíteni nem tudja: akkor tanítványának ez a törekedése természete rosztára való hajlamaival köt szövetséget, és a tanító s a fegyelem ellen küzd — akkor mindennek vége.

Az amerikai iskolák nagy része az egyéni szabadságot bálványozza, az európai iskolák többsége pedig — rendőri módon — csak külsőleg fegyelmez: e két szélsőség között, a középben, van a mi módszerünk. Meg akarjuk békéltetni egymással a szabadságot és a fegyelmet. Az iskolai fegyelmezésnek egyetlen helyes módja van, mely — nézetünk szerint — az ön-fegyelmezésre való nevelés. A csak kívülről ható fegyelmezés *nem* teremthet igazi rendet és nem nevelheti a jellemet: mindig titkos ellenállást idéz elő, mert nem szegődötteti szolgálatába a lélek legkiválóbb erőit. Az a tanító, a ki külsőleg fegyelmez csak, kontár a nevelésben, és még idegeit is tönkre teszi. Az a módszer ellenben, melyet ajánlottunk, az iskolában oly légkört teremt, mely a beteg idegeket is meggyógyíthatja.¹ Nem szorul

¹ Egy bajorországi tanító azt írta hozzám intézett levelében, hogy az iskolát idegbontó intézetnek nézte; mióta azonban lelki eszközökkel

a lelki eszközökkel való fegyelmezés a merev katonai fegyelem eszközeire, mert a növendékek az igazi fegyelem *szellemét* megértették és az vezérli tetteiket. Módszerünk a lényeges dolgokban tökéletes rendet akar teremteni, de a mellékesekben nem korlátozza az „*egyéniséget*”. Ha az engedelmisség és az önuralom gyakorlásával a lelki személyiség felébredt és megerősödött, bizalmunkkal és szabadsággal ajándékozhatjuk meg, melylyel a nem kellőképpen nevelt „*egyéniség*” csak visszaélni szokott. Valamint a kereszténység nem azt tanítja, hogy a természetet kiöljük, hanem hogy a léleknek alávéssük, és ekképpen a romlástól megóvjuk: úgy az engedelmisségre való nevelésnek sem kell az egyéniséget megölnie, hanem arra kell nevelnie, hogy erőit kellőképpen használja, elforgácsolásuktól óvakodjék és elfajulásukat megakadályozza.

Hughes, nagy tapasztalatú amerikai nevelő, a vasárnapi iskolák veszedelmes hiányának tartja azt, hogy ezek az iskolák növendékeiket különféle kötelességeik teljesítésére figyelmeztetik ugyan, és nemes gondolatokat és érzelmeket is ébresztenek lelkökben: de — minthogy növendékeikkel csak hetenkint egyszer és akkor is csak rövid ideig érintkezhetnek — nincs módjukban gyakorolni őket az erkölcsi jókban és meggyőződni róla, váljon haladtak-e bennök. Már pedig ha a növendék, olyan elszigetelt buzdításokat hallva, megszokja az erkölcsi dolgokról való elmélkedést és az erkölcs gyakorlását egymástól elválasztani: akkor kötelességeinek elhanyagolására s nem lelkiismeretes teljesítésére szokik. Erkölcsi gyarapodásunknak, Isten akarata szerint, ez a rendje: érzelem, gondolat, elhatározás, cselekedet.

A ki e négy lépés közül, az első három után, elhagyja a negyediket, elveszti erkölcsi véghezvivő erejét.¹ Pestalozzi is ekképpen vélekedett.² Egyéb iskoláknak megvan az az eléggé meg nem becsülhető alkalmuk, hogy erkölcsi tanításaikat a véghezvitellel egybeköthetik: az iskolai fegyelem követelményeit az erkölcsök gyakorlóteréül használhatják fel, és az elmélet és a gyakorlat között érintkezést és összehangzást

fegyelmez, az iskola reá nézve ideggyógyító intézetté vált. — Valóban, az iskolai fegyelem és fegyelmezés átalakítása a tanítók idegi egészségének kímélése s megóvása végett is szükséges.

¹ L. „Mistakes in teaching” című, fennebb már id. munk.

² L. „Aufenthalt in Stans” című, fennebb már id. munk.

teremthetnek. Az iskolák hitoktatói se mulasztják el figyelmeztetni növendékeiket, hogy az iskolai életben sok alkalmuk van számos erényben, például: az igazmondásban, az állhatatosságban, az önmagukon való uralkodásban, gyakorolni magokat. Teljesen félreértene bennünket az, a ki azt hinné, hogy az engedelmességet, melyről fennebb szólottunk, akképen értelmezzük, hogy a fegyelem szabályainak megtartására s parancsolatainknak teljesítésére okoskodással kell reábirnunk növendékeinket, vagyis, hogy azoknak a szabályoknak és parancsolatoknak helyes voltáról meg kell győznünk őket. Valamennyi szabálynak és valamennyi parancsolatunknak egyenkint való — mintegy — igazolását teljesen helytelennek tartjuk. Épen nem szükséges, hogy a gyermek mindazt *megértse*, a mit tennie kell.¹ Jelleme vallaná kárát Kivált pedig az ideges és más, testi vagy lelki betegségre hajlandó gyermekeket azon az okoskodó módon engedelmességre nem szoktathatni. Az ő „Miért”-jök, melyet valamennyi parancs vagy tilalom hallatára felvetnek, nem egyéb a beteges állapotukkal járó szeszélyek és visszásságok nyilvánulásánál: ügyet sem kell vetni reá, hanem szeretettel, de kérlelhetetlen állhatatossággal meg kell tőlük követelnünk az engedelmességet. Mi is akarjuk és szükségesnek tartjuk, a mint fennebb már említettük, hogy a gyermek helyeselje az engedelmességet, de ne értelmével, hanem lelkének azzal az ösztönével, a mely arra való, hogy segítségével lelki szabadságra tehessen szert, és a mely azért segítségére van abban a törekvésében is, hogy önmagában a természeti, vagyis az érzéki embert alávettettségre és szerénységre szorítsa. Ha a nevelő a *komolyság* és a *szeretet* hangján, és nem durván vagy idegesen követeli valamely parancsolatának teljesítését, akkor növendéke nem nézi ezt Kényszerítésnek, még akkor sem, ha annak a parancsolatának okát és célját nem is fejtegeti neki. A gyermek öntudatlanul

¹ Stetson, a már fennebb említett amerikai író, igazi amerikai demokraciával ezt mondja: „Az értelemnek valóságos megsértése, ha a testet valami oly cselekedetre akarjuk reábirni, melyet az értelem nem helyesel.” Ha mindazt, a mi a gyermek ideig és örökké való üdvösségére szükséges, az ő kis éretlen és korántsem „szabad” értelmének bírálata alá bocsájtjuk, hogy mindannak helyeslését tőle mintegy megnyerjük vagy megszerezzük: akkor a nevelésnek vége. Nem a gyermek értelmének, hanem halhatatlan lelkének kell az engedelmességet „helyeselnie”. A lelki engedelmesség, melyről mi szólottunk, és a gyermeki alárendeltség valamennyi nyilvánulásának a gyermek értelmével egyenkint és előre való igazolása két egymástól teljesen különböző dolog.

érzi, *hogy a nevelő akkor a jellemhez beszél*, mely az észnél és az érzelkeknél hamarabb megérti, hogy mi helyes és mi illik.

Az engedelmességnek ez a lelki vé tétele csupán olykor-olykor a növendékekkel folytatott és — úgyszólván — elszigetelt beszélgetésekkel, természetesen, el nem érhető, hanem — mint a hogy már említettük¹ — azzal, hogy a növendékek lelki életére lelkész módjára szünetlen gondot viselünk, és, a leiköket érintő erkölcsi hatások között összefüggést teremtve, a vallásos hit, remény és szeretet áldásaiban részeltetjük. Az a tanító is, a ki nem a vallást tanítja, vagy a ki netalán az iskola viszonyainál fogva a vallás dolgában semlegességre van kényszerítve, buzdíthatja és taníthatja erkölcsre növendékeit, a mire a tanítás anyaga általában az iskolai élet elegendő alkalmat ad neki; de, természetesen, az erkölcsi kérdéseket nem elméleti, hanem gyakorlati módon kell tárgyalnia. Egy szóval, az iskola valamennyi tanítója ne csak tanítson, hanem neveljen is; a mire annyival is inkább szükség van, mert mind jobban követelik az iskolától,² hogy a fiatalok bűnösök elszaporodása meggátolásának munkájában részt vegyen.³

Nemrégiben Schaefer, a hamburgi jeles elmeorvos, könyvet írt az erkölcsi gyengeelméjűségről,⁴ melyben nagyon kikel a csupán az értelem fejlesztésével foglalkozó s a lelkiismeretességre s a jellemességre való nevelést teljesen elhanyagoló mai iskolák ellen, és azt mondja, hogy bennök az erkölcsileg gyengéknek erkölcsileg tönkre kell menniök. Megemlíti, hogy a skandináv országokban — melyeknek elemi iskoláit pedig igen jóknak tartják — a durvaságból származó bűnök oly ijesztően gyakoriakká váltak, hogy szükségesnek tartották a nem is oly rég megszüntetett botbüntetést újra elrendelni. Idézi Seneca ama szavait, melyeket a tudományok tanulásáról mondott: „Tanulhatni-e belőlük erkölcsi jót? Azt kell kérdeznünk... Arra taníts meg, hogyan kell szeretnem hazámat, feleségemet, atyámat, még akkor is, ha erkölcsileg hajótörést szenvedtem volna. Mire való kutatnod, váljon Penelope csakugyan hú volt-e Odysseushoz . . . Arról beszélj inkább, hogy mi a szemérmesség és mekkora a becse . . . Mit ér tudnod, hogy mi az egyenes

¹ L. e munkának 31., 37. és 50. lapját. (A ford. jegyz.)

² T. i. némely művelt országban. (A ford. jegyz.)

³ V. ö. Hafter: „Strafrecht und Schule”, Zürich, 1905.

⁴ „Der moralische Schwachsinn”, Halle, 1906.

vonat, ha nem tudod, hogy mi az egyenes szív? . . .¹ Csak a jó- s a roszról szóló változhatatlan tudomány műveli s tökéletesíti a lelket.”² Azután a szerző, említett könyvében, a vallásos szellemen való jellem- nevelés szükségességéről szól; sajnálkozik azon hogy az úgynevezett „intellectualismus” már a vallástanításban is felütötte fejét; ajánlja, mint a hogy fennebb mi is ajánlottuk, hogy a tanítók olykor növendékeikkel erkölcsi kérdésekről beszélgetést folytassanak, bennök az emberségességet, a becsület-érzést és az önbecsülést fejlesztésük, és a hibák és vétségek különféle következményeivel őket megismertessék. Említi, példának okáért, hogy a hamisan esküvésről is szükséges, természetesen gyakorlati módon, szólani az iskolában, és ezt mondja:

»Mikor gyenge s egészséges elméjűeket megkérdeztem, hogy miért nem szabad hamisan esküdnünk, csodálkoztam, hogy rendszeren csak efféle válaszokat hallottam: „Mert megbüntetik az embert, — bezárják, — Isten nem akarja;” de arról egyikök sem szólt, hogy hamis esküvésünk ártatlanokat bajba keverhet.”

Egy berlini iskolafelügyelő nemrég kerülete egyik iskolájának növendékeivel erről a kérdéstről folytatott beszélgetést: „Mit kell tennünk a talált jószággal?”³ És meglepte a növendékeknek az erkölcsi kérdésekben való járatlansága. Jelen munka szerzője meg, egynéhány svájci iskolában, 8-9 esztendő gyermekekkel erről a kérdéstről beszélgetett: „Ha az utcán egy ötfrankost találunk, mit tegyünk vele?” A gyermekeknek csaknem fele úgy vélekedett, hogy megtarthatja, s szépen el is mondta, hogy mire fordítaná.⁴ Az ilyen beszélgetések közben meg-

¹ A Vulg. e szavai: „Recto corde” (Kir. III. 3, 6.) Káldi fordításában így vannak: „Igyenes szívvel”, Károliában: „Egyenes szívvel” (Kir. I. 3,6) (A ford. jegyz.)

² LXXXVIII. lev. — Szó szerint így vannak: „Videndum utrum doceant isti virtutem, an non . . . Hoc me doce, quomodo pátriám amem, quomodo uxorem, quomodo patrem, quomodo ad haec tam honesta vei naufragus navigem. Quid inquiris, an Penelopa impudica fuerit. . . Doce me, quid sit pudicitia, et quantum in ea bonum ... Scis quae recta sit jinea: quid tibi prodest, si quid in vita rectum sit, ignoras? .. Una re consummatur animus, scientia bonorum ac malorum immutabili.” (A ford. jegyzete.)

³ L. a „Die Kinderfehler” című folyóirat VIII. évf. 3. füzetét.

⁴ „Egy pár sárccipőt veszek rajta — egy pár harisnyát — mosdóasztalt — zubbonyt — egy pár csizmát stb.”

magyarázhatni a növendékeknek, hogy miért nem tarthatják meg, a mi a másé; s hogy mennyire fontos a becsületesség a csekély dolgokban is. Írja fel a tanító, nagy betűkkel, a táblára ezeket a szavakat: „Ne nyúlj hozzá”, s mondja el, hogy irtózzunk mindannak érintésétől, a mi nem a mienk, ha becsületesek akarunk maradni. Felnőtt tanulókkal, gyakorlati példákat is hozva fel, ezt a tételt vitassa meg: „Mi a tökéletes becsületeség?” Mutassa ki nekik, hogy a csekély dolgokban való hűség nélkül nincs jellem.

Lindsay, Colorado gyermekbírája, működéséről való hivatalos jelentésében, említi, hogy a gyermekekkel hetenkint egyszer, szombaton reggel, erkölcsi kérdésekről beszélgetéseket folytat.¹ Ezenkívül olykor rövid írásbeli dolgozatokat is készített velők azokról a kérdésekről. Ezeknek az írásbeli dolgozatoknak egyike erről a kérdéstről szól: „Alik a fiúk büntetésre méltó cselekedeteinek okai?”² Ilyen, a gyakorlati életből *vett* erkölcsi kérdéseknek fejtegetése és példákkal való megvilágosítása közben a fiúk becsületérzéséhez fordul, jövőjükéről szól, erkölcsi javulásuk eszközeire s útjaira figyelmezteti őket, és erkölcsi nézeteiket helyesbíti.

Helyesen mondja az említett gyermekbíró abban a jelentésében, hogy többnyire nem javíthatatlanok azok a gyermekek, a kikkel dolga van, hanem csak az a bajuk, hogy kellő nevelésben nem volt részök, és hogy soha senki sem beszélgetett velők bizalmasan erkölcsi kérdésekről. Az iskolának sok alkalma van növendékeit kellőképpen nevelni, s őket az erkölcsi rosztól megóvni. Valamennyi tanítónak, kivált a történelem és irodalom tanítójának, tárgya előadása közben, néha-néha ki

¹ Melyeket így hív: „Saturday morning talks.” — Lásd: „The problem of the children” — a report of the Juvenile Court of Denver 1904.

² A különféle válaszok közül íme egynéhány: „Rósz társaság”, „Izgalomra való vágyakozás”, „Ha Istenről megfélekedünk és az ördögnek engedelmeskedünk”. Az iskola is helyesen tenné, ha olykor-olykor erkölcsi kérdések fejtegetését tűzné ki az írásbeli dolgozatok tárgyául, pl.: Mik az iskolában előforduló hazugságoknak okai? Hogyan vetemedünk lopásra? Mely eszközökkel fekezhetjük és fojthatjuk el a haragot? Milyen nyomhatjuk el nevető kedvünket? Miért nem szeretünk engedelmeskedni? Kikkel kössünk barátságot? Mely ember iránt viseltetünk bizalommal? Megeshetik, hogy a növendékek egyike s másika, ily dolgozatában nem őszintén mondja el vélekedéseit; mindazáltal az ilyen dolgozatok haszna tagadhatatlan. Fő hasznok kétségkívül az, hogy a növendékeknek az erkölcsi kérdések iránt való érdeklődését gyarapítják.

kellene térnie erkölcsi kérdések fejtegetésére.¹ Alkalmat adnak erre a tanítás anyaga s a növendékek életében előforduló esetek. Ha kis gyermekek között fejtegetünk erkölcsi kérdéseket, akkor célszerű valamely meséből vagy elbeszélésből kiindulnunk.

Az ily fejtegetések alkalmasok arra, hogy az iskola s az élet között kapcsolatot teremtsenek, az eszményt a mindennapi élethez közelítsék; és hogy megakadályozzák a vallás- és az élet-, az ismeretek- és a lelkiismeret-, a gondolkodás- és a jellem-, a munka- s a szeretetnek egymástól való elszakadását.

A ki az iskolai rend és az iskolai élet kicsiny és csak látszólag külső kérdéseit az imént említett szempontokból, vagyis „a lélek üdvössége” szempontjából tekinti, s növendégeit reá tudja venni, hogy ők is ebből a szempontból tekintsék: annak iskolai munkája nem jár ingerültséggel és kinnal, annak nem kell növendégei nyakassága ellen küzdenie, s annak itt a földön legnagyobb jutalma növendégeinek igaz hálája. Nem azokra a tanítóinkra gondolunk vissza legszívesebben, a kik csak ismereteinket gyarapították, vagy a kik elnézték hibáinkat, hanem azokra, a kik szigorúsággal párosult jóakarattal, azaz lelkünk javára váló módon neveltek bennünket. Godard,² a középkori nevelő, tanítása közben a lelki üdvösségről mindig szólt egy-néhány szót, melyeket az „üdvösség szavai”-nak³ hitt. Az üdvösség szavai az iskolában voltaképen azok, melyekből megtanulja az ifjúság, hogy az iskola csekély dolgainak híven való végzésével miképen érheti el földi s mennyei boldogságát, és hogy elhanyagolásukkal miképen vesztheti el.

¹ Példának okáért: „A nagyravágyás kárt tesz a jellemben.” — „Hogyan segítünk igazán barátainkon?” — „Miképen bánjunk az idegesekkel?” — „Ki a gentleman?” — „Egy és más a jó modorról.” Egy svájci tanító arról értesítette a szerzőt, hogy egy fiú, a kit dohányzás miatt följelentettek, mikor kérdőre vonta, így védekezett: „Csak egyszer tettem.” Erre az a tanító ezeket a szavakat: „Csak egyszer”, nagy betűkkel felírta a táblára, s a tanulókkal beszélgetett róluk. Meglepte őt a tanulóknak e dolog iránt való nagy érdeklődése. Azután még többször beszélgetett tanítványaival erkölcsi kérdésekről, a mivel annyira megnyerte bizalmokat, hogy, a fegyvelem fentartása végett, testi büntetésekre többé szüksége nincs.

² T. i. Szent-Godard, francziául így írják nevét; latinul így: Godardus, Gildardus, Gildaredus. Rouen-i püspök volt. Az 511-ben tartott első orléans-i zsinaton jelen volt. A legenda szerint Szent-Medard noyon-i püspök ikertestvére. Mindkettőnek ünnepe június 8-án van. (A ford. jegyz.)

³ V. ö. Ján. 6, 69. (a Vulg. szer.) A prot. szentírás-fordításokban: Ján. 6, 68. (A ford. jegyz.)

A fegyelmezésnek fennebb ajánlott módszerei már csak azért is sürgősen szükségesek, mert, a műveltségnek mindinkább való terjedésénél fogva, a társadalom valamennyi rétegében és — természetesen — az iskolában is mindinkább terjed a rend fentartásának erőszakos és kényszerítő módjaitól való idegenkedés.¹ Azonban, sajnos, korunkban egyáltalában mindenféle fegyelemtől való idegenkedés is észlelhető a társadalomban és az iskolában egyaránt. Az iskolában nem élnek „külső” kényszerítő eszközökkel, de nem élnek „belső” kényszerítő eszközökkel sem. El akarják vetni az engedelmességet és az önuralmat követelő, s ennél fogva a jellemet valamennyire mégis nevelő régi rendszert: de nem tudják, hogy mit tegyenek helyébe.

Ezért az iskolai fegyelmezés átalakításának hívei a régi fegyelmező eszközöknek ne csak helytelenségét és elégtelenségét mutassák ki, s elvetését sürgessék, hanem arra törekedjenek, hogy azokat az eszközöket újakkal és hathatósabbakkal pótolják.² *Belső*, azaz lelki eszközökre van szükség, hogy segítségükkel az igazi *önfegyelmezés* lehetőségessé válják. *Az önfegyelmezésre való nevelés* a fegyelmezésnek egyetlen helyes módja. Szóltunk már róla a fennebbiekben, és szólunk még róla az alábbiakban. A tanítónak szövetséget kell kötnie a gyermek lelkével, hogy a gyermek érzékisége ellen foganatosán küzdhessen. Kant neveléstanának is ez a vezérlő gondolata, annak a nemzetünk lelke szerint való neveléstanak, melynek egyéb gondolatai is útmutatóink lehetnek a nevelésben még ma is, és megóvhatnak bennünket a mai amerikai szabadsághirdető neveléstudomány szertelenségeitől és tévedéseitől.

¹ A lipcsei tanító-egyesület, 1906 nyarán, több órai vita után, egyhangúlag elhatározta, hogy az iskolában való testi büntetés megszüntetése szükséges.

² A szerzővel sok nagy tapasztalatú gyakorlati nevelő (kivált nevelőintézeti nevelő) közölte azt a nézetét, hogy a régi iskolai fegyelmezés főképen azért vált elégtelenné, sőt hasznavehetetlenné, mert az idők változtával *az ifjúság lelki mivolta is változott*, vagyis a mai ifjú nemzedék sokban különbözik a hajdani ifjú nemzedékektől. Minthogy ma, a műveltség nagy elterjedésénél fogva, a társadalom valamennyi osztályában megvan az önállóságra való nagy vágyakozás és az érzékeny becsületérzés: megvan, természetesen, az ifjúságban is. Ez az oka, hogy az erőszakos fegyelmezéssel ma már nem érhetni célzt. Az ifjúságnak önállóságra való vágyakozását és becsületérzését — mint a hogy fennebb már említettük — nem elfojtanunk, hanem — a fegyelmezés eszközeül — felhasználnunk kell. Azért helyesen teszszük, ha — okkal-móddal — az amerikai iskolák fegyelmező rendszerével élünk.

Az iskolai fegyelem átalakítása.

1. Amerikai módszerek és kísérletek.

A becsületérzés felhasználása a nevelésben. Az előbbi fejezetekben is a fegyelem átalakításáról szólottunk. Azonban jobbra csak általános elveket állítottunk fel és fejtegettünk bennök; a példákat is csak azoknak az elveknek megvilágítására hoztuk fel. A következőkben számos gyakorlati tanácsot adunk, és levonjuk azoknak a fegyelem átalakításáról szóló elveknek gyakorlati következményeit.

Először is egynéhány amerikai módszert mutatunk be, melyek noha van bennök némi szertelenség, mégis tanulságosak. Az amerikai iskolák fegyelmező módja — mint a hogy már említettük — *democraticus* szellemű. A tanulóknak nem kényszerítésével, hanem segítségével akar fegyelmet teremteni. Az iskola szabad polgárnak tekinti a tanulót, a ki szintén annak tekinti magát. Az iskola a tanuló „*self-respect*”-jét, azaz önbecsülését kíméli, s becsületérzését a fegyelmezés fő eszközéül használja fel.

A fegyelmezésnek ez az új módja abban a hangban is nyilvánul, melyen az amerikai tanítók tanítványaikkal beszélnek. Soha egyetlen szót sem ejtenek ki, a mely tanítványaik becsületét sérti, s nem parancsolgatnak nekik gorombán. Akképen bánnak tanítványaikkal, a miképen a „gentleman” bánik az emberekkel. Ez, természetesen, tetszik tanítványaiknak.

New-York munkáslakásainak egyik népiskolájában egy ízben egy fiúosztály tanítónőjétől megkérdeztem, hogy voltaképpen miféle fegyelmező eszközei vannak? Ezt felelte: A „*public opinion*”¹ egyetlen fegyelmező eszközöm. Osztálya közvéleményé-

¹T. i.: a közvélemény. Már szólott róla a szerző fennebb. L. a 71. 1. (A ford. jegyz.)

nek segítségével tartotta fenn a fegyelmet. Ezt a közvéleményt ő maga teremtette azzal, hogy nemesen bánt a fiúkkal; és hogy arra törekedett, hogy osztályában a jórahalók legyenek többségben, a kiknek segítségével a rakoncátlan kisebbséget féken tartotta. Csakugyan, a rend fentartásának, kivált népes osztályokban, ez az egyetlen helyes módja. Ha nem így tesz a tanító, ha nem „*gentlemanlike*”, azaz nem nemesen viselkedik tanítványai iránt, ne csodálja, ha osztályában a jórahalók is daczoságra s szófogadatlanúságra vetemednek, és a rakoncátlanok uralma alá kerülnek.¹

Az amerikai iskolák nemcsak kímélik, hanem gyarapítják a „*self-respect*”-et, vagyis a tanulók önbecsülését, és a nevelésben felhasználják, azaz segítségével akarnak hazájuknak szabad polgárokat nevelni. Ez az egyik oka, hogy csaknem valamennyi amerikai nevelő rosálja a testi büntetéseket, és azt vallja, hogy megszüntetésök nem nehezíti, hanem könnyíti a fegyelmezésnek és a fegyelem fentartásának munkáját, mert a testi büntetések sok oly erkölcsi érzést tompítanak el, melyek az igazi fegyelem teremtésének hathatós segítőeszközei. *Baernreither* említi munkájában,² hogy egy javítóintézet igazgatója így nyilatkozott: „Azóta, hogy a testi büntetéseket megszüntettük, intézetünkben sokkal jobb a fegyelem.”

Mark Tamás, könyvében,³ ezt a nevezetes esetet említi: Az iskolai felügyelő oly iskolába jön, a melyben a vesszőzés járja, s melynek falai mégis éktelenül telefirkálvák, és melyben a zabolátlanságnak sokféle jele látható. Az igazgatónak megemlíti, hogy az egyik szomszédos iskolában nem vesszőznek, és mégis nagy a fegyelem benne. Az igazgató ezt feleli: „Csak-

¹ Egy worcester-i iskolaigazgató írja: „Ha valamely tanítónő csak három hónapig a gyermekeket — a reájok mintegy csak kívülről ható fegyelmezés helyett — segítségükkel, vagyis önmagokkal fegyelmezi: teljesen czélt ér. Szoktassuk arra a gyermekeket, hogy a fegyelem fentartásához való hozzájárulásukat becsületbeli kötelességüknek tekintsék. Az osztályban ekképen keletkezett „public feeling,” azaz közérzet, az osztályban levő egynéhány kópét elnémítja. Sohasem volt oly osztálylyal dolgom, a melynek háromnegyedét nem tudtam volna meghódítani magamnak”.

Jó eszköz, alkalomadtán, az is, ha a rendetlenkedőt vagy a rend ellen lázítót lakásunkra rendeljük, vagy sétára hívjuk, és ott tudtára adjuk, hogy ezt azért tettük, mert nem akartuk az osztály színe előtt megdorgálni. Ilyesmiért háládatos szokott lenni irántunk a gyermek.

² „Jugendfürsorge in den Vereinigten Staaten.”

³ „Moral education in american schools.”

hogy ott más tanulók vannak, ott nincs szükség reá de ezek a kamaszok ...” Az iskolai felügyelő a vesszőző igazgatót egy esztendőre az említett szomszédos iskolába helyezi át, és ennek igazgatóját a vesszőző igazgató iskolájába. A példás iskola, egy esztendő alatt, csaknem teljesen olyanná vált, mint a milyen a vesszőző igazgató iskolája volt; a rossz iskola pedig, egy-néhány hét alatt, csaknem teljesen megjavult.

Az amerikai iskolákban a tanítók democraticusan, gyakorta valóságos tanácskozásokat folytatnak növendékeikkel,¹ hogy megismerjék növendékeiknek egyik vagy másik iskolai büntetésről való nézeteit, és hogy becsületérzésüket és igazságérzetüket nem sértő módon büntethessék őket. Valamint a nép érületével ellenkező igazságszolgáltatás fogatlan: úgy a gyermekek erkölcsi érzéseivel ellenkező iskolai fegyelmezés is az. Korántsem azt akarjuk, hogy a tanító a gyermekek nézeteit mindenestől *elfogadja*, hanem csak azt, hogy megismerje, tisztelje s — ha kell — helyesbítse.

Azok a tanítók vagy tanítónők, a kiknek vásott gyermekekkel van dolguk, és a kik észreveszik, hogy fegyelmező módjuk miatt némely szülő a maga s más gyermekét ellenök lázítja, a mi, kivált falun, gyakorta megesik, jól teszik, ha ezt a tételt adják fel osztályuknak írásbeli dolgozatul: „Hogyan kormányoznék, ha én lennék a tanító vagy a tanítónő?” Azt tapasztalják majd, hogy a gyermekek, csaknem kivétel nélkül, helyeslik a szigorúságot: írásbelileg pártjára kelnek, és alávetik magukat annak, a mi ellen csak személyök megvédése miatt küzdenek. Azután a tanítók vagy a tanítónők a tanulókkal írásbeli feleleteikről beszélgessenek még, oly formán, hogy a mi bennök jó, helyeseljék, a mi meg nem jó, helyesbítsék, de ne erőszakolják rájuk a maguk nézeteit, hanem adjanak alkalmat nekik, kivált az érettebbeknek és a komolyabbaknak, hogy a magukéit adják elő s — ha szükséges — az éretlenebbeket és kevésbbé komolyakat megczáfolják. Csak az ily módon nevelt ifjából válhatnak szabad polgárok, a kik kellőképen tudnak részt venni hazájok kormányzásában.

A tanulók önkormányzata. Kísérletek. Sok amerikai iskolában az iskolai törvényeknek alkotásában és a büntetéseknek a vétőkre való mérésében a tanulók is részt vesznek; mert az

¹ V. ö. *Monroe*, Die Entwicklung des sozialen Bewusstseins der Kinder. Megj. Berlinben.

amerikai iskolák azt akarják, hogy az iskolában valóságos „self-government”, azaz önkormányzat legyen, mely a növendékeket idejekorán gyakorolja azokban az erényekben, melyek nélkül nincs szabad állam.

Hogy az amerikai iskolák miképpen akarják növendékeiket arra nevelni, hogy önmagukat kormányozzák, azt — egyebek közt — a következő kísérletből is láthatni, melyet a növendékeknek maguknak kellett leírniok.¹ A növendékek e leírása, egy kevéssé megrövidítve, így szól:

„Tanítónk a kormányformákról beszélgetett velünk. Négy kormányforma van: az anarchia,² a despotismus, a patriarchális kormányzás és az önkormányzás.³ Megkérdezett bennünket, hogy melyik tetszik nekünk közülök leginkább. Mindannyian azt feleltük, hogy az önkormányzás. Ha ezt választjuk, gondoltuk magunkban, akkor tehetünk, a mit akarunk.

Eleinte rend volt. Azonban nemsokára kezdtük nem tisztelni egymásnak jogait, és igen közeledtünk az anarchiához. A tanító figyelmeztetett bennünket, hogy a szabadsággal való visszaélést a szabadság elvesztése s valamely kényúr felbukkánya szokta követni. Szavainak azonban nem volt foganatjuk. Közeledett a vég.

Egyszer délután, mikor a tanító nem volt az osztályban, nagy lármát csaptunk. Az igazgató megjelent az osztályban és ezt kérdezte: „így kormányozzátok önmagátokat?” Azután tanítónk lépett be az osztályba, s szótlánul végig nézett rajtunk és szótlánul haza eresztett bennünket. Másnap reggel osztályunk tábláján ezt a hirdetést olvastuk: Azokat az embereket, a kik szabadságukkal visszaélnék, a törvény megtartására kényszeríteni kell. Az osztály több ízben megmutatta, hogy önmagának

¹ Megj. az „Elementary school teacher” 1902. évf. decemberi szám.

² T. i. a fejtelenség, vagyis semmiféle kormányzás. — Ez is kormányforma? (A ford. jegyz.)

³ Montesquieu azt mondja, hogy három kormányforma van: a köztársasági, az alkotmányos királysági s az önkényes (despoticusK Esprit des lois. II. k 1. f. — V. ö. Waga István: Az országtudomány fejlődésének története, megj. a Tudománytár (új foly.) II. k.-ben. (Jól fejtegeti Plato, Aristoteles, Polybius és Cicerónak erről a kérdéstről szóló nézeteit). — Tocqueville: De la démocratie en Amérique. Magyarra Fábíán Gábor ford. — Guizot, Passy, Laveleye (munkáját Tóth Lőrincz magy. ford. »Kormányformák az újkori társadalmakban” címmel, kiadta a M. T. Akad.) Kautz, Concha s Medveczky (Társadalmi elméletek és eszmények, kiadta a M. T. Akad.) államtudományi munkáit. (A ford. jegyz.)

kormányzására alkalmatlan; azért tehát ezennel a törvény uralma alá rendeljük. Mihez tartás végett le kell írnotok magatoknak a következő intézkedéseket:

Nem bíznak többé bennetek; mindazt, a mit az iskolában tesztek, a tanító felügyelete és vezetése alatt kell tennetek. Valamennyi tanítási óra után helyeteken maradtok, míg a tanítók valamelyike értetek nem jön, hogy valamely más tanításterembe kísérjen stb. Csakugyan, az iskola épületében mindenüvé úgy kísérték bennünket, mint a rabokat.

Egynéhány nap múlva azok, a kiknek magukviselete javult, felszabadultak, és nevék „a szabadok lajstromába” került, melynek elején — egyebek közt — ezek a szavak foglaltattak: A „szabad” növendékek szabadságban és nem a törvény uralma alatt élnek, vagyis önként követik azokat a szabályokat, melyeket ők maguk készítettek és helyeselnek. Bíznak bennök. Nem őrzik őket. Tanítóikat barátjaiknak, és nem rendőröknek tekintik.

Az illendőségnek azokhoz a szabályaihoz kell magukat tartaniok, melyeket „lady”-k és „gentlemannek mindenütt követnek.

Ezen kívül oly „alkotmány” kormányozza őket, melynek intézkedéseit ők maguk vitatják és állapítják meg.

Mínt hogy csakhamar valamennyien átláttuk, hogy jó volt a szabadság, melyet elvesztettünk, mindegyikünk arra törekedett, hogy — jó viselkedése jutalmául — a „szabadok” közé kerüljön, és nemsokára, csakugyan, mindnyájan szabadokká lettünk.

Ez a kísérlet meggyőzött bennünket a felől, hogy csak az önkormányzás a szabadság, és a felől is, hogy önuralom, becsület-érzés és őszinteség nélkül szabadság nincs.”

Azonban a „*self-government*” gondolata az úgynevezett „*school-city-system*”-ben valósul meg leginkább. Ez a rendszer abban áll, hogy az iskolát holmi kis democraticus községgé vagy állammá alakítja át, mely rendes gyűléseken önmagának alkot törvényeket és képviselőket választ magának, a kik — bírakul, egészségi felügyelőkül, pénztármokokul stb. — vigyáznak, hogy a törvényeket mindenki megtartsa; mindez, természetesen, a tanítók főfelügyelete alatt esik meg, a kik a törvényalkotásnak és a „*democraticus*” állam intézményeinek mivoltával idejekorán megismertetik a növendékeket. Az „iskola-város” e rendszere Észak-Amerika egynéhány nagy városa külvárosainak és munkáslakásainak népiskoláiban keletkezett és tökéletesedett, mely iskoláknak annyira elvadult erkölcsű növendékei voltak, hogy

a tanítás órái között való szünetekben, az iskola udvarán, rendőröknek kellett reájok vigyázniok, hogy egymásban kárt ne tegyenek. Azonban nemcsak ilyen, hanem más iskolákban is jó hatásúnak bizonyult e rendszer, melynek hívei mind inkább szaporodnak, még pedig nem csupán Amerikában, hanem Angolországban is. Nemrég Skótországban *társaság alakult az iskolai fegyelmezés átalakítására*, mely alakulásakor egyenesen kimondta, hogy az „iskola-város” rendszerét Angolországban meghonosítja. E rendszer amerikai pártfogói közzétették jeles tanítók- és iskolai igazgatóknak a szóban forgó rendszer fegyelmező s jellemnevelő hatását magasztaló nyilatkozatait,¹ melyekből kitűnik, hogy cubai s indiai iskolákban is nagy sikerrel alkalmazták ezt a rendszert. Az indiai iskolákban a gyermekeknek könyv nélkül kellett megtanulniuk az amerikai Egyesült-Államok alkotmányát,⁵ most — ennek a rendszernek iskoláikba való behozatala óta — értik is. A fennebb említett nyilatkozatok közül kettőt, kivonatban, itt közlünk.

Ez az egyik:

„ . . . Igen örvendek, hogy az „iskola-város” rendszerét osztályomban, mely 7-10 esztendő s gyermekekből áll, alkalmaztam. Egyáltalában nem foszt meg tekintélyemtől, hanem nagy segítségemre van a lelkiismeretességre s a jellemességre való nevelésben ... Ez az új rendszer — egyebek közt — fejleszti a gyermek megfigyelő tehetségét, és arra szoktatja, hogy az igazságosság és igazságtalanság között kellőképen különbséget tegyen ...”

Ez meg a másik:

„ . . . Voltaképen mi a fegyelemben és a fegyelmezésben való haladás? Az, ha a gyermek, mikor engedelmeskedik, *jellembeli erőt* fejt ki, vagyis ha akarását önként aláveti lelkiismeretének ... Ha a gyermek, a „*self-government*” segítségével, lassankint megtanul önmagának parancsolni, akkor megtanulja teljes élete számára azt a nehéz „leczkét”, mely valamennyi egyéb leczkénél többet ér . . . *

Egy amerikai iskola igazgatója helyesen mondja: „Valamennyi iskolának nemcsak a kormányformák mivoltával kellene megismertetnie növendékeit, hanem arra is meg kellene tanítania

¹ „The school-city, a new system of moral and civic training” című, Washington-ben megjelent munkában.

² Magyarul olvasható Tocqueville (a 154. lap 3. jegyzetében) említett munkájának (u. o.) említett magyar fordításában. (A ford. jegyz.)

őket, hogy a polgárnak miképen kell élnie jogaival és miképen kell teljesítenie kötelességeit — főképen azért, mert a fogékony és romlatlan lelkű ifjúság eszményeket alkot és eszményképeket választ magának, melyektől, rendszerint, élte végéig el nem válik.” íme, egyik célja a „school-city”-nek. Gill, a kit a szóbanforgó rendszer voltaképeni szerzőjének tartanak, a ki azelőtt szerencsés kereskedő volt, és a ki azután minden idejét és erejét e rendszer terjesztésének szentelte, azt mondja, hogy a „school-city” az amerikai *democratia politikai „apathia”-jának és „corruptio”-jának megszüntetésére a fő eszköz*. Az iskoláknak monarchiái s czári módon való kormányzása — szerinte — egyik fő oka annak, hogy még az úgynevezett műveltek is a politikai nevelésnek, de kivált a politikai felelősségérzetnek, úgyszólván, teljesen híjával vannak. Míg a tanító, kényúri módon, egymaga uralkodik osztályában, addig a növendékek teljesen közönyösek társaik törvényszegései iránt; de ha engedjük, hogy magának az osztálynak is része legyen a rend fentartásában, akkor felkeltjük benne a rend iránt való érdeklődést. Teljesen hiábavaló, ha a növendékeknek a felelősségérzetről csak *beszélünk; gyakorlati módon kell őket reá szoktatnunk*. Jól mondja Gill, hogy a „kényúri rendszer”, a mely vak engedelmességet követel, főképen azért helytelen, mert a *külső* meghódolással beéri:

„Gyermekeink napról-napra hallják a szabadság nagy szavait, mégis arra szoktatják őket, hogy *úgy* gondolkodjanak és *úgy* cselekedjenek, mintha valami zsarnok alattvalói lennének. Ez az oka, hogy *csaknem valamennyi iskolában vannak lappangó lázadók*. A csupán *külső* meghódolást követelő fegyelmező rendszer jellemrontó hatása akkora, hogy csak kevesen tudnak az életben alóla teljesen szabadulni.”

Hasonló módon nyilatkozik a mai iskola fegyelmező rendszeréről a Harvard-egyetem elnöke.¹ Ő is azt vallja, hogy csak akkor tudjuk igazán, mi a fegyelem és a rend; és hogy csak akkor válhatunk igazán fegyelmezettekké s rendesekké: ha magunk fegyelmezzük és szoktatjuk rendre magunkat.

Erre a célra való az amerikaiaknak „iskola-város” nevű s fennebb ismertetett rendszere, mely — tagadhatatlanul — *a társadalom nevelésére való* merész és nagy vállalkozás.

¹ V. ö. „The Gill-system.” New-York, 1901. („The patriotic league” publ.)

Mondják, hogy néhol visszaéltek vele, pl. akadt gyermek, a ki, hogy tisztségre jusson, szavazatokat vásárolt (csak a felnőttektől tanulhatta, hisz' a példa ragadós!), és fordult elő egyéb visszaélés is. Mindezen azonban nem csodálkozhatni, mert az intézmény még új, és nem is mindig avatott nevelők alkalmazzák. Valóban, a mai iskolába, melynek — úgyszólván — csupán csak az értelem fejlesztésére van gondja, egykönnyen nem illeszthető be; de, ha befogadására, a kellő erkölcsi előkészületeket megteszi s tud vele bánni, akkor oly nevelési eszközre tett szert, melylyel növendékeinek lelki tökéletesedését nagyban előmozdíthatja.

Elmondjuk rövideden a következőkben, hogy voltaképen milyen is az iskolában, például az ohio-i Toledóban levő Lagrange-féle iskolában, a fennebb ismertetett „iskola-város.”

Az iskolát városnak, osztályait kerületeknek tekintik. A növendékek, a legalsó osztályba járók kivételével, választók. Csak a két legfelső osztály növendékei választhatók tisztségekre. A polgármester (the major) a legfelső osztály növendékei közül választható csak. Évenként kétszer van választás; a megválasztottak öt hóig viselik tisztségöket.

A választás előtt egy héttel előkészítő gyűlés (nominating convention) van, melyet maguk a növendékek vezetnek, a kiket a tanítók megtanítottak arra, miképen kell a szabad állam szabad polgárainak gyűléseit vezetni.

Azok a kis beszédek, melyeket ilyenkor a növendékek jelöltjeik ajánlása végett mondanak, többnyire igen sikerültek. Olykor a jelölteknek volt tanítóit kéri fel, hogy róluk véleményt mondjanak. Ezeket a véleményeket azon az említett előkészítő gyűlésen felolvassák, és nagy érdeklődéssel hallgatják meg. Az a hatásuk, hogy sok növendék viselete megjavul. Egy pajkos fiú, egy ily gyűlés után, teljesen megjavult, mert a „Lagrange-city”-ben „polgármester” szeretett volna lenni.¹

Meg kell tartaniok ezt a szabályt: „Mindenfélekép magasztalhatod jelöltedet, de semmi rosztat sem szabad mondanod ellenjelöltjéről.” Bár ez lenne a felnőtteknek jelszava a választások idején!

A választás az iskola nagytermében van, melyet ez alka-

¹ Az ily „megtérések” más iskolákban is, melyekben az „iskolai-város” rendszerét meghonosították, igen gyakoriak. Előfordult az is, hogy a növendékek jó viseletű, de tisztátalan és pontatlan társukat választották egészségügyi felügyelővé, hogy ekképen tisztaságra s pontosságra szoktassák.

lomra maguk a növendékek díszítenek fel. A választásba a tanítók nem elegendnek bele.

A tisztségekre megválasztottak egynéhány szóval bemutatják magukat a „népnek.” Már leányt is választottak az „iskolai-város” polgármesterévé. A polgármester az első tisztviselő, az egészségügyi felügyelő a második, a pénztárnok a harmadik és a titkár a negyedik. Az egészségügyi felügyelő két segédet választ magának. Mindezeket a „tisztviselőket” az iskola igazgatója megtanítja arra, hogyan kell democraticus szellemben teljesíteniök kötelességeiket, és gyakran tanácskozik velök az iskola helyiségei tisztántartásának módjairól és az iskola fegyelmi ügyeiről. Olykor megbízza őket, hogy szüntessenek meg némely oly bajokat, melyeket fegyelmi úton kellene megszüntetnie, s mégis szüntetik, mert becsületbeli kötelességöknek tartják. Az iskola igazgatójának indítványokat is terjeszthetnek elő, kivált egészségügyi kérdésekre nézve. Ezeknek a tisztviselőknél tilos rendőrök módjára viselkedniök; jó példájukkal, pajtási figyelmeztetéssel és rábeszéléssel kell hatniök társaikra. Havonkint egyszer a „polgárok” nagygyűlésre jönnek össze, melyen a tisztviselők viselkedését megbírálhatják; ezt a gyűlést a tisztviselők vezetik és felolvassák kis jelentéseiket. Az egyik ilyen gyűlésen az egészségügyi felügyelő, például, ezt a jelentést olvasta fel: „A hetedik kerület, noha. többször figyelmeztettem, hogy legyen gondja a tisztaságra, a város legtisztátalanabb kerülete ma is.” Az egyik „polgár” pedig ugyanazon a gyűlésen az egészségügyi felügyelőre panaszkodott, a ki azzal fenyegette, hogy összetöri csontját, ha tisztában nem tartja a padban való helyét. A nagyon is buzgó egészségügyi felügyelőnek azután megmagyarázták, hogy olyasmivel nem való fenyegetődni senkinek, annak meg épen nem, a kinek az a hivatása, hogy társai egészségére ügyeljen, és hogy általában az iskolában a gorombáskodásnak helye nincs.

A „polgármester”, természetesen, a főfelügyelő, a ki — például — megbíz tanulókat azzal, hogy vigyázzanak arra, hogy a tanulók, mielőtt az iskola termébe lépnek, cipőjüket, ha szükséges, megtisztítsák stb. A „polgármester” dolga az is, hogy az egymással pörlekedőket megbékítse.

A titkár írja a gyűlések jegyzőkönyveit.

A pénztárnok őrzi az „iskola-város” pénztárát, melynek pénzét iskolai ünnepek, iskolai kirándulások stb. költségeire fordítják; virágot is vesznek rajta beteg tanulóknak, a kiknek azután küldöttség adja át.

A Lagrange-féle iskolának helyes intézkedése az is, hogy minden osztálynak két osztálykönyvtárnoka van, a kik, természetesen, az osztály növendékei s a kiknek kötelességök arra vigyázni, hogy a tanulók a tanuláshoz szükséges eszközöket, könyveket stb., melyeket a tanulók az iskolától ingyen kapnak, ne rongálják, hanem jó karban tartsák. Az iskola ezeknek a könyvtárnokoknak szerszámokat, enyvet stb. ad, hogy — ha szükség van reá — javítsák a könyvek kötését, vagy újra bekössék a könyveket. Így szokja meg a gyermek idejekorán, hogy a „public property”-vel, azaz a közvagyonnal lelkiismeretesen kell bánni.

Mindezeknek a tisztviselőknek a többi növendék előtt nagy tekintélyök van; és a közvélemény nem tűri, hogy valaki intézkedéseiknek ellenszegüljön. Vannak az európai iskolákban is „felvigyázók”, vagy „vigyázók”, csakhogy ezeket a tanító nevezi ki, s rendőri szerepök van, és azért szüntelen harcolnak társaikkal. Az „iskola-város” rendszerének épen az a fő jó tulajdonsága, hogy a növendékek közt közvéleményt teremt, mely abban áll, hogy a növendékek *becsületbeli kötelességöknek tartják, hogy a tanítót a fegyelmezésnek és a rend fentartásának munkájában támogassák.*

A Lagrange-féle iskola valamennyi tanítója azt vallja, hogy a szóbanforgó rendszer a fegyelmezésnek és a fegyelem fentartásának munkáját igen megkönnyíti; mert — mint a hogy ők mondják — a „reverence for law and order”-t, azaz a törvény és a rend iránt való tiszteletet fölötté előmozdítja. Az említett iskolát jelenleg igazgató tanítónő, egyik jelentésében, egyebek közt, ezt mondja: „A nyilvános iskola eddig — úgyszólván — a gyermek értelmének és testének nevelésével foglalkozott csak, nagy ideje, hogy gondja legyen erkölcsi nevelésére is”. E jelentése végén Moxom Tamás lelkésznek ezeket a szavait idézi: „Meggyőződése, hogy a kelletténél többet követelő tanításterveket szűkebb korlátok közé kell szorítanunk, azért, hogy reáérjünk az ifjúság jellemének nevelésére. A tanulással fejlesztett értelem, ha nem párosul vele érzékeny lelkiismeret, Mephistokat nevel csak”.

Gill azt ajánlja, hogy a sok osztályú iskolák osztályaiból „iskolai-városokat” kell alkotni, s ezekből „school-state”-t, azaz „iskolai-államot”. Vannak is már Amerikában ilyen „iskolai-államok”. Némelyiknek szervezete igen bonyolult; van, például, több törvényszéke különféle fegyelmi ügyek elintézésére. Egyik-

nek és másíknak alkotmánya nyomtatásban is megvan. Az „iskolai-államnak” van törvényhozógyűlése, melybe mindegyik „iskolai-város” két képviselőt — egy fiút meg egy leányt — küld. Ennek a törvényhozó-gyűlésnek, megalakulása után, első dolga, hogy fegyelmi szabályokat alkosson.¹ A tanítóknak pedig arra kell vigyázniok, hogy e gyűlés ne alkosson nagyon is sok és nagyon is szigorú szabályt. A vétségei elkövetőkre a törvényszék mér büntetést. A törvényszék megidézheti a vétkezt, a ki meg is jelenik; mert tudja, hogy ha nem tenné, polgárjogától fosztaná meg. A büntetések — melyek a tanítók jóváhagyása nélkül végre nem hajthatók — effélék: darab időre kizárják a vétkezt játékokból, az óráközökben nem szabad az osztály termét elhagynia, senkinek sem szabad vele beszélnie (ezt a büntetést, mely egy hétig tartott, azért rótták egy ízben az egyik tanulóra, mert szemérmert sértő szavakat mondott), költeményeket kell könyv nélkül tanulnia stb. A tanítók valamennyien azt állítják, hogy e törvényszékek gyűlései, melyek mindig kellő rendben folynak le, igen jó alkalmak a tanulók igazságérzetének fejlesztésére.

Kis gyermekek is hamar megtanulják a szóbanforgó rendszerrel járó formaságokat, pl. a gyűlésezések módját. A tanítóknak, természetesen, ezekkel meg kell ismertetnie őket. Azután — alkotmányos fejedelemlént² — uralkodik, de nem kormányoz,³ azaz nem ő maga intézi a fegyelemnek valamennyi aprólékos dolgát.⁴ A kik a fennebb ismertetett rendszer szerint szervezett iskolákban megfordultak, csodálkoztak, például, azon, hogy az

¹ A közönség is gyakran fordul kérelemmel ehhez a gyűléshez. Kéri, például, hogy tiltsa meg a tanulóknak a város nyilvános könyvtára előtt való zajongást. Egy czukrász, egy ízben, meg azt kérte ettől a gyűléstől, hogy rendelje el, hogy a tanulók-ne álldogáljanak folyton-folyvást kirakata előtt, és ne nézzék a boltjában evőket. Volt is mindig foganatja a gyűlés intézkedéseinek.

² A szerző azt mondja: „mint az angol király”. Van más alkotmányos fejedelem is. (*A ford. jegyz.*)

³ Thiers szavai. Szó szerint: „Le roi règne, et ne gouverne pas”. V. ö. Szalay: Államférfiak és szónokok könyve. II. k. 130. 1., az I. kiad. szer. és Büchmann, Geflügelte Worte, 375. 1. a 17. kiad. szer. (*A ford. jegyz.*)

⁴ Bristol brooklyn-i iskolai igazgató — „Mi a tanító?” című értekezésében — helyesen mondja, hogy nem az a tanító rendeltetése, hogy nagy hangon parancsolgasson a gyermekeknek, a jó erkölcsök gyakorlására kényszerítse s ismeretekkel tömje őket, hanem az, hogy vezető erő legyen, mely a gyermekek szunnyadó lelki erőit felkelti, működésre bírja, gyarapítja, nemesíti s egymással összehangzóvá teszi.

óráközökben nem láttak sehol őrzt álló tanítókat, és még sem vettek észre semmi rendetlenkedést. Jól mondja Gill, hogy *azokban az iskolákban, melyekben a régi fegyelmező rendszer szerint fegyelmeznek, olykor félórányi pihenő vagy szórakozási idő lerontja mindazt, a mit a tanító, növendékei lelkében, sok ideig és sok fáradsággal épített; és hogy a pajkos növendékek utánozzák és csúfolják távol levő tanítóikat, és gúny és neveltség tárgyává teszik fegyelmező módjukat:* ellenben az önkormányzás rendszere, vagyis az önfegyelmezés, nem ál, vagy látszólagos, hanem jellemet fejlesztő, vagyis igazi rendet teremt.

Az „iskola-város” rendszere Svájcban. Minthogy Svájcban mások a viszonyok, mint Amerikában, a fennebb ismertetett rendszert némi változással, azaz a svájci viszonyokhoz alkalmazva, hozták be egynehány iskolába. A rendszer, számos svájci tanító véleménye szerint, Svájcban is bevált.

Toggenburgból írja a szerzőnek egy tanító, hogy behozta iskolájába a szóban forgó rendszert, csak annyit változtatva rajta, hogy osztályát nem „iskolai-város”-nak, hanem „iskolai-község”-nek hívja, melynek első tisztviselője nem „polgármester”, hanem „bíró”, és hogy a „község” tisztviselőit megszorította egygyel, a „karmester”-rel; a kinek az a kötelessége, hogy társait az éneklésben gyakorolja, s hangot adjon, mielőtt énekelni kezdenek s vezesse éneküket. Teljesen meg van elégedve — mint a hogy a szerzőnek írja — a rendszer eredményével nemcsak ő, hanem tanfelügyelője is.

Ezt az amerikai rendszert — csekély változtatásokat téve rajta — egy negyven év óta működő svájci tanító is meghonosította iskolájában, és arról értesítette jelen munka szerzőjét, hogy az azzal elért jó eredmény valósággal meglepte.¹

¹ A következő három bekezdésben foglaltakat jelen munka „Függelékéből — melyet, minthogy a fennebbiekhez hasonló nyilatkozatokat tartalmaz az „iskolai-város” rendszerével kísérletező svájci tanítóktól, nem fordítottunk le — vettük és ide tettük, mert ide illenek.

Az eredetiben (295. l. a 10. kiad. szer.) annak a három bekezdésnek helyén levő észrevételek — melyek, tartalmuknál fogva, nem oda, hanem vagy az előbbi, az „iskola-város” rendszerének keletkezéséről szóló cikkek elejére, vagy ide, a jegyzetbe valók — így szólnak:

Az „iskolai-város” rendszeréhez némiképen hasonló Trotzenдорf (megh. 1556-ban) híres sziléziai tanítónak és nevelőnek az a rendszere, melynek szintén az volt célja, hogy az iskolai fegyelem fentartásában a tanulóknak is legyenek részök. Ő, a római köztársaság példájára, tanulóiból afféle kis köztársaságot alkotott, melynek tisztviselőit, a senatorokat,

Hepp zürichi tanító szintén elfogadta ezt a rendszert, és — «Demokratie und Schuldisziplin» című értekezésében¹ — elmondja róla véleményét.

Egy másik svájci tanító az ilanz-i elemi-iskolába s azután az ilanz-i reáliskolába vitte be, s nagy sikert ért el vele.

Aschliemann berni főtanító elsőbbben az elemi-iskola legalsó osztályában tett próbát e rendszerrel, azután a felsőbb osztályokban, és azt mondja², hogy az eredmény őt is, és tanítótársait is teljesen kielégítette.

Hz „iskolai-város” rendszere németországi s osztrák iskolákban. 1909 óta a Rajna vidékének számos gymnasiumában tettek kísérletet a szóbanforgó rendszerrel. A németek is tettek rajta holmi apró változtatásokat. E munka szerzőjéhez jeles német tanférfiaik intéztek leveleket, melyekben e rendszer kiválóságáról szólnak, és azt állítják, hogy sikere teljes.

A Rajna vidékének egyik tanférfia terjedelmes értekezésben³ mondja el nézeteit e rendszerről, melyet sikerrel alkalmazott iskolájában.

Siebourg, gymnasiumi igazgató München—Gladbachban, szintén a sajtóban nyilatkozik e rendszerről,⁴ melylyel iskolájában

censorokat stb., nem a tanulók választották, hanem ő maga nevezte ki, ő maga volt a dictator perpetuus. — Lásd: Just, Schulleben und Charakterbildung. Ostervieck, 1907.

Ez volt az első efféle rendszer. A második alkalmasint ennek példájára keletkezett. Szerzője Planta Márton, a jeles svájci nevelő (1727-1772). Ő is a római köztársaság példájára alakította át iskoláját, csakhogy magukkal a tanulókkal választotta a tisztviselőket. — Lásd: Wolf, Biographien zur Kulturgeschichte der Schweiz. II. Cyklus Zürich, 1854. 197.1.

(Nálunk először Salamon Ferencz ajánlott efféle rendszert: „A két legfelső osztály növendékei itélnének kölcsönösen egymás és valamennyi többi gymnasialis osztály főladottjai felett. A fölesküvés nélküli *esküütszék* tagjait esetről-esetre a fő felügyelettel az egész gymnasiumra nézve megbízott tanár nevezné ki. Csak három tagból állana az. Sokkal biztosabb így az iskolai igazságszolgáltatás . . . Tanúk kihallgatásának csak akkor volna helye, ha a vádlott a tényt kereken tagadná. Különbben a körülményekből s az előadottakból belátása szerint mondaná ki a „hibás”-t, vagy „nem hibás”-t. Erre egy, egyszerű eseteket magában foglaló kis fenytítő-codexből a gymnasium rectora, mint bíró, olvasná rá a büntetést a vádlottra, s az minden esetben végrehajthatnék minél előbb stb.” Közoktatásunk reformja, 186—189 1.) (A ford. jegyz.)

¹ Megj. a svájci „Paedagogische Zeitschrift” 1908. évf. 2. füzetében.

² A „Berni Schulblatt” 1910. évf. 26. és 27. számában.

³ Megj. a „Kölnische Zeitung” 1909. évf. 677. számában.

⁴ Lásd a „Gladbacher Zeitung” 1909. évf. 275. sz.

kísérletet tett. A kísérlettel ő is és a tanári testület is meg volt elégedve.

Prodingler, a pólai gymnasium igazgatója, érdekesen írja le¹ miképpen alkalmazta iskolájában, némi változtatásokkal, e rendszert, melynek jó hatását nem győzi magasztalni, s azt állítja, hogy az iskolájába járó német, olasz és szláv növendékeknek egymással való torzsalkodásait is sikerült megszüntetnie vele.²

Bécsben is tettek próbát e rendszerrel, a mely — mint a hogy Jarosch tanár írja³ — meggyőzte a tanférfiakat a felől, hogy e rendszer csakugyan életrevaló.

Iskolai igazságszolgáltatás és a tanulók önkormányzata. Azt a gondolatot, hogy a gyermekek maguk válaszsának bíróságot vétségeik megítélésére s megbüntetésére, az észak-amerikai *Juniors republic*” (t. i. ifjak köztársasága) nevű intézmény valósította meg először. Ezzel az intézménnyel a falvakban dívó gyümölcslopást akarták megszüntetni. Ez az intézmény fejlesztette a mai „school-city”-féle rendszert, melynek az államéhoz hasonló igazságszolgáltatási rendszere van már.

Az a rendszer, mely az iskolai igazságszolgáltatást nagyrészt a tanulókra bízva, tagadhatatlanul, korszerű s életrevaló. Ha helyesen alkalmazzák, nem is tehetni ellene kifogást. Hisz' iskolai igazságszolgáltatásunknak épen az a fő hiánya, hogy nincs szoros összeköttetésben az ifjúság igazságérzetével. Ez a fejletlen igazságérzet, bizonyára, nem lehet az iskolai igazságszolgáltatásnak egyetlen eszköze, de — ha kellőképpen fejlesztjük és irányítjuk — az iskolai igazságszolgáltatásban nagy segítségünkre lehet. A tanulók, ha részök van az iskolai igazságszolgáltatásban, becsületbeli köteleességeknek tartják, hogy tiszteljék az iskolai törvényeket és ne vétsenek ellenök. Ez is csak azt bizonyítja, hogy az alkotmányosság, ha olyan, a milyennek lennie kell, a törvényes tekintély és a törvények iránt való tiszteletet gyarapítja, míg az önkényuralom lerontja.

Tagadhatatlan, hogy a még ma is sok helyütt dívó önkényes iskolai igazságszolgáltatás, mely a társadalométól oly annyira

¹ „Was ich mit der Schulgemeinde will?“ című, Polában megj. munkácskájában.

² Szócs Géza, a lugosi főgymn. 1911-12-ik iskola-évi értesítőjében, lelkes hangon szól a nemzeti eszme kérdéséről az iskolai étellel való kapcsolatában, és a nemzetiségek gyűlölködésének okait elmésen fejtegeti.

³ Lásd: a „Mittheilungen der deutschen Mittelschullehrer-Vereine” IX. évf. 2. sz.

eltérő, magának tulajdoníthatja, ha mind jobban veszíti tekintélyét a mai ifjúság előtt. Azért mondotta nemrég egy német gymnasiumi igazgató,¹ hogy az iskolai igazságszolgáltatásnak — hogy fogantja legyen — nem szabad a társadalom nyilvános igazságszolgáltatásától igen eltérnie, hanem vele összehangzásban kell lennie. Jogállamban pártatlan bíró vagy törvényszék, a vádló s a védő meghallgatása után, mond ítéletet bűnügyekben; az iskolában is így kell ennek lennie. Csak a fennebb ismertetett és ajánlott „önkormányzás” rendszere valósíthatja meg az iskola s a társadalom igazságszolgáltatása között az összehangzást. Csak a tanulók soraiból alkotott „becsületbírótság” segítségével menekül majd meg az iskolai igazságszolgáltatás azoktól a lélektannal ellenkező hibáktól, melyeket eddig, mikor büntetett, oly gyakran elkövetett. A fennebb említett Prodingert,² az iskolájában felállított ifjúsági törvényszékről, egyebek közt, ezeket mondja:

„ . . . A tárgyalásokon a tanítók egyike is jelen van; arra kell vigyáznia, hogy semmi rendetlenség se forduljon azokon elő. A törvényszék tagjai: az ügyész, vagyis a vádló, és a tizenkét bíró. Ez utóbbiak közül négy-négy a három (német, olasz és szláv) nemzetiségből való. E tizenkét bíró közül pedig három (egy német, egy olasz és egy szláv) szintén törvényszéket alkot, mely a csekélyebb fontosságú ügyek intézésére való elsőfokú bíróság. Fontosabb ügyekben az előbb említett törvényszék ítélethez fellebbezhet, a ki úgy véli, hogy az elsőfokú bíróság nem igazságosan ítélt ügyében. A ki pedig a tizenkét tagú törvényszék ítéletével elégedetlen, az a tanító-testülethez fellebbezhet, mely a legfelsőbb bíróság. Mondanom sem kell, hogy a vádlott valamennyi törvényszéki tárgyaláson vagy önmaga védheti magát, vagy valamelyik társát kérheti fel védelmére stb”.

Ha ezeknek a törvényszékeknek eljárása — mondja ugyancsak Prodingert³ — egy kevésbé bonyodalmas és hosszadalmas is, de legalább megvan az a jó tulajdonságuk, hogy nem mondanak elhamarkodva ítéletet. A tanítók vigyáznak rá, hogy semmi igazságtalanságot se kövessenek el. Ennél fogva a tanulók e törvényszékek iránt nagy bizalommal viseltetnek. A tanítók tekintélyét korántsem csorbítja az, hogy hatalmokat e törvényszékekkel megosztják, sőt inkább gyarapítja. A növendékek oly

¹ Kemics, a „Zeitschrift für pädagogische Psychologie“ 10. évf. 4/5. füz.

² Id. m.

³ U. o.

iskolákban, melyekben ez a rendszer meg van honosítva, nemcsak előjáróiknak, hanem igaz barátaiknak tekintik tanítóikat.

Iskolája ifjúsági törvényszékének működéséről ezt írja Prodingér¹:

Buzgalommal látott munkához a törvényszék, és eleinte volt is munkája elég; mert gyakran megesett, hogy a növendékek a felügyelőknek nem engedelmeskedtek. Később — a rendszer jó hatásánál fogva — e miatt már nem igen volt panasz. Azonban egyéb bajok fordultak elő. Olyanok is, melyekre nézve a törvényszék kimondotta, hogy nem büntetéssel, hanem orvos segítségével szüntethetők meg, mert a beteg idegzetű vagy lelki gyermekkel másképen kell bánni, mint az egészséggel ... A törvényszék, ha büntetnie kellett, oly büntetéseket mért a vétőkre, melyeknek erkölcsöt javító hatásuk volt; például: valamely erkölcsi tanulságot magában foglaló mesét fordítottatott vagy valamely erkölcsi kérdéstről dolgozatot íratott velők, költeményeknek könyv nélkül való megtanulását adta fel nekik stb. Ezekkel az enyhe büntető eszközökkel azt értük el, hogy iskolánkban a fegyelem ellen való nagy vétségek csak igen ritkán fordulnak elő.

Egy svájci elemi-iskolai tanító, a ki kis fiúkból álló osztályában ilyen ifjúsági törvényszéket állított, azt írta e munka szerzőjének, hogy ennek a törvényszéknek gyors és helyes eljárása, a növendékek előtt való tekintélye s ítéleteinek pontos végrehajtása valóságos meglepetés volt reá nézve. Büntetései effélék: írásbeli dolgozatokat készített, melyekben a vétkesnek büntetésre méltó cselekedete mibenlétét és indító okait kell leírnia, s olyanokat is készített, melyekben a vétőnek arról kell írnia, miképen kerülhető el rossz cselekedetének újra való elkövetése; olykor hivatalvesztés vagy a választói jog elvesztésére ítélt valakit; kimondja, hogy a vétkesnek darab ideig nem szabad társaival érintkeznie. Ez a büntetések legnagyobbika.

Jarosch tanár² azt mondja, hogy az ő iskolai-községében csak kétféle büntetés van. Az egyik abból áll, hogy a vétkes önként vállalkozik arra, hogy a községre nézve valamely hasznos munkát végez; a másik meg abból, hogy a község tagjai a vétkessel egyáltalában nem érintkeznek. Ez a büntetés, mely két hétnél tovább nem tarthat, akkor válik szükségessé, ha a

¹ u. o.

² Id. m.

vétkes az előbb említett büntetés kiállítására reá nem bírható, vagy ha valamely vétséget, mely miatt már megbüntették, újra elkövet.

Oly korban, melyben a társadalom a büntetőjog korszerűbbé tételét szükségesnek tartja, az iskola nem ragaszkodhatik régi fegyelmező rendszeréhez. Korszerűvé kell tennie. Ennélfogva nem ajánlhatjuk eléggé a tanítóknak, hogy a fennebb ismertett iskolai igazságszolgáltatás szervezetének tanulmányozásával foglalkozzanak.

A tanulók önkormányzata s állampolgárságra való nevelése. Mindazok, a kik a „school-city” rendszerét ismerik, azt vallják, hogy az ifjoknak szabad állam polgáraivá való nevelésére a legjobb eszköz, iskoláink régi fegyelmező rendszerével nem nevelhetni szabad állam számára szabad polgárokat. Itjainkat oly emberekké nevelik, a kik szolgaként engedelmeskednek, és kényúrként parancsolnak. Megmondta már ezt, Neveléstanában, Spencer is. Stetson amerikai író pedig azt mondja, hogy azok, a kiket zsarnoki módon nevelnek, sem ifjú, sem férfi korukban nem tudnak magukon uralkodni. Vannak, a kik azt kérdik, mire való a lejárt népképviselési rendszert¹ az iskolába bevinni? Erre azt feleljük, hogy — akár ennek a rendszernek felhasználásával, akár más módon — okvetetlen szükséges az ifjúságot ideje korán polgári kötelességeivel megismertetni s — felkeltve benne a polgári felelősségérzetet — kellő teljesítésökre alkalmassá tenni.²

Kétségtelen, hogy erre a célra az „iskolai-város”, vagy „iskolai-állam”, egy szóval, a „selfgovernment” rendszere, mely az ifjúság ítélő tehetségét és igazságérzetét fejleszti s az állam élete iránt való érdeklődését felkelti, kiválóan alkalmas. Nemcsak az ifjoknak, hanem maguknak a tanítóknak okulására is alkalmas. Azok a tanítók, a kik a szóban forgó rendszert iskolájukba beviszik, az állami törvényhozás és a városi képviselőtestület gyűlései s a törvényszéki tárgyalások iránt már csak azért is érdeklődnek majd, hogy kellőképen megismerkedjenek sok oly dologgal, a minek iskolájukban is hasznát vehetik.³

¹ A népképviselési rendszer — ha vissza is élhetni vele, mint sok egyéb jóval is — nem járt le, s nem is jár le. (*A ford. jegyz.*)

² Jarosch, fennebb említett munkájában, szintén azt vallja, hogy az „iskolai-város” rendszere arra a célra jó eszköz.

³ A szerző azt mondja, hogy a tanítókat nevelő intézetek igazgatói jól teszik, ha a „democratia” kérdéséről szóló német munkákon kívül, ugyanerről a kérdésről szóló következő angol munkákat is figyelmökre

Meg kell említenünk, hogy a tanulók önkormányzásának rendszere csak oly iskolában lehet fogantatott, melyben a növendékek lelkét nagy gonddal nevelik és kivált jellemét fejlesztik, vagyis melyben olyformán nevelnek, mint a hogy jelen könyvünk előbbi fejezeteiben ajánlottuk.

A tanulók önkormányzása rendszerének az iskolákban való meghonosítása fáradságos, de szép és hasznos munka, melylyel nagy érdemet szereznek maguknak a tanítók, melynek jutalma — egyebek közt — a társadalom irántok való tiszteletének gyarapodása, a minek meg következménye, kétségkívül, társadalmi s anyagi helyzetök javulása.¹

A felelősségre való nevelés. Bármiképen vélekedjünk is a fennebb vázolt rendszer felől, tagadhatatlan, hogy megtiszteltetésnek tartja az ifjú, ha valamely felelősséggel járó tisztséget ruháznak reá; hogy az iránta nyilvánuló bizalom önértetét gyarapítja; s hogy az a hatáskör, melyre szert tesz, tevékenységi ösztönét növeli s helytelenségek elkövetésétől megóvjá. Mind ennek csak jó hatása lehet az ifjú lelkére. Ennél fogva a tanító, ha nem is fogadja el a szóbanforgó rendszert, használja legalább fel velejét: ugyanis törekedjék a pajkos és engedetlen növendékeket azzal megjavítani, hogy felelősséggel járó munkát bízzák rajtuk. Lyttelton, prot. pap és az eton-i nevelő intézetigazgatója, ezt mondja: „Mihelyt olyasmit bízunk az ifjúra, a miért felelős, azonnal önzetlenné kezd válni”. Lindsay colorado-i bíró meg azt mondta, hogy a rősz útra tévedt fiúkat csak akképen javíthatjuk meg, ha erős tevékenységi ösztönüket helyes irányba tereljük, „akkor a rendre való vigyázásban kedvök telik”. Lindsay ily módon vetette végét Denver-ben a fiúk tolvajlásainak. A tolvaj fiúkból községet alkotott, melyet a tolvajlások megszüntetésének munkájával bízott meg; és csakhamar a kis tolvajok a rend buzgó őreivé váltak.² Mikor a tanító-

méltatják: *Mill* Stuart, *Essay on liberty*. London, 1859. (Magyarra Kállay Béni fordította. Fordítása — melynek címe: „A szabadságról” — 1867-ben lel. meg.) (A *ford. jegyz.*) *Morley*, *On compromise*. London, 1898. — *Lecky*, *Democracy and liberty*. U. o. 1896. — *Bradford*. *The lesson of popular government*. U. o. 1899. — *Godkin*, *Unforeseen tendencies of democracy*. Megj. Westminster-ben.

¹ Kemény Ferenc az O Középisk. Tan.-Egy. közgyűlésén, 1912 júl. 2-án, érdekesen értekezett a tanulók önkormányzatáról. (A *ford. jegyz.*)

² Azt a nevelési elvet az élettan is igazolja. Erre nézve lásd: Roux fejtegetéseit a „tevékenységi” vagy „működési inger”-nek szervezetünkre való hatásáról. És a mi észrevételeinket a *külső* szokásoknak a *lélekre* való hatásáról (jel. munka 141 - 3 lapján).

testület — „Tom Browns schooldays”-jében -- már nem tudja mi tevő legyen a fejét szüntelenül csínyeken törő s féktelen „Tom”-mal, azt mondja az igazgató: „Valamelyik pajkos iskolatársára való vigyázassa! bízzuk meg!” Meg is bízták vele. És Tom csakugyan megjavul. Milyen hirtelen tér meg Shakespeare Henrik hercege,¹ mikor váratlanul királylyá lesz és a felelősség érzete felébred lelkében. Az elnyomott nép csaknem mindig ingatag és nem tiszta jellemű embereket választ vezéreivé; de ha szabadságra tett szert, csaknem mindig erős és tiszta jelleműeket: ennek is a felelősség érzete az oka. A növendékek felelősség-érzetének felkeltésével és segítségével akar — mint a hogy már fennebb kifejtettük —² a „school-city” rendszere az iskolában rendet teremteni. Ez a rendszer ugyanazon az elven alapszik, melynek a rómaiak gyarmatosításaik sikereit köszönhatték; melynek Iván, „a rettenetes”, hasznát vette, mikor Jermák rablóvezérre bízta Szibéria meghódítását és megvédését; és melynek felhasználásával, napjainkban, az „üdv hadserege” — mely megtért bűnösökkel térített meg bűnösöket — nagy sikereket ért el. Az erkölcsi rend tiszteletére semmi sem serkenti hathatósbabban az embert, mint annak tudata, hogy tennie kell érte valamit. Ez a lélektani igazság érteti meg velünk legjobban a lovagiasság nagy nevelő hatását. A lovagkor azzal, hogy a férfi védelmére bízta a nőt, megvédte a férfi támadásai ellen. A férfi, felelőssége érzetében, fékezni törekedett indulatait. Lássunk egynéhány példát az iskola életéből: tegyük fel, hogy a tanító értesül róla, hogy tanítványainak egyike nagy madarász és mindenfelé pusztítja a madarak fészkeit. Ebben az esetben — mely, kivált falun, elég gyakori — magamhoz rendelném a ettest, és azt mondanám neki, hogy szándékom osztályomban állatvédő-egyesületet alkotni, melynek elnöki tisztségét reá bízom; először azért, mert jól ismeri a vidéket, másodsor meg azért, hogy alkalma legyen némiképen jóvá tenni, a mit *vétett* Bizonyos, hogy jó elnök válik belőle. Ily módon, bizonyára, inkább megnyerhetjük az ifjúságot az állatvédelem számára, mintsem fenyegetésekkel és büntetésekkel. Tegyük fel továbbá, hogy a tanító megtudja, hogy osztályában egynéhány fiú a nemi dolgokról illetlen módon beszélgetést folytat; ilyen esetben rendszeren

¹ Lásd : „IV. Henrik király” című színműve II. része V felv. 2. jelenetnek végét. — Shakespeare e színművét Lévay József fordította magyarra (*A ford. jegyz.*)

² L. a 66., 71. és 163. lapon. (*A ford. jegyz.*)

jó hatása-van annak, ha a hibásakat a tanító magához hivatja, s azzal bizza meg, hogy az osztály erkölcsi tisztaságára vigyázzanak, és megemlíti nekik, hogy olykor romlatlan fiúk is, meg gondolatlanságból, megteszik, hogy illetlenségeket beszélnek. Ha azonban a hibásaknak ily módon való megjavulását nem reményelheti a tanító, akkor az osztály példás viseletű tanulóinak segítségével kell azoknak az illetlen beszédeknek terjedését meggátolnia. Az iskolás fiúknak erkölcsi tisztaságát napjainkban sok mindenféle veszélyezteti. Így, például, az ijesztő módon elszaporodott szemérmet sértő képek és iratok, kivált a nagy városokban, beférkőztek az iskolákba is. Nemcsak a nagy deákok lelkét méltelyezik meg, hanem a kicsinyeket is. Efféle bajoknak nem büntetésekkel vethetni véget, hanem csakis oly fegyelmező rendszerrel, a milyent fennebb többször ajánlottunk.

Természetes, hogy az imént megvilágított nevelési mód a növendékek egyéb hibáinak, vétségeinek és rossz szokásainak, például: az utcán való rendetlenkedéseinek stb., megszüntetésére is fogatos. Azonban ne feledkezzünk meg róla, hogy nem szabad, a régi fegyelmező mód szerint, úgynevezett felvigyázókat kineveznünk, és a föladókra hallgatnunk,¹ hanem arra kell szoktatnunk növendékeinket, hogy egymást kölcsönösen erkölcsileg támogassák, azaz neveljék. Némely katolikus nevelőintézetben szokás, hogy a gyermek mellé egy másikat, nálánál idősbet, rendelnek — „védőangyal” a neve — azzal a megbízással, hogy ügyeljen arra, hogy holmiját rendben tartsa; hogy védje, ha vádolják, vagy másképen bántják; hogy, tőle telhetően, a jóra buzdítsa, s a rosztól óvja stb.

Meggyőződésem, hogy ez a rendszer, tudniillik, hogy a növendékek egymást kölcsönösen neveljék, melyet Bell és Lancaster² talált fel és terjesztett Angolországban, és Giraid

¹ „Mit mondjunk . . . azon demoralisáló szokásról, hogy fegyelmi ügyekben a tanulók némelyike arra van kijelölve, hogy följelentse saját tanulótársait? Nemcsak az a hiba ebben, hogy az ily följelentők többnyire hiba elnézők, vagy részrehajlók. Nagyobb hiba az, hogy erkölcsileg megrontják azokat, kik besűgökül használtatnak. Mentül hívebben teljesítik a felülről rajok bizottakat, annál rögzöttebbé válik bennök a hajlam az alávalóságra. Föladó csak nagy, személyes sérelmekben legyen a tanuló. Rendőri szerepre nem kell lealázni”. Salamon Ferencz, Közoktatásunk reformja. 185 lap. (A ford. jegyz)

² Rendszerökről hazánkban, tudtunkkal, először Nemeskéri Kis Pál ía ki, egyebek közt, arról nevezetes, hogy ő volt királyunk első magyar tanítója) értekezett a „Tudományos Gyűjtemény” 1819. évf.-ban. (A ford. jegyz)

atya¹ Freiburg-ban meghonosított, a jövő iskolájában feltámad és nagy tiszteletet vív ki magának. Az iskoláinkban még mostanában is dívó, elvontan tudományos neveléstan — úgy tetszik — nem tudja megérteni ezt a kiváló rendszert, mely — egyebek közt — a tanulók közt gyakran tapasztalható nagyravágyást, szeretetlenséget és ellenségeskedést van hivatva megszüntetni.² Girard atya erről a rendszerről ezt mondja:

„Öröm látni, mikor valamely zsenge gyermek, más zsenge s eleven gyermekek társaságában, társait tanítja; velők törődik; gondjukat viseli; a tanulmányokban való haladásuknak és jó viseletüknek örvend; hibáikat majd enyhén, majd keményen megrója, de nem veszíti el türelmét soha, s azután — ezt a nemes tanítói munkáját elvégezve — szerényen a maga munkáját végzi. Ez a látvány annak előtte mindig szemem előtt volt, épültem rajta, s *teljesen hívévé váltam annak a rendszernek, mely a fiatalság lelkének keresztény szellemben való nevelésére kiválóan alkalmas*”.

Azt is mondja, hogy ekképen megtanul az ifjúság *testi s lelki erőivel emberségesen élni*. Szükséges is, hogy az iskolában, közösségben élők megtanulják, hogy összetartóknak, egyetértőknek és egymás sorsa iránt érdeklődőknek kell lenniök, nem pedig egymás iránt közönyösöknek és szeretetleneknek. Tudjuk, például, hogy mennyire könnyörületlenek néha a gyermekek ama társaik iránt, a kik nagyot vétettek; például: lopást követtek el. Ismertem egy jó szívú s romlatlan fiút, a ki meggondolatlan-ságból valami csekély sikkasztást követett el, és a kit e miatt társai úgy szólván számkivetettek az osztályból. El is zülött. Okvetetlen figyelmeztetnünk kell az ifjakat arra, hogy a rosszat jónak ne tartsák, de eltévelyedett társaikat ne vessék meg, hanem megtéríteni törekedjenek, és a botlásukért megbűnhődöttek

¹ Ferenczrendi szerzetes volt. Született 1765-ben Freiburgban, ifr. Fribourg), Svájcban, meghalt 1850-ben szülővárosában, mely 1860-ban bronzból készült szobrot állított emlékére. (*A ford. jegyz.*)

² Iskoláink jó szemmel nézik, hogy a növendékek az iskolában, társaikkal nem törődve, előre törtetnek, egymással versenyeznek és egymást legyőzni törekszenek, sőt egyenesen megtiltják nekik, hogy egymásnak kölcsönösen segítsenek. Már pedig, ha igazán akarjuk, hogy a tanulmányokban haladjanak és jellemök fejlődjék, azon kell lennünk, hogy nemes lelki erőiket minél inkább gyarapítsuk. Attól ne tartsunk, hogy ekképen nagyon is sok lesz az erény az iskolában. Lesz azért — hisz' gyarlók vagyunk — benne mindig baj elég.

íránt könyörületlenek ne legyenek. Figyelmeztetnünk kell őket arra is, hogy ha jó erkölcsűek — kerülve a farizeuskodásnak színét is — el ne bízzák magukat és ne kevélykedjenek, hanem gondolják meg, hogy a mi egyik vagy másik társukkal megesezt, t. i., hogy megtévedt, megesehetett volna, vagy megesehetik velők is. Ily módon lehet a fiatalok elszaporodásának is útját állani.

2. A növendékek önbecsülésének tiszteletben tartása.

R gyermek emberi méltósága. Az amerikai tanítók és nevelők a gyermeknek önbecsülését tiszteletben tartják. Ezt meg kellene tőlük tanulnunk. A mi iskoláinkban még nem múlta divatját az a hang, melyet már *Salzmann*¹ „káplárhang”-nak nevezett el, az a durván parancsoló hang és az a sok becsület-sértő szó, melyet a tekintély fentartására sokan szükségesnek vélnek, és — úgy tetszik — nem is sejtik, hogy igazi tekintélye csak annak van, a kinek a „Noblesse oblige”² a jelszava, Lovagiatlanság is nálunknál fiatalabbakkal és gyengébbekkel, és alárendeltjeinkkel, a kik magukat nem védhetik, sértő módon beszélni: a tekintély nagylelkűség nélkül ijesztő torzkép, a dorgálás kíméletesség nélkül durvaság. Nevelhet-e a tanító tanítványjaiból „gentleman”-eket, vagyis igazán jó nevelésű embereket, ha ő maga nem „gentlemanéként viselkedik? Ha az ifjúság tapasztalja, hogy a felnőttek, magukon uralkodva, lovagiasan bánnak vele, nemcsak megtiszteltetésnek veszi, hanem hálás is érte. „Lovagiasan kell bánni a fiúkkal”, mondja Hegard, a dán nevelő. A fiú, kivált abban a korában, melyben a társadalmi ösztönök uralkodni kezdenek lelkén, meg is kívánja, hogy megbecsüljék; ennél fogva ne csodálják a tanítók, hogy azok a fiúk, a kikkel kíméletlenül bánnak, a kiket — például — az osztály színe előtt megszegyenítenek, vagy másképen pelengerre állítanak,

¹ A híres német nevelő (sz. 1744-ben, megh. 1811-ben). Számos neveléstani munkát írt, melyeknek némelyikét magyarra is lefordították. Legismertebb műve a „Krebsbüchlein” (első kiadása 1780-ban jelent meg, legújabb kiad. a Reclam-féle „Universal Bibliothek”-ben). Magyarra — „Rákkönyvecske” címmel — H. E. I. fordította (megjelent 1832-ben Kolozsvárt), majd meg Gonda László (megj. 1873-ban Budapesten). (A ford. jegyz.)

² Azoknak a francia szavaknak értelme: nemes viselkedésünkkel nyerhetjük meg magunk számára az embereket. (A ford. jegyz.)

szóval, a kiknek becsületérzését sértik, nemcsak daczosakká s csökönyösökké, hanem a tanítók és az iskola ellenségeivé válnak. Azok a tanítók ellenben, a kik megbecsülik tanítványaikat, és a kik — ha netalán vétettek valamit valamelyik tanítványuk ellen — nem restellik megvallani az osztály színe előtt, bizonynyal megszerzik maguknak tanítványaik igaz tiszteletét és szeretetét. Ne csak a gyermek tisztelje a tanítót, hanem *a tanító is tisztelje a gyermeket*, tisztelje benne az embert: „*Maxima debetur puero reverentia*”.¹ A tanítónak — legalább a felső osztályok növendékeihez — ilyenformán kellene beszélnie: „Hiszem, hogy lelkiismeretes emberekké akartok válni, ha olykor, gyarlóságból, hibáztok is — ennél fogva megbecsüllek és szeretlek benneteket, még akkor is, ha netalán büntetést kellene reátok mérnem: meggyőződésem, hogy sokkal jobbak vagytok, mint a minőknek éltetek gyenge pillanataiban mutatkoztok.”

Dosztojevszki, az erkölcsileg elfajultakkal való bánás módjáról szólva, ezt mondja: „Az emberi méltóságot tisztelő emberek társaságában még az is újra emberséggé válhatik, a kiben Isten képe² már teljesen elhomályosult.”³ A fennebb említett *Lindsay*, coloradói gyermekbíró, emberséges bánásmódjával érte el nagy sikereit. Schiller, egyik értekezésének címe — „*Der Verbrecher aus verlorenen Ehre*”⁴ — nagy neveléstani igazságot fejez ki: kivált az ifjú korban mindenféle erkölcsi tisztaságnak a becsületérzés az alapja, s a tanító, a ki tanítványainak becsületérzését nem kíméli, vagy semmibe sem veszi, erkölcsi elfajulásuknak okává válhatik.

Van, sajnos, sok oly nevelő is, a ki vallásos keresztény létére nem tudja, hogy a kereszténység szelleme követeli, hogy megbecsülje növendékeit. Ezeknek szólnak *Sacchini* katolikus nevelő e szavai:⁵

¹ Juvenalis Sat. XIV. 47. Pázmány így fordítja: A gyermekre nagy tekintetnek kell lenni. (A fiaknak istenes neveléséről című besz. II. rész). — V. ö. Máté, 18, 6. (*A ford. jegyz.*)

² Móz. I. 1, 26. (*A ford. jegyz.*)

³ V. ö.: „A tanodákban szeretet és bizalom honoljon.” írta Severlay Károly. Megj. az oszgyáni ev. gymn. 1852/3-ik iskolaévi értesítőjében. — „Emberszeretet a nevelésben.” írta Fehérvári István. Megj. a m.-szigeti kath. gymn. 1881/2-ik é. é. „A szeretet, mint nevelő eszköz.” írta Jókövy Emil. Megj. a „Népnevelő” 1910. évf.

⁴ Azoknak a ném. szavaknak értelme: A ki elvesztett becsülete miatt vált gonosztevővé. (*A ford. jegyz.*)

⁵ A Jézus-társasága tanulmányi rendjéről szóló magyarázataiban.

„Hogy a tanító mindenben, de főképen a büntetésben, a kellő mértéket megtarthassa, gondolja meg, mekkora kíméletes-séggel szokják a királyfiakat rendre utasítani, s gondolja meg azt is, hogy tanítványai kiskirályok,¹ Isten fiai,² Krisztus testvérei³ s örököstársai.”⁴

Verekedő nevelés. Mondanunk sem kell, talán, hogy a testi büntetés rendszere a növendékek önbecsülésének tiszteletben tartásával meg nem fér. A testi büntetés némely pártfogója úgy vélekedik, hogy a testi büntetés ellenzői a mai embernek a fájdalomtól való túlságos irtózása miatt tiltakoznak a testi büntetés ellen. Nem ezért, hanem azért vagyunk a testi büntetésnek ellenségei, mert — hogy úgy mondjuk — csak igen „felületes” fájdalmat szerez, durvít, *megbecstelenít* és a szemérmert elfojtja. A ki testi büntetéssel szüntet meg illetlenségeket és hibákat, a becsületérzést öli meg. Ennek pedig szomorú következményei el nem maradhatnak!⁵ Ha a fogorvos a fájós fog idegeit megöli, a fog nem fáj többé, de nemsokára darabonkint kihull — ilyenforma hatása van annak a nevelésnek, mely veréssel akarja fékezni s javítani az embert. A szerző egy másik munkájában⁶ már megemlítette, hogy Amerika, Belgium és Franciaország nevezetes javítóintézetei, melyek nagy sikereket értek el, kiküszöbölték a testi büntetést, mert *az önbecsülést tartják az erkölcsi megújulás alapjának.*¹ A XV. század egyik nagy nevelője, Sadolet,⁸

¹ Pét. I. 2, 9. (*A ford. jegyz.*)

² Rom. 8, 16. Gal. 3, 6, Ján. I. 3, 1, 2. stb. (*A ford. jegyz.*)

³ Máté, 12, 48. Luk. 8, 21. (*A ford. jegyz.*)

⁴ Róm. 8, 17. (*A ford. jegyz.*)

⁵ Megfoghatatlan, hogy szabad országban is, mint a minő pl. Svájc az iskolákban még most is járja a verés. Hogy oly országokban, melyekben nincs szabadság, az iskolában, és azon kívül is, dívik a botbüntetés, ha nem is helyeselhető, de érthető.

⁶ A „Jugendlehre” címűben.

⁷ A múlt század kilenczvenes éveiben az amerikai „Elmira”-féle javítóintézetben, kísérletképen, behozták a testi büntetést; de csakhamar felhagytak vele, mert minél sűrűbben éltek vele, annál kevésbbé javultak az erkölcsök. *Herr, Das moderne amerikanische Besserungssystem.* Stuttgart, 1907. 181. lap.

⁸ Olaszosan: Sadoletto (sz. 1477-ben, megh. 1547-ben), a ki X. Leo pápa titkára, püspök és utóbb bíboros volt. Nemcsak „groszer Paedagoge”, mint a hogy szerzőnk (325. l., a 10. kiad. szer.) hívja, hanem nagy humanista, történetíró s diplomata is volt, (*A ford. jegyz.*)

sőt már a XII. században élő német hegedős, Walther von der Vogelweide,¹ kikel a testi fenyíték ellen.²

Azután ne feledkezzünk meg arról, hogy ideges korunkban másoknak testi fájdalommal való illete s a testi fájdalomnak eltűrése nemi elfajulás jelensége is lehet.³ Már csak ennél fogva is végképen meg kellene szüntetniök az iskoláknak a testi fenyítékekkel való élést. A testi büntetés eltörlése nem nehezíti meg, hanem *megkönnyíti a fegyelem fentartását*, mert a tanítók és a tanítványok között való viszonyt megneemesíti. Van a testi büntetésen kívül a büntetésnek módja s eszköze elég. Csak arra legyen nagy gondunk, hogy a büntetés mindig *javítson*, és soha se legyen durva, vagy csupán megtorlás, és — a mi már teljesen megengedhetetlen — bosszúállásból származó. Oly büntetéseket mérjünk a növendékre, melyekkel, legalább némiképen, jóvá teheti hibáját, a melyért bűnhődik; például: ha nem tanult meg valamely, leczkére feladott költeményt, vagy feledékenységből el nem végzett valamely munkát, tanultassunk meg vele könyv nélkül költeményt; ha gondatlanul írt vagy rajzolt, szépírási vagy rajzolási gyakorlatot végeztessünk vele stb. Olykor megengedhetjük, hogy a növendék maga szabja meg büntetését; de ígértessük meg vele, becsületszávára, hogy lelkiismeretesen kiállja. A hibák és vétségek ellen tanítók és tanítványok közösen küzdenek: csak ekképen fejlődhetik az ifjúság jelleme. Ha

¹ Született 1168 körül, meghalt 1230 körül. — II. Frigyes német császár Henrik fiának nevelését bízta reá. Akkor írhatta ezeket a sorokat:

„Niemand kann erreichen
Kindes Zucht mit Streichen:
Wen zur Ehr' man bringen mag,
Ein Wort ist dem wie ein Schlag.”

(A Reclam-féle kiad. szer., 145. 1. a 2. kiad. szer.)

Szerzőnk így idézi:

„Niemand lenkt zum Guten — Kindesucht mit Ruten;
Wehr zu Ehren kommen mag, dem ist ein Wort wie ein Schlag.”

(A ford. jegyz.)

² Apáczai Csere meg ezt kívánja a tanítótól: „Az erkölcsteleneket megfeddje, de módjával való fenyítékekkel.” Encycl. (Neményi „Szemelvények Apáczai Csere János paedagogiai műveiből” című műnk. nyomán, 42. lap.) Azután ezt: „Gyengédedekhez illendő fenyítékben tartsa a gyermekeket, és, ha lehet, édesgesse inkább őket, mint fenyegetse s verje”. (U. o. 43. lap.) (A ford. jegyz.)

³ V. ö. Moll, Ueber eine wenig beachtete Gefahr der Prügelstrafe bei Kindern. A „Zeitschrift für päd. Psychologie und Pathologie” III. k. 315. és köv. lapj.

nagyot vét a tanuló, az iskolából való kitiltásának elkerülése végett, helyes az amerikai „probation officer”¹ intézményével kísérletet tenni, mely ebből áll: a tanító kiválaszt egy felső osztályú tanulót, a kinél a vétkesnek egynéhány napig napjában egyszer jelentkeznie kell, hogy iskolai munkáiról és magaviseletéről jelentést tegyen, és a ki viszont minderről a tanítónak tesz jelentést. A tanulásban igen rest és igen fegyelmetlen tanuló megjavítása végett az egész osztály segítségével is élhet a tanító, s — a vétkesnek az osztályból való kiküldése után — körülbelül így szóljon az osztályhoz: „Lelki gondviselésekbe ajánlom társatokat. Én nekem vagy megbüntetnem, vagy az iskolából kizárom kell őt: ti, a kik társai vagytok, megtéríthetitek. Kísértétek meg; de komolysággal és szeretettel fogjatok hozzá. Hadd lássam, tudtok-e nevelni”. Beszélgetést folytathat a tanító a tanulókkal, ily alkalommal, a vétkes elfajulásának vagy megátalkodottságának *okairól* és a megjavítására alkalmas eszközökről is.

A testi fenyték némely vallásos híve a szent-írásnak² és Luthernek³ a testi büntetést helyeslő szavaira figyelmeztette jelen munka szerzőjét.

Szolt-e Jézus egyetlen szót a vesszőről? Képzeltető-e, hogy afféle eszközökkel nevelt, és hogy azt akarta, hogy afféle eszközökkel neveljünk?⁴ Válgjon nem-ő e mesterünk?⁵ Az új szövetség szelleme mindenféle erőszakoskodással és zsarnoksággal ellenkezik. Ha Krisztus felszabadított bennünket a „törvény szolgasága”⁶ alól, felszabadított, bizonynyal, a bot szolgasága alól is.⁷ Veréssel nem lehet megmenteni az ember lelkét. És ha valamely növendék még olyannyira romlatlan, hogy a testi szenvedést büntetésül elviseli, akkor emberhez illő, vagyis lelki büntetéssel is megjavítható.

¹ Azoknak az angol szavaknak értelme: társaira vigyázó vagy társait megjavító tisztviselő. — Farkas Edith „A hivatalos pártfogó” címmel ír róla. Budapest, 1912. (A ford. jegyz.)

² Példab. 13, 24., 23, 13, 14. Jéz. Sir. fia, 30, 1. (A ford. jegyz.)

³ Azt mondta, egyebek közt, hogy a gyermekes család házában, a szekrény tetején, legyen alma s legyen vessző is. Tudniillik, ha jó, jutalmazzuk; ha rossz, büntessük a gyermeket. (Tischreden). (A ford. jegyz.)

⁴ V. ö. Máté, 19, 13-15. Márk., 10, 13-16. Luk. 18, 15-17. (A ford. jegyz.)

⁵ Máté, 23, 8. 10. (A ford. jegyz.)

⁶ Lásd e munka 7. lapjának 2. és 3. jegyz. (A ford. jegyz.)

⁷ V. ö.: „Jézus mint büntető bíró.” írta Barrows. Az angol eredetiből fordította Kovács János. Megj. a „Ker. Magvető” 190. évf. (A ford. jegyz.)

A testi büntetésnek a múlt idők példáit emlegető pártfogói se feledkezzenek meg arról, hogy épen a kereszténység hatása az, hogy ma mindattól irtózáttal fordulnak el, a mi az emberi méltóságot lealázza, s hogy az egyén emberi méltóságának tisztelete a társadalom intézményeiben uralomra jutott. A mit a régi a mainál kevésbé művelt időben nem tartottak lealázonak> azt ma, művelt korunkban, teljesen másképen fogják fel és ítélik meg. Luther, a maga korában, felvilágosodott nevelő volt, és ha ma élne, bizonyára, nem tartoznék azok közé, a kik semmiféle új rendszerről sem akarnak tudni; egyébiránt Abraham a Sancta Clara¹ és sok más híres keresztény egyházi s világi tanító is szükségesnek vélte a testi büntetést. Azonban ne feledjük, hogy viszont valamennyi században voltak nevezetes keresztény nevelők, a kik a testi büntetés ellen kikeltek.²

A testi büntetéssel, kétségkívül, teremthetni rendet. Azonban a segítségével elért siker csak pillanatnyi; mert az embernek lelki, vagyis igazi megfőkezésére nem való a testi büntetés. Eloltották vele, gyakorta, a gyermek lelkében a becsületérzésnek utolsó szikráját is — a minek gyászos következményeiről nem ritkán tanúskodnak a törvényszéki tárgyalások.³

Végül, a verést szükségesnek tartó nevelők gondolják meg először, hogy nagyobb erélyesség kell a fegyelemnek verés nélkül, mintsem veréssel való fentartásához; és, másodsor, hogy a verés megszüntetését nemcsak a növendék, hanem a tanító java is követeli. A tanító, magasztos hivatásánál fogva, megérdemli növendékei s a társadalom tiszteletét, melyet azonban vesszeje s önkénykedése nemcsak hogy nem gyarapít, hanem csökkent és, olykor, meg is semmisít.

¹ „*Judas der Erzscheml*” című munkájában, valamint egyéb munkáiban is. (A ford jegyz)

² Hogy a szentírásnak azokat a szavait, melyek a testi büntetésről szólnak, nem szó szerint kell érteni, az nemcsak a héber szövegből tűnik ki, hanem a „Vulgata”-nak nevezett latin fordításból is. Például: a „*virga disciplinae*”, azaz „a fegyelem vesszeje”, csak olyan képes kifejezés, mint a milyen - például — „az élet iskolája”. Egy tapasztalt svájci nevelő helyesen mondja erre nézve: „A szentírás a vesszón nem verésre való eszközt ért, a melytől a hibázó gyermek retteg, és a melynek elkerülése végett hazudni vagy másokat igazságtalanul vádolni nem áthat, hanem valami nagy és magasztos dolgot ért rajta, vagyis az önuralomra, az önfeláldozásra s a lemondásra való nevelést.”

³ „*Die Psyche des Jünglings*” című, Mainzban, 1909-ben megjelent könyvének 28. és köv. lapjain.

Soha tanító nem verne többé, ha akkor, mikor ver, a tükörben látná magát. A verő arcának kifejezése mindazt megczáfolja, a mit a testi büntetés védelmére felhozhatni.

Figyelemre méltó, a mit a testi büntetés védelmére *Schopen* mond. A testi büntetés — szerinte — azért szükséges, mert az ember természetének az a tulajdonsága, hogy a lélek és a test kölcsönösen hat egymásra. A testi büntetés megszüntetése — vélekedése szerint — a nevelési eszközöknek túlságos módon való szellemivé tételét idézné elő.

Mindez igaznak látszik, de mégsem az. Ha a verés csak testi fájdalom lenne, bűnhődésül valamely erkölcsi vétség miatt: akkor a lélekre üdvösen ható, s ennél fogva nem kárhoztatható testi büntetések (a bőjt, a fogság, a munka stb.) közé tartoznának. De nem ezek közé tartozik; mert az emberi méltósággal ellenkező, s hatása erkölcsrontó.

Továbbá a verés — minthogy oly testi büntetés, melyet nem a vétó hajt végre önmagán — veszedelmes érzelmeket keit a verő s a verést elszenvedő lelkében egyaránt.

Ezeknél az okoknál fogva *Schopen* okoskodása nem állja meg a szigorú bírálatot. A verést semmivel sem igazolhatni. Okvetetlenül és végképen meg kell szüntetni.

A gyermek iránt való bizalom. A gyermek emberi méltóságának kellő tiszteletben tartása nyilvánuljon abban is, hogy a tanító ne, titkos rendőr módjára, bizalmatlanul, hanem bátorító s éltető bizalommal közeledjék növendékéhez.¹ Nem is hinnők, mekkora hatással van embertársunk viselkedésére az, a mit felőle magunkban gondolunk. Nem hiába mondják, hogy addig nem veszhet el az ember, a meddig igazán hisz benne valaki. Ide is illik az a mondás, hogy a hit elevenít, és a kételkedés öl.² Ezért, például, helytelen a gyermekre, a kit vallomásra akarnak bírni, ilyen formán reá kiáltanunk: „Jaj neked, ha hazudol!... Ily esetben a tanítónak, kivált ha észreveszi, hogy a gyermeknek igen nehezeére esik az igaznak megvallása, körülbelül ekképen kellene a gyermekhez szólania. „Nem akarom, hogy most vallomást tégy, gondolkodjál, és azután mondd el, hogy volt az a dolog; bizonyosan tudom, hogy holnap el is mondod híven és igazán!” Nem szabad, rendőri módon, goromba s fenyegető hangon az osztály színe előtt vallatni, hanem négy szem közt kell a vétkes

¹ L. a 173. lapnak 3. jegyzetét. (*A ford. jegyz.*)

² V. ö. Kor. II. 3, 6. (*A ford. jegyz.*)

növendékekkel beszélni, s meg kell neki könnyíteni az igazság megvallását — a mivel hálára kötelezi a tanító maga iránt a növendéket. Arnold, a fennebb már többször említett jeles angol nevelő, egy iskolát, a melyben a hazudozás szokássá vált, teljesen elszoktatta a hazudozástól azzal, hogy a növendékek valamennyi szavát elhitte. Ezt mondogatták a növendékek maguk között: „Ő neki hazudni, aljasság!” Jelen munka szerzője Angolország egyik nevelő-intézetében egy ízben azt kérdezte a növendékek egyikétől, váljon a tanító esti kilencz órakor valamennyi hálósobát felkeres-e a végre, hogy lássa, hogy csakugyan az ágyban van-e mindenki? A növendék ezt felelte: „Nem; a tanító úr azt mondta nekünk, hogy a lopáshoz hasonló becstelenségnek tartaná a reánk való leselkedést”. Természetes, hogy ezzel a nevelési rendszerrel csak az a tanító vagy nevelő érhet czélt, a kinek a növendékek előtt tekintélye van; és a kiről a növendékek tudják, hogy nem gondatlanságból, nem gyengeségből és nem is csupán jólelkúségből, hanem lovagiaságból bízik bennök. Kezdő tanítók és nevelők csak nagy óvatossággal tegyenek vele kísérletet.

Bátorító nevelés. Már Pál apostol mondja: „Atyák, ne tegyétek bátortalanokká fiaitokat.”¹ Bizonyára, nagy hibát követ el az a nevelő, a ki valamely növendékével mintegy elhitheti, hogy hazug, rest és csavargó, s mégis azt kívánja tőle, hogy igazmondó, munkálkodó s illedelmes legyen. Inkább azt hitesse el vele, hogy voltaképen romlatlan szívű s jóvá lenni hajlandó, s van is lelki ereje azzá lenni. Annak, a ki hazudott, ezt mondanám: „*Nem vagy hazug; tudom, hogy van bátorságod; már többször örömmel tapasztaltam, hogy bátor és becsületes voltál olyankor, mikor más, talán, hazudott volna: épen ezért csodálkoztam, hogy most ennyire megtévedtél.*” A kit meg kell rónom, annak azt mondanám, hogy vannak jó tulajdonságai is, és ennél fogva megjavulását reménylhetni; hibáját, melyet elkövetett „következetlenségnek”, azaz oly tévedésnek mondanám, melynek nem roszaság, hanem gyarlóság az oka. „*Az erkölcsileg beteg*

¹ Károli fordítása szerint: „Atyák, ne ingereljétek haragra a ti magzatitokat.” Efez. 6, 4. »Atyák, ne bosszantsátok a ti magzatitokat, hogy kétségbe ne essenek.” Kol. 3. 21. Káldi fordítása szerint: „Atyák, ne ingereljétek haragra a fiaitokat.” Ef. 6, 4. „Atyák, ne ingerljétek bosszankodásra a fiaitokat, hogy kiseded szívüek ne legyenek.” Kol. 3,21. — Idézi Sz.-Pálnak azt a két mondását a neveléstani írók közül, többek közt, Warga János (Nevelés- és oktatástan kézikönyve I. k. 150.1. az 1860-diki, 3. kiad. szer.) (*A ford. jegyzete.*)

gyermekkel” — mondja a már többször említett Lindsay, a coloradói fiatalkorú bűnösök bíróságának vezetője — „*sokkal gondosabban, jobban és türelmesebben kell bánni, mintsem a testileg beteg gyermekkel*”. A coloradói fiatalkorú bűnösök bíróságáról szóló jelentésében pedig közli, hogy mit mondott egy ízben valamely fiúnak, a kit annak megvallására akart reá bírni, hogy nem mondott igazat.¹

„A fiúnak — úgymond — fejére tettem kezemet, és azt mondtam neki, hogy nem tartom hazugnak, noha megesküdt reá, hogy nem vette el azt a dolgot, melynek elvevésével vádolják; és hogy rosznak sem tartom, ámbár tudok apró csalásairól, melyeket roszallok. Ha nem törekszik, erős akaratral, ezektől a hibáitól szabadulni, nem lesz belőle ember. . . Szólni akart, de nem engedtem. Folytattam beszédemet, leírtam lelki állapotát és a körülményeket, melyek hazugságra csábították. Megemlítettem neki, hogy bizonyára nagy félelem *vett* rajta erőt, mikor arra gondolt, hogy rász cselekedete kitudódik; úgyszintén azt is, hogy alkalmasint azért is tagadta rász cselekedetét, mert ekképen meg akarta kímélni szüleit, a kiket szeret, a bútól és szégyentől. Kimutattam azután neki, hogy mindez helytelen és hiábavaló okoskodás. Erre sírva fakadt, igazat adott nekem, vallott, sajnálta a mit tett, és megígérte, hogy megjavul ...”

Általában a nevelés egyik fő szabálya legyen, hogy az erkölcsi tanítások mindig a növendék önbecsülésének gyarapításával járjanak; és ennél fogva az erkölcsi tanításokkal akkor kell a növendékre hatni, mikor valami jót cselekedett vagy lelkiismeretes munkát végzett, és magasztos lelki állapotban van. Sokan, sajnos, csak akkor akarnak a növendékre erkölcsileg hatni, mikor hibát követett el; és a nevelés helyes módjának vélik, ha keményen megdorgálják és megbüntetik. Szertelen korholásaikkal — a mi, bizonyára, nem szándékuk — elcsüggesztik a növendéket. A gyermeknek, erkölcsi hibája miatt, lelke — többnyire — amúgy is fáj; legyünk vele kíméletesek és türelmesek, és ne legyünk erkölcsi vesztének okai.

Állatnevelés. Sokat tanulhat a nevelő az állatszeliidítőtől. Az állatszeliidítők tapasztalatai bizonyítják, hogy az állati erőt nem állati viselkedéssel, erőszakossággal, indulatossággal, durvasággal és türelmetlenséggel, hanem csak a fegyelmezett emberi

¹ „The problem of the children” Denver, 1904. A 112. lapon.

akarata hatalmával és az emberi okossággal fékezhetni és győzhetni meg. Hagenbeck, az állatszeliidító, azt mondja, hogy a nehezen megszelidíthető jegesmedvéket csak azzal tudta megszelidíteni, hogy nem bánt velök indulatosan! Amerika nyugati része nagy méneseinek istállóiban nem szabad egyetlen goromba szónak sem elhangzania. Ha „a vad nyugat”, a józan állatnevelés nevében, megköveteli, hogy emberségesen neveljék a lovat: akkor illik-e s tűrhető-e, hogy a művelt nemzetek országában az „embernevelés” embertelen legyen? Érdemes elolvasni Redwitz-nek a lóidomításról szóló kis munkáját,¹ melyben a lóidomításban nagy jártasságú s nagy tapasztalatú szerző azt mondja, hogy a lovasnak nagy türelme s nemes szíve legyen! Bátorítania s jutalmaznia is kell lovát, ha jól végezte dolgát.

Hány nemes lovat rontanak el neveletlen és durva lovasok, és hány nevelő bánik úgy növendékével, mint a hogy türelmetlen lovászlegények bánnak nemes lovakkal!

A tanítónak, hogy nemes kötelességeit kellőképen teljesítse, tisztelnie s becsülnie kell tanítványában az embert.² Azonban, sajnos, a művelt országokban is — még Svájcban és Németországban is — hány nevelő feledkezik meg arról, hogy tisztelnie kell növendékének halhatatlan lelkét!

Gyakran hallhatni, hogy az iskolának az is kötelessége, hogy a társadalomnak a gonosztevők elszaporodását gátoló munkáját elősegítse. Miképen teheti ezt? Meggyőződésünk, hogy csak akképen, ha fegyelmező rendszerét gyökeresen megváltoztatja s átalakítja, mely — sajnos — sok gyermeket tett megrögzötté, terelt a bűn útjára s tett erkölcsileg tönkre, a kik, ha kellőképen bántak volna velök, a társadalom hasznos tagjaivá váltak volna.

3. Kezdők számára való intelmek.

H fegyelem fontossága. A kezdő tanítónak és nevelőnek is meg kell győződve lennie *az erős fegyelem rendkívüli fontosságáról*. A fegyelmetlenség, először, akadályozza a tanulmányokban való előmenetelt, és, másodsor, megrontja a jellemet. Parancsolatoknak és kötelességeknek engedelmességből való pontos teljesítése a zsenge korban erősíti s nemesíti az akaratot,

¹ Alltägliche Reitererfahrungen.

² Lásd a 173. lapn. 3. jegyzet. (A ford. jegyz.)

megteremti a lelkiismeretességet és előkészíti a társadalmi, az erkölcsi s a vallási törvények iránt való engedelmisséget. Az engedetlenség megszokása lassankint teljesen megsemmisíti az akaratot, szeszélyeinek és hangulatainak szolgáltatója ki a növendéket, és alkalmatlanná teszi arra, hogy önmagának parancsoljon, önmagán uralkodjék és magának oly magasztos eszményt válasszon, mely őt nemesíti s tökélesíti. Mi magunk neveljük, cselekedeteinkkel, akaratunkat: ez az oka, hogy az a mód, melylyel mindennapi s apró dolgainkat végezzük, döntő hatással van jellemünk fejlődésére. A tanítónak ennél fogva meg kell győznie növendékeit az erős fegyelem szükségességéről. Szólhat, például, hozzájuk ily formán: „Szomorú látványnak tartjátok, bizonyára, az ittas embernek az úton való tántorgását: ittas emberhez hasonló az az ember, a ki nem tanulja meg, hogy kötelességeit pontosan kell teljesítenie s a ki a tökéletesedés egyenes útjáról le-letér.”¹ Vonjon a falitáblára krétával egy egyenes vonalat, és mondja ezt: „Ez az egyenes vonal jelképezi azt az erős akaratot, azt a megvesztegethetetlen becsületességet, azt a bátor igazmondást, azt a lelkiismeretes munkát, azt a tevékeny emberszeretetet és azt a rendületlen állhatatosságot, melyre az életben szükségtek van, és mely nélkül nincsen számotokra üdv sem ezen, sem a más világon.” Ilyesmit szeretnek hallani a gyermekek; és igen téved, a ki azt hiszi, hogy megkedvelteti magát velők, ha lanyha fegyelmet tart: a gyermekek *akarnak* engedelmeskedni, kíváncsiak a rendre, s sohasem igazán jókedvűek a fegyelmetlenség állapotában, és mindig csak a szigorú s következetes tanítót tisztelik.

Ne halmozzuk el és ne terheljük a növendékeket szabályok, tilalmak és parancsolatok sokaságával: kevés legyen a parancsolat és rövid,² de határozott és félre nem érthető, s kérlelhetetlenül követeljük meg pontos teljesítését. Valamint a nemes és az erős lovak érzik és nem szeretik, ha lovasuk akarata határozatlan, szeszélyes és erőtlen: úgy a gyermekeknek sem tetszik, ha tanítóik nem tudják őket tekintélyivel kormányozni.

¹ Szent-írási hasonlat. - V. ö. Jób, 12, 25. Zsolt. 106 (107), 27, Izai. 19, 14.; 24, 20. (*A ford. jegyz.*)

² »Quid quid praecipias, esto brevis stb.» Hor. De arte poet. 335—7. sor. — Czuczor ford. szerint:

„Szólj, ha tanítást adsz, röviden, hogy eszébe azonnal
Fogja tanítványod, s híven megtartsa magában,
A mi felesleg sok, kifoly a teli emlékezetből.” (*A ford. Jegyz.*)

Az ifjúságnak az iskolai kötelességek és törvények pontos teljesítésére való szoktatása közben jó hasznát vehetjük, kivált az alsó osztályokban, némely katonanevelési eszköznek is, pl.: meg kell követelnünk a növendékektől, hogy — a tanítás végeztével — az osztályból és az iskola épületéből csendben és rendben vonuljanak ki; iskolai eszközeiket jó karban tartsák; tanítás közben ezeket az eszközeiket gyorsan, egyszerre s zajtalanul vegyék elő s ugyan úgy tegyék el; az osztályban olykor-olykor — a rendre való szoktatás végett — velök tartott testgyakorlatokat, az úgynevezett szabad gyakorlatokat, a lehető legnagyobb pontossággal és szabattalossággal végezzék stb. Iskolai fegyelmezésünkben sok van az utánzásra nem való katonás szokásokból és kelletnél kevesebb van abból, a mi a katonai nevelésben jó: megvan, például, a káplári hang, de nincs meg elegendőképpen a pontosságra s a rendre való szoktatás. A szabad amerikai s canadai iskolák szívesen eltanulják, a mi a katonai nevelésben jó; a mi megnyugtathatja azokat, a kik idegenkednek mind attól, a mi katonáéktól származik. Mondanunk sem kell, talán, hogy ennek a pontosságra s rendre való szoktatásnak nem szabad erőszakos idomítássá fajulnia, a melyről fenneb¹ szólottunk és a melyet kárhoztattunk.

Megismerhetni a kellő rendet tartani tudó tanító tanítványait az iskola falain kívül is, számos, látszólag csekély fontosságú, de igen üdvös szokáson. Egy amerikai iskolafelügyelő azt mondja hogy valamely osztálynak az iskola lépcsőjén való lemeneteléből is láthatni, hogy miféle tanítója van.

Első fellépés. A tanító nevelői működésére nézve igen nagy fontosságú — hogy úgy mondjuk — „első fellépése”. Mennyire megfigyelik a gyermekek az előttük, az osztályban, először megjelenő tanítót, és mily gyorsan észreveszik, testi s lelki gyarlóságait! *Gotthelf* Jeremiás² erre néze — egyebek közt — ezt írja, „Nevezetes esemény a gyermekek életében, mikor új tanítójukkal először találkoznak osztályukban. Miképen foszszak meg ezt a tanítójukat hatalmától, miképen bírják fegyverletételre, miképen zsibbaszszak el, miképen ámitsák és miképen daczoljanak vele: ezen törik fejüket a gyermekek. Az első napokban csak a tanító megfigyelésével foglalkoznak, és illedelmesen viselkednek. Csak-

¹ L. a 91-105. lap.

² *Leiden und Freuden eines Schulmeisters*” ez. m. Megjelent Bernben 1838-9. Több kiadást ért. Legújabb kiadása 1877-ben jelent meg.

— L. a jelen munka 16. lapjának 1. jegyzetét. (*A ford. jegyz.*)

hamar ismerik a helyzetet. Tudják, hogy hányadán vannak tanítójukkal. Mindezt pedig jobbra nem öntudatosan, hanem ösztönszerűen teszik. Jaj a tanítónak, ha elejétől fogva nincs résen, és nem veszi észre a gyermekeknek ezt a puhatólódzását, és rakoncziatlankodásaiknak szeretettel és komolysággal teljes viselkedésével nem veszi elejét; mert, ha ezt nem tudja megtenni, akkor, bármennyi jeles tanítói tulajdonsága van is, a gyermekek *szeretetére* s tiszteletére sohasem tehet szert. Kellő fegyelmet nem teremthet osztályában, mely vagy fegyelmetlenül válik, vagy pedig csak a fogházéhoz hasonló fegyelem lesz benne. Mindezt elsőéves tanító koromban körülbelül tudtam már; és — minthogy első tanítói állomásomon, szertelen szelidségem miatt, osztályomban gúny tárgyává váltam — mikor második állomásomra kerültem, feltettem magamban, hogy szigorú, sőt kemény leszek. Csakhogy bajos és furcsa dolog ám az, mikor valamely, természeténél fogva, szelíd és majdnem gyenge ember bátornak és erősnek akar mutatkozni. Minduntalan kiesik szerepéből, olykor mégis kilátszik a számárfül az oroszlánbőr alól. Nem érhet célzt; mert noha oroszlánbőrben van, mégis számár módjára viselkedik, és számárnak is nézi mindenki. Ez is megesett rajtam.”

Miképen kerülheti el a kezdő a szélsőségeket, és miképen lelheti meg a gyengeség és a keménység között való helyes középútát? A kezdő, bizonyára, jobban teszi, ha inkább tartózkodó s megközelíthetetlen, mintsem barátságos és nyájas. Azon legyen, hogy a gyermekek ne is vegyék észre, hogy „első fellépte” van. Jól teszi, ha — mihelyt osztályába lép — hozzá fog a tanításhoz, és semmiféle „szózatot” nem intéz „alattvalóihoz”.

Némely fiatal tanító úgy véli, hogy — mikor első ízben lép az iskolába — baráti, sőt pajtási hangon kell tanítványaival beszélnie, s tréfálkoznia is kell velök, a végre, hogy megkedveltesse magát velök és népszerűvé váljék előttük; a kik így vélekednek, igen tévednek.¹ Okvetetlenül szükséges, hogy a

¹ Egy svájci tanító — a »Berni Schulblatt» 1910. évfolyam. 27. számában — helyesen írja: „A tanítót tisztelet illeti. A gyermekeknek mintegy ösztönszerűen kell tisztelniök és félniök őt. Ha nagyon is barátságosan bánik a gyermekekkel, a személye iránt való tiszteletet csökkenti, sőt végképen eljátszhatja. Osztályában rendtelenség támad, melyet sokáig nem tűrhet. Kemény eszközök segítségével rendet kell teremtenie, a mely munka közben megfélelkezhetik magáról, és olyasmit tesz, a mit azután megbán stb.”

tanítónak, működése első pillanatától fogva, tekintélye legyen, és erre törekednie, szoros kötelessége.¹ Nincs joga tanítványai pajtásává lennie. Tekintélyét fen kell tartania; mert, állásánál fogva, a rendnek *képviselője*, annak a külső s belső, azaz lelki, rendnek, mely az iskolában és az életben egyaránt szükséges, és a melyre az ifjúságot szoktatni az iskolának egyik fő kötelessége. Csak igen jeles, sok tapasztalatú s nagy tekintélyű tanítónak szabad, nagy ritkán, pajtásként tanítványai közé keverednie s velők tréfálódnia. Ezzel megörvendeztetni s maga iránt hálára kötelezi *tanítványait*, és a fegyelemben *nem tesz* kárt. Kivált a tanítás közben való élczelődés hat bomlasztóan a fegyelemre. Ámbár örömezt nevetnek a gyermekek, mindazáltal rász néven veszik a tanítótól, ha a tanítás idejében nagyon is víg és tanításának módja is az: egyenesen azt *akarják*, hogy életökben olyasmivel is találkozzanak, a mi erős és komoly, olyasmivel, a mire feszülten, arczuk egyetlen izmának rándulása nélkül, kell figyelniök; és csak akkor igazán vidámak, ha környezetökben nagy komolyságot is látnak, melyről ösztönszerűen tudják, hogy testi s lelki javokra van. A mely tanító s nevelő nem tudja ezt, nem jól ismeri az ifjúságot.

Hogy a tanító tekintélye mily szükséges eszköze a fegyelmelésnek, és általában a nevelésnek, abból is látható, hogy a gyógyító-nevelésnek is egyik nevezetes szabálya az, hogy az ideges vagy lelkileg nem teljesen egészséges gyermekeket a tanító főképen tekintélyével törekedjék kormányozni.

A tanító tekintélyének, természetesen, jósággal kell párosulnia. A tanítónak — mint a hogy fennebb kifejtettük — tisztelnie kell tanítványai emberi méltóságát, és kímélnie kell becsületérvésöket, és kerülnie kell mindenféle erőszakosságot és durvaságot. Ugyanezt kívánja a gyógyító-nevelés is, mert *az emberi idegrendszer, ösztönszerűen, csak a nagy lelki erőt ismeri el gyógyítói tekintélyül, és a gépies vagy erőszakos bánásmód ellen fellázad.*

A kezdő tanító „első fellépésekor” óvakodjék tanítványai

¹ Ez a nézetünk jól megfér az iskolai fegyelemnek democraticussá tételével, a mit fennebb ajánlottunk. Részt kell venniök a tanulóknak — a fennebb említett okokon kívül — a rend fentartásának munkájában már csak azért is, hogy a tanítóknak ne kelljen valamennyi apró-cseprő fegyelmi dologban maguknak intézkedniök. A tanítóknak tekintélye kedvéért kívánjuk ezt. Ha a tanítók — mint a hogy fennebb kifejtettük — a fegyelmelés, úgy szólván, elemi részének egy részét a tanulókra bízzák, és — természetesen — a legfelső, a kormányzó s a döntő hatalmat megtartják maguknak: akkor nem csökkenhet, hanem csak öregbedhetik tekintélyök.

íránt való jóakarataról beszélni, a tanítványok egyikét vagy másikat „kegyes” megszólításával kitüntetni stb. Mennél hallgatótagabb és mennél tartózkodóbb, annál érdekesebb és tiszteltebb lesz tanítványai előtt. Lelke jóakarattal legyen eltelve valamennyi tanítványa iránt; de ne törekedjék „első fellépésekor” hamarosan szeretetökre szert tenni, hanem arra törekedjék, hogy a személye iránt való szeretet önkéntes és működésének jutalma egyen. Ha nem ekképen tesz, akkor működésének már első napján elveszíti növendékeinek tiszteletét.

Ha netalán pajkosságukról híres fiúk osztályában kell a kezdő tanítónak munkálkodását megkezdenie, akkor erő sen tegye fel magában, hogy eleitől fogva higgadtan és nyugodtan viselkedik. Ha észreveszi, hogy némelyek a fiúk közül szántsándékkal rendetlenkednek, akkor nyugodtan mondja, például, ezt: „Az első, a ki ezután egyetlen szót szól, büntetésül könyv nélkül megtanulja ...” Nevezzen meg valamely nehezen megtanulható költeményt, és ha nyugtalanzkodót pillant meg, tanultassa is meg vele igazán.¹

Sohase feledje a tanító, hogy ő növendékei között mindig csak az erkölcsi rend képviselőjéül jelen meg, és hogy a növendékek illetlenkedéseit nem szabad *személye* megsértésének tekintenie. Ennél fogva a gyermekeknek a fegyelem ellen való vétségei miatt sohasem szabad ingerültnek vagy haragosnak mutatkoznia. Ha pedig valamelyik növendék a tanító személye iránt tiszteletlenül viselkedett, a tanító ne büntesse meg azonnal, hanem halaszsa el megbüntetését,² hívja félre vagy rendelje magához, és — négy szem közt — mondja neki, például, ezt: „Mint hogy nemcsak az iskolai rend ellen, hanem a tanító személye iránt való köteles tisztelet ellen is vétettél, meg kell gondolnom a dolgot, hogy a büntetés szabásakor harag és bosszúállás vágya ne vegyen rajtam erőt, és hogy csak az iskola rendjének öréül büntessenek.” Efféle nyilatkozatoknak jó hatása elmaradhatatlan.

Shaw Bernát³ mondta tréfásan, hogy a nevelés a felnőtteknek a gyermekek ellen való szervezett védelme. Sok tanító csak is azért nem tud igazi fegyelmet tartani, mert ingerült és

¹ V. ö. Smith, Boys management. (T. i.: fiúk vezetése vagy nevelése.) London, 1900.

² Régi szabálya a nevelésnek, hogy felindult lelki állapotban ne büntessünk. (A ford. jegyz.)

³ Angol író (sz. 1856 júl. 26-án Dublinben). (A ford. jegyz.)

haragos hangja elárulja, hogy a fegyelmezést személyének növendékei ellen való „szervezett védelménél” egyébnek nem tekinti. Gyakorta vitáztak már arról a kérdésről, váljon nem teszi-e tönkre tekintélyét a tanító, ha tanítványai előtt megvallja, hogy valamiben vétett valamelyikök ellen, és ha bocsánatot kér tőle. Palmer, az ismert hittudós,¹ erről a kérdésről ekképen nyilatkozott: „A nevelőnek — a kinek Isten képviselőjének kell lennie növendékére nézve — magasztos hivatásával ellenkezik, hogy növendékétől bocsánatot kérjen. Nem helyes védelme ez a tekintélynek. Az az ember, a ki valaki ellen igazságtalanságot követ el, a melyért nem kér bocsánatot: kétszeresen vét az erkölcs ellen és erkölcsi értelemben megszűnik tekintélye. Nem lehet a tanítónak növendéke előtt tekintélye, ha nem ad neki jó példát. Az alázatosságban, az önmagán való uralkodásban, az igazságosságban és a bátorságban ad neki megható példát, mikor, erős létére, tőle, a gyengétől, bocsánatot kér. A tanító tekintélyének említett *képviselési* jellege is követeli, hogy a tanító a maga személyét bálványnyá ne tegye. A szerző ismert egy tanítót, a ki egy ízben egyik tanítványát igazságtalanul és elhamarkodva arczul ütötte. Másnap az osztály színe előtt, így szólt az a tanító: „Tévedtem, tegnap igazságtalanul megütöttem egyik társatokat. Ezennel bocsánatot kérek tőle. Isten mentsen, hogy még egyszer megessék velem.” Ezeknek a szavaknak hallatára mély meghatottság vett erőt a növendékeken, a kik azóta e tanítójuk személye iránt igazi s nagy tisztelettel viseltettek.²

¹ Jeles prot. hittudományi író, prédikátor és tübingai egyetemi tanár (sz. 1811-ben, meghalt 1875-ben). (*A ford. jegyz.*)

² Elolvasásra méltó *Weimer* jeles kis könyve, melynek címe: „Der Weg zum Herzen des Schülers.” Megjelent Münchenben, 1907-ben.

(„Az egyik budapesti középiskolában oly jelenet játszódott le tegnap, mely érdemes a megemlézésre. Tornaórára készült az V. osztály. A fiúk közül többen jelentkeztek a tornatanárnál, hogy múló roszullétök miatt nem vehetnek részt a gyakorlatokban. A fiúk egyike, a ki különben igen udvarias fiú, kérelme előadása közben többször meghajtotta magát. A hajlongásnak oly látszata volt, mintha gúnyolódni akarna tanárával. Mikor harmadszor meghajtotta magát, a tanár arczul ütötte. A tornaóra végeztével tanári értekezlet elé került a dolog. Baj azonban nem lett belőle. A torna-tanár az osztály színe előtt oda állott a fiú elé, s kérte, hogy bocsásson meg, félreértette — mondta — mozdulatait, azért ragadtatta el magát. És ezzel kezet nyújtott a fiúnak. Erre az egész osztály éljenzett. Ez az emberies és lovagias viselkedés többet ért nekik, bármilyen igazgatói elég tételnél.” A Nap, 1912 február 1. szám.) (*A ford. jegyz.*)

Türelem és önuralom. „*Patience is a great preserver of order*”,¹ mondja Hughes amerikai nevelő, s hozzát teszi, hogy mihelyt valaki megszűnik önmagán uralkodni, azonnal elveszíti másokon való uralmát.²

A tanítónak nem érzéketlenségből vagy tunyaságból, hanem önfegyelmzéséből származó higgadt és nyugodt viselkedése valósággal bűvös erővel hat az eleven ifjúságra.

Az ingerlékeny és a hamar haragra lobbanó tanító képviselői jellegű hivatásának nem teljesíti egyik fő feladatát: nem testesíti meg a tekintély méltóságát és a renddel járó nyugodtságot, hanem ugyanannak a testi s lelki nyughatatlanságnak rabja, mely ellen küzdeni s melyet legyőzni akar az iskolában. Ennélfogva, bármennyire akarja is, fáradságos fegyelmző munkájával nem teremt igazi rendet, és nincsen jótékony hatással tanítványai lelkére. Az ily tanítók az ifjúság jellemének valóságos megrontói. Minthogy a tanító verés közben alig uralkodhatik önmagán és nyugodt nem lehet: már csak ezért is ki kell küszöbölni a büntetések közül a testi fenyítéket. A tanító testi s lelki nyugodtságát a fiatalság fékezésére valamennyi nagy nevelő szükségesnek tartotta. Mondják, hogy *Vittorino da Feltre*³ olyannyira tudott magán uralkodni, hogy mikor haragra gerjedt, senkit sem dorgált meg, és egyetlen szót sem szólt. *Fenelon* azt tanácsolja a nevelőnek, hogy csak egynéhány nap múlva, vagyis akkor dorgáljon, mikor haragja lecsillapodott.⁴ Hadd lássa a gyermek, hogy nevelője tud magán uralkodni. Ezeket a nevezetes neveléstani igazságokat a testileg vagy lelkileg beteg gyermekekkel foglalkozó gyógyító-nevelés is vallja;⁵ mert *a beteg és az egyensúlyát vesztett lelket csak a teljesen egészséges és tiszta lélek gyógyíthatja s nyugtathatja meg.*

Ha a tanító higgadtan és nyugodtan viselkedik, akkor — természetesen — nincs szüksége arra, hogy sokat piron-gasson és dorgáljon, a mi a tanítót és a tanítványt lelkileg egybekötő bizalmat és szeretetet lassankint megsemmisíti; a

¹ Azoknak az angol szavaknak értelme: A türelem a rend fentartásának hathatós eszköze. (*A ford. jegyz.*)

² „How to keep order” (t. i.: hogyan tarthatni rendet) című, New-Yorkban, 1901-ben megjelent munkájában.

³ Lásd a 70. lap jegyzetét. (*A ford. jegyz.*)

⁴ Lásd a 186. lapnak 2. jegyzetét. (*A ford. jegyz.*)

⁵ V. ö. *Demoor*, Die Erziehung abnormaler Kinder. És: *Heller*, Heilpädagogik.

tanítót a tanításhoz, és a tanítványt a tanuláshoz szükséges lelki állapotból kizavarja s a tanítás idejének tetemes részét elrabolja. Az a tanító pedig, a ki higgadt és nyugodt viseletével, azaz fegyelmezett akaratával, nem tud osztályában rendet teremteni, büntetések segítségével teremtsen benne rendet, de ne zsörtölődjék és szitkozódjék szüntelenül. Helytelen az is, ha a tanító nyugtalan osztályát azzal akarja csendre s rendre bírni, hogy olykor-olykor reákiált és az asztalra vagy a padra üt. Efféle eszközök csakhamar elkopnak, és nem is illik a tanítóhoz, hogy velők éljen. Ne váljék a tanító a lármázásban — úgyszólván — a gyermekek versenytársává. Gyakori lármázásával nem is félemlíti meg a tanító a gyermekeket, hanem mulattatja. Annál halkabban beszéljen, mennél nagyobb a nyugtalanság. *Egyetlen* rendzavaró miatt ne vonja el az egész osztályt a munkától. Nézzon erősen a nyugtalankodó szeme közé, vagy rendelje magához, és — négy szem között — róvjá meg, de az osztály színe előtt ne pörölgjön sokat. Tudnia kell a tanítónak azt is, hogy igazi tekintélyre csak akkor tehet szert, ha nemcsak erős akarat, hanem tanítványai iránt nagy szeretet is van lelkében. Önnevelés. A fennebb mondottakból következik, hogy a tanító fegyelmező ereje voltaképen nem egyéb önmagának fegyelmezésénél. A parancsolni tudás valóságos művészet, de nem nagy hang és mindenféle külsőség kell hozzá, hanem az akaratnak erősítése, fegyelmezése s valaminek meg- vagy meg nem tételére való — mintegy — összepontosítása. Az önmagát nevelő embernek ez az erős, fegyelmezett és összepontosításra alkalmas akarata nyilvánul teste tartásában, arczában és szemében egyaránt. Csak annak van tekintélye, s ennél fogva csak az nevelhet igazán, a ki megtanulta fegyelmezni önmagát. A kezdő s a fiatal tanító, ha észreveszi, hogy osztályában nem olyan a fegyelem, mint a milyennek lennie kellene, ne a *botot* vegye kezébe, hanem Payot-nak az akarat neveléséről szóló könyvét,¹ és legyen rajta, hogy akaratán uralkodni megtanuljon. Neveljük önmagunkat, hogy nevelhessünk másokat. Ne higyjük, hogy tanítványaink nem veszik észre önnevelésünkre való törekvésünket. Önnevelésünkkel jó példát adunk nekik, és — mint-hogy, voltaképen, csak a példa nevel² — neveljük őket.

¹ Lásd a 26. lapnak 1. jegyzetét. (*A ford. jegyz.*) — Elolvasásra méltó *Eymieu* „Le gouvernement de soi-même” cz. munkája.

³ „Értelmünk tanítására és akaratunk izgatására nincs annyi ereje a füllel hallott tanításnak, mint a szemmel látott példának. Mert a látott

Egy híres német gyógyító-nevelő havonkint egynéhány napig böjtöl, hogy akaratának erejét megtartsa s gyarapítsa. A tanító akkor gyakorolhatja magát leginkább az önfegyelmében, mikor növendékei az iskolában viselkedésökkel ingerlik és próbára teszik türelmét. Tanítványai teste tartásában, jártában-keltében és valamennyi mozdulatában lássák, hogy fékezni törekszik indulatait.

Nem szabályok segítségével találhatja meg a tanító a szeretlen szigorúság és a szertelen engedékenység között való közeputat, hanem csak akképen, hogy *önnevelése* közben a szeretetben és akarata erejének fejlesztésében egyaránt gyakorolja magát. Ha ezt teszi, akkor tanítványai iránt való viselkedésében szeretet és erély párosul, és tanítványai — minthogy látják, hogy jósága nem gyengeségből, és szigorúsága nem szívtelenségből származik — örömet uralják.

Nem kötelessége-e a tanítónak, a gyermekek lelki vezérének, a kire a gyermekek szemeket függesztik és a kit követnek, hogy magát tökéletesítse? Nem kötelessége-e, hogy megtanulja, a mit a tanító-nevelő-intézetben — melyben leginkább csak a tanítás módszerének tanításával foglalkoznak, és csaknem teljesen elhanyagolják a lélek művelését — meg nem tanulhatott? Valóban, a tanítói pályára készülő ifjakat a tanító-nevelő-intézetbe lépésekkor először is arra kellene figyelmeztetni, hogy gyengeségeket, nyerseségeket, lelki gyávaságukat, szóval, erkölcsi fogyatkozásait el nem rejthetik a gyermekek előtt, mert arcuk, hangjuk és viselkedésük elárulja, s hogy nagy kárt tesznek a gyermekek lelkében, ha a gyermekek észreveszik, hogy viselkedésük nem egyezik tanításukkal.¹

dolgok hatalmasbak akaratunk indítására, hogysem a mit csak mások nyelve után értünk. Azért mondja Seneca, hogy hosszú és nehéz mindent törvényből és parancsolatból tanulni: hamar és foganatos a jó példából való okoskodás (t. i.: okosodás, okulás)”. Pázm. „A fiaknak istenes neveléséről” szóló besz. (az elején). (Seneca amaz idézett szavai szó szerint ezek: „Longum iter per praecepta, brève et efficax per exempla.” De anima, 2. fej.) (*A ford. jegyz.*)

¹ „A ki jót tanít, és különbet (t. i. egyebet, mást, rosztat) cselekszik: egy kézzel Istenhez vonzza, mással visszataszítja az embereket . . . Azért írja Seneca, hogy károsb emberek nincsenek, mint a kik különben élnek, hogysem tanítanak.” U.-a. u.-o. (a II. részben.) (Seneca amaz idézett szavai szó szerint ezek: „Vix perniciosiores homines sunt, quam illi, qui aliter vivunt quam docent.” De beneficiis, 3. fej.) (*A ford. jegyz.*)

Mondják, hogy Fra Angelico, a képíró,¹ mindig imádkozott minek előtte ecsetjéhez nyúlt, hogy mennyei alakokat ábrázoljon. Mennyivel inkább kell nekünk imádkoznunk, hogy élő emberek halhatatlan lelkét nevelhessük; magunkba kell szállanunk, lelkünkhez semmi szennynek sem szabad tapadnia s Isten akaratát ismernünk kell, ha az ifjúság szívéhez akarunk férkőzni. Ne így imádkozunk: „Uram, kérlek, javítsd meg felebarátomat,” hanem így: „Engedd, hogy jobbá váljak *én*, hogy megnyerhessem neked felebarátomat.” Valahányszor látjuk, hogy ingadozik vagy botlik felebarátunk, mindannyiszor először is azt kérdezzük magunkban: „Jobb vagyok-e nálánál, eléggé erős és állhatatos vagyok-e *én*; nem az *én* tökéletlenségem-e oka annak, hogy a vezetésemre bízott felebarátom nem olyan erős, mint a milyennek lennie kellene?” Mennyire szükséges kérnünk Istent, hogy ne engedje igazságérzetünket meggyengülni s felebarátaink iránt való szeretetünket megfogyatkozni! Az imádságban nyilvánuló felebaráti szeretetnek — mondja Goethe — csodatevő az ereje!²

A mai kor emberei ugyan nincsenek az örök igazsággal való ilyen beszélgetésekhez hozzászokva, mindazáltal az ember lelkének szüksége van az imádkozásra. Meg kell tanulnunk imádkozni: mert csak akkor nevelhetünk igazán, ha naponkint legalább egyszer a nevelés *legfőbb céljához* emeljük föl gondolatainkat és szívünket, és megfogadjuk, hogy engedelmesen és örömet teljesítjük mindazt, a mit tőlünk követel, és hogy mindannak engedelmesen és örömet való teljesítését a gondviselésünkre bízott ifjúságtól is megköveteljük. A nevelőnek jelszava legyen az ismeretes régi mondás, mely így szól: „Ora et labora.”³ Imádság nélkül nincs a munkának és nincs a nevelésnek fogantaja.

¹ így is hívják: Fra Giovanni da Fiesole, Fra Beato Angelico; voltaképpen Guido di Pietro a neve. Domonkosrendi szerzetes volt. Született 1387-ben, meghalt 1455-ben. (*A ford. jegyz.*)

² „Wunderthätig ist die Liebe,
Die sich im Gebet enthüllt!” (*Novelle.*)

³ Annak a latin mondásnak értelme: Imádkozzál és dolgozzál. (*A ford. jegyz.*)

Az erkölcs tanításának módszeréről.

Az erkölcsstan rendszeres és alkalmi tanítása.

Az erkölcs tanítását sürgető mozgalom, egynéhány esztendő óta, a világ valamennyi művelt országában megvan, terjed és erősödik. Az 1908-ban, Londonban, tartott erkölcsnevelési nemzetközi nagygyűlés főképen az erkölcs tanításának módszerével foglalkozott és tanúságot tett a vallások, a bölcsélet és a nevelés képviselőinek a nevelés e kérdése iránt való nagy érdeklődéséről. Az erkölcs tanítását sürgető mozgalom keletkezésének fő okai a következők:

1. *A vallás és az egyház iránt való gyűlöletből származó áramlat*, mely a vallás szentesítette erkölcsben az egyház hatalmának utolsó támaszát véli rejteni, s azért a csupán csak tudományos elveket követő erkölcsnevelés megállapításával a nevelésnek mindenestől való „*elvilágiasítását*” akarja elérni. Legkövetkezetesebben Franciaországban szervezték ekképen az erkölcs tanítását. Az ily erkölcsstanítás a jellem nevelésére elégtelen, és csak azok helyeslik, a kik az ember természetét nem ismerik.

2. Azoknak meggyőződése, a kik *az állam javára válónak*, és ennél fogva szükségesnek tartják, hogy az állami iskolákban a különféle vallási felekezetekhez tartozó s a vallásos és a vallástalan szülőktől származó gyermekek — a jövődöbéli állampolgárok — semleges területen, azaz felekezeti jelleg nélkül való, de egyetlen felekezetre nézve sem sérelmes erkölcsi nevelésben részesüljenek.

3. Az a kívánság, hogy az iskolában az erkölcs tanítása a vallás tanítását — melyre, a vallásfelekezetek számos jeles vallástanítójának s nevelőjének vallomása szerint is, eddig nem

volt elegendő gond — előkészítse, támogassa s segítse. Az iskolai vallástanításnak a hitágazatokról és a történelmi dolgokról szóló anyaga akkora, hogy a vallástanító erkölcsi kérdések *gyakorlati fejtegetésére reá* nem ér. Erre pedig szükség van; mert korunkban az ifjúságot sokféle kísértés környékezi, s az erkölcsi igazságokat támadó álbölcselet erkölcsére bomlasztóan hat. Angolországban már megkezdették ezt a vallástanítás mellett való erkölcsitanítást. Egynéhány év óta, a „*County-Councils*” kezdésére, mintegy ezer nyilvános iskolában honosították meg. És az angol „*Moral-Instruction-Leage*”, a francziáknak e téren való törekvéseivel ellenkezően, elhatározta, hogy a vallást és az egyházat támadó köröktől és mozgalmaiktól tartózkodik, és hogy az erkölcs tanítását, még pedig a vallást és az egyházat nem támadó tanítását, nem egyébért, hanem csak azért sürgeti, mert a nevelés egyik szükséges eszközének tartja.

Mi is, a következőkben, csupán a nevelés szempontjából tekintjük az erkölcs tanításának kérdését. Minthogy egyrészt jelen munkánkban csaknem valamennyi előbbi lapján foglaltatik ezt a kérdést megvilágosító észrevétel vagy fejtegetés, másrészt egy másik munkánkban¹ már bőven szöveztünk e kérdéstről, azért e helyütt — ismétlések elkerülése végett — csak röviden összefoglaljuk az erkölcs tanításának módjáról való nézeteinket. Azonban e közben felhozunk egyet-mást, a miről eddig még nem szöveztünk, mert jelen munkánkban céljával egybefügg.

Az eddigi erkölcsnevelés bírálata. Az erkölcs összefüggő, azaz rendszeres tanításának módja a nevelés legnehezebb kérdéseinek egyike. Nem is igen foglalkoztak vele a neveléstudomány képviselői. Csakugyan, az erkölcsnevelés a nevelés legfejletlenebb ága. Még most is összetévesztik az erkölcsről való beszélést az erkölcsre való neveléssel. Jól mondja Schopenhauer: „Erkölcsről prédikálni, könnyű; erkölcsre nevelni, nehéz.” Még most is úgy tanítják az erkölcsöt, élő szóval és könyvekben egyaránt, hogy nem az egyszerűről térnek az összetettre, s nem az ismertről az ismeretlenre, s hogy nem az eleven szemléletből indulnak ki. Egyszóval, deductiv rendszerrel tanítják az erkölcsöt, a minek, talán, az az oka, hogy tanítók és nevelők abban a hiszemben vannak, hogy az erkölcsi törvények, méltóságuknál, bizonyosságuknál és fontosságuknál fogva, hódító had-

¹ T. i.: a „Jugendlehre” címűben (*A ford. jegyz.*)

vezéreként ronthatnak be a gyermek lelkébe s könnyű szerrel meghódoltathatják.

Minthogy azonban a realismus és az inductiv módszer korában élünk, a tanítónak és a nevelőnek, a kinek bele kell hatolnia növendékei lelki életébe, s észre kell vennie s megértenie az erkölcsi törvények ellen való rejtett és hallgatag tiltakozásukat, melyet meg kell szüntetnie s nagy gonddal arra kell törekednie, hogy azokat a törvényeket helyeseljék, és szerintök éljenek, az inductiv módszer segítségével kell élnie, az idealismust a realismus nyelvén kell hirdetni, s az erkölcsi törvényektől való idegenkedés ellen nem csupán elvont és elméleti, hanem gyakorlati módon is kell küzdenie.

Ennélfogva erkölcsi kérdések fejtegetésekor sohase a parancsolatból induljunk ki, hanem a gyermek tulajdon tapasztalataiból, melyeknek erkölcsi szempontból való megbíráására kell szoktatnunk a gyermeket, és meg kell vele gyakorlatilag értetnünk az ember cselekedeteinek oka s okozata között való összefüggést, és azután, lassankint és fokonkint, emelkedjünk fel az erkölcsi igazsághoz.¹

Azonban, mikor azt ajánljuk, hogy az erkölcsi igazságokra inductiv és gyakorlati módon tanítsuk az ifjúságot, akkor — nehogy félreértessünk — nem azt ajánljuk, hogy arra szoktassuk,

¹ „A helyesen mívelt ítélő, okoskodó s érző erő, a jól intézett szoktatás, az okosan adott parancsolatok által el lévén a nevendék készítve, hogy helyesen megkülönböztesse az erkölcsikép jót az erkölcsikép rosztól, lassan-lassan meg kell vele ösmertetni az erkölcsi törvényeket. A mi által nem azt akarjuk mondani, mintha valamely könyv útmutatása szerint szükséges volna a nevendéket cikkelyenként az erkölcstudományra tanítani. Hiszem, kiki átlátja, hogy más a nevendéket erkölcstudományra tanítani, más ismét ugyanazt jó erkölcsűnek nevelni. Pedig minden okos nevelőnek azon kell lenni (t. i.: lennie), hogy nevendéke inkább jó erkölcsű ember, hogy sem — hasznos alkalmaztatás nélkül — az erkölcstudományban jártas férfiú legyen . . . Távoztatván az erkölcsi törvények tudományos előadását, azon kell lenni (t. i.: lennie) a nevelőnek, hogy a mely erkölcsi törvények esmerete a jelenvaló környüállásokra nézve leginkább szükséges a nevendéknek, mindenek előtt (helyesen: először is stb.) azokat terjeszse ennek elejbe, arra vigyázzván különösen, hogy az előadás inkább szükséghez és környüállásokhoz alkalmaztatott beszédhez hasonlítson, mint az igazság tudományos vitatásához. E szerint tanácsos minden erkölcsi törvényt hasonlatossággal, vagy példával megvilágosítani, tanácsos egyes eseteket és rideg tetteket a nevendék előtt felhozni, tanácsos világosan és értelmesen kijelelni, mi jó s mi rös' valamely cselekedetben". Szilasy János: A nevelés tudománya. II. k. 113-114. lap.

hogy a hasznossági elv, vagyis anyagi érdek legyen erkölcsének indító oka. Hiába is tennők, mert az ifjúság — mely önzetlen, és melynek lelke az eszményi felé tör — meg sem értene. Azt akarjuk módszerünkkel elérni, hogy az ember tanulja meg teljes öntudatossággal megbírálni az erkölcsi élet terén szerzett tapasztalatait, és kellőképpen megfigyelni némely gerjedelmek, indulatok, cselekedetek és szokások hatását lelkére s a maga s embertársainak életére. Azt akarjuk módszerünkkel elérni, hogy lássuk, hogy az erkölcsi jó s az erkölcsi rász között való különbség nem az életet nem szerető s nem ismerő idealisták találmánya; nem az, mert az életnek és a magunk lelki életének reális módon való, azaz igazi megfigyelése meggyőz bennünket a felől, hogy átok van azon, a ki az erkölcs törvényein túlteszi magát. Hogy a harag, az irigység, a hazugság, az élvezetekre vágyás, az erőszakoskodás mily kárt tesz az ember lelkében, miképen semmisíti meg a léleknek és a testnek egészségét, azt az ifjúságnak szemléltető módon és nem elvont és elméleti okoskodásokkal kell megtanulnia. Csak ily módon ismerhetjük meg önmagunkat és embertársainkat, és csak ily módon ismerhetjük és bírálhatjuk meg kellőképpen a magunk és embertársaink cselekedeteit. Ezzel a módszerrel élt az erkölcs tanítására Plato s az emberiség valamennyi nagy lelki vezére.

Az erkölcsnek inductív módszerrel való tanítása tehát megismertet bennünket az erkölcsös és erkölcstelen cselekedeteknek igazi következményeivel, vagyis azoknak a cselekedeteknek önmagunkra s másokra való ama hatásaival, melyek egyenesen azoknak a cselekedeteknek mivoltából keletkeznek. Ha ily módon akarjuk tárgyalni, például, a hazugságot, vagy az erőszakoskodást, akkor mivoltát és lelkünkre s mások lelkére való káros hatását kell vizsgálnunk.

Ha ily módon vizsgáljuk cselekedeteinknek mivoltát, akkor akaratunkat tisztítjuk, nemesítjük, a jóra s a magasztosra irányítjuk. Némely cselekedetről ekkor kiderül majd, hogy a mit a vak életösztön gyengeségnek és szolgaságnak tart, igazi erősség és önállóság. Az emberek, például, a bosszúállás vágyának elfojtását, vagy a rosziert jóval való fizetést gyengeségnek, ső gyávaságnak tartják. Ha azonban lélektanilag kimutatjuk, hogy azok a cselekedetek a mások vélekedésével és szokásaival való nemtörődésnek és az ember önmagán való uralkodásának, vagyis igazi önállóságának bizonyítékai: akkor akaratának erősítésére buzdítjuk az embert.

Az erkölcsi igazságoknak bebizonyítása tehát sokkal bonyodalmasabb, például, a mennyiségtudományi igazságoknak bebizonyításánál: mert az erkölcsi igazságokat nem elég az észszel elfogadtatnunk, hanem arról is meg kell győznünk az embert, hogy azoknak az igazságoknak kell irányítaniuk életét; hogy ha szerintök él, akkor lelki erőit gyarapítja; hogy csak az önmagán való uralkodással, azaz indulatainak és szenvedélyeinek fékezésével válhatik igazán szabadabbá s önállóvá; s hogy az erkölcsi tilalmak tevékenységének nem akadályai. Mindezt igazolja a lélektan, és megszenteli a vallás.

Stanley Hall mondotta, hogy az erkölcsre való nevelés közben ne feledkezzünk meg arról, hogy a nagy büntetteket elkövető fiatal emberek közül soknak hősies és egyéb kiváló hajlandóságai vannak, melyek csak azért nyilvánultak a rombolásban, a pusztításban, szóval, a társadalom rendjét megzavaró tettekben, mert idejekorán kellő nevelés nem irányította a jóra. Ennélfogva az erkölcsre való nevelésnek nemcsak az észre, hanem a lélek valamennyi erejére egyaránt kell hatnia.

Mikor erkölcsre tanítjuk a növendéket, helyes önnevelésére is szoktatnunk kell őt, a végre, hogy a megismert igazságot kellően gyakorolni ne csak akarja, hanem tudja is. Efféle kérdéseket: Miképen szokhatunk le hibáinkról; miképen viselhetjük el, és fordíthatjuk lelkünk javára erkölcsi bukásainkat;¹ miképen kell akaratumk erejét gyarapítanunk, hogy a jónak gyakorlásában állhatatosak lehessünk stb., nem igen vetettek fel eddigelé az erkölcsre való tanítás közben. A francziáknak az erkölccstanról szóló iskolakönyveiben ilyesmikről semmit sem találhatni. Szabályoknál egyéb nincs bennök.

Ennélfogva az erkölccstant előadó tanítónak, az erkölccstan tanításához való előkészületül, ilyféle kérdésekkel kellene foglalkoznia:

Mi igazi tartalma s fontossága valamely erkölcsi tilalomnak (pl. ennek: ne lopj)?

Miféle életkörülmények, hajlandóságok és szokások válhatnak valamely erkölcsi törvény, parancsolat vagy tilalom megszegésének okaivá?

Az erkölcsi törvény megszegésének mily hatása van: 1. az erkölcsi törvényt megszegőnek lelkére; 2. arra a társaságra, melyben a törvénszegő él?

¹ Erről a kérdéstről Tissot, katolikus nevelő, könyvet írt, melyben sok jó észrevétel foglaltatik.

Mit kell tennünk, hogy a törvény megszegésére való ingereknek állhatatosan ellene állhassunk? Valamely törvénynek vagy parancsolatnak megtartása nem idézheti-e elő a kötelességek összeütközését (pl. az igazmondás nem ellenkezik-e olykor a könyörületességgel vagy a kíméletességgel)?

Mi a tökéletes lelki igazság, a tökéletes lovagiasság, a tökéletes szeretet¹ stb.?

Nagy eszmék és eszmények nagy hatással vannak az ifjúság lelkére.

Ezeket a kérdéseket világosítsuk meg egy gyakorlati példával:

1. *Mik azok a dolgok, a mik a „lopás” fogalmához tartoznak?* Először is szemléltető módon és példákkal adjuk elő, hogy miben áll „más jószágának” tisztelése. Szólnunk kell a magánosok és a köz (az iskola, a község, az állam stb.) jószágának és a kölcsön kért dolgok kíméléséről; és arról, hogy másnak nemcsak anyagi, hanem szellemi vagyonát is tiszteletben kell tartanunk (az „irodalmi tolvajlás”, az úgynevezett „plagium”, az iskolában, az írásbeli gyakorlatok készítése közben, igen gyakori). Azután a lopás különféle fajtájáról szóljunk, a durva csalásról és a finom rászédésről is, nem mulasztva el, természetesen, a növendékek életének körülményeiből való példáknak felhozását (pl. a levélbélyeggyűjtők csereberélései közben előforduló visszaéléseket).

2. Miképen tér le az ember a becsületesség útjáról: *a)* miféle jellembeli tulajdonságainál fogva? *b)* miféle apró szokásainál fogva? *c)* miféle kísértései vannak az ifjúságnak a lopásra? (Szegénység és gazdagság egyaránt veszedelmessé válhatik a becsületességre nézve.)

3. A becsületesség útjáról való letérésnek mily hatása van a jellemre? Általában mik következményei a lélekre nézve? A lélekre való hatásai észrevehetőek-e az ember külsején?

4. Mily hatása van a körülöttünk élőkre sa társadalomra? Miért bünteti valamennyi nép szigorúan a tolvajt? Miért vetik meg a tolvajt?

5. Miféle apró szokások segítségével nevelhetjük magunkat a becsületességre?

6. Mi a teljes megbízhatóság? Mi az ilyen megbízhatóság jutalma? (Másoknak irántunk való rendületlen bizodalma stb.)

Ily módon tárgyalhatni a hazugságot is, melyről fennebb már szólottunk. Ha tárgyaljuk, meg ne feledkezzünk a hazudást

¹ L. Sz.-Pál a korinthusiakhoz írt első lev. 13. fej. (*A ford. jegyz.*)

lélektani szempontból is vizsgálni, s az igazmondásra való önévelés módjait megismertetni (pl. a nagyítás- és túlzástól való óvakodást stb.). Befejezésül — mint a hogy már fennebb ajánlottuk — eszményt állítsunk az ifjúság lelki szeme elé: vázoljuk az eszményi tökéletességű igazmondó ember jellemének képét. Erre nézve Stanley Hall ezt mondja:¹ „Az az ember, a ki, az igazságra s az igazmondásra való bátor törekedése közben, a látszattal nem törődik; ingadozást és félelmet nem ismer; az életben soha oly szerepre, mely nem neki való, nem vállalkozik; a beteg idegzetűeknek a hazugságra való ingerét magában nem érzi; beszédje közben nagyítást és túlzást kerül; és nem akar egyébnak látszani, hanem csak annak, a mi valóban: nagy dolgot művel, és mintegy újjászületik”.

Vannak tanítók és nevelők, kivált Amerikában és Angolországban, a kik az erkölcsnek szemléltető módon való tanítását akkor vélik sikeresen végezni, ha vetített képekben mutatnak be a gyermekek életéből jeleneteket, és ezekhez fűzik tanításaikat. Helyesebb, ha a gyermekek tulajdon lelkökben szemlélik az erkölcsi dolgokat. Ha valamely erkölcsi dolgról szólunk, először is juttassuk a gyermekeknek eszébe arról a dolgról való tapasztalataikat, és csak azután fogjunk hozzá a tanításhoz. Sohase kezdjük az erkölcsre való tanítást, a vallástanításban sem, elvont erkölcsi dolgokkal: tehát, ha — például — a szomszédok iránt való kötelességekről akarunk beszélni, ne kezdjük tanításunkat azoknak a kötelességeknek felsorolásával és fejtegetésével, hanem ennek a kérdésnek felvetésével: Mik a szomszédok között való perpatvaroknak okai? Hasonlóképen kell tennünk, természetesen, ha a testvérek és a pajtások czívódásairól szólunk. Meg kell különböztetnünk a külső okokat a jellemben és a véralkatban rejlő okoktól. Azután meg ezt a kérdést vethetni fel: Miképen kerülhetők el az efféle veszezedések? Az erkölcsi kérdéseknek ily módon való tárgyalása igen érdekli az ifjúságot.

Mikor az erkölcs tanítására az inductiv módszert ajánljuk akkor, természetesen, épséggel nem akarjuk a tekintély iránt való tiszteletnek és a szigorú parancsolat „kell”-jének nevelő erejét és fontosságát kicsinyleni: hanem csak azt akarjuk, hogy a mai ifjú *nemzedéktől az erkölcsi parancsolatoknak* és törvényeknek megtartását az erkölcsre való tanításnak végén, és ne elején követeljük.

¹ „Adolescence” cz. munkája I. kötetének 353. lapján.

Az erkölcsstanításnak meg kell az ifjúsággal ismertetnie az erkölcsi jó megvalósításának útját álló lelki állapotokat és okaikat is, még pedig nem elvont és elméleti, hanem gyakorlati módon, így, például, tárgyalnia kell, az ifjúság tapasztalatainak felhasználásával, a félelmet, az irigységet, a hiúságot, a nyakaságot, a haragot stb. A kis gyermekekkel kivált a *félelmet* kell tárgyalnunk. Kérdezzük meg tőlük: „Mitől féltek ti?” (Égi háború, fogorvos, sötétség, büntetés stb.) Azután vizsgáljuk a félelem okait, és mondassuk el a gyermekekkel vélekedéseiket arra nézve, hogy mi módon szokhatni el a félelemtől. A serdülő ifjúsággal is szükséges ezt a kérdést tárgyalnunk. Hisz' ha idősödünk, voltaképen félelmünk *tárgyai* változnak csak. Sok ember élte fogytáig a félelem rabja. Minthogy bátorság nélkül nincs jellem, azért fontos a félelem ellen való küzdelem.

Efféle tárgyalásokra készülő tanító számára alkalmas tétel az ilyenek: 1. A félelem okai. 2. Mik lehetnek a félelem rász következményei? 3. A félelem reánk való hatásai. 4. Milyen módon küzdenünk a félelem ellen? Hasonló módon tárgyalhatni a fennebb említett egyéb lelki állapotokat is. Felső osztályú növendékeknek írásbeli dolgozatul feladhatjuk, például, ennek a kérdésnek fejtegetését: „Mi mindenfélét teszünk, vagy nem teszünk hiúságból?”

Érett tanulókkal egyenesen a „jellemművelés” kérdéséről szólhatni. Tárgyalhatók, egyebek közt, a következő tételek: *Az akarat művelése*. Két módszere van: *a)* az akarat gyakorlása a cselekvésben való állhatatossággal, *b)* az akarat gyakorlása az ingerek ellen való ellenállással. Az önmagunkon való uralkodás területe mindenestől ide tartozik. Szólani kell arról is, hogy nemcsak az alsó rendű, azaz a testi ingerek ellen való ellenállást szükséges megtanulnunk, hanem a nemes érzelmeknek, engedelmességre való szoktatását is. Megemlíthetni az akaratról szóló munkák közül egynéhány jeleset, régit és újat egyaránt, azok közül is egynéhányat, melyek oly tanokat foglalnak magukban, melyeket nem elfogadunk, hanem megczáfolunk kell. Ki kell mutatnunk, hogy akaratunk erősítése, ha egyszersmind nem műveljük lelkünket és nem választunk magunknak eszményeket, kárhózas. Mondhatunk, e tárgy fejtegetése közben, egyet-mást a férfiról és a nő jellemének tulajdonságairól, és az erélynek és a szeretetnek a tökéletes jellemben való megegyezéséről.

¹ Ilyen, például, *Marden* „Wille und Erfolg” című munkája.

Egybehasonlíthatni a keresztény jellemet az ó-kori jellemmel, például: a Stoa szerint valóéval.

Azután, mielőtt az „állhatatosságot” erényként tárgyalnók, szólunk kell az igazán férfias viselkedésnek az élet viszontagságaiban való különféle nyilvánulásairól, úgyszintén a test, a közvélemény és a divat követelései ellen való ellenállásról. Meg kell említenünk, hogy mély értelme van annak, hogy — a szentek életének története szerint¹ — némely szent sértetlenül ment keresztül a tűzön. Olvastassuk el Seneca műveiből² és Marcus Aurelius szemlélődéseiből³ az állhatatosságról és a lélek erősségéről szóló gondolatokat. Említsük meg, hogy a keresztény vallás nemcsak azt kívánja, hogy az élet bajait türelmesen viseljük el, hanem azt is, hogy lelkünk javára, azaz tökéletesedésünkre használjuk fel. Ily értelemben szóljunk azokról a csapásokról is, melyek az ifjakat érhetik, és velők magukkal mondaszuk el, hogy mi módon okulhatnak belőlük, azaz fordíthatják lelkök hasznára.

Csak ily útmutatásokkal készíthetni elő az ifjúságot az öngyilkosság ellen való lelki küzdelemre is. Martialis e szavaival kezdjük az öngyilkosságról szólni: „*Rebus in angustis facile est contemnere vitam: fortiter ille facit, qui miser esse potest.*”⁴ Önmagunknak elpusztításától csak a vallás óv meg bennünket, mely azt tanítja, hogy nem a végre vagyunk a földön, hogy szerencsések és boldogok legyünk, hanem a végre, hogy tökéletesedjünk; és a mely azt is tanítja, hogy a szenvedések tökéletesedésünk eszközei.

¹ A szent-írás szerint is. — V. ö. Dán. 3. fej. 24. v. a Vulg. szer. (*A ford. jegyz.*)

² Például: „*Adversarum impetus rerum viri fortis non vertit animum.*” De prov. 2. — „*Gaudent magni viri rebus adversis, non aliter, quam fortes milites bellis triumphant.*” U.-o. 4, 4. — „*Calamitas virtutis occasio est.*” U.-o. 4, 6. — „*ignis aurum probat, miseria fortes viros.*” U.-o. 5, 8. — „*Neminem adversa fortuna comminuit, nisi quern secunda decipit.*” Consol. ad Helv. 5. — „*Cogita non esse magnum, rebus prosperis fortém se gerere, ubi secundo cursu vita procedit . . . Adversi aliquid incurrat oportet, quod animum probet.*” De consol. 6. — „*Nihil aequae magnam apud nos admirationem occupât, quam homo fortiter miser.*” De consol. ad Helv. 13, 4. (*A ford. jegyz.*)

³ Melyek görögül írvák. Legújabb német fordítása, Schneidertől, Boroszlóban, 1875-ben jelent meg. (*A ford. jegyz.*)

⁴ Epigr. 11, 57, 15. - T. i.: A gyenge a nyomorúságban megveti életét (t. i. megvállik életétől), az erős tud szegény lenni, ~ L. ennek a lapnak 2. jegyz. (*A ford. jegyz.*)

Egy szóval, a vallással nem sokat gondoló korunkban igen szükséges az ifjúságot inductiv módon lelke üdvének dolgaival megismertetni, a minek, természetesen, az leszen következménye, hogy kellőképen megérti s megbecsüli a vallást.

Miképpen neveljünk a szeretetre? Nehéz feladat a szeretetnek tárgyalása. Tárgyalása közben kivált az általánosságoktól és az érzelgősségtől kell óvakodnunk. Helyesen akkor cselekszünk, ha a szeretetnek azokon a nyilvánulásain kezdjük, a melyek látszólag külsőségek és csekélységek, de a melyek mintegy magvai az igazi szeretetnek. Először is szólnunk kell a szeretetnek az iskolai életben gyakorolható cselekedeteiről, például: az egymást kölcsönösen való segítésről, az egymás iránt való kíméletességről és előzékenységről. Azután a társaságban való viselkedésben nyilvánuló szeretetről, például: hogy a vendéglőkben a mellettünk lakók iránt kíméletesek legyünk; hogy halkan társalkodjunk és mérsékelten vigadjunk oly helyeken, a hol olyanok is vannak, a kik nem tartoznak társaságunkhoz; hogy illedelmesen együnk, nehogy kellemetlen érzéseket keltsünk másokban; hogy tréfálkozásaink és másokon való élcelődéseink sértők ne legyenek stb. Elolvastathatunk egynéhány idevágó részt Theophrastus Jellemrajzaiból¹ és Knigge könyvéből.² Ily módon lesz kellő fogalma az ifjúságnak a társaságban kifogástalanul viselkedő emberről.

A másokról való beszélés és ítélet erkölcstana is fontos. Azonban, csodálatosképen, nem igen foglalkoznak vele a nevelésben. Embertársaink iránt való szeretetünk voltaképen azon kezdődik, hogy nem gondolunk és beszélünk felőlük rosszat. A „műveltség” nemcsak külső viselkedésünkben nyilvánul, hanem másokról való vélekedésünknek és beszélésünknek fegyelmezésében is. Ennélfogva óvatosan, azaz ne mende-mondák és ne első s felületes benyomásaink szerint ítéljünk másokról.³ Gondoljuk meg, hogy a hírnek szárnya van, és szájról szájra

¹ A görög eredetiből Hunfalvi Pál fordította magyarra. Megjelent az O. K.-ban is. (A ford. jegyz.)

² Melynek címe: „Umgang mit Menschen“. Magyarra Nagy István fordította. (A ford. jegyz.)

³ A szerző egy ízben, az ifjúság számára való erkölcstani előadásainak egyikében, ezt a kérdést fejtegette: „Melyek azok a külső okok, melyek bennünk valaki iránt bizalmat vagy bizalmatlanságot keltenek?^ Jó alkalom volt ez — természetesen — arra, hogy szóljon az elhamarkodott ítéletektől való óvakodásról is.

száll,¹ azért, ha valakit gyanúsítunk, megszólunk, megvetőleg emlegetünk, egy szóval, becsületében gázolunk, akkor másokban iránta bizalmatlanságot vagy kicsinylést, sőt megvetést keltünk, a mi őt elkészeríti vagy daczossággal és haraggal tölti el, és — ha csakugyan hibás vagy rász — javulásának mintegy útját álljuk, ellenben mentegetésével vagy valamely jó tulajdonságának felemlítésével vagy dicsérésével jó útra terelhettük volna. Azután tudhatjuk magunkról, hogy az emberek cselekedetei gyakorta ellentétben vannak meggyőződéseikkel, vagyis, hogy vétségeiknek gyakorta nem roszaság, hanem következetlenség, azaz gyarlóság az oka. Általában nem helyes dolog másban hibát keresnünk.² Ne fog-

¹ „Fama malum, quo non aliud velocius ullum,
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo.”

Virg. Aen. IV, 174-5.

Baróti Szabó Dávid fordításában:

„Egy olyan gonosz ez, melynél nincs semmi sebesebb:
Szüntelenül mozog, és menvén vastagszik erőben.”
(Rendesen csak így mondják: „Fama ereseit eundo.”)
„Nescit vox missa reverti.”

Hor. De arte poet. 390. sor.

Czuczor így fordítja: „A mely szó kirepült, nem fog soha visszakerülni.” — „A szók szárnyasok, és mint az elbocsátott madár, úgy a kimon-dott szó szabadjában röpül, és vissza nem hozathatik.” Pázm. „A nyelvnek vétkeiről” című beszéd, (a közepe felé) — „A kik . . . felebarátjukat szeretik és Istent félik, nem vakmerősködnek az ítéletekben, hanem okosan mentik és jóra magyarázzák, a miben világos gonoszságot nem látnak. Mert gyakran ezekbe juttatják, hogy Isten sem akarta kárhozható s rontani még amaz igen bűnös Szodoma lakosait is, míg szemével nem látta, ha igazak-é, a mikor kiáltnak ellene. Azt is meggondolják, mely veszedelmes vakmerőség a belső szándékra és igyekezetre ítéletet tenni, holott azt senki egyéb nem tudhatja annál, a ki szívet vizsgál és veséket próbál.” Ugyanaz „A vakmerő ítéletről” című beszéd (a közepe felé). (*A ford. jegyz.*)

² Veszedelmes és embertelen dolog akárkit is megvetni, és jóllehet, szemed-eszed szerint, alábbvalónak lássék lenni, még bizonytalan, nem rejtekezik-é olyan jóság benne, melyet nem látsz, és a melynek érdemét te nem tudod megböcsülni.” Faludi, Szent ember. Első század, 37. szám. — „Nem jól tanácskozik magával, a ki, magául megfélekedezvén, másokrul aggódik, maga erkölcsére nem tekint, a másban piszkál. Csendes és rendbe szedett személynek tartatik, a ki maga környéke mellett maradván, maga körül gondoskodik, maga vétkeire úgy vigyáz, mint az éles szemű hiúz, szomszédja magaviseletére oly világtalan, mint a vakondak.” Ugyanaz u. o. 42. sz. „Még azokban is vétünk, amit szereinkkel látunk, mert nem látjuk teljesen; mennyivel inkább vétünk a szívek titkaiban, a hová nem férünk Mítül lehet azért, hogy oly bátran támadjuk meg felebarátunknak böcsületit, oly vakmerően mondjuk valónak a bizonytalan. Az értelmes emberek azt tartják, hogy tiz gyanú között kilencz hamis lehet.” Ugyanaz

lalkozunk az emberek rossz tulajdonságainak, hanem inkább jó tulajdonságainak kutatásával; és iparkodjunk megismerni a bennök rejlő jót, és azokat a körülményeket, melyek hibáiknak okai voltak. A ki sokat bírálgat másokat, kevélylyé válik, és végre nem is élhet az emberek között.

Mint hogy nemcsak mások nevelnek bennünket, hanem magunk is neveljük magunkat, azért szükséges az önnevelésre is buzdítanunk növendékeinket, és módjára nézve útbaigazításokat adnunk nekik. Az önnevelés fő eszközei: 1. Az önbírálat. 2. Megismerése azoknak az erkölcsileg káros hatásoknak, melyekkel az emberek társaságának életünk körülményei vannak reánk. 3. Bármily apró alkalmaknak fölhasználása. 4. A gyakorlás és szokás hatalmának megismerése. 5. A közvetett módszerrel való élés, azaz hogy tökéletesedésünk munkáját ne azoknak a jó tulajdonságoknak és erényeknek gyakorlásával kezdjük, amelyek nincsenek meg bennünk, vagy amelyekben még gyengék vagyunk, hanem azokéval, amelyek már — némiképp legalább — erősek bennünk, nehogy gyakorta való bukásaink miatt elkedvetlenedjünk vagy elcsüggedjünk.

Meg kell említenünk növendékeinknek, hogy az önbírálatnak nemcsak a jótól való eltávolodásainkat kell számon tartania, hanem szavainknak és cselekedeteinknek indító okait is kell kutatnia, s vérmérsékletünknek erkölcsi viselkedésünkre való hatását is meg kell ismernie. Mikor pedig életünk körülményeinek reánk való hatásáról szólunk, megemlíthetjük, például, a szegénység és a gazdagság veszedelmes voltát erkölcsünkre nézve s Krisztusnak a gazdagról mondott szavait.¹ Felhozhatjuk azoknak a szavaknak magyarázata közben Emerson e gondolatát: „A palotában lakó is lehet tisztességes ember.” *Lehet, ha Krisztus ama szavait igazán megértette.*

* * *

u. o. Második század, 42. sz. — „Az emberszólló nemcsak maga, hanem mások számára is vét. Nemcsak magának, hanem másoknak is árt. Azaz: oka, hogy mások utána mondják, a mit hallottak, és ekképen vétésnek és vesztesznek. A ki kezdette, maga sem tudja végét a vétkeknek, úgy szaporodnak szájról szájra, fülről földre,” Ugyanaz u. o. 43. sz. — „Agyanuságos dolgokban megkívánja az okosság, hogy függőben maradjon ítéletünk; az igazság pedig azt, hogy ki ne hirdessük.” Ugyanaz u. o. Harmadik század, 1. szám. (*A ford. jegyz.*)

¹ Máté, 19, 23. 24. Luk. 6, 24. (*A ford. jegyz.*)

Erkölcstöt prédikálás és erkölcsre nevelés. Fennebbi fejtegetéseinkkel meg akartuk győzni a tanítót a felől, hogy növendékeinek nem kell erkölcstöt prédikálnia, hanem önismeretre, önuralomra s mások bajainak és szenvedéseinek megértésére s enyhítésére kell buzdítania őket. Jól mondja Pestalozzi, hogy nem gyarapítjuk a gyermekeknek erkölcsi s vallási érzését, ha sokat beszélünk nekik az erényről. *Az igazi „erkölcsnevelés” nem „erkölcstöt prédikálás”, és nem az erkölcstről való beszélés: hanem a magunk és mások lelki élete jelenségeinek megfigyelésére s megismerésére, s lelki erőinknek gyakorlására s gyarapítására való buzdítás és szoktatás.*

Az ifjúság lelkiismeretének felébresztésére s tisztítására használjuk fel az iskolai élet *mindennapi* tapasztalatait, vagyis az *egyszerű* erkölcsi igazságok segítségével emelkedjünk a *nagyokhoz*. Alkalmas ez a módszer arra is, hogy azokat az ifjakat, kik a vallás tanaiban kételkednek, a vallás éltető igazságaihoz vezető útra terelje.¹

A tanítás valamennyi tárgyának hozzá kell járulnia az erkölcsneveléshez.

Az iskola erkölcsre való nevelésének csak akkor lehet fogantatja, azaz *csak akkor lehet hatása az ifjú teljes életére*, ha a tanításterv valamennyi tárgya hozzá járul az erkölcsre való neveléshez.²

¹ *Imrei János*: „Eszmék és észrevételek az ifjúság erkölcsi nevelésének állapotáról és érdekeiről.” A lőcsei áll. főr. 1878/9. iskolaévi ért. — *Karenovits József*: Erkölcsi nevelés, Az egri áll. főr. 1908/9. évi ért. (*A ford. jegyz.*) — Szalay Károly: Az erkölcsi nevelés. A kiskunhalasi ref. gymn. 1912/3. i.-é. é.

² „A tantárgyak . . . azon emelcsők (t. i. emeltyűk), melyek a gyermekek szellemi, s nagyrészen erkölcsi élet-erejét kellő mozgásba hozzák. Ezeknek segítségével eszközölhető jobbra mind az, mit a vallásos-erkölcsi s öntökélyesítési fő elv magában foglal. Legtöbb sikert remélhetni, ha az erkölcstani igazságok oly tárgyakhoz is vannak hozzá s mintegy beléjük szöve, melyeknek egyenes rendeltetése inkább az értelmiség gyarapítását illeti, s itt van azután helye annak, hogy kerüljük az egyoldalú félszeg rendszert, mely mindig csak *fél*, szerencsétlen kezek alatt pedig éppen *semmi* emberekké képezi a növendékeket.” Ney Ferencz: A népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére. A Magyar Tudós Társaságtól, 1847-ben, koszorúzott pályamunka. 116. 1. — „Az erkölcsi irány, mint valamely vörös fonal, akármely és akárminő tantárgyon is keresztül szövődjék.” Ugyanaz u. o. 123. 1. (a jegyzetben). (*A ford. jegyz.*)

Minthogy a szerző egy másik munkájában¹ már szólt arról, hogy mily módon lehet a tanításterv tárgyait a szóban forgó célra felhasználni, azért e helyütt csak egynehány észrevételt kíván tenni erről a kérdéstről.

Ha, például, valamely idegen nyelvből fordítottunk az anyanyelvre, figyelmeztessük a növendékeket, hogy mennyire fontos az, hogy teljes pontossággal, azaz lelkiismeretesen végezzék e munkát. Szoktassuk őket arra, hogy képzeljék bele magukat a szerzőnek, kinek munkájából fordítanak, helyzetébe, s hogy törekedjenek igazán megérteni őt.²

A szöveget, melyet fordítottunk, először is olvassuk el helyesen; mert csak akkor fordíthatjuk híven, ha helyesen elolvastuk, azaz megértettük. Mikor lelkiismeretes fordításra szoktatjuk a növendékeket, akkor egyszersmind mások iránt való igazságosságra is szoktatjuk őket; mert csak akkor ítéelhetjük meg igazságosan az embereket, ha gondolataikat, nézeteiket és szándékaikat megismertük, azaz, ha megértettük őket. így, például, a vitatkozásokban is arra kell törekednünk, hogy a velünk vitatkozókat megértsük. Végre, azért is igyekeznünk kell megérteni mások gondolatait, hogy okuljunk rajtok és műveltségünk gyarapodjék.

Miután, a mennyire lehet, szórói-szóra, azaz híven, lefordítottunk az idegen nyelvű szöveget, meg kell követelnünk növendékeinktől, hogy anyanyelvök szabályai s — úgyszólván — lelke szerint is fordítsák le.³ Ezzel meg az idegen nyelvnek az anyanyelvre nézve káros hatása ellen való védekezésre s ellenállásra szoktatjuk őket. A lélek erejének gyakorlása ez a végre, hogy a mások gondolataival való foglalkozás közben el ne veszítsük önállóságunkat. Megemlíthetjük növendékeinknek azt is, hogy tanulhatunk ugyan az idegen nemzetektől; de, bírálat nélkül, ne fogadjuk el szokásaikat és intézményeiket, szóval, szolgálai módon sohase utánozzunk senkit és semmit.

Az imént felhozott példákból látható, hogy mi módon használhatjuk fel a jellem művelésére az iskola tanítás-tárgyait. Kövessük Krisztus tanításának módját, azaz használjuk fel a

¹ A „Jugendlehre” címűben. (A ford. jegyz.)

² Olykor jeles írók is vétének a fordítás szabályai ellen. Stolberg, Goethe vélekedése szerint, vallásos buzgóságból, nagyon is keresztény szelleműnek tünteti fel Platót műveinek fordításában.

³ Ha valamely idegen nyelvből magyarra fordítunk, akkor ez a szabály: Híven és magyarosan. (A ford. jegyz.)

csekély dolgokat nagy igazságok tanítására eszközül. így tesz az a jeles angol nevelő,¹ a ki, egyik nem rég megjelent munkájában,² szintén azt mondja, hogy az iskola valamennyi tanítástárgyának hozzá kell járulnia a növendékek erkölcsi neveléséhez. Valamennyi tanítástárgy előadása közben — úgymond — nyílik arra alkalom, hogy az ember életének igazi céljáról szölgünk, és arról, hogy a múltékony dolgokat az örökkévalóknak, az anyagot a léleknek, a közönséget a magasztosnak alá kell rendelnünk. A természettan és a vegytan előadása közben elég alkalom van annak az igazságnak fejtegetésére, hogy az anyag uralja a lelket; a számvetés tanítása a pontosságra s a lelkiismeretességre való szoktatás is legyen egyszersmind.

Az úgynevezett „exact” tudományoknak is nagy nevelő hatásuk van; de — úgy tetszik — eddigelé nem gondoltak vele iskoláink.

Fennebb³ már megemlékeztünk arról, hogy a realismusnak nagy a fontossága a nevelésben. Önmagunknak és másoknak ámitása, a könnyelműség, a pontatlanság, a való élet jelenségeivel való kényelmes és lelkiismeretlen nemtörődés, a képzelődésekbe s az ábrándozásokba merülés oly hibák, melyek ellen a pontosságot követelő „exact” tudományok tanítása közben fogantosan küzdhetünk. Idejekorán, figyelmeztetnünk kell a gyermekeket, hogy csak akkor boldogulhatnak az életben, ha megtanulnak számot vetni magukkal és életök körülményeivel. A számolás a valóságnak látása, a lehetségesnek a lehetlentől való megkülönböztetése s az önámítás ellen való küzdelem.

Természetes, hogy mind a két nembeli felserdült ifjúságnak is szölnünk kell a mennyiségtudományokban rejló „erkölcsi” elemről, szölanunk kell arról, hogy majd mindig a számolás hiánya az oka annak a bajnak, hogy sok ember — minthogy nem vagyoni helyzetének követelményei szerint él, azaz jövedelménél vagy kereseténél többet költ — más pénzéhez nyúl.⁴

Az „exact” tudományok a valóság kellő megismerésének is eszközei: ennélfogva az igazságosságra s igazmondásra való nevelés eszközei is. Lelkiismeretes munkára, pontos megfigyelésre

¹ Tudniillik Skrine.

² Melynek címe: „Pastor agnorum.” Megj. Londonban, 1908-ban.

³ Lásd a 20. lapon.

⁴ A nálunknál vagyonosabbak életmódja utánzásának oka nemcsak a számolás hiánya, hanem önállóságunk hiánya is. Fennebb már szölotunk a jellemnek erről a hibájáról.

s helyes következtetésre szoktatnak bennünket. Ezeket a bennök rejlő erkölcsi erőket tervszerűen kellene az erkölcsnevelésnek felhasználnia.¹ Maguk az „exact” tudományok is hasznát látnák ennek, melyekben — mint a hogy már jelen munkánk egyik helyén említettük — elég gyakorta találkozhatni elhamarkodott és felületes ítéletekkel.

A felső osztályok növendékeinek, a mennyiség- és természet-tan előadása közben, a csillagászati mérések pontosságának fontosságáról is szólhatni, s a csillagászat tévedéseiről és tapasztalása módjának bírálatáról, megfigyelése s számolása hibáinak okairól és végre a gondolkodás hibáiról.²

Az „exact” tudományok kutatási módszere valamennyi egyéb tudomány kutatási módszerénél tökéletesebb. Ezért van azoknak a tudományoknak nagy nevelő hatásuk.

A történettudomány kutató módszere nagyot haladt ugyan, de tökéletlenebb az „exact” tudományokénál; mert a történeti események feljegyzése s magyarázása közben a valóság és a tárgyilagosság ellen — akár szándékosan, akár nem — sokat vétetni. Az idegek és a lélek életének vizsgálása még híjával van oly módszernek, mely az egyéni önkénynek a megfigyelésben és a következtetésben való nyilvánulását megakadályozhatná.³ Azért igen kívánatos, hogy a középiskola, elvont gondolkodástan helyett, a megfigyelés és következtetés tévedései okainak vizsgálatával gyakorlati módon foglalkozzék, meg nem feledkezve a Spiritismus tévedéseinek okairól sem.⁴ Erre pedig az „exact” tudományok nyújtják a legalkalmasabb eszközöket.

A *történelem* és az *irodalom* tanítását az erkölcsre való nevelésre mindig felhasználták az igazi nevelők, kivált a Herbart-féle nevelési rendszer hívei.⁵ Azért nevelő hatásukról nem tartjuk

¹ Figyelemre méltó Spilger „Über die erzieherische Bedeutung des biologischen Unterrichtes” című értekezése, megjelent a „Natur und Erziehung” című folyóirat 1910. évf. 8. füzetében.

² V. ö. Foerster Vilmos, az idősb, „Die Freude an der Astronomie”, megjelent a „Das Weltall” 1907. évf. 24. füzetében.

³ Mint a hogy, például, a Freud-féle iskolának (az úgynevezett „freudismus”-nak, melynek Freud Zsigmond orvos és bécsi egyetemi tanár az alapítója. — *A ford. jegyz.*) az idegesség és idegbetegségek kérdéseiről szóló munkáiban látható.

⁴ Felhívjuk az olvasó figyelmét *Henriig* jeles könyvére, melynek címe: „Der moderne Spuk- und Geistesglaube”, Hamburg, 1905.

⁵ Herbart nevelés- és tanítás-rendszerét nálunk Kármán Mór ismertette meg. (*A ford. jegyz.*)

szükségesnek szólni. Csak azt ajánljuk, hogy az iskolában ves-
sünk fel ily kérdéseket: Mit tanult népünk egyéb népektől, és
mit tanultak egyéb népek a miénktől? Mi a hivatásunk és mi
egyéb népek hivatása a világtörténelemben? Melyek népünknek
jó tulajdonságai s melyek hibái? Ha ily szempontokból tekintjük
a nemzeteket, akkor sem az okatlan nemzeti büszkeség, sem a
nemzetietlenség és nemzetköziség hibájába nem esünk. Mutassuk
ki, hogy a román népek formaérzéke s a germán népek
individualismusa arra hivatvák, hogy velők azok a népek egy-
mást kölcsönösen neveljék. Nem rejlik-e, például, az angol nép
ereje, talán, a forma s az önállóság elvének egymással való
szerencsés megegyeztetésében? Ily formán elfogulatlan és igaz-
ságos módon tárgyalhatni a fajkérdést is.

Mennyi alkalmá van a tanítónak a történelem és az iro-
dalom tanítása közben ezt a mondást fejtegetni: „Rósz csele-
kedeteinkért már ezen a világon is bűnhődünk.” Csakhogy a
tanítónak meg kell győződve lennie arról az igazságról, melyet
ez a mondás kifejez; tudnia kell, hogy a gonosz tetteknek csak
látszólagos sikerök van; és hogy elkövetőiket irtózatos lelki-
ismereti furdalások és egyéb lelki kinszenvedések büntetik.

Az ifjúság számára való erkölcstannak szólania kell a
hazaszeretetről is. Szükséges ugyan, hogy a nevelő a haza-
szeretet erkölcsi nagyságát magasztalja, de józan hazaszeretetre
kell nevelnie növendékeit, és meg kell őket győznie arról az
igazságról, hogy a népnek csak akkor lehet igazi s állandó
jóléte, ha a hazaszeretetet a lelkiismeret és a jogérzet szabá-
lyozza¹ s eltévelyedésektől óvja. Lelkiismeretességre kell nevel-
nünk növendékeinket, hogy jó honpolgárokká váljanak, a kik
a lelkiismeretlenséget akkor sem tűrik, ha az a hazának „hasznos”.
Tudniok kell, hogy a lelkiismeret a fő államfentartó erő, s hogy
csupán az a politika helyes, a mely az erkölcsi erőket a nép
lelkében gyarapítja s erősíti, s a mely erkölcstelen eszközökkel
nem akar sikereket elérni.²

¹ , Igazság és jogérzet hasson át e honban mindenkit, és törvény-
szerűséggel párosult öntudat ébredjen még a legparányibbnak lelkében is”
mondja Kossuth Széchenyinek írt „Felelet”-ében, 116. lap. (A ford. jegyz.)

² „Mínthogy újabb korunk elfogadta az elvet, hogy az államnak fő célja
a többség jólétében keresendő, mínthogy e szerint az egyednek jóléte a fő, el
kell fogadni azt is, hogy a politikának legfőbb feladata nem egyéb, mint a moral
elveinek alkalmazása az államra, s ebből világos, hogy oly politika, mely cél-
jainak elérésére erkölcstelen eszközökkel él, a politika fő feladataival egyenes
ellentétben áll.” Eötvös, Gondolatok. 249. 1. a 6. kiad. szer. (A ford. jegyz.)

A haza történelmének és földrajzának tanítása közben szólhatni arról is, hogy a környezetnek¹ minő jó s rossz hatásai vannak az ember lelkére, s hogy mi módon állhat ellen az ember a környezet rossz hatásainak. Szólhatni, példának okáért, a nagyvárosnak a jellemre való jó hatásairól: a nagyvárosi élet kényszeríti az embert, hogy akaratát edzze, különféle emberekhez és viszonyokhoz alkalmazkodjék, lélekjelenlétre tegyen szert, idejét pontosan beosztja stb.; azután rossz hatásairól: a lélek erőinek elforgásolásáról, a sok rossz példáról, a magunkba szállásra való idő s a lelki nyugalom hiányáról, a sietve éléstről stb. Hasonlóképpen szólhatni a kisvárosi s a falusi életről is.

Az elemi iskolában *az olvasás tanítását* is felhasználhatni az erkölcsnevelésre. Ugyanis mikor a már olvasni tudó növendékeket a helyes *hangsúlyozásra* szoktatjuk, akkor arra is kell szoktatnunk őket, hogy — tőlük telhetően — a fő dolgokat a mellékesektől, a fontost a nem fontostól, és a lényegest a lényegtelenből megkülönböztessék. Efféle kérdéseket intézhetünk hozzájuk: Ha valakit barátunkká akarunk választani, váljon azt nézzük-e, hogy minő színű a haja s hogy minő a ruhája? A pénz-e az embernek legnagyobb kincse? Figyelmeztetnünk kell őket arra, hogy valamely eseménynek elbeszélésekor csak azzal kell foglalkoznunk, a mi abban az eseményben fontos. Figyelmeztetnünk kell őket arra is, hogy a tudósító levelekben szintén csak a fő dolgokat említsék meg. Ha ily módon szólunk az élet fő s mellékes dolgairól, akkor növendékeinknek — úgyszólván — „philosophiai propaedeuticát” adunk elő, vagyis bevezetjük őket a bölcséletbe.

Hogy az *írás tanítását* és általában az elemi iskola tárgyait miképpen lehet az erkölcsnevelésre felhasználni, arról Zeller², a jeles osztrák nevelő, nem rég igen becses értekezést tett közzé. Helyesen mondja benne, hogy a helyesen gondolkodó nevelő tudja, hogy ha hatalmába ejtette a növendék akaratát és tud vele bánni, könnyebben ejtheti hatalmába értelmi erőit is, mint az a nevelő, a ki a növendéknek csak értelméhez fordul. Az akarat gyakorlásának eszközeiül ajánlja — egyebek közt — a

¹ Melyet Comte Ágoston, a francia bölcselelő, „milieu”-nek hív. (*A ford. jegyz.*)

² Értekezése, melynek címe: „Die Schule des Volkes eine Schule des Willens”, a »Zeitschrift für das österreichische Volksschulwesen” 1903. évfolyamának 6., 7. és 8. füzetében jelent meg.

szavaknak tagolt kiejtésére s általában a helyes és tiszta beszédre való szoktatást¹ és a helyesírást.²

A szerző egy másik munkájában³ már szólott az *írás tanításának* az erkölcsnevelésre való felhasználásának többféle módjáról, azért — ismétlések elkerülése végett — e helyen csak azt ajánlja, hogy a gyermekeket, mikor már nem a kétvonalú füzetbe írnak, hanem az egy vonalúba vagy a vonaltalanba kezdenek írni, figyelmeztessük, hogy a külső korlátozás és a külső kényszer megszüntetése mindenütt csak akkor kezdődhetik, ha az önuralom és az önkéntes korlátozás már elegendő erőre tett szert. Ilyenkor, próbaképen, megszüntethetjük, darab időre, az iskolai rendnek valamely külső ellenőrzését is, egyenesen megmondva a növendékeknek, hogy ezt azért teszszük, hogy lássuk, váljon tudnak-e „külső” segítség nélkül rendesek lenni stb.

Nem használta fel eddigé az iskola az erkölcsnevelésre kellőképen a *tornatanítást* sem. Meg kellene győzni a növendékeket amaz igazság felől, hogy a *testi* erő fejlesztésének és edzésének és a tornagyakorlatok közben követelt pontosságnak *lelki* jelentősége s fontossága is van. Meg kellene említeni nekik, például, hogy a gyengeelméjük lelkére gyógyító hatással van a szabályos testgyakorlat pontos végzése, mert az akaratnak és általában a léleknek a testen való uralmát erősíti. Meg kellene említeni azt is, hogy a test tartása s hordozása szintén hatással van a lélekre. Egy szóval, tudniok kell a növendékeknek, hogy a testgyakorlatnak is kell lelki célokra szolgálnia — e szavak szerint: „Dicsőítétek és hordozátok Istent a ti testetekben.”⁴

¹ V. ö. *Lammer* »Die Aussprache des Deutschen» című érdekes értekezését, mely a „Wage” 1900. évf. 22. számában jelent meg A tájbeszéd ellen való küzdelem közben is taníthatni erkölcsre: megemlíthetni, példának okáért, hogy az emberek ügyelni kell szavaira; hogy beszédünkkel ne csak a nyelv törvényei ellen ne vétünk, hanem az erkölcs törvényei ellen sem stb.

² Lay azt állítja, hogy a növendékeknek a helyesírásban való gyakorlására a leírás sokkalta többet ér a tollbamondásnál, melylyel — szerinte — nem is kell élni. Zeller, említett értekezésében, Lay-jal vitatkozva s igen tanulságos módon arról is szólva, hogy a nevelőnek az ész és a szív művelésével egyaránt kell foglalkoznia, igen helyesen azt mondja, hogy a tollbamondás nemcsak a helyesírás gyakorlására, hanem az akarat gyakorlására is jó eszköz. Az akarat gyakorlása, úgymond, a leírásnál jobb eszköz, mert hibák ejtésére több alkalmat ad, és ennél fogva nagyobb figyelemre kényszeríti a növendéket.

³ A „Jugendlehre” címűben. (A *ford. jegyz.*)

⁴ Kor. I. 6, 20. — Káldi ford. szer. — Kár. ford.-ban: „Dicsőítétek Istent a ti testetekben és lelketekben, melyek az Istenéi”. (A *ford. jegyz.*)

Az izomerőnek és a test egészségének gyarapítása ne járjon a lélek tehetségeinek és szükségleteinek kicsinylésével és elhanyagolásával. A tornatanítónak is kell, alkalom adtán, a lélek egészségének a test egészségére való nagy hatását hangoztatnia. Huxley az angol ifjúságnak „erős akaratot” kívánt, melyet „gyengéd lelkiismeret kormányoz.” Igazi erő nincsen fegyelem nélkül, igazi fegyelem pedig nincsen gyengéd, azaz érzékeny lelkiismeret nélkül. A munkák, melyeket az ilyen lelkiismeret követel az akarattól, Herkules tizenkét munkájánál *jóval nehezebbek*.

„Csak az egészséges lélek — mondja Tolsztoj — őrzi meg a test egészségét; az erkölcsös élet biztosítja az egészséget, melynek feltételei: munka, egyszerű táplálkozás, önmegtartóztatás, testi s lelki tisztaság.” A tornatanítás alkalmat ad arra is, hogy az engedelmesség nagy becsét meggyőző módon feltüntessük, A szigorúság, melylyel a növendékeket, a testgyakorlatok közben, pontosságra s egyforma cselekvésre szorítjuk, zaklatásnak vagy kínzásnak látszhatnak nekik, ha lelki célját kellőképpen meg nem értetjük velők: meg kell nekik említenünk, például, hogy a testgyakorlatoknak teljes pontossággal való végzése *erélyünknek gyarapítása*, a minék az életben is hasznát vesszük, mert *szándékainknak végrehajtására erélyre van szükségünk stb.*

* * *

A fennebbieken nagyjában előadtuk, hogy mily módon használhatni fel a tanítást *mindenestől* az önnevelésre s általában az erkölcsre való nevelésre, s hogy a tanításnak erkölcsi célok elérésére való felhasználása csak javára válnék a tanításnak.

Az igazi erkölcsre való nevelés híveinek pedig meg kell győződve lenniök arról, hogy az igazi erkölcsre való nevelésnek három sarkalatos feltétele van, melyek a következők:

1. A tanítói pályára készülő növendékeket a tanítónevelő-intézetekben kellőképpen meg kell ismertetni az erkölcsre való nevelés módjaival; és meg kell szüntetni ezekben az intézetekben a nem okvetetlenül szükséges, hanem csak a növendékek emlékezőtehetségét terhelő elvont és elméleti dolgoknak előadását és tanultatását.

2. A tanítók anyagi helyzetét tetemesen meg kell javítani, hogy a tanító, megszabadulva az anyagi gondoktól és a mellékfoglalkozásoktól, teljesen magasztos hivatásának szentelhesse magát.¹ Csak ekképpen lehetséges, hogy a tanító ne gépiesen,

¹ Már Apáczai Csere mondja: „A tanítónak állapotjához illendő fizetésének kell lennie, hogy valamiképpen a szorgalmatos tanítástól el ne vonattassék.” Encycl. iNeményi „Szemelvények Apáczai Csere János

hanem jó kedvvel és lelkesedéssel végezze dolgát, és növendékeinek igazi lelki vezére legyen.

3. Meg kell szabadítani az iskolát az ismeretek fölösleges részleteinek terhétől; az ismeretek aprólékos részleteivel való foglalkozásnak a szakiskolákban van helye. A tanításnak és a nevelésnek tekintettel kell lennie a gyakorlati élet követelményeire s szükségleteire is,¹ nagy gondot kell fordítani a jellem fejlesztésére s erősítésére s a munkára való szoktatásra. Mind ennek nagy akadályja a mai iskolában a tanítástervek követelte ismeretek nagy száma s sokfélesége. Ez az oka, hogy a mai iskola nem annyira a műveltség terjesztésének helye, mint inkább az a hely, a hol tanítók és tanítványok azon dolgoznak, hogy a tanítás anyagát „elvégezzék”; a hol, ennél fogva, az ifjúság nem *alapos*, hanem csak felületes ismeretekre tesz szert; és a hol az igazi műveltségre való vágyakozás az ifjúság lelkén nem vesz erőt.²

paedagogiai műveiből” ez. munkája nyomán, 64. 1.) — „Ha a néptanítók mind szükséges ismeretet, mind szelíd erkölcsöt bírnak, egyszersmind érzik hivatásuk méltóságát: nem lehet, hogy arra a legnagyobb szorgalmat ne fordítsák.,. Midőn az érintett kívánatokat óhajtom a népnevelőkben, s ezen kívánatok teljesítése után a társaság (t. i. társadalom. *A ford. jegyz.*) legtiszteltebb tagjai közé soroznám: óhajtom egyszersmind, hogy nehéz terhekhez, fáradságos munkájukhoz, szoros tartozásukhoz illő s méltó jutalmat vennének Wurga János, Vezérkönyv az elemi nevelés- és tanításra. I. k. 127. 1. (az 1837-iki vagyis I. kiad. szer.) (*A ford. jegyz.*)

¹ Ismeretes Seneca mondása: „Non vitae, sed scholae discimus.” Epist. 106. (T. i.: nem az életnek, hanem az iskolának tanulunk.) — Herder egyik iskolai beszédében ezt a tételt fejtegette: „Nicht der Schule, sondern für das Leben sollen wir lernen.” (T. i.: ne az iskola, hanem az élet számára tanuljunk.) — Ember Károly: Gyakorlatias nevelés. Megj. a „Népnevelő” 1910. évf. 265. és köv. lapj. (*A ford. jegyz.*)

² „Előbb az a panasz emeltetett a létező nevelési rendszer ellen, hogy a gyermekek nem tanulnak eleget; jelenleg épen az ellenkezőt mondhatjuk, s gyermekeink többet tanulnak, mint a mennyit felfogni bírnak. Az eredmény ugyanaz marad, s az, ki húsz mázsa aranyat ad valakinek, de azon feltétel alatt, hogy azt maga vigye el vállain, valóban nem érdemel több köszönetet, mintha neki semmit nem adott volna.” Eötvös: Gondolatok. 104. lap (a 6. kiad. szer.) — „Az európai iskolázás súlypontja (az angol kivételével) ma az ismeretközlés, az elmének különböző ismeret-ágakból vett hasznos tudással való bebútorozása. Az iskolák, a bennök uralkodó polymathia miatt, valóságos értelmi kosztházakká lettek, s abban a mértékben a szellemművelés műhelyeiként működni megszűntek. Ma az iskolákban a tudós szerkezetű gép a fő, az értő s gondolkodó egyén mellékes dolog. Continensünk összes iskoláiban tömeg a tantárgy, gyarló az assimilatio; sok a tanulás, de kevés a műveltség.” Felméri: A nevelés-tudomány kézikönyve. 105. lap. (*A ford. jegyz.*)

Végszó.

Vallás és iskola.

Jelen munka az iskolai nevelés egyik nevezetes kérdésének gyakorlati módon való megoldásával foglalkozott. A hathatós iskolai fegyelmezés és fegyelem feltételeit és követelményeit vizsgálta, s kimutatta, hogy kellő jellemnevelés nélkül hathatós iskolai fegyelemre nem tehetni szert.

Ajánlottuk az iskolai életben előforduló összeütközésekről és felmerülő erkölcsi kérdésekről való beszélgetéseket, továbbá a rendszeres, de gyakorlati módon előadott erkölcstannak az iskolai tanítástárgyak közé való beillesztését, még pedig nem a vallástanítás helyébe, hanem támogatására s kiegészítésére. Ennek az erkölcstannak előadása alkalmat ad a tanítóknak arra, hogy az iskolai fegyelemnek és a jellemnevelésnek kérdéseivel való foglalkozásba elmélyedjenek. Hogy a tanítók kellő módszerrel adhassák elő ezt az erkölcstant, melynek nem szabad száraz és elvont erkölcsprédikálássá fajulnia, szükséges, hogy már a tanítónevelő-intézetekben tanulják meg előadásának kellő módszerét. Eddig ott nem tanulhatták meg; azért újra mondjuk, a mit fennebb mondottunk, hogy az erkölcsre való nevelés módjaival is foglalkozni kell azokban az intézetekben.

A szerző nem kételkedik a felől, hogy a jellemnevelés kérdéseivel való foglalkozásnak az is következménye lesz, hogy a világi iskola s az egyház között való harc enyhül és megszűnik. A világi iskola, mely — a reája ható hitetlenség miatt — a lélek javára való dolgokkal, egy szóval, a vallással nem gondol, és csak az értelem fejlesztésével és művelésével foglalkozik, lassankint arra a meggyőződésre jut, hogy az iskolai tanítás és nevelés magasztos erkölcsi eszmék nélkül gépies működésnél nem egyéb. Megérjük még azt az időt, hogy az iskola nagy

gonddal foglalkozik majd az erkölcsi erők fejlesztésével és gyarapításával, és meggyőződik a felől, hogy az erkölcsre való nevelés csak akkor lehet foganatos, *ha a vallás támogatja és segíti*. Meggyőződésünk, hogy az erkölcsre való nevelésben a vallás szükséges és pótolhatatlan. A természet vagy az ész követelése erkölcsiséggel az ember nem állhat eléggé ellen a csábításnak és kísértésnek, sőt nem is juthat tudatára annak, hogy mi végre van a földön, vagyis nem ismerheti meg magasztos rendeltetését.¹ Könyvünkben kimutatni törekedtünk, hogy az iskolai életben rendet, állhatatosságot és önuralmat gépiesen

¹ „Sa midőn az érett korban, mikor az ember már pályát választott, előáll az élet a maga követeléseivel és küzdelmeivel, előállanak a nehéz kötelességek, a hosszú s fáradtságos munka, előállanak a társadalmi nagyobb igények és csábítgatások, egy részről a kényelmes élet utáni vágy, más részről a tiltó törvény szigora; a midőn az osztály-, rang- és vagyon-egyenlőtlenség az élet igazságtalanságának színét ölti magára; a midőn az elkeseredett lélek feljajdul: becsületes is legyek, igazságos is legyek, engedelmes legyek, jogtisztelő is maradjak, és e mellett szegénységben, elhagyatottságban nyomorogjak; dolgozzak, dolgozzak és mindig csak dolgozzak, más pedig mindig élvezzen: hol van az a természeti törvénykönyv, a melyben ezek írva vannak? És ha ilyen gondolatok hatása alatt a férfi vagy a nő a válaszütra jut, és előáll a kérdés, hogy hű maradjon-e az erényhez, vagy a kísérteteknek engedjen-e? hogy válaszson a szegénységgel küzdő becsületesség és a jólét bűnös káprázatai közt? a midőn a lélek kifáradva a küzdelemben, elveszti minden ruganyosságát és ellenálló képességét: próbáljuk meg és hívjuk ilyenkor segítségül a családi emléket, mely elmosódott, a társadalmi morált, mely hatását elvesztette, a természet törvényeit, melyeket mindenki a maga érdeke szerint magyaráz, a törvényt, melyet emberek készítettek, tehát emberek le is ronthatnak, — hívjuk mindezeket segítségül és előáll a kérdés: hol van tehát az a nagy tőke, melyet az emberiség évezredekken át gyűjtött, és a melyet hasznosítani éppen akkor nem lehet, mikor arra legnagyobb szükség van?

Valóban, ideje volna már, hogy észre térjenek azok, a kik a természeten kívül más törvényt nem ismernek, és az emberi nem boldogságára elégnék tartják az erkölcsi szabályoknak ama foszlányait, melyeket a világ bölcsesége nyújthat.” Schlauch: „A természeti és természetfölötti erkölcsi tőke” című besz. I. r. (végén t)

„A vallás mily viszonyban van az erkölcsi élethez; váljon van-e független (t. i. a vallástól független) moral s viszont a moráltól független vallás; váljon a vallás alapja-e a morálnak, avagy, ép megfordítva, a moral a vallásnak? Az egyéniség álláspontján a kettő correlat fogalom, egyik a másikat feltételezi. Minél vallásosabb valaki, vagyis minél inkább függ isteni cél gondolatja alapján Istentől: annál inkább áll egész élete az igaz szabadság, az önnállóság elvének vezérlete alatt, s így annál erkölcsösebb. Schneller: Paedagogiai dolgozatok. I. k. 19. 1. (a jegyzetben). (A ford. jegyz.)

nem teremthetni, hanem csak a lélek művelésével — a lelket pedig igazán művelni s igazán művelté tenni csak a vallással lehet.

Minél inkább megismeri a tanító az erkölcsre való nevelésnek fontosságát, nehézségeit és felelősséggel járó voltát, annál inkább meggyőződik a felől, hogy ennek a nevelésnek és általában nevelői és tanítói munkálkodásának csak akkor lehet fogantatja, ha nem az ő fogyatékos bölcsesége, hanem az örök igazságok iránt való tisztelete irányítja. Korunkban számos nevelőnek az a nagy hibája, hogy nevelni akar, mielőtt megingathatatlan erkölcsi alapra helyezkedett volna. A nevelés az időnek és az örökkévalóságnak, a mulandónak és a maradandónak egymással való egybekapcsolása. A ki nem száll magába, s nem emelkedik lelkével a legfőbb *Jóhoz*, hanem csupán a maga elégtelen erejére támaszkodik és csupán a maga változó nézeteit követi, mikor másokat nevelni akar: annak a nevelés mivoltáról és céljáról sejtelve sincs.

Az erkölcsre való nevelés közben szerzett tapasztalatai a vallással nem törődő tanítót is — kétségkívül — reábirják majd, hogy hallgasson a vallás szavára. Erkölcsre való buzdítások után a gyermekek ösztönszerűen vallásra vágnak: arcuk kifejezése ünnepivé s lelkök fogékonnyá válik, ha ilyenkor a Megváltóról szólnak nekik, a ki a keresztfán halt meg az emberekért.

A jellem egység. A fiatalság megegyeztetheti-e egymással a szeretetet és az erőt, az alázatosságot és az erélyességet, az igazságosságot és a könyörületességet, az önállóságot és az engedelmisséget *Annak* segítségével nélkül, a ki meg tudta egyeztetni egymással életében az egymással meg nem egyeztethetőnek látszó ellentéteket? *A vallás nélkül való erkölcsnevelésnek egységesítő hatása nincs a lélekre, s ennél fogva megnyugtató hatása sincs rá.*

Jelen munkánkban mindezeket a nehéz kérdéseket csak megemlítettük és csak óvást tettünk a vallástalanság és hitelenség ellen. Nem volt szándékunk a vallásos nevelés kérdését terjedelmesen tárgyalni, hanem csak azt akartuk kimutatni, hogy szükséges, hogy az iskola az ifjúság lelkének gondját viselje, s hogy ezt kellőképpen csak a vallás segítségével teheti. Meg nem állhatjuk, hogy meg ne említsük itt az „egyház” és az „állam” egymástól való elválasztásának kérdését. Voltok szerint egymástól elválaszthatatlanok, mint a hogy élünkben lelkünk testünkől elválaszthatatlan. Hogy az emberek az államban egy-

mással megférhessenek, az állam javára egyetértően munkálkodhassanak, egyszóval, hogy állampolgári kötelességeiket híven teljesíthessék, művelt lelkiismeretre van szükségük, melyre csak a vallás segédelmével tehetni szert. Csak a vallás magasztos tanaiból tudhatja meg az ember, hogy mi voltaképpen földi s földön túli rendeltetése. Csak a vallás tud igazán a lélek nyelvén szólani, azért a ki a lélekre hatni s igazán nevelni akar, a vallás nélkül nem lehet el. Egyszóval, vallás nélkül lelki műveltségre szert tenni teljes lehetetlenség.¹

A társadalom és a vallás, az állam és az egyház egybeköttetésének eddigi módja, mely fejletlen műveltségű korból

¹ „Isten félelme a bölcsesség kezdete.” Salamon Példabesz. 3, 12.

— „Ifjú voltam, megöregedtem, és tanúbizonyságot teszek, hogy sohasem találtam emberben alapos, átható s kitartó erkölcsösséget, csak az istenfélőkben.” Jacobi szavai, idézi Lubrich, Neveléstudomány. IV. könyv, 6. lap. — „A mi a fának a gyökér, az az erkölcsiségnek a hit. . . A ki Istentől nem fél, az a rózs cselekedettől sem fog visszariadni... csak a természetfölötti hit. . . képes a tétovázókat a helyes ösvényen megtartani ... „*Virtutes sine fide folia sunt*, — mondja Szent-Ambrus — *agitantur vento, quia non habent fundamentum* (In Ps. 1.) „, Schlauch: „Tudományosság és erényesség” című besz. (Beszédei s dolgozatai I. köt. 44.1. a 2. kiad. szer.)

„A művészet, költészet és vallás az életben a mi legnagyobb nevelőink, kik kiirtják belőlünk az „animal brutum”-ot, nem engedik, hogy erkölcsileg szabad ég alatt lakjunk, és természetes hajlamaink árnyékában aludjunk, mint az állatok. Vetélkedve sarkalnak arra, hogy az eszményi világ tökélyeit ne csak szemléljük, hanem megvalósítani is törekedjünk. Hiábavaló hajlamainkat kigyomlálják, az arra valókból pedig gerendákat faragnak ama fenséges épület számára, melynek jellem a neve s lelkiismeret a háztulajdonosa. A művészet, költészet és vallás kiaknázzák szívünk gyöngédebb érzelmeit s megtanítanak, hogy mi csak annyit érünk, a mennyire nemesebb dolgokért hevülni tudunk.” Felméri: A neveléstudomány kézikönyve. 34. lap.

— „Természetes tehát az a postulatum, hogy a morálhoz okvetlenül kell valami tisztító s emelő hatás, vagyis olyasmi, a mi cselekedeteink értékének fényt és ízt ad. S ez a valami: a vallásos emotio, mely szárnyat ad érzelmiünknek, és költői ihletése által az utilitarismus prózaiságából fölemel a kötelesség tisztább eszméjére, tekintetünket a legmagasabb tökélyre irányozza, mi nélkül a legszeretreméltóbb ember sem lehet el... Erkölcsiségünknek szüksége van oly eszményhez támaszkodásra, mely túlesik az emberi tökély határán. Aztán mi úgy vagyunk alkotva, hogy erényre való törekvéseink közepett jólesik egy ingathatlan *támasz* és *minta*, hogy akaratunkat egy végtelen tökélyű lény akaratára mintájára idomítsuk. Ily értelemben az erény vallásos öntudatunknak úgy fog feltűnni, mint az isteni akaratnak való önkéntes hódolat, mely jellemünket oly magasan emeli a bevégzett tökélyű jellemhez, mint a hogy emberileg lehetséges.” U. a. u. o. 612-3. lap. (A ford. jegyz.)

származik, korunkban bizonyára megváltozik. Ezt meg nem akadályozhatjuk. Azonban arra törekedhetünk, és kell is törekednünk, hogy a „világiakat” — akár tanítók, akár nem — a vallásnak nagy és maradandó nevelő hatásáról, és ennél fogva a nevelésben való fontosságáról és pótolhatatlanságáról meggyőzzük. A vallásnak és a nevelésnek új és szoros egybeköttetése lesz majd ennek eredménye. Valamint megemlítem olykor, hogy elvált házastársak gyermekök kedvéért újra egyesülnek: úgy az igazi jellemnevelés a ma egymástól idegenkedő világi és egyházi nevelést egykor egymással megbékéltetési közös munkára egyesíti.¹

¹ Hetvényi Lajos: „A modern haladás és az evangéliumi keresztény világnézet viszonya különös tekintettel az iskolai nevelésre.” Megj. a soproni ev. lyceum 1912/3. iskolaévi értben. — Szakács Albert: „Vallás és iskola.” Megj. a mezőtúri ref. főgymn. u.a. i.-é. é.-ben.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Az első német kiadás előszava	3
A második német kiadás előszava.....	6

Általános szempontok.

A jellem mélyebbre ható művelésének szükségessége a mai iskolában. — Művelődési okok. — Csak az értelmet művelni nem elegendő, sőt veszélyes. — Az értelem művelésének erkölcsi feltételei. — Az életpálya számára való jellemművelés. — Nevelés- és tanítás-rendszerünk nem ismeri kellőképpen a nevelés célját. — A művészeti (aesthetikai) s erkölcsi nevelés. — Testi s erkölcsi nevelés. — A jellem művelésének fontossága az egészségre nézve. — Gyógyító-s erkölcs-nevelés..... 7

Erkölcsevelési feladatok az iskolai életben.

A lélekről való gondoskodás és az iskolai fegyelem. — Az iskolai hazugság. — Egyén és tömeg. — Pajtáság és barátság. — Erősek és gyengék. — Nemi nevelés. — Az ifjúság és a szeszitalok. — A nemek közös nevelése..... 36

A fegyelem kérdése.

Társadalmi s lélektani vizsgálódások. — Erőszakos idomítás és emberi méltóság a hadseregben. — Democratia s iskolai fegyelem. — Tanítóinknak nem az élet számára való neveltetése. — Iskola s társadalom..... 91

Az engedelmességre való nevelésről.

1. *Az engedelmességnek fontossága a szabadságra nézve.* — A régi s az új nevelés — A szabadságot hirdető mai neveléstudomány homályossága. — Egyéniség és személyiség. — Az egyénésítés túlzásai. — Férfiak és nők nevelői munkássága az iskolában. — Az engedelmségre való nevelés ellenségei..... 104

2. *A szabadságnak fontossága az engedelmségre nézve.* — Önkéntes engedelmség. — Az engedelmségnek és a szabadságnak megegyeztetése a kereszténységben. — Pestalozzi véleménye az erőszakos idomításról. — A munkára való nevelés. — A csekély dolgok fontossága a nevelésben. — Az önfegyelmzésre való nevelés..... 120

Az iskolai fegyelem átalakítása.

1. *Amerikai módszerek és kísérletek.* — A becsületérzés felhasználása a nevelésben. — A tanulók önkormányzata Kísérletek. — Az „iskolai város” rendszere Svájcban. — Az „iskolai város” rendszere németországi és osztrák iskolákban. — Iskolai igazságszolgáltatás és a tanulók önkormányzata. — A tanulók önkormányzata s állampolgárságra való nevelése. — A felelősségre való nevelés. 151
2. *A növendékek önbecsülésének tiszteletben tartása.* — A gyermek emberi méltósága. — Verekedő nevelés. — A gyermek iránt való bizalom. — Bátorító nevelés. — Állatnevelés..... 172
3. *Kezdek számára való intelmek.* — A fegyelem fontossága. — Első fellépés. Türelem és önuralom. — Önnevelés..... 181

Az erkölcs tanításának módszeréről.

- Az erkölcsstan rendszeres és alkalmi tanítása.* — Az eddigi erkölcsnevelés bírálata. — Példák. — Miképen neveljünk a szeretetre? Erkölcsöt prédikálás és erkölcsre nevelés..... 192
- A tanítás valamennyi tárgyának hozzá kell járulnia az erkölcsneveléshez.* — Példák. 204

Végszó.

Vallás és iskola 213